

Euskera 2015, 60, 2

IKERKETA ZENBAKIA

2015
60, 2

EUSKERA

2015
60, 2

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actas de la Real Academia de la Lengua Vasca
Travaux et actes de l'Académie de la Langue Basque
Work and Proceedings of the Royal Academy of the Basque Language

EUSKERA

18 €

Euskera 2015, 60, 2, 397 - 788, Bilbo. ISSN 0210-1564

EUSKERA

2015
60, 2
BILBO
ISSN 0210-1564

EUSKALTZAINDIA

EUSKERA AGERKARIA

Plaza Barria, 15. 48005 Bilbo

Telefona: 94 415 81 55 • Faxe: 94 415 81 44

e.posta: info@euskaltzaindia.eus • web gunea: www.euskaltzaindia.eus

Aldizkari hau beste agerkariekin trukutzen da
Esta revista admite el intercambio con otras publicaciones
Cette revue s'échange avec d'autres publications
This journal can be exchanged for others by agreement

Testuen hizkuntza-orraketa: Euskaltzaindiaren Hizkuntza Kalitatearen Behatokia zerbitzua (HIZBEA)

© EUSKALTZAINDIA / R.A.L.V. / A.L.B.

Eskubide guztiak jabeak dira. Ez da zilegi liburuki hau osorik edo zatika kopiatzea, ez sistema informatikoekin beronen edukia biltzea, ez inongo sistema elektronikoz edo mekanikoz, fotokimikoz, elektrooptikoz, fotokopiaz, erregistratuz edo beste bitartekoz berau transmititzea, aipamenetarako izan ezik, argitaratzailearen edo *copyright*aren jabearen alde aurreko eta idatzizko baimenik gabe.

ISSN 0210-1564

Lege Gordailua: BI-1244-58

Diseinua: www.ikeder.es

Preimpresioa: Composiciones Rali, S.A.

Costa, 12-14, 7º izda. – 48010 Bilbo

Inprimategia: Imprenta RGM, S.A.

2016ko urrian inprimatua

EUSKERA AGERKARIA

Euskera Euskaltzaindiaren agerkari ofiziala da eta 1920. urtetik argitaratzen da. Urteko lehen zenbakiak (buletinak) Euskaltzaindiaren lana eta bizitza akademikoa biltzen ditu, eta bigarrenak Akademiaren lan esparruetako ikerketa-artikulu originalak, liburu-aipamenak eta antzekoak jasotzen ditu. Zenbakiak urtea bukatu eta hurrengo sei hilabeteetan argitaratzen dira. Ikerketa artikuluak argitaratzeko, Idazketa kontseiluak, anonimotasuna bermatuz, kanpo ebaluatzaileen iritzia jasoko du.

***Euskera* agerkaria honako aurkibide, zerrenda eta datu-baseetan dago:**

- Azkue Bibliotekaren katalogoan
- Euskaltzaindiko webgunean
- Latindex Katalogoan
- Inguma datu-basean
- ISOC datu-basean
- Linguistic Bibliography datu-basean
- Dialnet datu-basean

Kalitate adierazleak:

CIRC (2016): C maila

MIAR (2015): 4.477 (ICDS)

La revista *Euskera* es el órgano oficial de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia y se publica desde 1920. El primer número del año (el boletín) recoge los trabajos y actos académicos de Euskaltzaindia mientras que el segundo se dedica a publicar artículos de investigación originales, reseñas de libros y similares. Los números se publican dentro del semestre posterior a finalizar el año. Para publicar artículos de investigación, el Consejo de redacción, garantizando el anonimato, recurrirá a expertos externos.

La revista *Euskera* esta disponible en los siguientes catálogos y bases de datos:

- Catálogo de la Biblioteca Azkue
- Página web de Euskaltzaindia
- Catálogo Latindex
- Base de datos Inguma
- Base de datos ISOC
- Base de datos Linguistic Bibliography
- Base de datos Dialnet

Indicadores de calidad:

CIRC (2016): Categoría C

MIAR (2015): 4.477 (ICDS)

Euskera. 2015, 60, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

La revue *Euskera* est l'organe officiel de l'Académie de la Langue Basque / Euskaltzaindia ; sa publication a démarré en 1920. Le premier numéro de l'année (le bulletin) présente les travaux et la vie de l'Académie ; le second quant à lui publie des articles concernant des travaux de recherche, des comptes rendus de livres, ou autres sujets similaires. Les numéros sont publiés au cours du semestre qui suit la fin de l'année. En ce qui concerne la publication d'articles de recherche, le Comité de rédaction s'entoure d'experts extérieurs à qui il garantit l'anonymat.

La revue *Euskera* est présente sur les catalogues et bases de données suivants :

- Catalogue de la Bibliothèque Azkue
- Page web d'Euskaltzaindia
- Catalogue Latindex
- Base de données Inguma
- Base de données ISOC
- Base de données Linguistic Bibliography
- Base de données Dialnet

Indicateurs de qualité :

CIRC (2016): Catégorie C
MIAR (2015): 4.477 (ICDS)

Euskera is the official journal of *Euskaltzaindia* and has been published since 1920. The first number or bulletin published each year reflects the Academy's work and academic activities, while the second one contains original research articles, book reviews and the like. Issues are published in the six month period following the end of the year in question. For the publication of research articles the editorial board seeks the opinions of external evaluators, while preserving their anonymity.

The *Euskera* journal appears in the following indexes, lists and databases:

- Catalogue of the Azkue Library
- Website of Euskaltzaindia
- Latindex catalogue
- Inguma database
- ISOC database
- Linguistic Bibliography database
- Dialnet database

Quality indicators:

CIRC (2016) : group C
MIAR (2014) : 4,477 (ICDS)

Euskera. 2015, 60, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

EUSKALTZAINDIA

EUSKERA AGERKARIA

IDAZKETA KONTSEILUA

Zuzendaria: ANDRES URRUTIA. Euskaltzaindia. Bilbo

Idazkari akademikoa: ANA TOLEDO. Euskaltzaindia. Donostia

Idazkari teknikoa: JON ARTZA. Euskaltzaindia. Bilbo

ADOLFO AREJITA.
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JEAN-BAPTISTE COYOS.
Iker (C.N.R.S., Bordele 3, UPPA). Baiona

JOSEBA ANDONI LAKARRA.
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

ANDONI SAGARNA.
Euskaltzaindia. Donostia

PATXI SALABERRI.
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

MIKEL ZALBIDE.
Eusko Jaurlaritzza, Hezkuntza Saila. Gasteiz

AHOLKU BATZORDEA

MIXEL AURNAGUE
CNRS, J. Jaurès Unibertsitatea.
Tolosa, Okzitania.

MIREN AZKARATE
Euskaltzaindia. Donostia

JOXE AZURMENDI
Euskal Herriko Unibertsitatea. Donostia

MARTINE BERTHELOT
Perpignango Unibertsitatea. Perpignan

XARLES BIDEGBAIN
Paueko eta Aturri herrialdeetako Unibertsitatea.
Baiona

JOSU K. BIJUESCA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

GIDOR BILBAO
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

IÑAKI CAMINO
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

ANA ETXAIDE
Nafarroako Unibertsitatea. Iruñea

JOSE RAMON ETXEBARRIA
Euskal Herriko Unibertsitatea. Bilbo

MAITE ETXENIKE
Universitat de València. Valentzia

PATXI GOENAGA
Euskaltzaindia. Gasteiz

RICARDO GOMEZ
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

MANUEL GONZALEZ
Real Academia Galega. Coruña

MARTIN HAASE
Bambergo Unibertsitatea. Bamberg

JOSE IGNAZIO HUALDE
Illinoiseko Unibertsitatea. Illinois

ITZIAR IDIAZABAL
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

XABIER ITZAINA
CNRS, Centre Emile Durkheim,
Sciences por Bordeaux. Bordele

JOSEBA INTXAUSTI
Euskaltzaindia. Donostia

IÑAKI IRAZABALBEITIA
Elhuyar Fundazioa. Usurbil

JACINTO ITURBE
Euskal Herriko Unibertsitatea. Leioa

JABIER KALTZAKORTA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JON LANDABURU
CNRS, Paris. Kolombiako Kultura Ministerioa

ALBERTO LOIZATE
Basurtuko Ospitalea. Bilbo

JUAN MADARIAGA
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

JOAN MARTÍ
Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica. Bartzelona

ENEKO OREGI
Eusko Jaurlaritzza. IZOko burua. Gasteiz

JON ORTIZ DE URBINA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

ROSA MIREN PAGOLA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JOSE ANTONIO PASCUAL
Real Academia Española. Madril

TXOMIN PEILLEN
Euskaltzaindia. Baiona

IBON SARASOLA
Euskaltzaindia. Donostia

JOAN MARI TORREALDAI
Euskaltzaindia. Donostia

MIRIAM URKIA
UZEI. Donostia

JUAN JOSE ZUBIRI
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

Batzorde teknikoa: PRUDEN GARTZIA (Euskaltzaindia. Bilbo).

Aholkulariak: JOSEBA ZABALETA eta ERRAMUN OSA (Euskaltzaindia. Bilbo).

E U S K E R A

AURKIBIDEA

AHOSKERA JARDUNALDIA:

- [407-408] *Sarrera*
- [409-450] *Ahoskera hiztunik hiztun eta eskualderik eskualde*
CAMINO, Iñaki
- [451-476] *Esatearen ederra. Agertokitik ikasgelara*
MARIN, Julia
- [477-498] *Peut-on apprendre la variété? Autour de quelques dimensions de la fixation et la transmission d'une norme phonétique et du rôle des linguistes*
VELOSO, João
- [499-531] *Euskaltzaindiaren Ahoskera batzordearen txostena*
(Ahoskerak axola du)
OÑEDERRA, Lourdes; ELORDUI, Agurtzane; EPELDE, Irantzu;
ETXEBERRIA, Pilartxo; JAUREGI, Oroitz; SALABERRIA, Jasone

BESTE IKERKETAK:

- [535-563] *J. M. Etxeitarren Jaioterri Maitia (1910): Ardibasotik Ardibasorako joan-etorria*
TOLEDO, Ana
- [565-584] *Piarres Larzabalen antzerkigintza, euskal identitatearen paradigmak*
ETXEBERRIA, Ixabel

- [585-616] *Piarres Larzabalen antzertiaren harrera hego Euskal Herrian*
URKIZU, Patri
- [617-643] *Malenkoniaren aurkako nostalgia: betiereko itzuleraren gorputz errepresentazio artistikoa konponbide gisa. Jon Mirande eta Balthazar Klossowski paristarren lanetan oinarritutako hurbilpen konparatiboa*
ELIZALDE, Amaia
- [645-672] *Cimientos del Sistema Cultural Vasco (1975-1990). Las tradiciones no canonizadas: Joseba Sarrionandia*
GANDARA, Ana
- [673-698] *Euskarazko hedabideak: datuek erakusten dutena*
ZUBEROGOITIA, Aitor; BIDEGAIN, Eneko; EGAÑA, Txema;
GOSTIN, Andres; LARRAÑAGA, Ainhoa
- [699-752] *Anbotoko Dama eta infernua. Aurrez sartu eta atzez irten*
MENTXAKATORRE, Jon

LIBURU AIPAMENAK:

- [755-760] *Euskararen Historia Soziala lantzeko eredu metodologikoa*
MADARIAGA, Juan
- * * *
- [761-764] Aurkibidea / Índice / Index, 2015
- * * *
- [767-770] *Euskera* agerkariaren idazketa arauak
- [771-774] Normas de redacción de la revista *Euskera*
- [775-778] Normes de rédaction de la revue *Euskera*
- [779-782] Writing guidelines for the journal *Euskera*

Ahoskera jardunaldia

Euskera. 2015, 60, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

Sarrera

Euskaltzaindiaren Ahoskera batzordeak antolatuta, Ahoskera Jardunaldia egin zuen Akademiak, Gipuzkoako ordezkartzan, Donostiako Luis Villasante Euskararen Ikergunean.

Jardunaldian, ahoskeraren garrantzia azpimarratu zen eta arlo guztietako eragileen hausnarketa eta parte hartzea aldarrikatu zen. Ahoskera batzordeko txostenean jaso den bezala, «erabilera esparru guztietan normal izan nahi duen hizkuntzaren ibilbidean aurrera egiteko parte hartzaile guztiek elkar hartu behar dugu: arauemaile, ikasle, irakasle, kazetari, antzezle, politikari...».

Jardunaldiaren xedea ahoskeraren inguruko gogoeta egitea izan zen: behar al du euskarak ahoskera estandarrik? Ba al dute euskalkiek lekurik ahozko euskara batuaren ondoan? Zer da hizkera estandar bat? Ahoskera irakatsi behar da? Ikas daiteke? Horiek eta beste hainbat galdera jarri ziren mahai gainean.

Miren Azkarate euskaltzain oso eta UPV/EHUko irakasleak, Iñaki Camino euskaltzain urgazle eta UPV/EHUko irakasleak, Julia Marin antzerki itzultzaile eta komunikazio tekniketan irakasleak eta João Veloso fonologia-lari eta Portoko Unibertsitateko irakasleak hitzaldi bana eman dute. Ahoskera batzordeak landutako txostena ere aurkeztu zen.

Miren Azkaratek esan zuenez, «euskararen batasunaz», «euskara batuaz» hitz egin ohi dugu euskaldunok. «Ikuspegi orokorrago batetik, hizkuntzaren

estandarizazioa, eta hizkuntza estandarra (agian zehazkiago, aldaera estandarra) terminoak erabiliko genituzke. Baina kasu batean zein bestean nekez aurkituko dugu ahoskeraren aipamenik».

Azkaratek adierazi zuenaren arabera, «Corpus plangintzaz arduratu direnek bialdi bereizten dituzte: kodea, araua sortzea (hau da guk batasuna deitu dioguna lortzea) eta ondoren kode hori etengabe eguneratzea. Gure artean, Mitxelenak Arantzazuko Biltzarrean aurkeztu zuen txostena izan zen gidari lehenaldi horretarako (eta ezagunak dira beste hizkuntza batzuek eginiko bideak ere), eta batasunerako gaiak, beste hizkuntza askotan bezalaxe, ortografia, morfologia, lexikoa... ziren. Ahoskeraren aipamen txikiarik ere ez».

Horiek horrela, bere buruari galdetu zion zergatik. Eta zergatik sortu Ahoskera batzordea Euskaltzaindiaren Iker Sailaren baitan? Eta zergatik antolatu Ahoskera jardunaldiak?

Bi bidetatik saiatu zen galdera horiei erantzuten. Lehenik, Mitxelenaren Arantzazuko txosteneko sarrerako hitzak oinarri harturik. Horrekin batera, «Euskaltzaindiak berak erabilitako terminologia kontuan hartuaz: aditz batua, hiztegi batua... baina ahoskera zaindua.» Beste hitz batzuetan esanda, idatzizko erregistroari eman zaio lehentasuna aldaera estandarren bila abiatzean, hemen eta beste hizkuntzetan ere. Baina hizkuntza lehenik ahozkoa denez, aldaera estandar zainduak ahoskerarekin egiten du topo, ezinbestean. Kontua, Mitxelenak zioen bezala, hauxe da: zertarako behar edo nahi dugun ahoskera zaindu (edo batu) hori.

Jarraian, Iñaki Camino, Julia Marinek, João Velosok eta Ahoskera batzordeak emandako hitzaldiak hurrengo orrialdeetan irakurri ahal izango dituzue ikerketa artikulua gisa.

Ahoskera hiztunik hiztun eta eskualderik eskualde

La pronunciación de hablante a hablante, de comarca en comarca

La prononciation de locuteur à locuteur, région par région

Pronunciation from speaker to speaker and district to district

CAMINO, Iñaki
(UPV/EHU)

Noiz jaso: 2016-02-29

Noiz onartua: 2016-05-15

Euskera. 2015, 60, 2. 409-450. Bilbo
ISSN 0210-1564

Euskal ahoskeraren gaiari datu biltzen diharduen dialektologialariaren ikuspegitik heldu zaio saio honetan. Jardunbide honek ikertzailea hiztunaren eta haren ahozko mintzoaren aitzinean jartzen du, eta grabatu dena transkribatzen hastetik beretik sortzen dira lehen auziak. Non ez azterketa fonetiko xeheetarako izan, dialektologialariak belarriz lan egiten du eta etnotestuak transkribatzerakoan mintzo estandarrekoak ez diren hainbat hots eta bilakabide islatu beharra du. Saio honetan Ipar Euskal Herriko ekialdeko ahozko mintzoa islatzeak berekin dakartzan ñabardurak eta berezitasunak ageri dira.

Hitz-gakoak: ahoskera estandarra, ahoskeraren gardentasunik eza, hasperena, sudurkaritasuna bokaletan, *ü* fonema.

Abordamos el tema de la pronunciación desde la perspectiva del dialectólogo que recoge y analiza los datos. Tal disciplina enfrenta al investigador con el habla y la pronunciación de distintos hablantes. Las disquisiciones comienzan desde el mismo momento de la transcripción de lo grabado. Si no es para análisis fonéticos muy concretos, el dialectólogo trabaja por medio de su oído y al transcribir etnotextos muestra sonidos y procesos que no pertenecen al habla estándar; nuestro trabajo muestra características y matices que aparecen al reflejar los datos correspondientes al habla oriental del Norte del País Vasco.

Palabras clave: pronunciación estándar, pronunciación difusa, aspiración, nasalidad en vocales, fonema *ü*.

Nous abordons le thème de la prononciation basque du point de vue du dialectologue qui collecte et analyse des données sur la phonétique basque. Cette discipline met le chercheur face au parler et à la prononciation de différents locuteurs. Les divergences commencent au moment même de la transcription des enregistrements. Si ce n'est pas pour l'analyse phonétique de cas très concrets, le dialectologue travaille avec son oreille et lorsqu'il transcrit des ethnotextes, il montre des sons et des processus qui n'appartiennent pas au parler standard ; notre travail présente des caractéristiques et des nuances qui reflètent les données correspondant au parler du Pays Basque Nord oriental.

Mots-clés: prononciation standard, prononciation diffuse, aspiration, voyelles nasales, phonème *ü*.

We deal with the subject of pronunciation from the point of view of the dialectologist that collects and studies informations about Basque language phonetics. This discipline faces the researcher with the language and the pronunciation of different speakers. The disquisitions begin at the very first moment of recorded material's transcription. Unless it is for a very detailed phonetic analysis, the dialectologist works with his hearing, and transcribing the ethnotexts shows sounds and processes that don't belong to standard language. Our work shows features and nuances that appear after reflecting the informations of spoken language in the east of Northern Basque Country.

Keywords: standard pronunciation, diffused pronunciation, aspiration, nasal vowels, phoneme *ü*

1. Sarbidea

Ahoskeraz hitzaldi bat egitera gonbidatu nautelarik ahalkea eta beldurra nahaska sentitu ditut: zer esan nezake nik gaiaz? Zer balio du dialektologian diharduen lagun baten ikuspegi edo iritziak euskal ahoskeran interes teorikoa ukan lezakeenarentzat? Eta zer konta niezaieke hedabideen zuzeneko emanaldietan baliatzeko ahoskera arloko irizpide argi eta zehatzak behar dituzten kazetari eta aurkezleei nik? Haurrak euskalduntzen nahikoa lan duten irakasle-andereñoei zein aholku eman niezaieke euskal ahoskeraz? Hasieran jokoz kanpo banengoen ere, anitz pentsatu ondotik baiezkoa eman diot gonbitari, baina ez pentsa segurtasuna sentitu dudalako izan denik.

Dialektologiako datuen bildumak hiztunekin aurrez aurre egotera eta ondotik banda edo grabazio horiek entzun, berrentzun eta kudeatzera behartzen du ikertzailea. Datu-biltzaile naizen aldetik, ene asmoa euskal hiztunen ahotik Ipar Euskal Herri barreneko alderdiaren ekialdean zer entzuten den kontatzea da, euskararen munduko gure arteko jende batzuek euskal ahoskeraz ukan dezaketen ezagutza orokorrari maila bat gehiago eransteko besterik ez bada ere; helburu hori erdietsiz gero, ene aldetik aski litzateke. Halaz guztiz ere, ahoskeraren gaiari dagozkion arlo edo atal orokorxeago batzuen berri ere ekarri nahiko nuke saioaren hasierako lerro hauetan.

Hasieratik garbi adierazi nahi dut ez naizela fonetika artikulatorioaz edo akustikoaz nahiz fonologiaz maila teorikoan aritzera etorri, ez nintzateke gai: Hyman, Malmberg, Hurch, Llisterri, Mascaró, Hooper eta abar beste garai batean irakurri edo ikasitako gaien artean gelditu ziren eta ez ditut geroztik sakonago landu, intuizioz jardun dut nik ahoskerari dagozkion afe-retan. Fonetikako tresneriarik baliatu gabe, belarriz eta intuizioz, fonologiaz jakin dezakedantxo gogoan: dialektoen arloan deskribatzeko edo mugak finkatu ahal izateko adierazgarri diren desberdintasunen eta ezaugarrien isla diren ahots zertzeladak ditut nagusiki bilatzen, ez naiz hauen ezaugarri fonikoak sakon aztertzea murgiltzen, hori fonetistek dakite egiten, nahiz baidiren Euskal Herrian dialektoen azterketatik hotsen azterketa xehe eta soziolinguistikora iragan diren lankideak ere, Irantzu Epelde bat, besteak

beste. Ingeniariaren laguntzaren bidez ahotsa sakon lantzeraz dialektologiatik iragan den ikertzailek ere bada gure artean; hori da Iñaki Gamindek egin duena, emaitza zientifiko oparoa ekarriko, gainera.

2. Batasunaren saihestasak

Estandarizazioaren bidean abiatu den euskara bezalako hizkuntza baten etorkizunerako, garrantzi handiko eginkizuna izan zen ortografia eta morfologia batzea, euskaldunon gizarte ttikian eztabaida, grina eta iskanbila eragin zituen. Euskal hitzak ere ari dira orain batzen; emeki-emeki ematen dituzte euskaltzainek eta horretarako eratu batzorde bereziko kideek zerrendaren hurrenkeran, baina sintaxiaz ez du inork deus esan; ez luke kanore handirik arlo hau ere batu nahiak eta ez dirudi hurren urteetan inork alderdi honetaz planteamendu uniformizatzailek defendatuko duenik.

Ahoskerarena, ordea, ez da afera erraza, izan ere, ez baita idazteko batzen, izatekotan mintzatzeko batuko litzateke eta oro har, idazketa baino, jardun garrantzizkoagoa da pertsonarentzat mintzoa. Segurtasunez ahoskatzen eta hitz egiten ez duen laguna ez da bere buruaz ziur sentitzen eta entzuten duen hura xuxen deskodetzen ez duen hiztuna ere ez da ongi sentitzen. Usu entzuten dugu Amikuzeko euskara eta Zuberoakoa hurbil daudela, bata bestearen ondoko ibarrak izanik elkarrekin berriztatu dituztela ezaugarri batzuk, beren arteko hizkuntza-komunikazio maila gora dela, baina Zuberoako mugaren ondoko Amikuzeko gizon gamuetar bat ez zaigu guri honela mintzatu (2005):

(...) gio goiti juiten bazira, horrat, tXüberaat, etziü fitsik konprenitzen, e; guk bi urthe pasatü tziu Atharratzen, na ez gintzin(...) sofitritü diizi, e, ez gintzin konprenditzen.

Bat baino gehiago izan daitezkeen arrazoiengatik, Euskaltzaindiaren inguruan hainbat lagunek galdegin dute euskal ahoskera batzea: eman dezagun, Txillardegik behin baino gehiagotan idatziz egin zuen (1986, 1987, 1992) eta Piarres Xarritoni ahoz entzun diogu ahoskerarako ere erabaki batzuk hartu behar direla. Xabier Kintanari ere entzun diogu ahozko euskara jantziari gutieneko baldintza batzuk ezarri behar zaizkiola; hedabideetako

langile batzuen ahoskeraz kexu idatzi ohi du: «(...)esatari guztiei ez zaie beti hizkuntz kontrol onik egiten. Horregatik mikrofono-aurrean mintzatu behar duten pertsona askok beste edozein hizkuntzetan onartuko ez liratekeen arduragabekeriak, ebakera txarra, era dialektalak eta erdarakadak aireratzzen dizkigute» (1992, 41-42). Ahoskeraz erabakiak hartu beharra ere usu aldarrikatu du euskaltzain bilbotar honek, halako fonemaren ebakera bataren alde eta bestearen aurka: «Bestalde, hizkuntzaren sistema fonetiko standarra erabakitzeko dago oraindik (khotaismoa eta yeismoa, kasu, hor dira). Baina urte asko iragan arren, Euskaltzaindia ez zaigu dei horien aurrean oso sentikor azaldu» (48).

Ahoskeraren arloko erabakien bidez euskal hiztunari gauzak sobera bortxatzeko halako herabetasuna agertu dute beste euskaltzain batzuek eta ikerketa gehiago galdegin, erabakiak hartzen hasi beharrean lana patxadan egin ahal izateko. Berebat, irakaskuntzaren esku-hartze globalagoa ere aldarrikatu da Euskaltzaindiaren Ahoskera Batzordetik, haurren hezkuntzako ikastetxeetan ahoskerari garrantzi eta ondorioz presentzia handiagoa eman dakion. Guk uste eskaera honekiko ez litzatekeen hain paradoxikoa, hiztunarentzat ahoskera den bezain gauza naturala gehiegi ez behartzeko ardura hartzea: ustez, bide honetan dakusagu Miren Lourdes Oñederraren jarduna hondarreko urteotan. Funtsean, ahoskeraren arloko gaiak artean sobera ukitu ez badira, seinale eginkizuna ez dela txantxetakoa eta erraza; hain segur, adar bat baino gehiago ukitzen du: hizkuntzaz landa, joko honetako partaideak euskal hiztunak dira, azken buruan pertsonak, hala hiztun xeheak nola euskararen munduko langile franko.

Arlo honetan, gainera, iritziak ez daude baitezpada alderdi bateko nahiz besteko saihetsean, franko jenderen ikuspegia mailaz maila bide-erdi haratago edo honatago kokatu ohi da. Eman dezagun, hots bataren ala bestearen aldeko arautze hautua arrazoitzeko juzgu soziologiko edo demolinguitikoak egon litezke, esate batera /j/ ahoskatzeko baldin [x] hotsa proposa baledi, baina hizkuntzan hauek ez dira arrazoi bakarrak. Hots baten kide den beste hotsaren alde arrazoi geografikoak edo euskalki arrazoiak ere aipa litezke, dakigun bezala [j] hotsa Ipar Euskal Herri eta Nafarroa gehienekoa eta Bizkaiko saihets handi batekoa baldin bada. Arrazoi kronologikoak ere argudia litezke, esate batera, fonema batez ditugun hotsetan guk dakigula

bata zaharrena edo zaharragoa bederen baldin bada, [j] hotsa [x] baino zaharrago dela dakigun aldetik, baina honelako auzietan gauzak ez dira matematika hutsa izaten eta arrazoi kronologiko, historiko, literario edo filologikoak ez dira aski izaten arrazoi soziologikoek hiztun kopururik handienaren alde jotzen dutenean, batez ere hots bat hizkuntzaren erdigune geografikoan homogenea den kasuetan, hizkuntzaren saihets edo bazterrak galtzaile aterarik, baina euskal [x] eta [j] hotsen kasuan zabala da [j] hotsaren hedadura; Euskal Herriko aski erdiguneko eskualde batzuetan ere erabiltzen da [j]. Ageri denez, arrazoi konbinazioak eta hots baten hedaduraren konbinazio geografikoak berak, guk nahi baino bihurriagoak izan ohi dira eta halaxe dira usu euskaraz ere.

Jatortasunari dagozkion arrazoiak ere baliatu ohi dira eta ez dira hutsaren hurrengoak: euskarari guk nahi baino indar gehiagoz eragiten dion erdarazko hotsa ez bezalakoa den beste bat hobetsi ohi dugu euskaldunok usu. 1802an Juan Antonio Mogelek *Peru Abarka*-ren hitzaurrean zioskunez, zinezko euskaldun garbiek ez dute *alferra*, *afaria* edo *ifini* esaten, *alperra*, *aparia*, *ipini* baizik; zekarrenez, ezin ahoskatu dute *Fernando*, *Francisco*, *fiesta* edo *función* eta haurrei ere neke zitzaien erdaldunek bezala *f* ahoskatzea (1956 [1802], 17). Gauzak areago korapilatzen dira tartean estetika edo juzgu inpresionistak sartzan hasiz gero: Mogelek zioenez, «frantses euskaldunek» beren idazlanak *h-z* betetzen dituzte eta hitzak beste era batera ebakitzen; bera bezalakoan belarrirako ahoskera gozakaitz, latz eta baldarra zeritzon hasperenari (18).

Arlo soziolinguistikoa ere ukitzen du mintzoak, balio sinbolikoa duen aldetik: artean gertatu ez bezala, estandarizazioaren ondoko aldian ahoskera jakin batek prestigio berria har dezake ala prejuizioa eragin diezaieke beste entzule batzuei.

Badakigu hizkuntza-aldaketek inoiz gizarte-motibazioa ukan dezaketela. William Labov soziolinguistaren 1972ko ikerlanagatik ospetsu bihurtu da ekialdeko Ipar Amerikako Massachusettsen Martha's Vineyard uhartea; bertako hiztunek /ay/ eta /aw/ diptongoen ahoskera arras zentralizatua egitera jo zuten, bereziki 31-45 urte bitarteko jendeek, betiere aldea azpifonemikoa izanik. Lehenago ondu ingelesaren hizkuntza-atlasetan uharteko

emaitzak islaturik baitzeuden, aitzineko belaunaldiei bildu emaitzak 1961eko ahoskerarekin alderatu zituen Labov-ek. Hizkuntzazko etno-demarkazio betean, nor den nor eta batez ere nongoa den adierazi nahiz bezala, beren nortasunaren agergarri, urteroko ekain-uztailetako berrogeita bi mila udatiar bostondarrek ez legez, urtean zehar uhartean bizi diren gizon gazteek, oharkabean nahiz beren borondatez, uharteko arrantzaleen ohitura zaharragora eraman zuten aipatu bi diptongoen ahoskera.

Pertsonak norbanako eta aldi berean taldekide ere bagaren aldetik, gizarte maila jakin batekin, jatorri geografiko batekin ala kultura erreferentzia berezi batzuekin identifika genezake fonema baten ahoskera jakin bat eta kasu batzuetan ez da txantxetako edo jolaserako gaia: norberaren baitako ziurtasuna, duintasuna, talde-identifikazioa edo honako edo harako barioak... garrantzi handiko heldulekua baitira pertsonarentzat. Zenbait filologo, hizkuntzalari edo normalizatzailerik uste dute honelako gorabeherak belaunaldi bat, bat eta erdi ala gehienez bi iraun ohi dutela eta behin batasuna, estandarizazioa eta normalizazioa erabakiz gero, ahoskera-ohiturak biderkatzeko gaitasuna eta ahala duten hedabide, hezkuntza eta administrazioak gizartearen eta geografiaren alderdi gehienetara lerraraziko eta bideratuko dituztela ondotik ahoskera arau estandarizatuak: jende batzuk zaharrez hiltzea eta beste batzuk sortzea eta heztea bezain gauza automatiko eta lineala delakoan.

Gaiak, gainera, gaurkotasuna ukan du berri: fonetikaren eta fonologiaren jakintzagaian aditua den Jose Ignacio Hualdek ahoskeraren aldetik euskara hizkuntza itzalitzat jo daitekeela idatzi du 2015 honetan eta lagun batzuek aurre egin eta tinko erantzun diote Euskal Herrian Illinoisko ikertzaileari. Eta auzia dago gai honetan. Alde batetik zer den eta zer ez den euskal ahoskera, zein den ahoskera egokia eta zein ez, eta zein erregistrotan, bai baitakigu euskal hiztunen belaunaldietako segmentu batzuetan frantsesa eta gatzelania euskal ahoskera aldarazten eta higitzen ari direla; aise «dantzugu» euskarak dituen ezaugarri batzuk erdaren aitzinean neutralizatzen ari direla eta besterena gurera kutsatzen; ez guk uste bezain emeki, gainera.

Ordea, euskal ahoskera zer den eta zer ez den finkatzen hastean, ikuspegi historikoa eta geografiko-dialektala edukitzeak ez digu batere kalte egi-

nen; euskal herrialde guztietako mintzoa hein batean ezagutzen duenak badaki ahoskera batzuen eta besteen *continuum* luzean euskalkiek bide dibergenteak har ditzaketela eta hartu ere dituztela; era guztietako bideak zabaldu dira eta usu euskal ahoskera jatortzat jotzen ditugun hainbat joera, ohitura edo are arau, eskualde laburragoko ala zabalagoko euskara dira, ez dira euskara orokorra, batua edo estandarra, ez dira Hegoalde guztian edo Iparralde osoan nagusitu joerak; eta ez dira betikoak ere. Orain euskal ahoskera jatorraren ezaugarritzat jotzen dugun hori, bere garaian ez zuen testu zaharretako idazkerak islatzen eta ondoko berrikuntzatzat jo beharko litzatekeela ulertzera heldu gara. Euskaldun bat *rts*, *ntx* edo *rtz* egin beharrean *ersi*, *hanxe*, *horxe*, *sagarze* ahoskatzen ari denean, beharbada «euskal» ezaugarri zahar bat gordetzen ari da, nahiz egungo gure belarriak hitz horietan euskarak hots afrikatuak eman beharko lituzkeela sentitzen duen.

Ez bedi pentsa saio honetan parte hartzea interes ideologikoaz edo teorioaz ideia batzuen alde jotzeko onetsi dudanik, ez nator ahoskera egokia zein den eta zein ez den adieraztera, auzi horretan badudalako berezko halako ezintasun gogorra; garbizalexe naiz eta ez ditut gogoko erdaratikako zenbait azentuera edo ahoskera berri. Halaz guztiz ere, iduri luke gure arteko zenbait jende euskaltzalek pentsatzen duela Gipuzkoa edo Bizkaikoa ez den euskal azentuera oro erdararak kutsaturik dagoela; gauzak, ordea, ez dira hain xinpleak. Berri itxura eduki lezakeen hainbat doinu eta azentuera entzun daiteke dialektologiako grabazioetan, eman dezagun Nafarroa Garaian edo ekialderago ere, baina Bizkai-Gipuzkoetakoak bezain euskarazkoak eta egokiak dira horiek ere. Erdal kutsuko azentuera eta doinu trokaiko berri horren aurka jo nahirik, euskal azentuera egokia Beterrikoarekin identifikatzeko joera izaten da usu, baina uler litekeenez Euskal Herriko zeinahi bazterretan egiten da ahoskera eta azentuera egokia.

Iparraldean frantsesak eta Hegoaldean gaztelaniak euskarari eragiten dioten erdararatze joeraren aurka lanean dihardute euskalgintzako hainbat kidek, euskarago diren erak bultzatu nahirik. Ildo honetan, Eusko Jaurlaritzak Andres Alberdi egile duen *Ahoskera* izeneko liburua argitaratu du berri. Haren orriak eskuztatzen hasi orduko ohartu naiz lana Hegoaldetik begira idatzi dela, nahiz laguntzaile eta lankideen artean badiren Ipar Euskal Herriko ahoskera ongi ezagutzen duten bi lagun, baina zerrendan ez dago Ipar

Euskal Herriko edo Nafarroako inor. Liburuaren helburu eta iparra balirudike dela, Bilbon, Durangon, Amurrion, Gasteizen, Agurainen, Lizarran, Tafallan edo Iruñean ikasle euskaldun berrien aitzinean eskolak eman behar dituenak halako oinarri bat edukitzea ahoskera gaietan.

Iduri luke liburuaren erabileraren bidez erdal kutsuko euskal ahoskera saihestu nahi dela, hainbat euskaldun berrik duten mintzo gordin hori leundu eta jatorragoko beste batez ordezkatzeko. Euskararen irakasle ororen borondate zintzoaren erakusgarri den aldetik, inolaz ere ez ninteke asmo honen aurka egon. Gaiak garrantzi handia du eta ez nuke nahi adierazpen honetan inork ikusterik liburu hau kritikatzeko ari naizenik, baina hango eta hemengo hainbat euskaldunentzat minbera gerta litezkeen gaiak ezkutatzeko ere ezin hasiko naiz. Adibidexko batzuek argi adieraziko dute zer erakutsi nahi dudana.

Ahoskera izeneko liburuak dakar Euskaltzaindiak dioela euskara zaindurako *esan zuen* «esantzuen» edo *han zebilen* «hantzebilen» ahoskatu behar dela afrikazio hau egiten duten hizkeretan (Alberdi 2014, 28-29); zuzen dabil egilea, afrikatze berri hau ez baita eskualde orotakoa. Hego Euskal Herrian badira nafarrak egoera zaharrari eusten diotenak, aditz nagusia eta laguntzailea biltzen diren sandhi horretan afrikaziorik egiten ez dutenak: Burundan –*esan zegín* Altsasun– edo Erronkari ibarrean –*erraiten ziezun* Izaban– eta badira nafar eskualde batzuk afrikazio hori egiten dutenak, baina ez era sistematikoan: *erosten zute* «erosten zuten» eta *eman tzako* «eman zion» erako kontsonante taldeak txandakatzeko dituzte Aezkoan. Alta, Ipar Euskal Herri barreneko franko euskaldunek *jinak ziren* «jinatzien» ahoskatzen dute, *k + z* kontsonante clusterraren ondorioz *z* afrikatuz, baina *Ahoskera* izeneko liburu honetan ez zaigu aholkatzen ahoskera afrikatu hau; al-diz, Bizkai-Gipuzkoetakoa bai.

Liburuak dio ere Hegoaldean ez dela *h* ahoskatzen eta *ez haiz* eta *ez huke* «ezaiz» eta «ezuke» ahoskatu behar direla, baina *h* ahoskatzen den hizkeretan egokiak direla «ehaiz» edo «ehuke» moldeko ahoskerak (28); ordea, Hegoaldean *yaiç* & *yaz* & *yiz*, *yago*, *yintze(n)*, *yue(n)* edo *yuke* ahoskatzen duten euskaldun nafar ugariei ez zaie adierazten «eyaiz», «eyago» edo «eyuke» erako ahoskatzea egoki dela; nonbait, euskaldun nafar horiek ez dauke euskal ahoskerazko Eusko Jaurlaritzaren liburu honen jokalekuan.

Liburuan azentuera aipatzen den atalean ahoskeraren gai honi Gipuzkoatik eta bereziki Beterritik so egin zaiola sumatu dugu; ezkerretik hasirik bigarren silaban hobesten da azentua, bere garaian Txillardegik proposatu bezala (1992, 65-70). Gipuzkoan ezkerretik hasirik hirugarrenean koka daiteke azentua Urolan (Hualde 1993b) eta esate batera, Goierriko Zaldibian baita hitz batzuetan hirugarren eta laugarrenean ere, adineko jendeen mintzoan (Garmendia 2008, 105 eta 108). Euskal Herriko ekialdeko eta Nafarroako euskaldun anitzek ere bigarren silaban kokatzen dute azentua, baina eskuinetik hasirik. Bultzatzen den ahoskeran doinu batzuk hobetsi dira liburuan, baina egileak ez du hautuaz arrazoirik agertu; beharbada ikasteko pausu zehatzak direlako eta eredu honek arrakasta ukan dezakeela pentsatzen delako? Baldin aholkuak honela plazaratzen badira, hurranen urratsa izan liteke euskaltzale batzuek pentsatzea egokitasuna eta batasuna Beterriko era horietan dagoela eta ez besteetan.

Etorkizuneko euskara jantzia ahoskera aldetik batu behar dela pentsatzeko eskubidea dute euskaltzaleek; berebat, azentuerari dagokionez erdal kutsuko doinu trokaiko berri horri aurre egiteko bide eragingarriena Beterriko azentuera proposatzea eta bultzatzea dela senti dezakete ere; bakoitzak daki bere berri. Era guztietako arrazoiak egon daitezke burubide bat ala beste, iritziak eta pentsamolde bereziak izateko eta hautu hau ala hura egiteko, baina auzia ez da jolasa. Erabakiak hartzen hasi baino lehen komenigarri da egin diren hautuen aldeko arrazoiak argitzea. Gaiaren arlo eta adar guztiei so egin behar zaie, neurbide egoki eta ahalik objektiboenen alde lerratu behar da, hizkuntzaren eta hiztunen mesedetan, betiere ikuspegi hertsietarik urrun.

Nolanahi ere den, dialektologiako langile naizen aldetik, ahoskerarekin nola edo halako lotura duten zenbait gai aurkeztea da egungo ene asmoa, ez naiz etorri 2014ko liburu honen edo beste zenbaiten aurka deus adieraztera; ez dut delako *Ahoskera* lana sakon ezagutzen eta ez naiz ideia jakin batzuk aurkeztera edo defendatzera etorri ere. Dialektoak aztertzeko eginahalean ikertzaileok usu hiztunekin aritzen baikara, euskal jende batzuek hizkuntza mintzatuko hotsak ahoskatzean ageri diren zenbait gertakari eta bilakabide aurkeztera etorri naiz.

3. Ipar Euskal Herriko ahozko datuen transkripzioa

Ipar Euskal Herriko gizartean eta hiztun euskaldunen gogoan frantsesa sakon errotu delarik, aldaketa gaitza gertatzen ari da hiztun ipartar anitzen hizkuntza ohituretan. 1980ko hamarkadan entzuten nituen 80 urte inguruko hiztun franko eta orain entzuten ditudan 80 urte ingurukoak ez dira berdinak euskararen erabileraren aldetik: bokalen ahoskera, dardarkariarena, hasperena, lexikoa oro har... aldatuz doaz, egungo hainbat hiztun ez dira fonikoki ordukoak bezain osoak, semi-hiztunaren tankera hartzen dute batzuek adierazpenak egiteko etengabe frantsesera jotzen dutenean; gutienek ezintasunagatik egiten dute, anitzek eguneroko ohitura edo inertziagatik, gizarte presioagatik, baina emaitza halako kode aldaketa da. Ez dezagun ahantz ez gutik prestigioagatik egiten dutela: haur denboran euskara baizik ez zekiten egungo hiztun elebidun hauek ederki menperatzen dute orain frantsesa eta hori erakustea, oharkabean baizik ez bada ere, onuragarri zaie, psikologikoki osasungarri.

Ezagutzen ditugun hondarreko hiru hamarkadotan gertatu dena ez da 80ko hamarkadako gaitza, lehenagotik ere gertatzen zen hau; min zuen egoeragatik 1896an Jean Hiriart-Urruti idazle hazpandar ezagunak (2004, 331):

Datozila español-eskualdunak mendiez hunaindirat: guk heientzat bezenbat erraiteko badukete heiek guretzat. Ezen gutartean ere ondikotz ikusgarri bera dugu begien aitzinean: zaharrak dire bakarrik beti eskuaraz mintzo. Bitarte adinekoak erdi eskuaraz, erdi frantsesez.

Ipar Euskal Herriko egungo euskara transkribatzen denean, ekialdeko euskarak berak izan ditzakeen ñabardura berezietz landa, frantsesaren eragina ere aintzat hartu behar da, euskara estandarretik urruntzen diren ahoskerak entzuten ditu dialektologian dabilenak, horrelako eremuan lan egiten du eta bokalen eta kontsonanteen ñabardurak islatu behar ditu... Datu bilteza eta transkribatzea ez dira atzo goizeko fenomenoak Euskal Herrian, tradizio sendoa dute bi jardun hauek; hona euskal geografian gaindi ahozko datu-bilduma esker ga bildu duten lau egitasmo:

Louis-Lucien Bonaparterena (1860 →)
Erizkizundi Irukoitza (1922-25)

Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa (1984, 1990)

*Euskal Herri Hizkeren Atlas*a (2008 →)

Bestalde, franko etnotesturen transkripzioak egin eta argitaratu dira:

Julien Sacaze (1887), Edouard Bourciez (1894), Julien Vinson (1907, 1908, 1911), Georges Lacombe (1911-14), Rudolf Trebitsch (1913), Hermann Urtel (1916-17), Henri Gavel (1920, 1960), Resurrección María Azkue (1922, 1927, 1931, 1945), Amado Alonso (1923), Tomás Navarro Tomás (1923, 1925, 1926), William Rollo (1925), Jean Larrasket (1934, 1939), Nils M. Holmer (1950), Kandido Izagirre (1959-60), Koldo Mitxelena (1959 →), Jean Haritschelhar (1963, 1970), Geneviève N'Diaye (1970), Damaso Intza (1974), Nicole Moutard (1975-76), Koldo Artola (1977 →), Iñaki Gaminde (1980 →), Pello Salaburu (1984)...

Dialektologian gabiltzanok grabazioa egin ondotik ahoskera albait leialen entzuten eta emaitza aztertzen ordu ugari ematen dugu, baina hotsak transkribatze hori buruhauste bilakatzen da inoiz; hotsekin borrokan ari behar du batek eta ez daiteke uka zertxobait sufritzen dela. Bandan grabatu dena transkribatu behar izaten da eta *continuum* bat haustea edo neurbideetan marra bat irudikatzea bezalakoa da transkribatzea, interpretazio bat egitea da: azken buruan, erabakiak hartzea.

Aztertzen den euskara transkribatzailearen ohiko mintzotik zenbatenaz urrunago dagoen, hainbatenaz gehiago sufritzen da hori islatzeko, hainbat osagai ezezagun edo urrun baitatoz jokalekura. Halako borroka gertatzen da, behin eta berriz entzun behar baita hots bat; aldi batez era batera entzun uste dena, transkribatzaileak ondoko aldi batean beste era batera entzuten duela uste du: zer transkribatu eta nola egin ez da aise, egin den hautua ez da asebetegarri eta halakoxe sentikera ilunaz doa bat aitzinera.

Baina gatozen jokalekura: transkripzioak egiten dituen dialektologialariak zer du eskuartean? Hasteko grafia du bere tresneria, eta zein transkripzio mota egiten du? Ohiz ez da fonetikoa, fonologikoa da, baina fonema horien ahoskeran ñabardurak egin behar direlarik, orduan *claudator* artean hotsak era fonetikoan idazten ditu, fonetikako grafia baliatzen du, hiztunak zehazki zer ahoskatu duen argi geldi dadin. Eman dezagun, hiztunak [3]in ala jin

dioen adierazi behar du, edo dardarkariaren ahoskera hobikaria ala ubularra den, <rr> ala [R] idazten du etnotestuan; berebat, bokalarteko txistukari lepokaria ahostuna baldin bada, [z] idazten du: *etxe[z] etxe, etxeko[z] etxeko, e[z] anitx, e[z]untsa...* Eta ahostuna den bokalarteko txistukaria apikaria baldin bada, [ʒ] idazten du: *ai[ʒ]e, deu[ʒ]e, erreu[ʒ]itü, gi[ʒ]a, ü[ʒ]ü...*

Eta eman dezagun katea fonikoan hots batzuk ohi baino ahulago entzuten direla, honelakoetan goitixeago eman daiteke hots ahulki ahoskatu hori; hona adibide batzuk:

alaba ʻe, baʻzoʻtzün, bituʻ, esniaʻkilan, heʻndako ʻbezala, hoʻei, hoʻi, ikhasia ʻaitute, iziʻarri, noaʻ joan, ogiaʻn sariaʻn, Oʻarren, untsa ʻsinten, xut ʻzum...

Funtsean kasu gehienetan transkribatzeko IPA –*International Phonetic Alphabet*– ereduia ibiltzen da: IPA baliatuz, baina Euskaltzaindiaren EHHA euskal atlasaren jokoarari jarraikiz ere bai. Hona, adibidez, bokaletan zein ñabardura adieraz daitekeen:

- bokal sudurkariak: *ā, ē, ĩ, ō, ũ, [ỹ]*
- *ɑ*: «a» eta «e» arteko hotsa
- *ɛ*: «e» eta «i» arteko hotsa
- *ø*: «o» eta «u» arteko hotsa
- *æ*: «e» eta «o» arteko hotsa, maileguetan ageri den frantses fonema
- *ü*: «u» palatala, «u» hertsia, «u» eta «i» arteko fonema; egin liteke [y] ere, baina euskal etnotestuak transkribatzeko aski bortxatua gerta daiteke [y] eta aski ezaguna den «ü» ere balia daiteke
- [ʒ]: Zuberoako ohiko /j/, txistukari igurzkari sabaiaurreko ozen edo ahostuna
- [ʒ]: zenbait hitzen barrenean gertatzen da, txistukari igurzkari apikari ahostuna da
- [z]: txistukari igurzkari lepokari ahostuna; ondotik bokalez hasten den hitza duen ez hitzaren sandhietan aise entzun daiteke eta maileguetan ere bai; Amikuzen bada sandhietako ozentze edo ahostuntze hori, baina Zuberoan areago gertatzen da
- /j/: Nafarroa Behereko /j/ arrunta, hots sabaikari herskaria

- /i/: arestikoaren aldaera goxoagoa, hersketarik ez duena, *i* transkriba daiteke; eman dezagun, Arberoako Mehainen entzun *ioaiten* «joaiten, joaten»
- R: dardarkari ubularra, frantsesaren eite duena, hala Ipar Euskal Herrian nola Ipar Katalunian ahoskatzen dena, Hego Euskal Herrian eta Hego Katalunian ez bezalakoa; Ipar Euskal Herrian hiztun gazteetan eta adineko jende frankoren ahoan ageri da

Baina etnotestuen transkripzioak egiten ditugun guztiok ez dugu berdin jokatzeko; eman dezagun, honelako lanetan aspalditik diharduen Koldo Artolak <ä> idazten du *a* eta *e* artekoa eta *e* eta *i* artekoa, berriz, <ë>; *o* eta *u* artekoa, <ö>. Berebat, EAEL edo *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa*-n Zuberoako /j/ sabaiaurreko ozena [ž] eman zen.

Baina zer transkribatzen dugu zinez? Ustez gure belarriak entzuten duena islatzen dugu testuan. Garbi dago hizkuntza-atlas batean lanean ari bagintez eta bi datu-biltzailek errealitate foniko bat eta bera desberdin entzun bagenez, bataren ala bestearen –ala bi transkribatzaileen– datuak faltsuak lirartekeela eta mapan isoglosa faltsuak edo artefaktuak agertuko lirartekeela. Ikertzaileen beren entzuteko gaitasun desberdinak aldeak eragin ohi ditu mapetara emaitzak eramatean edota entzuten dena edo entzun uste dena interpretatzerakoan; honelako adibideak ugari dira, esate batera, dialektologia erromanikoa: 1925eko *Tableaux phonétiques des patois suisses romands* lanak argi eta garbi utzi zuen inkestan zehar bi inkestatzailek hots bat eta bera desberdin entzun dezaketela.

Giza belarriaren oharmenean bada diskriminatzeko halako gaitasuna: gizakiak tresnak baino hobeki daki, informazioa deskodetzean hotsaren osagai guztietarik giza gogoak zeri garrantzia ematen dion; gizakia ez bezala, tresna gai da hots baten osagai guztiak edo gehienak diskriminatzeko eta neurtzeko, baina ez da gai giza gogoak hotsen osagai guztietarik zein diskriminatzen duen jakiteko, oharmenaren aldetik zein osagairi ematen dion zinez garrantzia berea ez bezalakoa den hots edo doinu bat entzutean, informazio hori hobekien hiztunaren oharmenaren azterketak eskainiko digu, tresna bidezko espektograma batek ez.

4. Ahoskeraren gardentasunaz eta euskararen kalitateaz

Hiztun ipartar batzuek hots batzuek egun egiten duten ahoskera ez da iraganekoena bezalakoa, baina badira beste hiztun batzuk, eman dezagun, hasperenak edo hots hasperenduak egun ere arras garbi ahoskatzen dituztenak. Zuberoan hiztunek hasperena ahoskatzean indarrezko *h*-a sumatu ohi da, baina ez zaigu iruditzen hasperenaren ahoskera gardenaren gaian Zuberoaren hurbiltasuna beti parametro baliagarria denik, izan ere, herrialde honen mugaren ondoko Nafarroa Behereko hiztun amikuztar ugarik ez baitu hasperena garbi ahoskatzen, edo ez zuberotarren indarrez bederen. Izan ditugun Arbotiko bi lekukok –biak gizonak– ez dute *h* nabarmen ahoskatzen eta alderantziz, ezagutu dugu Oragarreko auzo den Bartan –betiere Hazparne ondoan– *h*-ak Arbotiko gizonak baino argiago ahoskatzen dituen emazteki bat.

Honek lekukoaren generoaren gaira ekarri gaitu, gizon eta emaztekiatarra. Auzi honi ekiterakoan bi ardatz bederen gogoan eduki behar ditugu; alderdi batetik hizkuntzaren transmisioari dagokiona, izan ere, egoki ahoskatzea, hizkuntzaz arreta ukaitea, haurra xuxen mintzaraztea, aski jardun femeninoa da, haurraren heziketa ohiko gizartean amaren bizkar gelditu ohi den aldetik. Bigarren ardatza ahoskatzen diren hots eta formen gizarte onespenera genduke eta arlo honetan ere, emaztekoa arretatsuago dela dirudi, mendebleko kulturetan bederen jaramon gehiago egiten dio hizkuntza-formen oharmenari eta gizarte-balioari.

Amikuze eskualdeko euskal lekukoekin hondarreko hamar urteotan gertatu zaiguna segurik aipa genezake: gogoan dugula, emazteki guzti-guztiek ahoskatze arras gardena ukan dute, baina gizonen kasuan ez da berdin gertatu; gardentasunagatik gogoangarriak izan dira Mehaine, Labetze, Larribarre, Sorhapürü, Sarrikotapea, Lohitzüne edo Oihergiko gizonak, baina transkribatzerakoan aski lan eman digute Oragarre, Behauze, Zokotze, Donapaleu, Zohota eta Berroetako gizonak.

Ahoskeraren gardentasunak hizkuntza batek ukan lezakeen maila jantziarekin eta arta edo txukuntasunezko tradizioarekin lotura zuzena du, hezkuntzarekin eta kulturarekin, erkidegoko kide gehienengana gizartetik

heldu den mintzatze-kulturarekin, nahiz norbanako batek ere eduki leza-keen mintzatzeari dagokion elitezko ezagutza edo jakituria. Ipar Euskal Herriaz dihardugunez, balio luke auzi honetan katixima aipatzea, errient-errientsek eskolan ez bezala, denboraz apezek euskaraz eginarazten baitzuten katixima Elizan. Honela, euskara katiximan landu zitekeen, apezaren ahotik entzundakoa euskara on eta zuzena zatekeen, elizgizonek irakurtzeko zaletasuna, ahala eta premia ukan ohi dutenez.

Ahoskera eredu ona, ^h*eskuara huna*, katiximan entzun dutela esan digute Arberoako Mehainen eta Amikuzeko Behauzen eta honek beste auzi batera garamatza: eskualde bateko ala besteko mintzoaren kalitatearenera. Mehaineko eta Behauzeko ene lekukoek maite zuten katiximako euskara, hori izan zen hein batez araturik ezagutu zuketena bakarra, eta Baionako apezpikutegetik etorri ohi ziren liburuetan mintzamolde hori ageri da, Lapurdiko euskararen kutsua duten liburuetan. Bestalde, duela ez aspaldi arte misionestak herririk herri ibiltzen ziren kristau fedea hedarazten eta sendotzen; dakigunez, eskualdean misioak egiten zituzten apez edo fraideak Hazparneko egoitzatik joaten ziren eta horixe da egun Amikuze alderdian euskaldunek gehien estimatzen duten euskal mintzoa, Hazparne alderdikoa; iduri luke mintzoen estimuaren gaian arrazoiek eta ondorioek elkar elikatzen dutela.

Nolanahi ere den, mintzoen estimuaren txanponaren binperra norberaren mintzoaz batek ukan lezakeen uste ezkorra da eta bi alderditarik bederen elika daiteke. Batetik baxenabartarrek Lapurdiko aldaeretarako duten joeratik, baina Frantziako Eskola Nazional ofizialetik ere bai. Errientez adierazirik nonbait, frantsesaren eta euskararen hitz-hurrenkera edo sintaxi-egitura alderatzean bata eta bestea usu aurkako norabidean abiatzen direnez, hori entzutearen entzutez beharbada, euskal hiztun batzuek diote euskaraz mintzatzean orga idien aitzinean kokatzen dutela. Honelako juzguez ez diote mesede handirik egiten euskarari, baina Amikuzeko Zohaztin honelako iritzia entzun dugu guk, euskara arras xuxen ematen duen emazteki batengandik, gainera; hizkuntza-segurtasunik eza eragiten ote dio honek emazteki honi? Zohaztiar honek eredu sendoak dakuski hala zuberotarra nola lapurtarra, baina Nafarroa Behere-Amikuzekoa ez. *EHHA* izeneko euskal atlasean Bardozeko lekukoak ere antzera dio, irudia errepikatzen da,

dioenez orga idien aitzinean ezartzen dute bardoztarrek euskaraz mintzatzean; frantses errient zenbaiten eraginez sarrarazia ote da iritzi ezkor hau?

Nafarroa Beherean ez da ezezaguna norberaren mintzoaz halako arrangura izatea; hona Euskaltzaindiko buru izan genuen Jean Haritxelhar zenak zioena: Baigorriko euskarak elkarrizketari itzuli gogorra ematen diola, Nafarroa Beherean Lapurdin baino hitz gutiagorekin mintzatu ohi dela, esaldia laburrago dela, idorrago; lapurterazkoa, berriz, zabalago dela (1963, 69). Baigorriko euskararen usu idordura sumatzen zuen, urduritasuna eta lastertasuna, laburduretarako joera; idazkeratik urruntzen ari den mintzoa zekusan Baigorrikoa (73). Ez da atzo goizekoa iritzi ezkor hau; duela mende bete Jean Etxepare Bidegorri mirikuak 1915ean Lapurdi eta Nafarroa Beherea aurkaritzan ezarri zituen, hain segur orduan ere iritzi hau nagusi zebilelako: Etxeparek zioskun *Sarako lapurtarraren handitik, nola Garaziko baxenabartarraren xehetik* ematen zuela Jean Hiriart-Urruti idazle hazpandarrak; ikus Charritton (1984, 172).

Azkueren hiztegiko *gohaindu* sarreran ez du bere mintzoaz iritzi onik ageri oztibartar batek: *Ostibarreko mintzo basa hunek asia, gohaindia, okhaztatia bitzautekte ingoitik* (1905). Ezagutu ditugu Oztibarren Baigorriko euskara maite duten jendeak, edota Lapurdikoa bestela. Iduria da iritzia Amikuzen ere: oro har ezkorra da, euskara ona Lapurdiko Hazparden egiten dela entzun ohi dugu. Amikuzeko Sarrikotako hiztun batek Garazin dakusa euskara ona ere, uste baitu ez dutela Amikuzen bezainbat erdal hitz baliatzen euskaraz mintzatzean.

Amikuzen entzun dugu ere Lapurdiko mugako Bardoze herrian mintzatzean euskaldunek bearnesa eta euskara nahasten dituztela eta Kristina Encinarrek ere iritzi hori bera entzun du Mugerren eta Beskoitzen Bardozeko euskaraz (2008, 390). Bardozeko euskarari buruzko iritzi ezkorra EHHA-n ageri da ere, lekuko herritar baten ahoan; egiten duten euskara nahasiagatik *xarneguak* eta *baxtartak* direla irizten diote bardoztarrek: *ü* ez dela bertako hotsa esateraino, nahiz Bardozen artean euskal hitzetan *ü* ahoskatu ohi den. Aita-amak bardoztarrak dituen lekuko bardoztar batek ere euskara ederra Hazparden eta Uztaritzen dakusa; Bardozen ez (Encinar 2008, 389).

5. Hasperena

Aipagarria da *h* edo hasperenaren gaia; aldea dago 80ko hamarkadan Ipar Euskal Herrian entzuten nuen eta orain entzuten dudan hasperenaren indarraren artean; belarriz bederen, Nafarroa Behereko hiztunetan agerianago zitzaidan egun baino hasperena orduan. Oroitz Jauregik eta Irantzuko Epeldek Ipar Euskal Herrian hasperena jasaten ari den galeraz idatzi dute (2013); Ilse Lehiste (1964) eta Bernard Hurch (1988) ikertzaileen lanak aipatuz diote, hasperenik ez egitea naturalago dela egitea baino eta «aspirazioa ekoizteko, ez ekoizteko baino ahalegin artikulatorio handiagoa behar» dela (257).

Mitxelenari entzuten genion Ipar Euskal Herriko euskara aztertzeke egokienak etxeokak berekoak direla, Hegoaldekoek entzuten ez ditugun *ñabardura* batzuk ipartarrek sumatzen dituztelako. Arestian adierazi dut erdizka baizik entzuten ez ditudan *h*-ak iganago kokatu ohi ditudala hitzean etnotestu bat idaztean: esate batera, *^horgo* dakart Labetzen. Baina usu gertatzen zait ez dakidala xuxen, entzuten dudana *h* ahula den ala deus entzuten ote dudan, ala iruditzen ote zaidan *h* ahula entzuten dudala zinez entzun gabe, sugestioz edo hitz horrek etimologiaz *h* duela jakite hutsagatik; horrelakoetan ez dut batere garbi izaten zinez entzuten dudan ala ez dudan.

Gertatu zait bestek Ziburuko arrantzale bati grabatu bandan *^hola* «hone-la» ahoskatzen duela iruditzea, nik entzutea eta gazte ziburutar batek hasieran ez entzutea; aldiz, ondotik berriz entzunik, hark ere *^hola* horretan *h* ahul bat entzutea. Ezagutu ditut honelako kasu gehiago ere, baina alderantziz. Esate batera, *EHHA* euskal atlasean Izaskun Etxebeste eta Koro Seguroa lankide giputzek entzuten ez zituzten herskari hasperendu batzuk transkribatzen zituen Xarles Videgain oztibartarrak Ipar Euskal Herriko zenbait emaitza antolatzen ari zenean. Alta, hau ez da Euskal Herriko gertakaria soilik, auzi orokorra da hizkuntza-atlasetan: transkribatzailea nor den, ezauzgarri kritiko batzuen kasuan mapan aldaera bata ala bestea agertuko da, bandan grabatu dena hots bat eta bera izanik ere.

Videgainen doktoretza-tesi bikainean (1989) Ipar Euskal Herriko Oztibarreko mintzoa biltzen da etnotestu luzeetan, eta hasperena ukan lezake-

ten herskari guztiek dute hasperena transkripzioan: *h* guztiak ageri dira, eta beren lekuan, gainera. Beharbada Ipar Euskal Herriko tradizio idatzi edo jantzian *ph*, *th*, *kh* hasperenduak ahoskatzen diren eskualdeetan honela idazteko ohitura dago eta etnotestuak transkribatzerakoan ere honela egin zuen Videgain ikertzaileak, grabazioan hiztunak zinez ahoskatzen duena kasu guztietan banaka-banaka behin eta berriz entzuten hasi gabe. Eni segurik Oztibarren 2015ean ez zait gertatu hasperena ukan dezaketen herskari guztiek hasperena ukaite hori: adibide anitzetan edo ahul entzuten dut edo ez dut entzuten; berdin gertatuko ote litzaioke Ipar Euskal Herriko belarri bati? Ez jakin.

Hainbat kasutan arazoak ukan ditut *ph*, *th*, *kh* herskari hasperenduak gardentasunez entzuteko, ez baitut argi entzuten hitzeko kontsonante horretan hasperenik baden ala ez den; adibide batzuetan arras argi entzuten ditut herskari hasperenduak, baina beste batzuetan ez dut inolaz ere hasperen arrastorik entzuten, eta beste kasu batzuetan zalantza dut entzuten dudana herskari arrunta ala hein batez hasperendua den. Ene belarrian hasperen kutsua ukan dezaketenetan *p^h*, *t^h*, *k^h* idatzi dut eta gardenak direnetan *ph*, *th*, *kh*; halaz ere, ez dut guztiz garbi *p^h*, *t^h*, *k^h* idatzi ditudan batzuk zinez hasperenduak ote diren, eta ez dakit, bestalde, nik *p*, *t*, *k* idatzi ditudan batzuetan hasperen arrastorik egon ote litekeen ere; printzipioz ez dut uste, bestela *p^h*, *t^h*, *k^h* emanen baintuzke horiek ere etnotestuan, baina ez naiz neure buruaz guztiz fidatzen.

Egiazki, ikertzailearen entzumenaren bidez lekukoak hitza xuxen nola ahoskatu duen jakitea ez da beti aise izaten. Amikuzen hitz zaila gertatu zait benetan *gehio*, usu *geiho* ahoskera entzuten baitu ene belarriak eta adibide batzuetan ez dakit entzuten dudana *gehio* ala *geiho* den, noiz nola, bata nahiz bestea entzuten dut, eta grabagailuan dagoen adibidea bat eta bera da, tresnari behin eta berriz errepikarazten diodana, baina bata ala bestea den ziurtatzeko eta lasaiago gelditzeko, guztizko bermerik ukan ezinik gelditzen naiz; gizakion belarriak ere mugak ditu.

Badira gero hasperen batzuk beren lekutik zertxobait higitu edo direla diruditenak:

etzit erraiten haal horren gañian deu[ʒ]e (Martxueta)

Baita inondik inora itxaroten ez ditugun hasperenak ere: *bortizkeriahik* (Arrueta); alta, kasu hau ez da *ehi* «eria, hatza» bezalakoa, non *eri* → *erhi* → *ehi* gertatu baita; Amorotzen *behaz* «beraz» ageri zaigu.

Beste adibide batzuetan kontsonante igurzkari baten ordain ageri zaigu hasperena:

ehasten «ebasten» *al tzutela* (Oragarre)

e^hintzün juten «ez gintuzun joaten» (Gabadi), non *ezg* → *eg* → *eh* gertatu baita

gazte hat «bat» *balimada bürü etxen* (Martxueta)

ta geo, to, etxea, etxea, ihil «ibil», *etxe zaharra b^eigindien han, bena etxea in lehenik hor* (Zohota)

ihandia «igandea» (Gamue)

Bestalde, ez da aise *Oharre* «Oragarre» (Oragarre) adibidean bilakabidea xuxen nola izan den jakitea.

Nabarmena da ere hitz elkarketak hasperena eragiten duela, Ø → *h* gerta daitekeela; hurranen adibidean diptongoa eta bokala elkartzen diren guanean, hiatuan sortu da: *gauherdi* (Arrueta, Arboti); beste honetan hiatus arruntean: *lohaldia* (Gabadi).

Lekukoekin lan egiteak erakusten du ahoskeran franko eratako bihurrikeriak gerta daitezkeela; esate batera, Zuberoa-Amikuzeetan nagusi den *hoge*i aldaera zaharragoaren ondoan (cf. Lakarra 2011, 108), (*h*)*ogoi* egiten da ondoko ibar Arberoan, Nafarroa Behere eta Lapurdi gehienez, baina Amikuze eta Arberoako mugari hurbil den Ostankoa herrian, halako batean, hiztunak *o ho^ei* ahoskatu zuena *hogoi* identifikatzen nuen nik grabazioa entzutean, baina ez nengoen ziur; grabazio bereko beste adibide batean hiztunak *hoge*i eman zuen garbi eta jabetu ahal izan nintzen Amikuze-ko gainerateko herrietan bezala, Ostankoa ere *hoge*i aldaera gordetzaila ibiltzen dela, baina lehen adibidean ez nuen batere garden entzuten eta *hogoi* izan zitekeela iruditzen zitzaidan, hori entzun uste zuen ene belarriak. Amikuze-ko mugako herria da Ostankoa, Landibarreri begira bizi dena – nahiz badakigun Landibarren *hoge*i ematen dutela, baina, esate batera, Iri-

sarrin eta Armendaritzen (*h*)*ogoi*-. Dialektologiaren aldetik garrantzizkoa da eskualde horretan ostankoarrek *hogoi* ala *hoge*i egiten duten jakitea.

6. Sudurkaritasuna bokaletan

6.1. Aspaldian ezaguna da euskarazko bokaletan sudurkaritasuna ager daitekeela. Jauregik eta Epeldek fonetikaren azterketaren bitartez dioskute-nez «bokal sudurkariak ekoiztea bokal ahokariak ekoiztea baino konplexuagoa da fisikoki» (2011, 31).

Mitxelenak berak *FHV*-n aurkezten du gaia: Bizkaian XVI. mendean honelako bokalak ahoskatzen zirelako berri esplizituak ditugula dio eta Erronkari eta Zuberoako hitzetan balio fonologikoa duten bokal eta dipton-go sudurkari garaikideen berri dakar. Jean-Baptiste Coyosek Arbailako bokal sudurkarien eta ez sudurkarien pare minimo bakan batzuk dakartza (1999, 64).

Badakigu bokal sudurkarien arteko egungo *h*-ak iraganeko bokalarteko *n* arrunta ordezkatzeko duela. Hualdek argitu zuenez, gainera, bokal sudurkari bitarteko xiberotarren *h* kontsonante hori ere sudurkaria da (1993a). Txomin Peillenek dioenez, Zuberoako Pettarra eskualdean ozenki ahoskatzen dira bokal sudurkariok (1992, 254).

Hizkuntzalarien ustez ez dirudi halabeharra denik egungo egunak artean bokal sudurkariak Zuberoan iraun izana; hona Egurtzegiren hitzak (2014: 174):

Contrastively nasalized vowels have been developed by means of language-internal processes in Basque. Nevertheless, borrowings from gascon have greatly increased the number of words with contrastively nasalized vowels in Zuberoan. Contact between Zuberoan and Gascon has probably helped preserve the distinction until recent times. While most Basque dialects lost contrastive vowel nasalization around 4-5 centuries ago, some Zuberoan varieties have maintained it until today.

Erronkarin ere baliatzen ziren bokal sudurkariok, baina hasperenik gabe; alta, Zaraitzun ez da honelako bokalik ageri, Mitxelenak ez zituen entzun

(1967, 165) eta nik ere laurogeiko hamarkadan ez nuen Zaraitzun honelako bokalik entzun. Erronkari ibarreko Izaban Mitxelenak *kño* «usain txarra», *zĩatu* «koipe gatzatua» eta *zĩ* «ezkurra» bildu zituen eta Uztarrozen *gāzta* edo *ũr* «urra» (1953). Kandido Izagirrek ale hauek dakartza Uztarrozen (ez dugu grafia aldatu): *ánra* «harra» (1959, 297) eta *únra* «urra» (294); baita *áinzpa-reki* «ahizparekin» (1961, 399), *ánkarrak* «ahakarrak, haserreak» (398), *gánzta* (394) eta *zunr* «zuhurra, zekena» (397) ere. Bonaparteren 1869ko *Le verbe basque en tableaux* iturrian oinarriturik, Mitxelenak diosku ipar-mendebaleko Zuberoako Domintxaine eta Ithorrotze-Olhaibin ere *mēhē* edo *mīhī* hitzetan bokal hauek baliatzen direla (1977, 48), baina XXI. mendearen hasieran Amikuzen ibili ondotik, adieraz dezaket amikuztarrek ere bokal sudurkariak ahoskatzen dituztela, Zuberoan bezain nabarmen entzuten ez badira ere. Zuberoa eta Amikuzeko bokal sudurkarien gaia aurkeztu aitzinetik, ordea, beste ikergai berri bati heldu nahi diot.

6.2. Gaia akustikaren alderditik aztertutik, frantsesezko mailegu berrietan gertatzen ari dena aurkeztera jo dute hondarreko aldian gure arteko ikertzaile batzuek; Jauregik eta Epeldek Lapurdiko Senpereko euskal adibideak dakartzate (2011); ikus, bestalde, Oñederra, Jauregi & Epelde ere (2014, 86-87). Frantsetik bokal sudurkari mailegatuak sartzen ari dira Ipar Euskal Herriko euskarara, baina honela ahoskatzen duten hiztunak ez dira nagusiki frantsesa eskolan ikasi dutenak, sortzez hiztun elebidunak dira, Ipar Euskal Herriko hiztun berri edo gazteak, beharbada euskara sei urterekin ikasi dutenak eta frantsesa etxetik zekitenak: frantsesezko bokal sudurkariak sortzez egiten dakiten hiztunak dira; eman dezagun, ongi dakite *jād-arma* egiten.

Euskaraz tradiziokoak ez diren eta frantsesezko maileguen bidez euskarara sartzen ari diren bokal sudurkari guti entzun dut nik Amikuzeko adinetako jendeen ahotik. Maileguetan *fin* aipa daiteke: *astiaín fīan* «astearen hondarrean» eman du Arberatzeko lekuko batek, bokal sudurkaria eginez eta *n* inplosiborik gabe; zioztanez, frantsesa berandu eta gaizki ikasi zuen. Hartara, adinetako lekukoek ez dituzte frantses mailegu berriak beti euskal era zaharrean ahoskatzen. Labetzen euskal elkarrizketan *zāntima* hitzean lehen bokala sudurkari ahoskatzen du lekukoak, xuxen esanik *a* eta *e* arteko bokala, «æ» sudurkaria; silabako *n* inplosiboa ahoskatu zuen, bai, baina

mailegu honetan argi ageri da frantses ahoskera eta hiztuna adinetakoa zen, euskaraz bikain egiten zuena. Lekuko berarena da *āⁿvelopetan* hitz teknikoa ere, euskaraz emana. Berebat, Arüeko adinetako lekuko bati [ʒ] *ēⁿdarma* eta *iēⁿdarmekin* adibideak entzuten dizkiot: bokala sudurkaria da, nahiz ondotik baden kontsonante kutsu zerbait ere. Euskaraz diharduela Martxueta lekukoak garbiki *brætō* «bretoia» ahoskatzen du maileguzko adjektiboa, hitz bukaeran *-n*-rik ez delarik. Honelako kasuak bakan dira ezagutu ditudan Amikuzeko adinetako hiztunen artean, baina entzun ditut ale batzuk.

Esate batera, Oragarreko auzo Bartan, Ostankoan, Donapaleun, Amorozen, Amendüzen, Domintxainen edo Oihergin *bō* entzun dut Ipar Euskal Herriko ohiko *bon* «ongi» hitza; Martxueta, Gamuen eta Zohotan, berriz, *bōn*. Arestiko bi aldaerak bata bestetik edo bilakabide bata eta bestea bereiztea ez da aise, ez baikara gertakari absolutu batez ari, mailaz mailako izaera duen zerbaitez baizik. Barta auzoko hiztun horrek, ordea, *jandarmak* ahoskatu du garden, kontsonante sudurkaria eginez eta Larribarren ere *jandarmak* ageri zaigu; Olhaibin, berriz, *jandarmendako*. Ez dut gaia sakon landu, eta ezagutza eta tresneria beharko lirateke azterketa xuxen egiteko, baina nik belarriz adinetako euskaldunen artean, eman dezagun, *anprunta* «sos mailegua» entzun ohi dut beti: nolana ere den, *n* kontsonante inplosiboa nabarmen ahoskatu.

6.3. Bokalarreko jatorrizko *n* → *h* bilakabidea ez da aski euskarazko bokal sudurkari oro azaltzeko. Egurtzegik berak duela denbora guti analogiaren azalpena aurkeztu du: proposatzen duenez, *gihaur* eta *zihaur* izenordain hanpatuetako hasperen sudurkariaren kutsatzailea paradigmako lehen pertsona *nihaur* litzateke (2014: 83). Paradigmaren argudioak kasu batzuk azal ditzake, baina beste hitz batzuetako bokaletan ere sudurkaritasuna entzuten da; esate batera, Zuberoako ipar-mendebaleko Sarrikotapean *hēben* «hemen» eta *hēēxa* «herexa, arrastoa» hitzetan, *h* ondoko bokalean kutsu sudurkaria entzuten da; analogiaz ote da hasperendua?

Bokalarreko *n*-aren bilakaeraz eta analogiaren azalpenaz landa, hirugarren eragile bat egon daiteke ere. Ezaguna da James A. Matisoff-en 1975eko «Rhinoglottophilia: the mysterious connection between nasality and glottality» ikerlana. Ivan Igartuak ere sudurkaritasunaren eta laringalizazioa-

ren arteko hartu-eman hertsiaz eta gertakariak hainbat hizkuntzatan duen paralelo tipologikoaz idatzi du (2008, 177). Dioenez, delako *rhinoglottophilia* honen kariaz, *h* igurzkari glotala edo ? herskari glotala duten sekuentzia fonetikoek ahoskera sudurkarien agerpena eragin dezakete: esate batera, Thaiandiako thai hizkuntzan, *h-* ondotik bokal apalen sudurkaritzea gertatzen da: [ha:] «bost» > [hã:]. Nepalgo ekialdeko hayu hizkuntza tibeto-birmaniarrean, [h-] duten silabetan halako sudurkaritze llabur baina nabarmena ageri da (177-8). Matisoff, John J. Ohala eta Manjari Ohala hizkuntzalarien oharra aipatzen ditu Igartuak eta azalpen fonetikoak dakartza gertakariak (181):

El hecho de que la articulación de los sonidos glotales no requiera elevación del velo del paladar (a diferencia de la mayor parte de las consonantes y en contraste con las nasales, que exigen su descenso) posibilita que parte del aire pase a través de la cavidad nasal.

Amikuzeko grabazioen emaitzak behin eta berriz entzutean, hitz batzuetan bederen halako lotura sumatu uste dut nik segurik hitz hasierako hasperenaren eta ondoko bokalen sudurkaritasun kutsuaren artean: hitz hasierako *h-* + *v* segmentuetan halako sudurkaritze ahula sumatzen dut Amikuzen bokal ugaritan, nahiz hitz guztietan ez den berdin gertatzen: belarriz bederen, hitz batzuetan besteetan baino nabarmenago sentitzen dut kutsu sudurkari hori.

6.4. *FHV* lan ezagunean Zuberoako bokal sudurkariak ezegonkortzat jo zituen Mitxelenak, galbidean doan ezaugarri arkaikotzat (1977, 48). Ezegonkortasun hori zehazki zertan den ulertu nahirik, batek pentsa lezake aldakortasuna beharbada hiztunetik hiztunera dagoela bokal sudurkariaren erabileran, edo aldakortasuna Zuberoaren barreneko geografiaren arabera dela. Adibidetzat Urdiñarben 2009an entzuna hartuz gero, Mitxelenak bokal «arkaiko» hauen ezegonkortasunaz dioena hobeki uler liteke (1977, 48), bai bederen Barkoxen, Ospitalepean eta Eskiulan bi belaunaldi eta erdi lehenago Larrasketek 1939an bildu datuekin alderatuz gero, hiru herri horietan eta Urdiñarben entzundakoaren artean ez baitago guztizko berdintasunik. Esate batera, Larrasketen 1939ko lanean bildu hitzetan hurranenak bokal sudurkariak dira:

âhârdi, âhâte, âhâtz, âhîzpa, ardû, bêhîn, gîhâû, hâmâr, hân, hândi, hêbên, ihârdets, ihârrâus, ihâu, ihîtz, ihû ê, lêhên, mâhâñ, mâhâts, mêhê, mîhîse, nâhâs, nâhî, ûhûe, xâhâ, xêhê...

Aldiz, 1939ko lan horretan bederen beste hitz hauen bokaletan ez dakar sudurkaritasun ikurrik:

behá, béhar, behatz, behéz, béhi, bíhi, bihotz, bóhor «behorra», *ého, khámbára* «gela», *léher, ohártze, óhe, xáhar & záhar...*

Urdiñarbeko hiztun bati entzun dizkiodan hitz bokal sudurkaridunak, Larrasketek Barkoxeko, Ospitalepeko eta Eskiulako hitzetan 1939ko hiztegian dakartzanak berak dira:

âhîzpa, bêhîn, hân, hândi, hêben, ihîztatzen «ihinztatzen, ureztatzen», *khânbean, lêhênik, hâmar, mañhîetan* «bainuetan», *mîhîsik* «mihiseak, maindireak», *nâhî, sa[ž]û* «sasoina», *xâhâtzea, zihâun* «zuhaure, zeure»...

Urdiñarbeko hiztun adinetako horri entzun dizkiodan hitz bokal sudurkaridunak dira hurrenaren hauek ere, baina Larrasketek bokal sudurkaririk gabe dakartza eleok 1939ko hiztegian; parentesi artean dator hiztegiko haren emaitza:

âhâl (âhal), *behârrik* (béhar), *ehâitea* «hiltzera» (eháite), *ohâpin* «ohapean» (ohápe), *oihâlen* (óyhal), *segazahîa* (záhi), *zâhâr* (záhar)

Ozen ondotik ere bokal sudurkaria entzuten dut Urdiñarbeko lekukoa-rengandik: *alhábák* (alhába), *errhâtzaekilan*.

Larrasketen 1939ko hiztegiko hitzek bi kategoria dakartzate bokaletan: sudurkariak eta ahokariak, sudurkaritasuna baduten eta ez duten hitzak. Datuen arabera balirudike ez zuela bitarteko egoerarik sentitu, ez zuela sudurkaritasun ahuleko bokalik entzun, auzia 0 ala 100 artekoa balitz bezala, bitarteko egoerarik gabe. Nik, aldiz, Urdiñarbeko hiztunaren beste adibide bakan batzuetan ez dut argi *h* ondoko bokalean entzuten dudana *h*-aren hotsaren kutsu edo eragina den, ala *h* ondoko bokal horretan entzuten dena halako sudurkaritzea ote den. Belarriz zail da bereizten, gainera, izan ere, hitz baten entzunaldi batean sudurkaritasun kutsua entzuten da, baina adibide beraren hurrenaren entzunaldian ez da hain garden sentitzen. Zalantza

dudan hurranen hitzak ere bokal sudurkaririk gabe dakartza Larrasketek (1939), baina *h-* + bokala sekuentzian kutsu sudurkaria entzuten dut Ur-diñarben hala *h-*an nola ondoko bokalean:

hāa «hara» (háa), *hālxax* (haláxe), *hāsi* (hási), *hāxekan* «belar multzo bila» (háxe), *hērrilat* (hérril), *hīlik* (hil) & *hīlak*, *hīu* «hiru» (hiu), *hūñez* «oinez» (húin) –aintzat har bedi ondokoa ere kontsonante sudurkaria dela–

6.5. Euskararen transmisioa etxean bildu zuten adinetako euskaldunen mintzoa biltzen eta aztertzen dut eta oro har iduri luke hauen artean Zuberoan bokalen sudurkaritzea ez dela galdu; heldu eta gazte zuberotarren euskal jardunaz ez dut daturik. Alta, Zuberoa ondoko Amikuze Nafarroa Beherko ibarrean gauzak bestela dira; hau adieraztean ez naiz gazte eta helduen arteko bereizketaz ari. Amikuzen hiztun zaharren artean ere anitzek ez dituzte euskal hitzetako bokalak sudurkari ahoskatzen eta iduri luke ezaugarriaren galera lehendik abiaturik dela. Aldiz, Zuberoan, euskaraz ongi egiten duten ber, adinetako jendeek euskal bokal sudurkariak ahoskatzen dituzte: Pettarreko Ündüreneine edo Ur-diñarbeko euskaldun zaharrekin egotean honela entzun dut.

Amikuzen bokal sudurkari oro *h* ondoan kokatzen da, lehen edo bigarren silaban; ez da Zuberoako *ardū* «ardoa», *hazkū* «azkona», *kharrū* «izotza» erako adibiderik entzuten, ezta *arrathū*, *arraxū*, *sasū* «sasoia» erakorik edo *kamiū* «kamioia», *lehū* «lehoia», *xabū* «xaboia» berriagoen erakorik ere: arestiko adibide guztiak *u* sudurkari azentudunak dira Zuberoan. Adierazi nahi dena da, Amikuzen ez dela entzuten bokal sudurkaririk ondoan *h* ez duenik; bistan dena, *h* hori ere sudurkaria da; horra etsenplu sorta bat:¹

āhāl (Bith, Ost, Mar, Zoha, Arbe) –alta, Zohaztin eta Arbotin *ahāl* entzun uste izan dut; Ostankoan *āhālex* uste dut entzuten dudala– & *in āhāla* (Sor); *āhālge* (Amo); Ilharren ere *ahalge* entzutean susmoa

¹ Hona laburduren berri: Amendüze (Ame), Amorotze (Amo), Arberatze (Arbe), Arboti (Arbo), Arrueta (Arrü), Barta-Oragarre (Barta), Behauze (Behau), Bithiriña (Bith), Donapaleu (Donap), Gabadi (Gab), Gamue (Gam), Ilharre (Ilh), Labetze (Lab), Laphizketa (Laph), Martxueta (Mar), Oragarre (Ora), Ostankoa (Ost), Sorhapürü (Sor), Uhartehiri (Uha), Zohazti (Zoha), Zohota (Zoho).

dut bokal horietan badela sudurkaritasuna, baina ez nago ziur; *āhārdi* (Ora) & *āhārdiak* (Zoho); *āhārran* «eztabaidan, haserrean» (Ame, Zoho); *āhāte* (Ora, Amo, Behau, Ilh, Gab) & *āhāteak* (Ost) & *āhāti-ak* (Arbe); *āhāzten* (Ora, Arbe) & *āhātziak* (Donap); *āhāzpek* (Mar); *āh[ȳ]r* «esku ahurra» (Ame); *aīhēn* (Lab)

bēhār (Lab, Ame, Arbe, Sor) & *bēhārra* (Zoho) & *behār* (Lab, Ame) & *bihār* (Gam); *bēhātzen* (Mar, Arbe) & *bēhātuz* (Bith); *bēhī* (Mar, Arbe, Sor) & *bēhīain* (Gam) & *bēhīekin* (Zoho, Arbe) & *bēhīendako* (Donap); *bēhīn* (Donap, Arbe) & *behīn* (Ame); *bēhōr* (Arbe) & *bēhōrreki* (Mar); *belhāun* (Donap); *berrēh[ȳ]n* (Zoho); *bīhī* (Mar) & *bīhīa* (Arbe) & *bīhīain* (Lab)

ehāiten «ehotzen» (Arbe); *ēh[ȳ]n* «100» (Ame)

gehāu (Lab), *geihēna* (Bith)

hēskualdunak (Mar); *hōgei* (Zoho) & *hōei* (Donap); *hōla* (Ame, Zoho) –sakonean *honela* izanik–

ihīzin «ehizan» (Lab, Ilh, Donap, Arbo) –baina Donapaleun entzun dut lekuko berarengandik *ihīzin* ere– & *ihīzen* (Zoho) –baita *ihīzen* ere Zohotan– & *ihīzirat* (Laph) & *ihīztari* (Lab) & *ihīzłari* (Zoho, Laph)

lēhēn (Bith, Mar, Ame) & *lēhēnik* (Zoho, Sor) & *lēhēnao* (Lab) & *lēhēnau* (Zoho) & *lēhēno* (Arbe) & *lēhēneko* (Donap) & *lehēn* (Gam); *lehērtzen* (Arbe)

māhāirat (Sor) & *māhāñak* (Gam) & *māhītrak* «mahaintarak» (Amo); *mahātsa* (Arbe) & *māhasti* (Behau) & *māhastia* (Behau) –honelaxe entzuten ditut–; *mēhē* (Lab); *mīhīseak* (Uha)

nāhās (Gam) & *nāhāsten* (Arbe); *nāhī* (Zoho, Arbe) & *nāhīo* (Mar) & *nahī* (Donap, Ame) / *normahī* (Donap); *nēhōr* (Arbe) & *nīhūr e* (Ora) & *nīhūri* (Ame) & *nihūr e* (Amo, Ame) & *nihūekin* (Ame)

ohētik (Lab)

sēhī (Bith, Mar)

ūhāl (Sor); *ūhūre* «ohorea» (Ame) & *ūhūria* (Gam) –honelaxe entzuten dudala uste dut, baina sudurkari gabeko *uhuria* aldaera ere

entzun dut Gamuen; aldiz, Zuberoa mugako Sarrikotapean sudurkari gardena da: *denboan de[ž]ũhũe* «desohore» *handia*–

xãhãrren (Arbe); *xãhãtü* (Lab) & *xãhãtze* (Uha) & *xãhãtzen* (Bith)
–Gamuen *xaatzeko* entzun dut, kutsu sudurkaririk gabe–; *xẽhãtu* (Ost) & *xẽhẽkatiük* (Ame) & *egür xẽhã süiaen phizteko* (Zoha) & *xẽhãk* (Dom)

zãhãr (Lab) & *zãhãrrek* (Zoho) & *zahãrraua* (Ame)

Beste sekuentzia batzuetan –ene entzumenaren arabera bederen– bokalen sudurkaritasun kutsua entzuten da, baina ez dirudi aspaldiko bokalarteko *n* haren ondorioa denik: *bẽhãla* (Lab), *behũa* «beroa» (Ame), *bẽhẽxte* (Ame), *ehõtuik* «eroturik» (Ame) adibideetan *vr̥v* → *vr̥hv* → *vhv* bilakabidea dagoela dirudi.

Izenordain hanpatuetan ere bokal sudurkariak entzuten dira:

nĩhãu «nihaur, neroni» (Arbe) & *nĩhãur* (Zoho) –baita *nihau* ere (Zoho)– & *nĩhãuk* (Mar, Zoho) & *nĩhau* (Donap) / *gũhãuk* (Donap) & *gũhãuren* (Arbe)

Hurranen adibideetan ere, ene belarriaren arabera bokal sudurkariak izan litezkeenak ez dira bokalarteko *n* baten bilakabidearen emaitza, hitz hasierako *h*- etimologikoaren ondoan daude: halako *rhinoglottophilia*-ren adibideak izan ote litezke? Azterketa fonetiko xeheen bidezko deskribapena beharko litzateke:

bẽhãtza (Bith)

hãgan (Donap), *hãin* «haren» (Donap, Zoho), *hãinbeste* (Ame), *hãk* «hark» (Donap, Ame), *hãmabi* (Donap), *hãmar* (Donap, Ame, Zoho), *hãn* (Donap, Ame, Zoho), *hãrgingoan* (Donap), *hãri* erakusle datiboa (Ame), *hãrtzen* (Ame), *hãsi* (Ame) & *hãste* (Zoho), *hãtzeman* (Lab), *hãu* (Donap, Zoho), *hãurrak* (Zoho), *hãxeka* (Donap), *hãzitakua* (Mar), *hẽa* «ea» (Ame), *hẽek* «haiek» (Ame, Zoho) & *hẽk* (Donap, Mar) & *hẽẽtan* «haietan» (Mar), *hẽldü* (Ame, Zoho), *hẽmen* (Lab) & *hẽn* «hemen» (Donap, Ame), *hẽrri* (Ame, Zoho), *hĩgatzen* (Ame), *hĩl* (Ame), *hĩrüerren* (Ame), *hõin* «hain» (Donap), *hõri* (Zoho) & *hõi* (Donap), *hõrrekin* (Ame), *hõtza* (Donap)

Hondarreko urteotan Amikuzeko ahoskera entzuten jardun dudanean, irudipena dut ($\tilde{v})\tilde{h})\tilde{v}$) eredu edo sekuentzia nagusi dela. Iruditzen zait ($\tilde{v})\tilde{h})\tilde{v}$) $\tilde{v}$) katea fonikoaren adibide gehiago entzuten ditudala ($\tilde{v})\tilde{h})\tilde{v}$) $\tilde{v}$) ereduarenak baino, alegia, ondoan ($\tilde{h})$) duten bi bokaletarik hasperendua bakarra denean, eskuinekoa izan ohi dela kasu gehiagotan ezkerrekoa baino. Jakina, hau ene belarriaren irudipen inpresionista da, ez da tresna objektiboek neurtu dutena.

Euskal hitzetan beste egoera berezi batzuetan ere ageri da bokal sudurkaria Amikuzen, baina honelako adibide bereziak arras bakan entzun ditut:

uai kanþuan tzi behiekĩ (Arbe)

esniaikĩ (Arbe)

edo Arbaatzen duk, edo Domixĩ, ta uai Domixĩentik heldũ zakiuk hunat (Zoho)

Itxaron litekeenez, Donapaleuko kantonamenduko Zuberoako herrietan ere bokal sudurkarien adibideak agertu dira euskarazko hitzetan:

ãhãtiak, ihĩzłari, xẽhẽkatzen (Berroeta)

ãhãl, ãhãrra, ãhãtzi, ãhĩzpa, behãr, bẽhĩak, bẽhĩn, hãn, hãxot, ihĩzen, lẽhẽno, mãhãñen, nihãundako, nihũ e «inor ere», oihãl, oihãn, sẽhĩaiki, xãhãtũ & xãhãtzen, zãhãr, zernahĩ (Olhaibi)

Iruditu zait Olhaibin *mĩñsen txiũtzeko* entzuten dudala, baina bi *i* horien sudurkaritasunaz ene zalantza dut; bego honela.

Zuberoan barnago sartuz bezala bokal sudurkarien agerpena areagotuz doa:²

ãhãl (Oih), aharratzen (Oih), ãhãtzi (Oih), bẽhãr (Sarkp, Pag), bẽhẽtũ (Pag), bẽhẽx «bereiz» (Pag), bẽhĩ (Sarkp, Oih, Pag), bẽhĩn (Sarkp), bẽhõr (Pag) & bõhõr (Sarkp, Oih), belhãiko «belauniko» (Oih), bõhãme «ijittoa» (Pag), ehãiten (Oih, Pag), eihẽa «eihera, errota» (Sarkp), ihĩztaiak (Pag), kamiũ (Oih), lẽhẽn (Sarkp, Oih, Pag), lẽhẽr (Oih), mãhãtsa (Pag), mẽhẽxi (Oih), nãhãs (Sarkp, Oih, Pag),

² Hona laburduren berri: Oihergi (Oih), Pagola (Pag), Sarrikotapea (Sarkp).

nāhī (Oih, Pag), *nīhāuk* (Pag), *oihāl* (Pag), *ōihān* (Oih), *sa[ʒ]ū* (Pag),
txān «xehean» (Pag), *ūhūñ* «ohoina, ebaslea» (Pag), *xāhār* (Sarkp,
 Oih), *xā* (Oih), *zāhār* (Oih), *zīhāuk* «zuhaurek» (Pag), *zūren* (Oih)

Hurranen etsenplu Zuberoakoak, ordea, ez dira *h* artekoak, *h* ondokoak dira:

hāla (Pag), *hān* (Sarkp), *hāndi* (Sarkp), *hānitx* (Oih, Pag), *hāsi*
 (Pag), *hēben* «hemen» (Sarkp, Pag) & *hēn* (Sarkp) & *hēn* (Sarkp),
hēēxa «herexa, arrastoa» (Sarkp), *hūu* «hiru» (Pag), *hūñez* (Oih, Pag)

7. Atal gehiago ahoskeraz

7.1. Ekialdeko euskalkiez dihardugunean eta bokalen arteko seigarren fonema *ū* aipatzen dugunean, Zuberoako adibideak eta bilakabideak herrialde horretan dituen kokagune-baldintzak datozkigu gogora, baina Amikuzen eta Lapurdi saihetseko Bardozen ere euskal hitzetan *ū* ibiltzen da; agerpen edo kokagune baldintzak desberdinak dira Zuberoakoekiko bi alderdi haue-tan; bestalde, Amikuzekoak eta Bardozekoak ere ez dira berdinak; cf. Lafon (1937, 1962). Bardozen «zalantzatia» da *ū*-ren agerpena; cf. Encinar (2008, 386-389); Amikuzeko *ū*-z ikus Camino (2016).

Gauza ezaguna da Amikuzeko herri batzuetan euskal hitzetan *ū* ahoska-tzen dela eta beste batzuetan ez dela egiten; esate batera, Oragarren, Amoro-tzen, Ostankoan, Bithiriñan edo Uhartehirin guk ez dugu entzun. Ezagu-tzen ez genuena da, *ū* egiten den eta egiten ez den herrien arteko geografia-mugaren inguruko herri bateko hiztun batek, kasu honetan leku-ko martxuetar batek, kokagune edo hitz berean aldi batzuetan *ū* egin deza-keela eta beste batzuetan *u* egin dezakeela, halako aldakortasun librea ba-lege bezala. Adibide sorta honetan garbi ageri da:

bakizu / *extukezū*
duun & *duula* / *dūūina*
emazu / *emazū*
gitzu / *gitzū*
gu / *gū*
hiru / *hirū*

bauzu / *bauzū* & *behauzū* / *baiūzū*
etzu «ez duzu, ez da» / *etzū*
gintzun / *gintzūn*
gue & *gure* / *gūe* & *gūre*
hamahiru / *bizpahirū*

nuzu / nüzü
tzu «dituzu, dira» / *tzü*   *tzitzun* «zituzun, ziren» / *zitzüin*
uzu / üzü / üzü / bauzü
zun «zuzun, zen» & *tzun / zün* & *tzün*   *bazuⁿ* «bazuzun, bazen» / *bazün*
etzun «ez zuzun, ez zen» / *etzün*

Arestiko aldaerak elkarrizketa berean ahoskatu dituen lekuko martxuetarrak Gamuekoa du senarra, hau da, euskal hitzetan *ü* ahoskatzen den ondoko herri batekoa; senarrak *ü*-ak Amikuzen ohikoa den eran egiten ditu. Ene ustez, lekuko martxuetarrak fonema honetan fluktuazio hau agertzea ez dagokio Hegoaldeko ikertzailearen presentziari, haren senarra ere elkarrizketan baitzen eta biak txandaka mintzatu ziren, askatasun osoz eta goxoan, giro guztiz atseginean. Uste dut arrazoia geografikoa dela, lekuko martxuetarra *ü* egiten den eta ez den herrien arteko mugakoa izateari egotziko nioke nik fluktuazioaren azalpena.

Berebat, Zuberota ondoko Arbotiko gure lekuko bietarik batek usu ahoskatzen du *gu*, baina *gü* ere ematen du; aldiz, ondotik *r* duen *güre* egiten du grabazioan ageri den adibide orotan.

7.2. Geografia-espazioa dela eta, adieraz dezadan Oragarreko auzo Bartako lekukoak ez duela *ü* palatalik ahoskatzen, guztiak *u* egiten dituela; alta, Koldo Artolak *ü* batzuk dakartza Bartako adizki laguntzaile batzuetan, *u*-i sekuentzian: *zauküian* «zitzaiguan + ziguan», *zauzküian* «zitzaizkiguan»; bestalde, *nintüian* & *nintiüian* «hark ni» «nindian» toka ere aipa daiteke. Badakigu Oragarreko auzo den gunen horretan gaskoiak agerpen handia duela: badira familia gaskoiak eta badira gaskoia dakiten euskaldunak ere. Akamarre, Bidaxune, Bardoze, Gixune herrien ondoan bizi dira bartarrak eta egungo egunak artean gaskoiaren presentzia handia izan da eskualdean. Bartarrek euskaraz *ü* fonema ez ahoskatzeko balizko bi arrazoi dakuskigu; lehena Oragarreko auzo hau berria izatea, bestela esan, bertako jende euskaldun nahiz gaskoiak bertan aspaldikoak ez izatea eta beraz, Amikuzen *ü*-k duen sarbide historiko-geografiko eta gizartezkoarekin lotura zuzenik ez ukaitea. Bigarrenik, Lapurdiko Hazparne Oragarreko auzo Bartatik hurbil egotea, hiri hori merkatugune, sos eta lan iturria izan den aldetik. Hazparne hiritik inguruko herrixketara hondarreko mendeetan hainbat hazpandar euskaldunek bizitzera jo dukete eta hain segur, ukan duke honek ere hiz-

kuntzaren aldetik ondorioa. Amikuze inguruko *ü* fonemari aurre egin dioke Hazparnek, hiri honetan euskal lexikoan ez baita *ü* ibiltzen. Aldiz, Koldo Artolak Bartan bildu adizkietako *ui* kateko *üi* palatalizazioa ez da morfonologiako bilakabide ezezaguna hitzaren bukaeran Hazparne hirian.

7.3. Larribarreko hiztun batek ama Zuberoako Arüekoa zuen eta aita bearnesa; Arüe *u* eta *ü* fonemak bereizten diren herria da eta alde horretatik ez da harritzeko haren semeak euskal hitzetan ere *ü* ahoskatzea edo *u* eta *ü* bereiztea. Koldo Artolaren arabera (in Irizar 2002, 22) Larribarren ez omen da *ü*-rik euskal hitzetan, baina dudan grabazioan lekuko honek ahoskatzen du eta haren adiskide larribartar batek ere bai. Ez dute *ü* egiten beste amikuztar batzuek bezainbat, hitz frankotan ez dute egiten. Ba ote da halako mekanismo bat haien gogoan, intuitiboki ala oharkabean batzuetan *ü* ahoskarazten diena eta beste batzuetan ez? Bada honelako zerbait, izan ere, elkarriketan lekuko bat erneago dagoen uneetan, *ü* gehiago ahoskatzen du. Ezagutu dugu larribartar bat adierazi diguna herrian ez dela *ü* egiten. Bestalde, ama larribartarraren alaba bithirindar adinekoak ere ezagutu ditugu, ez dutenak *ü* egiten, baina Bithiriñan ohikoa da fonema hau ez ahoskatzea.

7.4. Muga lektalen inguruneetan ahoskerak zenbateko garrantzia duen aise da ikusten, mugaren alde batean ala bestean gauden ahoskerak axola du, sistema bata ala bestea aktibatzen baita, nahiz honek ez duen esan nahi eskualde horietan elkarreteragina, nahasketa eta delako *interdialect* gertakaririk ageri ez denik. Arüe Nafarroa Behereko Amikuzeko eta Zuberoako euskararen muga-mugako herria da, alderdi bateko eta besteko ezaugarriak ageri dira arüetarren mintzoan. Arüeko lekukoa anaiarekin eta beste arüetar batekin etxean zegoela egin genuen harekin elkarriketa luzea, bi herriar horien aitzinean Arüeko bereko euskara aiseago eginen zuelakoan, *the observer's paradox* delakoa ahalaz saihestu nahirik: lekukoari etxera Arüez kanpoko ezezagun zenbait sartu zaio euskaraz mintzatze hutsera, eta egoera hori kudeatu behar du. Hurranen pasartean lekukoa eni mintzo zaidala ageri da, baina halako batean anaiak ere parte hartzen du elkarriketan eta honek eman aldaera bera ematen dit lekukoak ondotik eni, hain zuzen ere hasieran enekin aritzean eman ez bezalako: milisegundu batean *gau* → *gai* aldaketa egin du: [arto xuritzea] *etxe atetaik bestila, gü bezala g... gaur zü-*

kezün ta beste etxin beste gau atez eta hola [anaiak] *gai ooç* [eta enekin ari zen lekukoak, arrebak, baieztatuz jarraitzen du] *gai ooç...*

7.5. Zuberoako Pagola herrian polimorfismo fonikoaren adibidea ageri zaigu: Zuberoa, Oztibarre eta Amikuzeko muga-mugako herria da eta ahoskera bidialektala entzun daiteke pagolarrengandik; Arüe, Sarrikotapea eta Oihergi herrixketan ere gertakari iduriak ditugu. Hurranen adibidean Pagolako elkarrizketako atal bat dakargu; ageri denez, zuberotarren [ʒ] eta baxenabartarren [j] hotsak txandaka ageri dira:

bõ, bixtan dena, gü Xubealat [ʒ]un eta bethi atzamaiten tzeiküzien difeentzia, bethi, gü bethi, Xubealat [ʒ]un eta manexak güntützün, manexeat [ʒ]un eta xubeataarrak, ükhen dizüü bethi... mintza[ʒ]e lifeent pat, amiñi at bietan nãhãsteka, nãhãsteka, zeen eta Xubeatik [j]in düzü [ʒ]ente, [j]in düzü Oztibarretik e bai, han e eztizie *tout à fait* ber mintza[ʒ]ia, *voilà*, nãhãsteka amiñi bat, bai

Jakin nahi dugu pagolarrek Zuberoara jotzean ea beren mintzoa hangorat lerrarazten ote duten eta lekukoak ezetz diosku, herrian bezala mintzo zirela han ere:

ber gaiza, bai, ba, bai; ez, ez, bate, ez, ez, bate, ez, ez, ez, hartako zeiküzien erraiten «manexinak» edo hola; gio joaiten nüntzün berdin eta Donaplülát, xerbütü itea, kafe batzütaa, Donaplüeko bestetako edo merkhatü...ietako, ordian berriz han erraiten tzeitazien, bõ, ni Xubeatik heldü nintzala, ta bõ, enündüzün 'Xubeatik jiten, bena (...)

7.6. Hizkuntza erkidego bera bi estaturen administrazio esparru banatan bizitzeak desberdintasunak eta berrikuntzak eragin ditzake erkidego bakar horren mintzoan; eman dezagun, Ipar Katalunian eta Ipar Euskal Herrian hiztun gazteek dardarkari ubularra ahoskatzen dute katalanez eta euskaraz dihardutenean, baina dardarkari hori hobikaria da Hego Katalunian eta Hego Euskal Herrian. Hau da *grosso modo* egoera, baina gertakari bakoitzaren barrenean badira mailak, ñabardurak eta erritmo bereziak.

Etsenplu bat eman dezagun: badira adinetako euskal hiztun ipartarrak egun ere dardarkari hobikaria ahoskatzen dutenak, Hegoaldekoak balira bezala eta badira bestalde, haur denboran euskal dardarkari hobikaria ongi ematen zuten hiztunak, ondotik frantsesaren dardarkari ubularra ahoska-

tzen ikasi dutenak; egungo egunean adinetako euskaldun ipartar horiek euskaraz dihardutenean, bata ala bestea ahoskatzeko gai dira, baina ez da sakon aztertu zinez zer gertatzen den eta nola jokatzeko duten. Soziolinguistikaren alderditik ez da auzi makala, baina aldagai hau euskaraz aztertu gabe dago. Mintza gaitezen ahoan bilorik gabe: zerk eragiten dio Amikuzeko hiztun adinetako bati euskaraz Hego Euskal Herriko batekin diharduenean dardarkari ubularra baliatzea, garbi dakigularik haur denboran lagun horrek bazekiela dardarkari hobikaria ahoskatzen eta oraino ere euskaraz ahoska dezakeela?

Euskaldun bat Parisen edo Lourdesen urte batzuez sehi egon izanak ez du osoki bermatzen edo justifikatzen egun euskaraz diharduenean hiztun horrek dardarkari ubularra baliatzea. Badira honelako kasuak, baina baita salbuespenak ere. Hots ubullarrera lerratu dira guk ezagutu ditugun zenbait lekuko: Gabadi eta Ostankoako lekukoak, Parisen sehi egonak; Laphizketakoa, Lourdesen sehi egona; baita honen emazte berroetarra ere, Lourdesen egon ez bada ere. Bithiriñako lekukoa ez da inon sehi egon, baina hots ubularra baliatzen du euskaraz; haur denborako eskola ote da eragilea? Donapaleuko lekukoak aita-amak herri ttiketakoak zituen, ama garaztarra gainera, eta hots ubularra ahoskatzen du; euskaldun hiritarra izanik, nahiz beti baserriko lanetik bizi izana, uler liteke frantsesaren presio handia bildu duela luzaz. Eta Gamue, Ilharre, Sarrikota edo Domintxainen ere entzun dugu lekukoengandik hots ubularra.

Uler bedi ez gairela ukatzen ari frantsesaren prestigioak eragin dezakeela euskaraz ere hots ubularra ahoskatzea, baina prestigioa arrazoi absolututzat saltzen badugu, nola ulertzen da beste hainbat euskaldun ipartar adinetakok oraindik euskaraz dardarkari hobikaria ahoskatzen jarraitzea? Jokoaren teoria honetan dardarkari hobikariari halako euskal baserri kutsu zenbait itsatsiko litzaioke, ala?

Oragarre herri euskalduntzat sal geniezaioke Hego Euskal Herriko nornahiri arazo handirik gabe, baina ez da guztizko egia; herri honetan ez da 40-45 urte inguruko jende erdaldunik falta, *ergo...* frantsesak indar handia hartu du Oragarren. Halaz ere, Parisen sehi egon zen emazteki oragarren batek naturaltasun osoz ahoskatzen du dardarkari hobikaria enekiko elka-

rrizketan Behauzen; elkarrizketan gurekin batean den haren senar behauz-tarrak ere hobikaria ahoskatzen du: ez dago hots ubularraren herexarik.

7.7. Desberdina da Zuberoan gertatu dena. 1840tik honat sortu belau-naldi guztiek osoki galdu dute bokalarteko ttak edo *r* kontsonantea ahoska-tzea eta horren ondorioz gertatu da hainbat zuberotarrek dardarkaria beha-rrean ttak ahoskatzea: cf. *beria* «berria» (Etxarri), *heria* «herria» (Etxarri) & *herietan* (Ainharbe), *izigari* (Ainharbe)... Eta alderantzizkoa ere gertatzen da bokal artean Zuberoan: *r* beharrean *rr* dardarkaria baliatzen dute *hirru* «hiru» (Pag), *hurra* «ura» (Arüe, Oih, Ainharbe), *orro* «oro» (Arüe, Sarkp, Oih, Pag), *Xüberroan* (Sarkp) hitzetan.

7.8. Alderdi fonikoan anitz gertatzen diren aldetik, berrikuntzek sekula-ko lotura dute ahoskerarekin. Arberoa ibarreko Mehaine herriko lekuko batek zioenez, lehenago berak beti *ezarten* aldaera ibiltzen zuen, baina orain *ezartzen* baliatzen du: *orai uste dut ezartzen untsa dela*; euskara zuzena-goia deritzo bederen. Sakonean ohiko gertakaria dugu: zenbatenaz gehiago entzun, hainbatenaz behartzenago dute aldaera berriek lekukoa era berria baliatzera, handia baita presioa eta oharkabean bezala –gizarte-jarduna bai-ta hizkuntza–, arrastora sarturik aldaera berria baliatzen hasten da; aldaera berriaren agerpen-maiztasuna areagotuz bezala, presio handiagoa gertatzen da berriaren alde. Hasieran ondorioa zena arrazoi eragile ere bihurtzen da geroago: berrikuntzaren arrazoiek eta ondorioek elkar elikatzen dute.

7.9. Aipatu dugun *rten* → *rtzen* berrikuntzak bere ñabardurak ageri ditu Zuberoako mugako Nafarroa Behereko herrietan, hauetan *rz* kontsonante tal-dea gordetzen baita oraino, horregatik, Sorhapürü herrian *r* ondoko txistukaria igurzkaria da eta ez afrikatua, *erorzen* eta *ezarzen* adibide berriak entzun ditugu. Hauen kide dira eskualdeko aldaera ez afrikatu gehiago ere: *borxaz*, *marxo* / *sagarze*, *sorzex*, *-tarziin*, *urzo*, *zorzi*... Laphizketakoa da *zeRzeat* «zertzera».

8. Ahoskera gramatikari itsatsirik

8.1. *Guiristinho Perfeccioniaren Pratica*... edo Nafarroa Behereko 1782ko *Alphonsa Rodriguez* euskal testu itzulian *iron aditzaren zuketako *zirozugu*

«dezakegu» aldaera behin ageri da, baina honen kideztat har dezakegun *ziroguzu* «dezakegu», berriz, hamabi aldiz; argi da adizkia bera dela, baina aldea dago morfemen kokagunean: lehenean subjektuaren morfema datibo etikoaren morfemaren ondotik doa, baina bigarreanean aitzinean ageri da. Lehen pertsona aktibo singularretik pluralera morfemen hurrenkera aldatzen dela erakusten digute *Pratica*-ko honako aldaerek: *dakit* → *ziakizut*, baina *dakigu* → *ziakiguzu*, ez **«ziakizugu». Alta, Zuberoan Emmanuel Intxauspek *zu* + *gu* hurrenkera dakar 1856an: *édan dezakezúgu* «edan dezakegu» dago Sen Mathiuren ebanjelioan (111).

Honekin loturik dago egungo egunean Amikuzen entzuten den txandaketa morfologiko bat, izan ere zuketako «dugu» adizkia *dizü* edo *dizü* izan baitaiteke, baina baita *diüzi* edo *diüzi* ere; zinez, batzuetan ez da aise bereiztea lekukoak dioena lehen aldaera ala bigarrena den. Idatzizkoan aise ikusten da morfemen kokagunea, baina belarriz entzutean adibide batzuk lauso eta ilunak dira. Berez morfologia diakronikoko auzia dena ahoskera eta entzumen auzi bilakatzen zaio datu biltzen diharduenari.

Egungo Oragarren *ordian guk eztiuzu denak untsa konprenitzen* bildu dut, non badirudien *gu* morfema *zu* morfemaren aitzinean dela; egun Sorhapürün *horxetan badüzi arbole at* entzun dugu, *gu* morfemaren *u* bokala palatalizaturik, Nafarroa Beherean ohi bezala. Argi denez, zuketan bilakabide fonikoak gertatu dira; *u* bokalaren palatalizazioa dago *dizu* > *dizi* bezalakoetan eta hartara, ulertu beharko genuke 1782ko *Pratica*-ko *diüzi* «dugu» emaitzan –sakonean *diguzu* ez baldin badago–, *dizugu* > *dizü* > *diüzi* metatesia gertatu dela.

Oragarren, arestian aipatu dugun hiztun horrek berak emana da *hori ein dizü hoi urthez*, osagarri pluralaren komunztadura gorabehera arestiko *eztiuzu* horren eduki bera dirudiena, baina morfemen hurrenkera aldaturik. Gabadin entzun dugu «*so^halla*» *erten dizü*; Arbotin *badüzi gük e hua*; Larribarren *eman dizü memento goxoik, ba, ba*; Berroetan *gühaurek iten dizü*. Zohaztin osagarri plurala duela: *gühaurek ikhasi titzü*.

8.2. *Joan* aditzaren aldaera trinkoetako txandaketak ere, bokal bata ala bestea agertzeak, ahoskera auzi bat sortzen digu: *diazü* «doa» & *doazü*, bi aldaerak entzuten dira oraineko hirugarren pertsonan zuketan, nahiz *i* nagusitzen den Amikuzen:

han estekatzen tzi behorra ta badiazu beste laun batekin, eta, eatea
(Oragarre)
bi artho-xurizale badiatzu (Oragarre)
hau askalduik badiazu (Amorotze)
bethi badiazu bat bestiaikin (Donapaula)

Hurranen adibidean lehen pertsonari dagokio adizkia:

Amiketat baniazü... ni hamar urthendako baniazü; aitag erran tzatan
hau: «hi bahoia hamar urthendako, hoei urthe eoin hiz» (Behauze)

Aldiz, Zuberoako muga ondoko Arboti herriko adibide hauetan *o* ageri da:

gü bagoatzü, bena jendea etzü juiten (Arboti)
bidia har eta denak batian baotzü ardiak bezala (Arboti)

Hain zuzen ere, Zuberoan Intxauspek *joan* aditzean dakarren sisteman *goätzü* eta *doätzü* ditugu, *o*-dunak (1858: 446). Ezaugarri honetan Nafarroa Behereko Amikuzeko Arboti xiberotarren *o* ereduari lotua da.

8.3. Adizki batzuetan monoptongazioak gauzatu direlako —ez dirudi *liteke* → *leteke* balizko bokal asimilazioa gertatu delako denik—, txandaketa bokalikoa ageri da *edin-en adizkietan Amikuzen eta *leteke* & *litake* vs. *leteke* eskema ageri zaigu; hiru adizkiak entzun daitezke eskualdeko hiztunen ahotik. Lüküzén *leteke* ageri da eta baita iraganeko adibide *phestak zezteken segürra han* ere. Amendüzen, berriz, *uai eneteke kapable* eta *zakhur batek bizpahirü hil ta han anbalatü zetekenex* «zatekeenez» perpausak entzun ditugu; Arbotin *enetekezü* eta Donapaleun *letekela*. Amikuzeko Gabadira ezkondu pagolar batek *erran leteke* aldaera eman du.

Ez da asimilazio baten kontua bezain ximplea, eman dezagun: *liteke* → *leteke*. Ondoko Zuberoan *leteke* dagoenez, pentsa genezake bereizketa hau zatiketa zahar baten emaitza dela: *lediteke* → *leteke* → *leteke* monoptongazioa alde batetik eta *lediteke* → *leteke* → *liteke* monoptongazioa bestetik. Batera ala bestera gertatu, morfologiaren eraikuntzatik abiatzen den egitura batean monoptongazio fonikoak emaitza desberdinak eragin ditu euskal geografian eta auzia ahoskeraren jokalekura ekarri du; ez dakigu historikoki bilakabide bakoitza zein garaitakoa den, baina *leteke* erako aldaerak ez dira testuetan ageri; berrixkoak direlako ote da?

Bibliografia

Alberdi, A., 2014, *Ahoskera*, Gasteiz, Eusko Jaurlaritza.

Bonaparte, L.-L., 1991 [1869], *Le verbe basque en tableaux*, in *Opera Omnia Vasconice I*, Bilbo, Euskaltzaindia, 175-442.

Camino, I., 2016, *Amikiuze eskualdeko ^heskuara. Mendaur bilduma 11*, Bilbao, Euskaltzaindia (Argitaratzen).

Coyos, J.-B., 1999, *Le parler basque souletin des Arbailles. Une approche de l'ergativité*, Paris, L'Harmattan.

Charritton, P., 1984, *Jean Etchepare mirikuaren (1877-1935) idazlanak*, Donostia, Elkar.

Egurtzegi, A., 2014, *Towards a phonetically grounded phonology of Basque*, UPV/EHU-ko doktoretza tesi argitaragabea.

Elordieta, G., 2012, «Euskal azentu eta intonazioari buruzko ikerketa: *status quaestionis*», in J. A. Lakarra, J. Gorrochategui & B. Urgell (arg.), *Koldo Mitxelena katedraren II. biltzarra*, Gasteiz, UPV/EHU, 389-428.

Encinar, K., 2008, «Lapurdiko Aturriko euskara: Bardozeko *ü* bokalaz», *Euskera* 53/2, 383-395.

Epelde, I., 2012, «Lapurdiko itsasegiko euskararen ahoskera: Donibane Lohizune», in J. A. Lakarra, J. Gorrochategui & B. Urgell (arg.), *Koldo Mitxelena katedraren II. biltzarra*, Gasteiz, UPV/EHU, 307-321.

——— & O. Jauregi, 2011, «Bokal sudurkariak tentatzen», in A. Sagarna, J. A. Lakarra & P. Salaberri (arg.), *Pirinioetako hizkuntzak: lehena eta oraina*, Iker 26, Bilbo, Euskaltzaindia, 973-988.

Etxebarria, M., 1987, «Iniciación a la fonética acústica», *ASJU* 21/2, 475-514.

Etxebarria, P., 1992, «Euskal Ebakeraren zertzeladak», *Ele* 11-12, 169-178.

Gaminde, I., 1993, «Bizkaiko azentu-motei buruz», *Uztaro* 7, 111-140.

———, 1995a, *Bizkaieraren azentu-moldeez*, Bilbo, Labayru.

———, 1995b, «Zubereraren azentuaz», *Uztaro* 13, 107-128.

———, 1995c, «Gipuzkeraren azentuaren azterketa akustikoa», *FLV* 69, 297-321.

- , 1996, «Azentu bariazioa Gipuzkoan», *FLV* 73, 361-385.
- , 1999, *Euskaldunen azentuak*, Bilbo, Labayru.
- , 2005, «Euskara batuaren azentuaz», in P. Etxebarria & H. Knörr (arg.), *Nerekin yaio nun*, Iker 17, Bilbo, Euskaltzaindia, 257-272.
- & J. I. Hualde, 1995, «Euskal azentu-ereduen atlaserako: zenbait isoglosa», *ASJU* 29/1, 175-197.
- , G. Aurrekoetxea, A. Etxebarria, U. Garay & A. Romero, 2014, *Ahoskera lantzeko argibideak eta jarduerak*, Bilbo, UPV/EHU.
- Garmendia, L., 2008, «Hizkuntza aldakortasuna Zaldibian: ikuspegi soziolinguistikoa», in Iker 19, *Euskalgintza XXI. mendeari buruz. XV. biltzarra*, Bilbo, Euskaltzaindia, 101-111.
- Haritschelhar, J., 1963, «Textes folkloriques de la vallée de Baigorri», in *Actas del tercer congreso internacional de estudios pirenaicos*, Gerona, 1958, Instituto de Estudios Pirenaicos & CSIC, 51-73.
- Hiriart-Urruti, J., 2004, *Ni kazeta-egilea naiz*, X. Altzibarren edizioa, Bilbo, Labayru.
- Hooper, J. B., 1976, *An introduction to natural generative phonology*, New York, Academic Press, INC.
- Hualde, J. I., 1988, «A theory of pitch-accent, with particular attention to Basque», *ASJU* 22/3, 915-919.
- , 1993a, «Topics in Souletin Phonology», in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (arg.), *Generative Studies in Basque Linguistics*, Amsterdam-Philadelphia, Benjamins, 289-327.
- , 1993b, «Observaciones acerca de los sistemas acentuales de la zona occidental de Gipuzkoa», *ASJU* 27/1, 241-263.
- , 1998, *Euskararen azentuerak*, *ASJU*-ren gehigarriak 42, Bilbo & Donostia, UPV/EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia.
- , 2014, *Los sonidos del español*, Cambridge, CUP.
- , 2015, «Basque as an extinct language», in B. Fernández & P. Salaburu (arg.), *Ibon Sarasola, gorazarre*, Bilbo, UPV/EHU, 319-326.

Hurch, B., 1988, «Is Basque a syllable-timed language?», *ASJU* 22/3, 813-825.

———, 1989, «Raíces de la fonología: pensadores preestructuralistas», *ASJU* 23/1, 95-113.

——— & M. L. Oñederra, 1988, «Azterketa fonologikoaren inguruko gogoetak: fonema», *ASJU* 22/1, 213-231.

Hyman, L. M., 1981 [1975], *Fonología. Teoría y análisis*, Madril, Paraninfo.

Igartua, I., 2008, «La aspiración de origen nasal en la evolución fonológica del euskera: un caso de *rhinoglottophilia*», *ASJU* 42/1, 171-89.

Intxauspe, E., 1991 [1856], *Jesus-Kristen ebanjelio saintia Sen Mathiuren arauéira*, in L. L. Bonaparte, *Opera omnia vasconica* III, Bilbo, Euskaltzaindia, 161-243.

———, 1979 [1858], *Le verbe basque*, Donostia, Hordago.

Irizar, P., 2002, *Morfología del verbo auxiliar bajo navarro oriental*, Bilbo, UPV/EHU & Euskaltzaindia.

Izagirre, K., 1959, 1961, «Erronkariko euskal-ondakin batzuk», *BAP* 15, 279-314. *BAP* 17, 391-407.

Jauregi, O., 2012, «Ba ote dago euskal dialektoen arteko *continuum*-ik tipologia prosodikoaren ikuspegitik?», in J. A. Lakarra, J. Gorrochategui & B. Urgell (arg.), *Koldo Mitxelena katedraren II. biltzarra*, Gasteiz, UPV/EHU, 323-336.

———, 2015, «Euskarazko silaba egiturak zen.ba.tzen», in M. J. Ezeizabarrena & R. Gómez (arg.), *Eridenen du zertzaz kontenta: sailkideen omenaldia Henrike Knörr irakasleari (1947-2008)*, Bilbo, UPV/EHU, 325-336.

——— & I. Epelde, 2011, «Bokal sudurkariak gaurko lapurteran», *Lapurdum* 15, 29-42.

——— & ———, 2013, «Hasperenaren galera Iparraldeko euskararen», in R. Gómez, J. Gorrochategui, J. A. Lakarra & C. Mounole (arg.), *Koldo Mitxelena katedraren III. biltzarra*, Gasteiz, UPV/EHU, 245-262.

Kintana, X., 1992, «Batasunerako pausoak gogoratuz», *Ele* 11-12, 23-49.

Labov, W., 1972, *Sociolinguistic patterns*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

Lafon, R., 1937, «Tendance a la palatalisation de la sonante *u* dans les parlers basques du nord-est», *RLR* 13, 73-82.

———, 1962, «Sur la voyelle *ü* en basque», *BSL* 57, 83-102.

Lakarra, J. A., 2011, «Erro monosilabikoaren teoria eta aitzineuskararen berre-
raiketa: zenbait alderdi eta ondorio», *FLV* 113, 5-114.

Larrasket, J., 1939, *Le basque de la Basse-Soule orientale*, Paris, Klincksieck.

Llisterri, J., 1989, «Los sistemas vocálicos: tipología, universales y explicación fonética», *ASJU* 23/2, 435-446.

Malmberg, B., 1981 [1954], *La fonética*, Editorial Universitaria de Buenos Aires.

Matisoff, J. A., 1975, «Rhinoglottophilia: the mysterious connection between nasality and glottality», in C. A. Ferguson, L. M. Hyman, & J. J. Ohala (arg.), *Nasálfest: papers from a symposium on nasals and nasalization*, Stanford, Stanford University, 265-287.

Mitxelena, K., 1967, «Notas fonológicas sobre el salacenco», *ASJU* 1, 163-177.
Ikus orain *OOCC* 7, 2011, Bilbo, UPV/EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia, 649-664.

———, 1977, *Fonética histórica vasca*, Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia.
Ikus orain *OOCC* 6, 2011, Bilbo, UPV/EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia.

———, J. J. Beloqui, J. Elosegui & P. Sansinenea, 1953, «Contribución al conocimiento del dialecto roncalés», *BAP* 9, 499-536. Ikus orain *SHLV*, 1988, *ASJU*-ren gehigarriak 10, Donostia, 246-272. *OOCC* 7, 2011, Bilbo, UPV/EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia, 571-608.

Mogel, J. A., 1956 [1802], *Peru Abarka*, Kulixka sorta 13-14, Zarautz, Itxaropena.

Moutard, N., 1975-76, «Étude phonologique sur les dialectes basques», *FLV* 19, 5-42. *FLV* 20, 141-189. *FLV* 22, 9-54.

Oñederra, L., 1989, «Euskal fonologiako berriak 1900 arte», *ASJU* 23/1, 115-132.

———, 2004, *Fonetika fonologia hitzez hitz*, Bilbo, UPV/EHU.

———, 2015, «Tipologia eta hizkuntzaren erritmoa: Stampe eta Doneganen ideien inguruan», in M. J. Ezeizabarrena & R. Gómez (arg.), *Eridenen du zertzaz*

kontenta: *sailkideen omenaldia Henrike Knörr irakasleari (1947-2008)*, Bilbo, UPV/EHU, 491-498.

——— & O. Jauregi & I. Epelde, 2014, «Hiztunen fonema inbentarioa eta elebitasun goiztiarra: euskara gehi frantsesa vs. euskara gehi gaztelania», *Lapurdum* 18, 75-95.

Pagola, R. M., 1992, *Euskal fonetika Nafarroan*, 2 liburuki, Iruñea, Nafarroako Gobernu.

Peillen, Tx., 1992, «Zubereraren bilakaeraz ohar batzuk», in G. Aurrekoetxea & X. Videgain (arg.), *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak*. Iker 7, Bilbo, Euskaltzaindia, 247-272.

Quilis, A., 1981, *Fonética acústica de la lengua española*, Madril, Gredos.

———, 1993, *Tratado de fonología y fonética españolas*, Madril, Gredos.

Salaburu, P., 1984a, *Hizkuntzaren soinu egitura*, Leioa, UPV/EHU.

———, 1984b, *Arau fonologikoak*, Leioa, UPV/EHU.

Txillardeggi, 1986, «Proposamen bat azentuari buruz», *Euskera* 31/2, 341-348.

———, 1987, «Azentuari buruzko proposamen bat», *Ele* 2, 5-20.

———, 1992, «Ahoskera baturantz», *Ele* 10, 47-71.

Vallverdú, F., 1986, «Sobre el estandard oral catalán: el modelo de lengua en TV3», *Euskera* 31/2, 317-326.

Videgain, X., 1989, *Le vocabulaire de l'élevage en pays d'Ouztibarre. Contribution aux archives de l'oralité basque*, Université de Bordeaux III, argitaratu gabeko doktoretza tesia, lau liburuki.

Esatearen ederra. Agertokitik ikasgelara

Lo bonito del decir. Del escenario al aula

La beauté de la parole. De la scène à la salle de classe

The beauty of speaking. From stage to classroom

MARIN ARTEAGA, Julia

Antzerki itzultzailea eta Komunikazio Tekniketan irakaslea

Noiz jaso: 2016-02-09

Noiz onartu: 2016-04-29

Euskera. 2015, 60, 2. 451-476. Bilbo
ISSN 0210-1564

Artikulu hau ahozketasunaren deskribapen praktiko bat da, hiru zatitan antolatua. Lehenak argitzen du antzerkian nola lan egiten dugun testu idatziak bizia hartu dezan aktorearen ahoan, eta zer garrantzitsua den euskalkiak eta erregistro aniztasuna baliatzea pertsonaiak eraikitzeko orduan. Bigarrenak testu interpretazioaren aplikazioaz dihardu: hamalau urteko eskarmentuaren berri aktoreen formazioan, Donostiako Arte Eszenikoen Tailerlean. Eta hirugarrenak erakutsi nahi du antzerkia tresna paregabea dela ahoskera lantzeko komunikazioaren esparru guztietan, batez ere irakaskuntzan. Gogoeta honen helburua: grabazio ugariaren bitartez ikusaraztea ahoskera landu, ikasi eta irakatsi daitekeela.

Hitz gakoak: antzerkia, testu interpretazioa, prosodia, ahozketasuna, ahots gorako irakurketa, euskalkiak, erregistroak, ahozko arteak, komunikazioa, irakaskuntza.

Este artículo es una descripción práctica de la oralidad, dividida en tres partes. La primera detalla como trabajamos en el teatro para que el texto escrito coga vida por boca del actor, y que importante es el utilizar la variedad de registros y los dialectos a la hora de crear los personajes. La segunda parte gira en torno a la interpretación del texto: catorce años de experiencia en la formación de actores, en el Taller de Artes Escénicas de Donostia. Y la tercera parte quiere mostrar que el teatro es una herramienta sin igual a la hora de trabajar la pronunciación en todos los ámbitos de la comunicación, pero sobre todo en la docencia. El objetivo de esta reflexión: el mostrar a través de muchas grabaciones que la pronunciación se puede trabajar, aprender y enseñar.

Palabras clave: Teatro, interpretación de texto, prosodia, oralidad, lectura en voz alta, dialectos, registros, artes orales, comunicación, docencia.

Cet article est une description pratique de ce qu'est l'oralité et se divise en trois parties. La première partie explique comment on travaille dans le domaine du théâtre pour qu'un texte écrit prenne vie par la bouche de l'acteur et comme il est important d'utiliser la variété des registres et des dialectes lorsque l'on crée des personnages. La seconde partie traite de l'interprétation du texte : quatorze années d'expérience dans la formation des acteurs à l'Atelier des Arts Scéniques de Saint-Sébastien. La troisième enfin veut montrer que le théâtre est un outil sans égal lorsque l'on travaille la prononciation dans tous les domaines de la communication, mais surtout dans l'enseignement. L'objectif de cette réflexion est de montrer, grâce à de nombreux enregistrements, que la prononciation peut se travailler, s'apprendre et s'enseigner.

Mots-clés: théâtre, interprétation du texte, prosodie, oralité, lecture à voix haute, dialectes, registres, arts oraux, communication, enseignement.

A practical description of orality, divided up into three parts. The first clarifies how a written text is brought to life by the actor in the theatre and how important dialect and variety of register are when creating characters. The second deals with applying textual in-

terpretation: the result of fourteen years' experience in training new actors in the Workshop of Performing Arts in Donostia-San Sebastian. And the third attempts to show how drama is an excellent tool for working on oral skills in all spheres, particularly in teaching. The objective of these reflections is to show that pronunciation can be developed, studied and taught by means of many recordings.

Keywords: Theatre, textual interpretation, prosody, orality, reading out loud, Basque dialects, registers, oral arts, communication, teaching.

Ezer baino lehen, zoriondu nahi dut Euskaltzaindiaren Ahoskera Batzordea hamazazpi urteko isilaldi luzea eten eta jardunaldi hau antolatzeagatik: profesional asko gabiltza, komunikazioaren alor guztietan, irizpide eta gidarritza premian.

Eta esker ona agertu nahi diot ni jardunaldi honetan parte hartzera gonbidatu nauelako, gonbit horrek esan nahi baitu bete-betean sinesten duela antzerkiak baduela zer emana eta zer esana ahoskera kontuetan. Eta hori oso pozgarria da.

Hizlarien artean, badirenez auzi teorikoetan nik baino askozaz ekarpen handiagoa egin dezaketen adituak, nik alde praktikotik helduko diot gaiari. Saiatuko naiz erakusten –grabazioen bitartez– ahoskera landu, ikasi eta irakatsi daitekeela. Baina kontu praktikoetan sartu aurretik, kontatuko dizuet nondik datorkidan ahoskeraren pasio hau.

Nire lehen esperientzia antzerkian 1995. urtean izan zen: *Mephisto* obra, Klaus Mann idazlearen nobelan oinarritua eta Pere Planella katalanak zuzendua.

Antzezlan hura ekimen ofiziala izan zen, Gipuzkoako Foru Aldundiko Kultura Sailak babestua Arteszenaren bidez. Geroztik, oso gutxitan taularatu dira halako proiektu anbiziosoak, konpainiek ez baitute gaur egun balibiderik ekoizpen handietarako.

Mephiston, entsegetan hasterako taldeak egina zeukan antzezlanaren euskarazko bertsioa, baina aktoreak eta zuzendaria elkartu zirenean lehen irakurketa egiteko, testua esaten hasi eta ezin. Orduan, deitu eta proposatu zidaten proiektuan parte hartzeko. Bi zeregin nituen: batetik, testua moldatzea, esateko moduan idaztea alegia; eta, bestetik, aktoreei laguntzea testu interpretazioan.

Hogei aktorek parte hartu zuten, mota guztietakoak euskararen ezagutzari eta erabilerari dagokionez. Batzuk erabat erdaldunak. Beste batzuk euskaldun/erdi-euskaldun berriak. Batzuek ikasketa guztiak euskaraz burutu baina arazoak zituzten testua natural esateko. Eta beste batzuek euskalkian hitzun peto-petoak izan arren zalantzak zituzten euskara batuan aritzeko. Gipuzkoarrak eta bizkaitarrak, denetik zegoen han.

Eta tartean bazen Johara Farley izeneko aktore bat, Paristik etorria puta beltzaren pertsonaia egitera. Eta, munduan euskara izeneko hizkuntza bat bazenik ere ez zekien arren, bi eszena oso antzeztu behar zituen euskaraz.

Nire buruhaustek! Nola adierazi aktore haiei nola *kantatzen* dugun euskaldunok? Aldi hartan intuizio hutsak gidatu ninduen, eta lortu genuen –ez dakit oso ondo nola– bertsio sinesgarri bat taularatzea.

Mephisto antzezlana erronka handia izan zen niretzat, itsu-itsuan jardun behar izan bainuen irizpide argien faltan. Baina balio izan zuen pizteko nire barruan komunikazioarekiko sentiberatasuna, bai idatziz bai ahoz.

Harrezkeroztik, berrogeitik gora antzezlanean parte hartu dut, bi zeregin hauek betez: itzultzailearena eta zuzendari laguntzailearena.

– ITZULTZAILE

Itzulpen prozesuan oso kontuan hartzen dut esatezko testu bat sortzen ari naizela, aktore batzuek esan behar baitute eta ikusleek belarriz jaso. Genero berezia da: eskatzen du ahozko hizkeratik oso gertu ibiltzea. Naturaltasuna bilatu behar da eta testuak esan erraza izan behar du.

Lehen fase horretan, saiatzen naiz ahalik eta fidelena izaten jatorrizko testuarekin, eta batuan idatzi ohi dut lehen bertsioa.

– ZUZENDARI LAGUNTZAILE

Bi lan ildo:

o TESTUAREN SEGIMENDUA

Idazle/itzultzailearen zeregina ez da amaitzen etxeko epelean egiten duen lanarekin. Bertsio hori zirriborro bat baino ez da.

Gero, entseguetan, unibertso bat sortu behar da paperetik abiatuta. Pertsonaiak gorputzu ahala, haien intentzioak eta gorputz inpultsoak finkatuz eta egoerak eta harremanak argituz doazen neurrian, pertsonaiek berek esaten digute zenbateraino zaizkien balekoak testuko esaldiak, eta baita ere zer erregistrotan hitz egin behar duten.

Eta horren arabera ibiltzen naiz bertsioa berridazten behin eta berri, testua egokitzen, eszenan sortzen diren jolas eta proposamen berrietara.

Egokitze fase horretan, albo batera utzi ohi dut jatorrizko testua, hor euskarak agintzen du.

o TESTU INTERPRETAZIOA

Esatea bera zaindu. Aktoreekin batera lan egin testua ahalik eta modurik natural eta organikoenean interpreta dezaten.

Teatroa arte bat da eta osagai asko ditu: pertsonaien eraikitzea, intenzioak, eszenografia, atrezzoak, jantziak, argiak eta abar. Hitza ere osagai horietako bat da, eta uste dut merezi duela prozesu osoan mimatzea, beste elementu guztiak mimatzen diren bezala.

Bi arlotan lan egin behar da: idatzizkoan eta testuaren ahots gorako interpretazioan. Bi langintza horiek ezin dira utzi zuzendariaren eta aktoreen esku.

Ikusten duzueenez, antzerkia niretzat bizibidea da, baina batez ere laborategia eta inspirazio iturri agorrezina.

Donostiako Arte Eszenikoen Tailerra

Irakaskuntza arloan, 2001ean hasi nintzen eskolak ematen Donostiako Arte Eszenikoen Tailerrean. Nire zeregina: hiru ikasturteko programa bat diseinatzea. Helburua: aktoregaiak formatzea taula gainean euskaraz lan egiteko.

Abiapuntua: bilatzea euskaraz zer zegoen argitaraturik testu idatzien ahoskeraren gainean. Eta topo egin nuen Euskaltzaindiaren ahoskera zainduaren araukin eta azentuaren inguruko ikerlan batzuekin; hortik aurrera, ezer gutxi.

Garai hartan Itzulidatz lantaldean nenbilen, eta Idazkuntzaren inguruko formazioa ematen ari ginen Bilboko Ulibarri euskaltegiko irakasleei. Eta Patxi Agirregomezkorta euskaltegiko zuzendariarekin batera *Esatearen Ede-rra* izeneko ikerlan proiektu bat aurkeztu genuen Jaurlaritzan. Diru laguntza

txiki bat eman ziguten, eta 2002-2004 ikasturteetan jardun genuen, bi esperimentazio talde hartuta (bat AETn eta bestea Ulibarrin), literatur eta teatro testuak landuz, euskara naturala deskodetzen eta oinarritzko teoria pixka bat asmatzen.

Aukera hau baliatu nahi dut eskerrak emateko abentura hartan lagundu zidaten bidaide prestuei: Mila Garmendia (Itzulidatzekoa), Elu Garate (Ulibarriko irakaslea) eta Egoitz Lasa (aktorea, AETn formatua).

Handik aurrera, beste hamar urte egin ditut Donostiako Arte Eszenikoen Tailerrean, *Esatearen Ederra* metodoa hezurramitzen eta eskolako hiru ikasturteak programatzen. Lehen sei urteetan bakarrik, nik ematen bainituen eskolak hiru mailetan; baina 2010ean ekipoa osatu nuen EATn bertan ikasle ibilitako bi aktoreekin: Xabi Ormazabal eta Kepa Errasti.

Helburu honek gidatzen du gure jarduna: formazio zikloa amaitzen duenean, euskal aktore batek gai izan behar du euskara batuan zein bere euskalkian jarduteko, eta baita ere eszenaren egoerak edo pertsonaien arteko harremanak eskatzen duen edozein euskalki eta erregistroan.

Grabazioen bitartez¹, saiatuko naiz kontatzen, pausoz pauso, nola lortzen dugun hori.

Esatearen ederra: https://www.youtube.com/watch?v=li8Pl_npO4Q

Lehen maila

Lehen eskola egunean, ikasleei testu bana eman eta, nor bere kabuz prestatu ondoren, grabatu egiten ditugu guztiak, abiapuntuaz jabetzeko. Orain entzungo duguna ikasle argentinar batena da. Iritsi berria zen Argentinan.

---

¹ Nire eskerrik beroenak grabazioetan, aldez edo moldez, parte hartu duzen guztioi: Kepa Errasti, Ana Perez, Teresa Calo, Belen Cruz, Vanesa Diaz, Saioa Royo, Zigor Goikoetxea, Karle Beristain, Urki Muguruza, Nagore Arruti, Laida Pineiro, Amaia Ruiz, Betzaida Urtaza, Iñigo Antsozregi, Andrea Lopez, Asier Zabaleta, Juan Mari Zunzunegi, Erika Olaizola, Ane Garcia, Pili Lasarte, Gorka Romano, Zuriñe Otxoa, Goizane Cebrian, Lorea Carro, Iker Herrero, Iker Hormaetxe, Donibane Azkarate eta Beñat Mendizabal.

tinatik Espainian Arte Eszenikoak ikasteko asmotan, eta Donostian *erori* zen. Euskara existitzen zenik ere ez zekien hark ere; beraz, zero mailako ikasle birjin-birjina.

1	HASI: 00:08 / AMAITU: 01:29	IRAUPENA 01:21
---	-----------------------------	----------------

Bernardo Atxaga: Groenlandiako lezioa
Erein, 1998

Ero zerrenda

Anttonio, nekazaria, gaztetan txirrindulari bezala ibili eta hainbat sari irabazitakoa, eta hogeita hamar urte inguru zituenean, «nerbioek burua jaso», berak esaten zuen bezala, eta hizketan etengabe aritzeko joera hartu zuena. Aldian behin, norbaitek emandako hizpideari lotu eta orduak eta orduak pasatzen zituena isildu gabe.

Zoriontsu edo erdi-zoriontsu bizi izan zen harik eta bere senitartekoek, herriko sendagilearen gomendioz, elektro-shockez baliatzen zen tratamendu psikiatrikoa pasarazi zioten arte.

(...)

Oso adibide ona da konturatzekeo buru erdaldun batek nola prozesatzen dituen hizkuntza arrotz batean idatzitako hitzak: banan-banan eta berak ezagutzen duen doinuan txertatuta. Niri esperientziak irakatsi dit hizkuntza berri bat ikasteko askoz efikazagoa dela hitzak melodia batean sartuta irakastea eta ez banan-banan doinua asmatzea ikaslearen esku utzita.

Bigarren maila

Hurrengo grabazioa bideo bat izango da: aurreko audioan entzun dugun ikasle argentinarra bera, bigarren mailaren amaieran.

2	HASI 01:30 / AMAITU 02:58	IRAUPENA 01:28
---	---------------------------	----------------

Enkarni Genua
Desclée de Brouwer, 1998

Xabier Etxaniz Erle, *Euskal Haur Literaturaren Antologia*
Elkar, 2005

Ku-ku ku-ku aitonaren erlojua

Gurasoek atea itxi bezain pronto Mikelek liburua, bloka eta arkatza baztertu zituen eta erlojuari begira jarri zen.

Halako batean, zazpiak eta hamar zirela... kris... kras... soinu bat entzun zuen. Mikel ikaratuta gortinaren atzetik ezkutatu zen. Bere belaunak dingilin-dangalan bata bestearen kontra zebiltzan. Kris... kras... berriro soinu hura. Lapurrak etxean ote? Mikelek ez zekien zer egin, edo hor jarraitu edo bere plana bertan behera utzi eta tximista bezain azkar kalera atera, kukuaren misterioa argitu gabe utziaz. Baina alde batetik beldurrarengatik mugitu ezinik zegoelako eta beste aldetik bere jakin-mina oso haundia zelako, hor, gortinaren atzetik geratzea erabaki zuen.

Kris... kras... Berriro ere soinu hura entzun zen eta bat-batean erlojuaren atea ireki zen eta Mikelen begi-bistan egurrezko kukua ateratzen hasi zen.

(...)

Segidan, ikasle euskaldun baten lana ikusiko dugu, hau ere bigarren mailaren amaieran egina.

3	HASI 02:59 / AMAITU 05:08	IRAUPENA 02:09
---	---------------------------	----------------

Mariasun Landa, *Galtzerdi suizida*
ELKARLANEAN, 2001

Galtzerdi suizida

Oin puntan lehen zuloa agertu bezain laster, erabaki bat hartu behar nuela pentsatu nuen. Bestela, berehala botako ninduten zaborretara! Horregatik bota nuen neure burua lehengo batean laugarren solairutik kalera. Eta hara non, beheko balkoian zintzilik geratu nintzen!

Baina balkoian geranio gorri batzuk zeuden, eta berehala jakin nahi izan zuten zenbat denbora geratu behar nuen han, zer asmo nituen. Haien iritziz, euren edertasuna kaltetzen nuen, eta biziki amorratzen zituen ni han egoteak, haiei begira-begira...

–Ez kezkatu! –lasaitu nituen berehala–. Galtzerdi koitadu bat besterik ez naiz, oso bizi laburra geratzen zait. Ez zaituztet luze gogaituko, benetan!

Nire erantzunak ez zituen trankildu geranio gorri haiek, horrelako egoeretan galtzerdi guztiek gauza bera esaten genuela esan zidaten gupidarik gabe. Ezagutzen zituztela, bai, kasu ugari, oso gustura geratu zirenak denbora luzean balkoi hartan. Eta inor ez zela sekula santan haien bila etorri.

Eta nik, berriz, ezetz eta ezetz, hori ez zela nire kasua izango. Zin egiten niela nire bideari segituko niola, ez nuela hain jauzi arriskutsua eman txorimalo bat bezala zintzilik geratzeko.

(...)

Emaizta horietara iristeko, hiru urrats ematen ditugu.

- 1) Irakurketa neutroa. Esan daiteke solfeoa ikastearen antzekoa dela. Testua partitura bat balitz bezala tratatzen dugu.
- 2) Irakurketa dramatizatua. Testua okupatu: hitzak edukiz eta esanahiz bete, intentzioak eta erritmoa landu, testu zatiak bereizi, isiluneak erabaki, hitz klabeak markatu.
- 3) Testua buruz ikasi. Helburua: naturaltasuna lortzea agertoki gainean; alegia, testua antzezteko aktorea hizketa librean arituko balitz bezala.

Hor dimentsio aldaketa bat gertatzen da: pasatzen gara 2Dtik 3Dra, hau da, pasatzen gara paper hutsetik hezur-haragizko izakiak gorpuztera eta unibertso jakin bat sortzera agertoki gainean.

Horretarako, aktorearen inplikazio osoa behar da. Fase honetan antzezleak lotu beharra dauka paperaren gainean eraiki duen partitura hori beste mota bateko partiturekin: emozio partiturekin, mugimendu fisikoen partiturekin, buruan sortu dituen irudien partiturekin...

Hasierako hiru pauso horietan batuan lan egiten dugu. Hortik aurrera hasi gaitzke hizkuntzarekin ere jolas egiten. Une aproposa da egokitasunari kasu egin eta laugarren fasean sartzeko.

- 4) Ikaslea trebatu euskalkien eta erregistroen erabileran.

Bigarren mailako ariketetan nor bere euskalkian aritzeko modua egi-
ten dugu.

Bi adibide entzun/ikusiko ditugu segidan: lehena Oiartzungo hizkeran egindako audio bat; eta bigarrena bideo bat, Iurreta aldeko berbamoldean. Biak erregistro informalean.

4	HASI 05:11 / AMAITU 06:42	IRAUPENA 01:31
---	---------------------------	----------------

Oiartzungo Manuel Lekuonak 1926an komunikatua.

El mundo en la mente popular vasca. Tomo II (Creencias, cuentos y leyendas)
Jose Miguel de Barandiaran y colaboradores. Edit. Auñamendi. 1961, Zarautz

Piztiyun gerra

Bein batin sorun belar jaten ai zela kakalardua ankapin artu izandu men-tzun zaldiyak eo kamelluk eo olako beste azinda aundi batek.

«Ai! Ai! Ilko nakela!... kentzak ank´ori ortik!» –eju itten emen-tziyon kakalarduk azindari, ta azindak kasoik ez.

«Bai?...» –san emen-zun kakalarduk; eta ankapetik tea zenin, joten da, ta azeiyatik bettiko pixtiyo guziyak billu ta azeiyatik gottiko guziyai gerra deklaatu men-tziyoten.

Juntatu men-tzin, ba, aundiyak mendi batin ta ttikiyak bestin, alkarrei beika, aurkez aurke, ta aundiyak azeiya biali men-tzuten ixpi, kontrayuk zenbat-tsu ta nolakuk zin ikustea. Jon emen-tzen, ba, gue axeiyoi ta... ikusi ute ttikiyak!... enperraten zizka erli eta eltxuk ayeka guzitatik, eta... ark eman-tzittun saltuk noski berriz lengo lekura! Auntzakun isatsa ttennte baldin ba´zun e. Bueltakun eerki bettittua men-tzaman!...

–Ta? –galdetu men-tziyoten beretakuk– Ta?...

–Mutillak! Tikiyak; biño bai pixkorrak!

5	HASI 06:44 / AMAITU 07:46	IRAUPENA 01:02
---	---------------------------	----------------

Joseba Sarrionandia

Sarri gure artean

BBK: Bihotz Bakartien Kluba

Kiromantzidxa

(...)

Beittu, eingu sure bisimorue,
 Aber:
 Ensegida esangotzut.
 Dana lanbrotute ikustotpañã
 Estakipa estakipa...
 Au etxate bape gustetan eee...
 Or tiro artien saus
 Itzelezko miñekin ikusten saittut
 Ortxe, urrin orretan,
 Gusteu bapez
 Ta bestior, kartzelako soruen esaus ba?!
 Setan sabix ba gisajuori?

(...)

Orraikiño, nungotarra sara baña...
 Ara ba,... karo!... Esara ba euskaldune!
 Euskaldun jaidxo eskero
 Esta arritzekue gero, suerte eskasa bisitzie

Euskaldune saaaratarra ixetie,
 Indidxue ixetie
 Ero baltza ixetielakue da.
 Eneuke egon gure seure kolkuen.

(...)

Hirugarren maila

Arte Dramatikoen ikasketei amaiera emateko, antzezlan bat taularatu ohi dugu, euskaraz eta gaztelaniaz.

Aurrena, gaztelaniazko muntaian hasten dira ikasleak, zuzendaria normalean erdalduna izaten baita.

Euskarazkoaren abiapuntua batuan idatzitako testua izaten da. Gero, obra altxatzen ari garela, iristen da momentu bat non pertsonaiak berak eta joko eszenikoak hasten diren esaten pertsonaiek nola hitz behar duten: batuan edo euskalkian, erregistro formalean edo informalean.

Hiru adibide ekarri dizkizuet.

Lehena Ana Perezek zuzendua: *Desorekak*, Carlos Sarrió.

Obra osoa zoroetxe batean gertatzen da, eta batuan baino egokiagoa iruditu zitzaidan aktoreek nork bere euskalkian jardutea. Eszena honetan, bi aktore ikusiko ditugu: lehena Arbizukoa, eta bigarrena mutrikuarra.

6.1	HASI 07:48 / AMAITU 09:12	IRAUPENA 01:24
-----	---------------------------	----------------

Carlos Sarrió, *Trastomos*
Itzultzailea: Julia Marin

Desorekak

6. eszena

PILULEZ, KAFE MAKINEZ ETA DOSTOIEVSKIZ

NAGORE (Arbizu)

(...)

Bakit ze en nehi duzun nekin:

pilulekin denez-denez lelotu ta bela-bela buketu.

Beya ni e nau prest.

Ez neiz hirugarren pixukoi bezela,

ordubek eta ordubek emate ttu kafe makinai beira.

Eztakit ze arraio ikusten dion urdanga zikin horrek,

ta ez esan bortitza neizela,

nola detteke ordubek eta ordubek ematia kafe makina puta beti beira.

Ez esan ni neizela babu horrek be onetik atetzen duben bakarra,

zuk eztuzu entzuten bestiek ze esate dubien.

Beya, karo, gio kikildu eten dia denak.

Arrazoa dakazu, ez nuben kafe makina txikitu ber.

Beya artabu horrek ne onetik atutzen nau!
 Ulertzen dezu?
 Babu horrek etsi en du,
 eztu be buba aguantatzen ta amore emate du.
 Ta hoi ezi a ein, hoi errenditzia delakoz.
 Ta, hola, gutxiyen espia zunien, itzuli ezinda gelditzen za,
 oskol bihurtuba, oskol hustuba.

6.2	HASI 09:13 / AMAITU 11:13
-----	---------------------------

IRAUPENA 02:00

LAIDA (Mutriku)

(...)

Txotxola horrek sutu eitten nau,
 eta miña jartzen zat hemen buruan,
 ta txikitzen det kafe makiñia ta bihar dan dana,
 ta geo primeran geatzen nai, gustoa!
 Zure pilula puta horrekin baño askoz e hobeto.

Total! Zuri bost!

Zuk lelotu ein nahi naizu, pattal-pattal laga, zimel-zimel, letxuga bat bezela.
 Ta hori eitteko igual merkio da kafe makiñia zuk eman nahi dizkiazun pilula
 horrek baño.

(...)

Baña zu tematuta zoz dirua laborategikuai ematen,
 nahixo dezu sosak pilulak erosten gastau eta ez kafe makiñetan. Zuek, medi-
 kuok, laborategikuei alua jaten emate zue egun osua, farmazilariai alua jan
 da jan ibiltze zeate, ta hola zabizte gero.

Ez, ez no urduri.

Baña beti lelo berdiñakin gabilz,
 lasai eon bihar detela, ta lasai eon bihar detela.
 Ba, ez no lasai, ta zuek zeate errudunak;
 zuek, eta zuen bata zurixak, ta zuen arpei gelduak.
 Eztezue tutik entenitzen.

(...)

Bigarren adibidea: *Beldurra* antzezlan, Teresa Calo idatzi eta zuzendua.

Eszena honetan herri bateko plaza irudikatu nahi zen espazio eszenikoan. Eta erabaki nuen, sinesgarritasuna emateko, polita izango zela herri jakin batean kokatzea, eta Aretxabaletara eraman genuen. Pertsonaiek hango hizkeran berba egiten dute, baina aktoreak ez dira bertakoak. Lau dira: lehena tolosarra, bigarrena Legorretakoa, hirugarrena azpeitiarra eta azkena ermuarra.

7.1	HASI 11:14
-----	------------

Teresa Calo, *Miedos*
 Itzultzailea: Julia Marin
 Aretxabaletako aholkularia: Kepa Errasti

Beldurra

Eszenatokia ilun dagoela, lo kanta bat entzuten da. Argia piztean, banku bat ikusten dugu eszenatokiaren erdian, eta bi emakume, ume bana daramatenak bi gurditxotan. Berriketan datoz; bankuan esertzen dira.

(...)

AMR.- Hiri eztun bilddurrik emuten edozein momentutan hil leikela jakitiek?

BET.- Ez. Niri drogetan hastiek emuten justen bilddurre.

AMR.- Hain gazte?

BET.- Ez, emakumie, haundiketan denien.

AMR.- A, bueno, asko falta jakon ondion haundixe izeteko...

BET.- Denporie aguro pasetan don, guapa, eta notiziak ikusitte... Oin mahiru urtekin hasten dittun alkohola, sexue eta drogak probetan, guriek haundiketan dienerako, igual hasiko ittun zortzi edo beratzikin.

AMR.- Haiñ aguro?

BET.- Ize leike. Eta esang´uzten zela preparau bih´oten nik alabie horretarako, sekula be etxonat erre-ta porro triste bat.

AMR.- Ba, igual, badon garaixe hasteko.

BET.- Porroak erreten?

AMR.- Geure burue preparentan. Irakurten, kursilluek eitten...

BET.- Noix? Umiekin pasetan jonat-eta egun osue, edo lanien. Eta hik, urgentzietan...

AMR.- Egixe. Bueno, hirie behintzat neskie don.
 BET.- Eta ze?
 AMR.- Ba, erraxaue dala sexuaz berba eittie mutil bati baino.
 BET.- Berba ein deixola bere aittek.
 AMR.- Hori, hori, urgentzietara neu faten non-da beti.

7.2	AMAITU 14:46	IRAUPENA 03:34
-----	--------------	----------------

INI.- Entzuten dittuzu?
 ANDREA.- Zoratute daz.
 INI.- Ba, ni kokoteraino. Nik paino negar gehixau eitten dau-ta, pentsaizu.
 ANDREA.- Eta zu zeaittik zaz beti negarrez?
 INI.- Ez dakitt. Batzutan aspertu itten naz.
 ANDREA.- Aspertu? Gauza mordo bat daukou-eta ikasteko. Ni lanien nabil beti.
 INI.- Ama gainien eukiko bazeu egun osuen temperaturie hartzen, edo ispilu bat jarten sudur aurrien ikusteko arnasa hartzen dozun, edo gorpuz osue begiraketan bost minutuen behin...
 ANDREA.- Bufff! Hori da itolarrixe. Eta zeaittik ez dutzezu txize itten zure gauzatxo horrekin?
 INI.- Behin ein nutzen, baina negarrez hasi eta kontau tzen aitei mespresau eitten nauela.
 ANDREA.- Zelako astune, ez?
 INI.- Zu, zuri ez dutzu bilddurik emuten jaustiek?
 ANDREA.- Nundik?
 INI.- Karrotxotik, kunatik, aman besuetatik.
 ANDREA.- Horreik die horreik okurrentziak.
 INI.- Ja. Eta ze gur´ozu ittie?
 ANDREA.- Niri bilddurre emuten duzt edozein egunetan ez ote nauen itto-ko. Ze besarkatzen nauenien, jata birrinddute ixten nau.
 INI.- Asko maitte zaittuelako.
 ANDREA.- Asko. Zuriek ez?
 INI.- Bai, baina... ez duzt eze be kontajiau gure... Eta, hori.
 (...)

Hirugarren mailako antzezlanen hirugarren adibidea Anton Txekhoven ipuin bat da, Belen Cruzek zuzendua: *Funtzionario baten heriotza*.

Ipuin osoa ikusi nahi izanez gero: https://www.youtube.com/watch?v=-gA_KjWMuGdU

Txerviakov, ipuinaren protagonista, funtzionario xume bat da. Operan, jeneralarekin topo egiten duenean, batu ezin formalagoan hitz egiten dio (berorika, «γ» ahoskatuz), demostratzeko nagusiari bera ere badela nor. Baina etxean, emaztearekin, Goierriko hizkeran egiten du. Erregistroen arteko kontraste hori oso ederra da pertsonaiaren barne gatazka adierazteko.

8	HASI 14:47 / AMAITU 19:02	IRAUPENA 04:15
---	---------------------------	----------------

Anton Txekhov, *Nasdrovia, Txekhov!*
Itzultzaileak: Ritxi Lizartza eta Julia Marin

Funtzionario baten heriotza

Txerviakov: (*Jeneralari sorbaldan kolpea emanaz*) Gabon, jeneral jauna.

Jenerala: (*Indiferentziaz*) Zer gertatzen da?

Txerviakov: Berori agurtu nahi nuen. Gabon.

Jenerala: O, bai, bai, gabon. (*Berriz ere berera*)

Txerviakov: (*Bide beretik*) Barkatu, jeneral jauna. Txerviakov naiz... Ivan Ilitx... Ohore handia da niretzat, jauna. Bulegoan dagoen erretratuagatik eza-gutu dut bere gorentasuna.

Jenerala: (*Hotz*) Urte askotarako.

Txerviakov: Nik ere Parke Publikoetako Ministerioan lan egiten dut... Alegia, berorretzat, jauna, bere gorentasuna baita Ministroa, Parke Publikoetako Ministerioaren funtzionario gorena... Berorren baimenarekin: Sailburuaren Laguntzaila izendatu naute, Zuhaitz eta Zuhaitzen Departamentuan.

Jenerala: A, bai... Lan bikaina. Zuhaitz bikainak eta zuhaixka bikainak... Segi, segi horrela.

(*Txerviakov zoriontsu ageri da. Berriz ere joko du jeneral jaunarengana*)

Txerviakov: Nire emazteak pozarren agurtuko zuen berori, jeneral jauna. Eta baita berorren emaztea ere.

Emaztea: Atsegina izango zen.

Jenerala: Bai horixe.

Txerviakov: Hau da bere eserlekua. Baina ez dago ondo.

Emaztea: Butaka?

Txekhov: Honen emaztea.

Emaztea: A, jakina ba, ze tuntuna naizen!

Txerriakov: Baina berorren emazteak butaka aipatu duenez... hautsita dago.

Emaztea: Hara!

Jenerala: Errespetu pixka bat artistei.

(*Kontzertua hasten da. Adi entzuten dute pieza*)

(...)

Txekhov: (*Konstantin aldera doa. Hau idazten ari da*) Txerriakov pozarren zegoen. Bostekoa eman zion jeneralari. Haren emaztea ezagutu zuen, eta irribarre ere egin zioten. Edozein egunetan, jeneralak afaltzera gonbidatuko zituen... baina orduan, ezustean, urakan indartsu baten indarraz, Txerriakovek buruaz atzerantz egin eta... (*Butakara bueltatzen da*)

Txerriakov: Aaaaaattttttxtxtxtxiiiiiiissss!! (*Sekulako doministikua jeneralaren garondora*) O, jainko maitea! Sentitzen dut, gorentasuna. Izugarri sentitzen dut.

Jenerala: (*Garondoa zapi batez garbituz*) Ez kezkatu, ez da ezer izan.

Txerriakov: (*Zapia atera eta jeneralaren garondoa garbitzen du*) Izugarria izan da! Barkaezina. Utzi garbitzen, mesedez.

Jenerala: Uztazu. Ez da ezer, benetan.

Txerriakov: Ziprirtinez bete dut berori eta... Hau nazka! Guztiz lotsatuta nago! Istripua izan da, ez egin dudarik.

Jenerala: Ez dut batere dudarik. Eta orain, ixo.

Txerriakov: Ustekabean harrapatu nau, benetan. Konturatu naizenerako, sudurretik kanpora neukan dena.

Emaztea: Txissstt!!!

Txerriakov: Barkatu, barkatu.. (*Berriz ere butakan egokituz, urduri*) Hautsa izan da. Hainbeste hauts pilatzen da antzokietan... Ez nago gaixorik, benetan. Berorrek ez dauka kezkatu beharrik.

Jenerala: Baina isilduko al zara behingoz?!

Emaztea: Txissstt!!!!

(...)

(*Txerriakoven etxean, haren emaztea tea eta gailetak hartzen ari da. Txerriakovek bufanda eta eskularruak eranzten ditu*)

Txerriakov: Lanetik botako naue... o mailaz jatxi... Orbelak eta Adaxkak Departamentua bialduko naue...

Emakumea: Tira, Ivan...

Txerriakov: Ze ingo et negun? Zetan aituko naiz udan? Nereak in du! Akabo!

Emakumea: Doministiku txiki bat besteik ezta izan. Seguru eztezula fede txarrez in.

Txerriakov: Ezta nahita re.

Emakumea: Jeneralak aztuta izango u.

Txerriakov: Zuk uste?

Emakumea: Ez, egia esan, ez. Animoa emateko ai nitzen. Nik enuke aztuko, eta minixtro batek gutxio...

Txerriakov: Igual... erregalo bat bialdu ezkeo...

Emakumea: Bai!

Txerriakov: Pañolu pakete bat.

Emakumea: Pañoluk?

Txerriakov: Bai, bee izena brodautu daukenak...

Emakumea: Aztea da gauza.

Txerriakov: Kulpea zurea da, zuk kutsau diazu katarroa.

Emakumea: Nik eztiot sekula doministiku in inoi. Sekula ez.

Txerriakov: Nik bai, askotan; baina Minixtro bati... Haengana jun eta bar-kamena eskau behar diot. (*Eskularruak eta bufanda janzten ditu*)

Emakumea: Itxoizazu, gizona, igual aztuta izango u.

Txerriakov: Itxoitea kalteako izan leike. Jun in behar det.

(...)

AET esperimentuaren emaitzak

Lehen esan dudanez, eskola uzten duenean, aktorea gai da pertsonaiak eta egoerak eskatzen duten erregistroan lan egiteko agertoki gainean: euskara batuan, bere euskalkian zein beste edozein euskalkitan; hizkera landuan eta landugabeen.

Baina, bide batez, lortzen dira ere bestelako helburu batzuk hemen aipatzea merezi dutenak.

Zero mailatik abiatu den ikasleak testuak buruz ikasi eta antzetzaren poderioz, hitzak doinuan txertatuta barneratzen ditu, emozio jakin batekin lotuta, gorputzean grabatzen zaizkio. Eta gutxien espero duzunean, tabernan gaudela esaterako, zapla botako dizu, natural-natural, esaldi oso bat

egoerara primeran datorrena. Aktore mordoxka bat ezagutzen dut horrela euskaldundu direnak.

Ikasketa guztiak D ereduan egin eta hitz bat esateko gai ez zela iritsi zena-
rentzat (ez pentsa gutxi direnik horrelakoak), aukera paregabea da sentitzeko
euskarak ere balio duela komunikatu eta dibertitzeko. Hizkuntzarekiko harre-
mana aldatu egiten zaie, maitemindu-edo egiten dira; eta, hirugarren mailako
muntaia egiten dugunean, askok esaten dute hobeto pasatzen dutela euska-
razko bertsioa egiten gaztelaniazkoa baino. Gainera, testu ederrekin lan egitea-
ren ondorioz, haietako asko literaturara hurbiltzen dira eta irakurzale bihurtu.

Sena daukan euskaldun osoari, berriz, lan honek aukera ematen dio pa-
perezko hitz katea lotzeko bere *kantatzeko* modu naturalarekin. Eta, bide
batez, bakeak egiteko euskalkiarekin (prestigio kontuak). Ez dakizue zenbat
aldiz entzun izan dudan aktoreen ahotik «baina hori ez dago gaizki?», pro-
posatu diodanean baten bati euskara batuan nekez erabiltzen den hitzen bat
jartzeko testuan, *kokolo* esate baterako, adibideren bat aipatzearen.

Irakaskuntza

Antzerki kontuetatik aparte ere maiz egokitu zait ahoskeraren inguruko
ikastaroak ematea hainbat komunikazio esparrutako profesionali: akto-
reak, bikoiztaileak, esatariak, aurkezleak, kazetariak, teknikariak, funtzio-
narioak, enpresariak, politikariak, euskaltegi irakasleak, maisu-maistrak...

Ikastaro hasieran, galdera bera egiten diet ikasleei: «Zuek agertokian, mi-
krofono edo kamera aurrean, jende aurrean testu bat irakurri/interpretatu
behar duzuenean, zer irizpide erabiltzen dituzue?» Eta erantzun bera jasotzen
dut beti: «Sena, intuizioa!» Sena eta intuizioa oso lagun onak dira edozein
arlotako profesionalarentzat, ez dago horretan batere dudarik; baina lan tres-
na batzuk eskainiz gero, askoz hobeto burutuko lukete beren lana; batez ere,
sena galdurik dutenek edo haren aztarnarik sekula izan ez dutenek.

Jardunaldi honetara, batez ere, irakaskuntzako eragileak etorri zaretenez,
esparru horretan egindako lanetara mugatu eta kontatuko dizuet zer egoera
topatu dudan ikastola eta euskaltegietan.

Ahoskera, oro har, ez da berariaz lantzen, eskolako jardun ia guztia idaziaren gainean baitute eraikia. Ez da espazio bat bilatzen prosodia irakaste-ko: irakasleak berak ere irizpide faltan dabilta testu bat ahots gora irakurtzeko orduan.

Mintzamina jorratzen dutenean, normalean, ikasleari gai bat eman eta eskatzen zaio haren gainean jarduteko denbora jakin batean. Eta uste dut ahoskeraren azken helburuak horixe izan behar duela: ikaslea gauza izatea jendaurrean hitz egiteko gai bati buruz. Baina kontziente izan behar dugu, horrela jokaturik, irakasleak bi egitegori aurre egin behar izaten diela aldi berean: zer esana bilatu behar du, baina baita nola esan ere. Edukia eta forma, biak zaindu behar ditu: zeregin gehiegizkoa hizkuntza menderatzen ez duen pertsona batentzat.

Helburu horretara iristeko prozesu luzea burutu behar da: ibilbide bat diseinatu eta urratsez urrats esperimentatu. Nire proposamena da, errealitateetik abiatuta (idatzitik, alegia), zubiak eraikitzea paperaren eta ahoskoaren artean, eta horretarako zer hoberik ahots gorako irakurketarekin hastea baino. Ibilbidearen lehen pausoa da. Fase honetan oso garrantzitsua da testu onekin lan egitea, irakasleak aukera izan dezan, hitz eta mezu egokiak asmatzen ibili gabe, paperari ahotsa jartzeko, hitz ederrak barru-barruan sentitu eta grabatzeko; haren lan bakarra testua musika bihurtzea da. Eta behin hizkuntzaren doinuaz (formaz) jabetuta, hasi gaitzke oratoriari dagozkion bestelako lanetan.

Ikastaroetara itzuliz, modulu laburrak izaten direnez, hogeita hamar bat ordukoak, ez dugu astirik izaten askorik sakontzeko. Metodoaren lehen urratsetan gelditzen gara: irakurketa dramatizatuan gehienbat, nahiz eta testu labur batzuk ere buruz ikasita antzezten ditugun. Ikastaldiaren amaieran irakaslea gai da testua natural irakurri eta pixka bat interpretatzeko.

Besterik da irakurketan trebatu den irakasleak zer aplikazio ematen dion ikasitakoari; plangintza baten faltan, norberaren esku gelditzen baita nola jokatu erabakitzea. Denetik ikusi dut, nortasunaren eta segurtasunaren arabera. Batzuk lehen egunetik beretik hasten dira gaia kontuan hartzen ikasleekin ari direnean, ikastola eta euskaltegi batzuetan hasita daude gai hau integratzen beren hezkuntza programan. Baina badira ere prozesua forma-

zioarekin amaitutzat ematen duten irakasleak, inolako aplikaziorik egin gabe.

Segidan bideo grabazio batzuk ikusiko ditugu, euskaltegi irakasleekin eta maisu-maistrekin prestatutakoak.

9	HASI 19:05 / AMAITU 20:33	IRAUPENA 01:28
---	---------------------------	----------------

Pirritx eta Porrotx, 2006

Maite zaitut

Koloretako ametsak
esna nagoenean
eta ezin loak hartu
gaua iristen denean.

Saltoka hasita hegan
egiteko gogoa,
nire bihotza taupaka
aire ertzera doa.

Elkarrekin hankaz gora
buruz behera jartzean,
tunelean sartu eta
irrintzika hastean,
bitxiloreekin pultsera
egin dizudanean,
begietara begira
hauxe nahi dizut esan:

Maite zaitut,
maite-maite zaitut;
pila, pila, pila patata tortilla!
Maite zaitut. Maite-maite zaitut,
ilargiraino eta buelta maite zaitut

Begietako dirdira,
irribarrea ahoan,

ezin ditut ezkutatu
 zu ikusterakoan;
 hanka eta eskuetan,
 gorputzean, dardara;
 nire bihotza taupaka
 aire ertzero doa.
 Elkarrekin ortzadarra
 margotu dugunean,
 ispiluan nire izena
 idatzi duzunean,
 irratia piztu eta
 doinu hau entzutean,
 begietara begira
 hauxe nahi dizut esan:

Maite zaitut,
 maite-maite zaitut;
 pila, pila, pila patata tortilla!
 Maite zaitut.
 Maite-maite zaitut,
 ilargiraino eta buelta maite zaitut.

10	HASI 20:35 / AMAITU 20:55
----	---------------------------

IRAUPENA 00:20

LIMERICKA
 Juan Kruz Igerabide

Alejandra dama pinpirinak
 lepoa hain zuen arina
 ezen hiru jira egiten zizkion
 eta hala ere bigun geratzen zitzaion.
 Lepo bihurria zuen Alejandrak, alajaina!

11	HASI 20:56 / AMAITU 21:39
----	---------------------------

IRAUPENA 00:43

Joxan Ormazabal

Ileak apain

lleak apain-apain
 aurpegia zuri
 edertasuna dario
 erromatar emakumeari.
 Eskumuturrekoetan
 urreak diz-diz
 eraztunetan
 zilarrak dir-dir
 idunekoetan
 perlak ñir-ñir.
 Gozo-gozoa
 fin-fina
 emakume erromatarrari
 darion lurrina.
 Dis-dis, dis-dis
 distira
 aurpegi polit bat
 brontzezko ispiluari begira.

12	HASI 21:40 / AMAITU 22:09
----	---------------------------

IRAUPENA 00:29

Aho-korapiloa

Gotzonek galtza beltzak jantzi ditu.
 Non dira Gotzonen galtza beltzak?
 Gotzonek soinean ditu galtza beltzak,
 Gotzonek galtza beltzak jantzi ditu!

13	HASI 22:12 / AMAITU 24:10
----	---------------------------

IRAUPENA 01:58

Anjel Lertxundi, *Munduaren neurriak*
 BBK, 1998

Giltza-hots egundokoak entzun dira gaur gauean korridore luzeko ate gehienetan. Orroon arabera, bi ziren borreroak. Zabaltzen zuten ate bat, miatzen zuten gela, eta beste gela batera jotzen zuten gero. Izuz nengoen nire ateari begira. Halako batean, nire ondoko gelan sartzen sentitu ditut. Oihuka, birao-

ka, orroka hasi dira lehendabizi. Makila-soinuak entzun dira gero, zerbait puskatzen edo norbait jipoitzen ari balira bezala. Nire auzoak ez zuen txintik ere ateratzen. Etxeko laratza bezain isilik egon da erasoak iraun duen denboran. Ordu erdi luzea jo du erasoak. Halako batean, bi borrheroek alde egin dute. Norbait arrastaka zeramatela egingo nuke.

Gero isiltasun erabatekoa egin bada ere, begiraleen oihu eta orroak entzuten jarraitu dut gau osoan, otsoen auriak entzuten ari banintz baino izutuago.

Biharamunean, bolo-bolo ibili dira gauean gertatutakoari buruzko esamesak. Matxinada baten hotsak zabaldu dituzte borrheroek. Uste zabalduenaren arabera, ordea, erasotu duten nire auzoa kartoizko lurralde bat osatzen ari omen zen denen ezkutuan. Kartoizko bere mundu xume bat, bere burutazioetako geografiaren neurri osatutakoa, alegia. Borrheroek, horri konplota iritzirik, txiki-txiki egin omen dute, berebiziko bortizkeriaz eta inolako gupidarik gabe, nire auzoaren kartoizko mundu apala.

Bere horretan geratuko zen pasadizoa, baldin gaur eguerdian nire auzoak bere buruaz beste egin izan ez balu gelako sabaian lotutako kalamuzko soka lodi batez.

14 HASI 24:11 / AMAITU 25:59

IRAUPENA 01:48

Patxi Gallego, *Poxpoliñen lurriña (Xabinaitor-en balentriak)*
ELKAR, 2004

Poxpoliñen lurriñak gatibu

Berdin zait nolakoak diren, denen usaina det gustoko. Ile motxakin ta luzia-kin, flekilluakin edo gabe, melena edo mototsekin. Tirantedun kamiseta kitzikatzaileekin edota ehundura leuneko atorra dotore, bolantedun ala enkajedunekin. Baguette estiloko eskuzorroa daramatenak edota bandolera moduan, bular baten gainetik eta bestearen azpitik pasatzerakoan, titia bildu eta gorputzñoari bira ematen dioten motxila moderno horiek daramatzatenak. Bake-roekin edo txandalarekin, soinekoekin, gonekin edo mini-gonekin, edo gorputza goitik behera beroki luze batez estaltzen dutenak. Txankletekin edo belaunerainoko larruzko botekin. Betaurrekodunak ala lentilladunak. Moder-noak eta klasikoak, heteroak edo lesbianak, erretzaile zein "puretak". Kulerodunak eta tangadunak. Sudurluziak, muturluziak, denak ditut gustoko... Bueno, denak ez... Belarrimotxak ez. Baina, bestela, denak ditut gogoko. Denei darie

berezko euskal xarma, denei darie edertasuna, eta –tangaren haritxo fiña, gal-tzetan barna, ipur-masailetan murgiltzen den bezala– galtzaren aurrekaldetik beste hari fin hura darie, lurrin hari fiña, gogor eta estu lotzen nauen hari fiña.

Bai, hari horrek harrapaturik nauka, ez daukat ihesbiderik, euskal poxpo-liñaren lurrinak gatibu nauka, ezinbestean.

Ikusten duzueenez, ahoskerarena lan eremu izugarri zabala da, dibertimendua ere itzela. Lantzeko premia, berriz, latza. Baina zorte onekoak gu: ez dugu zertan ibili doinu berri bat asmatzen laborategiko lau pareten artean sartuta. Ahozko hizkuntza eta euskalkiak bizi-bizirik ditugu; eta ahozko arteak, berriz, osasuntsu.

Konturatuta egongo zarete zeinen hiztun onak diren bertso eskoletan ibilitakoak. Bertsolaritza desagertzeko zorian egon zen garai batean, baina begira orain zer indartsu dabilen. Bertsolariak aurretik doaz beren arloaren garapenean eta ikerkuntzan. Eta urte asko daramatzate bertsogintzaren aplikazioa egiten irakaskuntzan. Ahozko beste hiru arteek ere –antzerkia, ipuin kontalaritza eta kantagintza– bertsolaritzak bezainbat daukate emateko.

Teatroaren esparruan oraindik asko daukagu ikertzeko. Baina ezin ukatu sekulako erreminta dela hizkuntza hobetzeko ez ezik, gizaki bezala ere hazteko. Antzerkia egiten duen pertsona dibertitu egiten da; sormena lantzen du; ahozko komunikazioa esperimintatzen du; gorputz adierazpenean trebatzen da; literatura, historia eta artea ikasten ditu; hasten da irakurketa estimatzen, eta irakurle eta entzule kritikoa izaten; talde lanean jarduteko aukera dauka; adimen emozionala hobetzen du...

Gu prest gaude ikerlanean segitzeko eta elkarlanerako. Gidaritza eta plangintza serio bat, besterik ez dugu behar gure eskarmentua irakaskuntzara eramanez.

Eskerrik asko zuen arretagatik.

Peut-on apprendre la variété?

Autour de quelques dimensions de la fixation et la transmission d'une norme phonétique et du rôle des linguistes

Aniztasuna ikasterik badago? Arau fonetiko baten transmisioari buruz eta hizkuntzalariak bete beharreko funtzioaren gaineko hausnarketak.

Es posible aprender la diversidad? Algunos aspectos sobre la transmisión de una norma fonética y el papel que tienen que desempeñar en ello los lingüistas.

Can diversity be learnt? Reflections on the transmission of a phonetic norm and on the role linguists have to fulfil.

VELOSO, João
Université de Porto, Portugal
jveloso@letras.up.pt

Noiz jaso : 2016-02-09
Noiz onartua : 2016-04-26

Résumé : Nous examinerons différentes questions impliquées dans la fixation et l'enseignement d'une norme phonétique. Il sera question du rôle des linguistes dans les travaux apparemment prescriptifs. Entre les arguments en faveur de cette approche on invoquera (i) la connaissance détaillée du linguiste sur les variations historiques, géographiques et sociales de la langue, (ii) la possibilité de travailler aussi les normes non standard, (iii) la légitimation de l'utilisation des normes non standard dans beaucoup de situations de communication. Outre le contexte éducatif, on présentera des données sur l'entraînement articuloire y compris le contexte artistique. Les contextes d'illustration sont relatifs au portugais, au mirandais et au français.

Mots-Clé : standardisation phonétique, entraînement articuloire; enseignement de la prononciation.

Arau fonetiko baten ezarpenean eta irakaspenean zerikusia duten hainbat kontu aztertuko ditugu. Hizkuntzalarien papera auzitan jarriko da itxura batean preskriptiboak diren lanetan. Hurbilketa honen aldeko argudioen artean aipatuko da (i) hizkuntzaren aldaketa historiko, geografiko eta sozialen gainean hizkuntzalariak daukan ezagutza, (ii) baita ere estandarizatuak ez dauden arauen gainean lan egiteko aukera izatea, (iii) komunikazio egoera anitzetan estandarizaturik ez dauden arau hauek erabiltzeko legitimotasuna. Beste hezkuntza testuinguru batek datuak emango dizkigu, baita ere testuinguru artistikoak izan dezakeen artikulatzeko gaitasunari buruz. Ilustrazio testuinguruak portugesari, frantsesari eta mirandesari dagozkie.

Hitz-gakoak : estandarizazio fonetiko, artikulatzeko gaitasuna, ahoskatzearen irakas-kuntza.

Examinaremos las diferentes cuestiones implicadas en la fijación y enseñanza de una norma fonética. Se pondrá en cuestión el rol de los linguistas en trabajos aparentemente prescriptivos. Entre los argumentos en favor de esta aproximación se invocará (i) el conocimiento detallado del lingüista sobre las variaciones históricas, geográficas y sociales de la lengua, (ii) también la posibilidad de trabajar sobre normas no estandarizadas, (iii) la legitimación de la utilización de las normas no estandarizadas en multitud de situaciones de comunicación. Además del contexto educativo, presentará datos también sobre la capacidad articularia en el contexto artístico. Los contextos de ilustración son relativos al portugués, al mirandés y al francés.

Palabras clave: estandarización fonética, capacidad articularia, enseñanza de la prononciación.

We will analyze the different issues involved in the fixation and in the teaching of a phonetic norm. The linguists' role in apparently prescriptive work will be then questioned. Among the arguments in favor of this approach, we should consider: (i) the detailed knowledge of the linguist about the historical, geographical and social changes of the language, (ii)

the possibility to work on non-standard norms, and (iii) the legitimacy of the use of non-standard norms in multiple communication contexts. In addition to the educational context, other types of intervention will give us information about explicit training activities (e.g., in performative arts). The examples will focus on relative to Portuguese, Mirandese and French.

Keywords: phonetic standardization, articulation training, teaching pronunciation.

Dans cet article, je me pencherai sur quelques aspects concernant l'enseignement et l'apprentissage d'une variété phonétique donnée d'une langue (au détriment d'autres variétés) dans un contexte d'expérience explicite de développement et perfectionnement articulatoire, en particulier en situation éducative (enseignement/apprentissage d'une langue, maternelle ou étrangère).

En fait, quoiqu'elle ne corresponde pas au seul contexte où puisse se développer l'« entraînement articulatoire », la scolarité est sans doute, du point de vue de la perception sociale, le contexte le plus important où cette fonction s'achève.

Dans cet article, je pars de mon expérience professionnelle en tant que (a) linguiste avec un vif intérêt envers le sujet de la variation linguistique et (b) formateur de futurs enseignants de langue (maternelle ou étrangère), dans le contexte spécifique portugais (où je développe cette activité).

A partir de la première partie du texte, j'entamerai une réflexion sommaire sur les principaux problèmes impliqués par la question: « peut-on enseigner 'la prononciation' ? ».

De là, je m'occuperai, dans les sections suivantes de l'article, de quelques questions supplémentaires, plus spécifiques:

- quelles normes peut-on enseigner ?
- qui doit décider quelle est la norme à suivre et qui doit la fixer ?
- finalement: est-ce que la fixation d'une norme (surtout de la norme standard) suit les mêmes procédés indépendamment de chaque langue ?

1. Enseigner « la prononciation »: considérations préliminaires

L'enseignement de la prononciation correspond à l'un des buts traditionnels de l'enseignement des langues étrangères, en dépit des différentes perspectives qui, au cours des différentes époques, ont influencé les méthodologies les plus répandues.

Comme le mettent en relief Champagne-Muzar et Bourdages (1998), le perfectionnement de la prononciation – bien qu’il ait occupé presque toujours un lieu secondaire, dans la classe de langue étrangère, face à l’écriture, à l’enseignement des compétences grammaticales et des connaissances culturelles et littéraires – correspond, en effet, à une pratique établie depuis toujours. L’« enseignement phonétique » ainsi conçu aurait pour but alors le perfectionnement de la précision articulatoire, l’acquisition d’une maîtrise phonétique quasi native de la prononciation, la coarticulation et l’intelligibilité de la parole.

L’enseignement de la phonétique est une dimension de la didactique des langues secondes ou étrangères qui, jusqu’au XIXe siècle, a été tributaire de l’écrit. A la fin du XIXe siècle et au début du XXe siècle, la pratique phonétique est devenue liée à l’exploitation de l’expression orale, habileté alors privilégiée dans les cours de langue.

(Champagne-Muzar & Bourdages, 1998, 3)

Girard et Lyche (2004) tracent un tableau plus complet de cette question, en comparant la manière dont, à différentes époques, la question de l’enseignement de la prononciation a été conçue et, en même temps, en identifiant quelques questions centrales pour une compréhension plus approfondie de ce sujet :

L’enseignement de la phonétique/phonologie dans les langues étrangères a très longtemps été réduit à sa plus simple expression. On peut même dire que jusqu’à la fin du XIXe siècle, l’enseignement de la prononciation passe toujours par la graphie (correspondance son-graphème) et se borne à la répétition de mots ou de phrases. Cette mise à l’écart de la phonétique est due à la primauté de l’écrit sur l’oral. Apprendre une langue, c’est avant tout maîtriser la grammaire, pouvoir traduire, écrire. La fin du siècle est marquée par l’essor de la phonétique comme science et, tout naturellement, les retombées des nombreuses découvertes se font vite sentir dans l’enseignement des langues étrangères qui met l’oral au premier plan de l’apprentissage. S’amorce alors un grand mouvement vers une meilleure pratique de l’oral et la phonétique trouve une place de choix dans l’enseignement qui développe aussi bien l’aspect discriminatoire

qu'articulatoire des sons d'une langue étrangère. Cependant, depuis les années soixante, on assiste à une érosion de la place de la phonétique provoquée par le rôle dominant de théories de l'apprentissage qui minimisent l'importance de l'acquisition d'une excellente prononciation. Il s'agit surtout de l'approche communicative qui met l'accent sur la communication minimale mettant en exergue le critère d'acceptabilité aux dépens du critère d'excellence de la performance. En d'autres termes, on ne demande pas à l'apprenant, dans un premier temps, de s'exprimer sans aucune faute mais d'être à même de communiquer. On comprend comment dans cette optique, la phonétique comme matière d'enseignement se voit marginalisée et souvent ignorée.

(Girard & Lyche, 2004)

L'enseignement de la prononciation à des étudiants non-natifs d'une langue représente aujourd'hui un des domaines où se développent des études très significatives en nombre et en importance, qui se réunissent à un carrefour qui inclut, entre autres, la phonétique, la phonologie, la psycholinguistique et la didactique des langues. Une des principales conclusions à ce sujet se trouve dans la démonstration et dans l'exploitation des liens, très productifs, entre perception et articulation, discrimination et catégorisation, reconnaissance et traitement, entraînement et performance (cf., p. ex., les études de Flege (1987 ; 1989 ; 1995), Best, McRoberts & Sithole (1988), Best (1995), Llisterri (1995), Bohn & Flege (1996), Guion, Flege, Akahane-Yamada & Pruitt (2000), Odisho (2003 ; 2004 ; 2005 ; 2007a ; 2007b ; 2014), Aliaga-García & Mora (2009), Best & Tyler (2007), Alfano, Schwab, Llisterri & Savy (2011), Moyer (2013), Rato (2013) et D. Oliveira (2016)).

Dans le cas de l'enseignement de la langue maternelle – peut-être à cause d'idées reçues telles que « nous savons tous parler notre langue avant l'entrée en école » ou « le domaine de l'expression orale est par inhérence hors de régulation (donc, hors du travail de l'éducateur) », ou encore en résultat des préjugés qui placent l'écriture bien au-dessus de l'expression orale ou

qui assimilent l'expression orale à l'informalité absolue – le travail sur l'oral, par contre, a été l'objet d'un oubli presque systématique depuis longtemps¹.

Des changements, pourtant, semblent être en train de se produire, au moins en quelques contextes éducatifs, où l'attention explicite à l'entraînement de l'expression orale gagne de plus en plus d'espace et d'importance. Tel est le cas, que je connais mieux, du système éducatif portugais, qui a introduit, au cours d'une révision profonde des contenus et des buts à travailler dans l'enseignement du portugais comme langue maternelle en école élémentaire et secondaire, des contenus, des méthodologies et des formes d'évaluation obligatoires ayant en vue le perfectionnement de l'expression orale, y compris tous les niveaux impliqués – de la maîtrise de l'articulation et des capacités de discrimination auditive jusqu'à l'organisation structurée de l'exposé oral (Silva, Viegas, Duarte & Veloso, 2011).

2. La norme, les normes: choix et problèmes qui en découlent

2.1. Quelle norme doit-on suivre ?

Une des premières questions que l'on se pose au moment où l'on se penche sur l'enseignement de la prononciation se trouve dans le choix de la norme que l'on doit présenter à nos étudiants comme « le modèle à suivre ».

Cette question sera analysée en deux sections séparées de ce texte: je m'en occuperai tout d'abord en ayant en vue l'enseignement de la langue maternelle; ensuite, je proposerai quelques réflexions concernant surtout l'enseignement d'une langue étrangère.

---

¹ « Traditionnellement, l'enseignement de la langue maternelle [...] a consisté presque exclusivement à l'entraînement des habiletés écrites et à la réflexion métalinguistique, elle aussi fondée sur les productions écrites et matérialisée en des produits écrits. » (Silva et al., 2011, 7; la traduction est mienne).

2.2. Quelle norme adopter dans l'enseignement de la langue maternelle ?

En ce qui concerne l'enseignement de la langue maternelle, la réponse à cette question semble simple : la norme standard nationale – qui, par définition, correspond précisément à celle qui doit être transmise par l'école et qui se présenterait comme la norme distinctive des personnes scolarisées – est celle qui est censée être transmise en classe (en classe de langue maternelle et en classe de n'importe quel sujet du plan d'études national, de l'école élémentaire jusqu'à l'université). Voyons, à ce sujet, soit des définitions classiques de « norme standard » en linguistique et sociolinguistique², soit des indications formelles ou des documents théoriques publiés à ce propos par des organismes nationaux responsables pour des systèmes éducatifs comme le portugais (Leiria, Queiroga & Soares s/d) ou le canadien québécois (Bédard & Maurais, dir., 1983), p. ex.

Cette approche, outre sa simplicité excessive, présente en plus de questions éthiques non négligeables, que j'ai discutées auparavant (v., p. ex., Veloso, 2007):

- si l'école est l'espace privilégié pour le respect à l'égard de la diversité, la liberté, la citoyenneté, l'égalité, quels arguments peut-on invoquer pour défendre *l'imposition* d'une norme choisie au détriment d'autres normes, voire au détriment de la norme familiale de l'élève, si souvent stigmatisée ou même ridiculisée?
- si la norme standard est la seule admise à l'école, devrait-on en conclure que les locuteurs des normes non-standard ne pourraient pas être admis comme enseignants ou comme candidats à des postes d'enseignement ?

---

² « Une forme de langue est *standard* quand, dans un pays donné, au-delà des variations locales ou sociales, elle s'impose au point d'être employée couramment [...]. Elle est diffusée par l'école, par la radio, et utilisée dans les relations officielles. [...] » (Dubois et al., 2007, 440-441).

D'autres questions se poseraient, évidemment, mais celles-ci me semblent particulièrement délicates en ce moment. A mon avis, elles doivent être analysées ayant en considération les observations suivantes³ :

- en mettant tous les jeunes, indépendamment de leur origine sociale et régionale, en contact avec la norme standard « prestigieuse », l'école accomplit sa fonction de « facilitateur social ». Grâce à cela, les jeunes pourraient s'approprier des marques distinctives des groupes sociaux les plus favorisés, et cela pourrait les conduire à des avantages en des domaines comme le choix d'emplois mieux payés, entre autres. Je souligne que je constate ici un fait, ne m'engageant pas, ni intellectuellement, ni idéologiquement, ni comme linguiste, ni comme citoyen, sur sa justesse ou sa justification.
- la familiarisation des jeunes avec la norme standard n'implique pas nécessairement qu'ils doivent l'adopter en toutes les occasions. Au contraire, l'école a un rôle important qui l'oblige à éveiller les étudiants pour la variation linguistique et pour la possibilité d'adapter le langage utilisé en fonction des situations de communication précises. Elle doit s'assurer, soulignons-le, qu'aucun de ses éléments ne devienne stigmatisé à cause de l'usage d'une norme phonétique écartée du standard prestigieux. Parmi les formes de discrimination que l'école doit combattre, la discrimination linguistique occupe sa place de relief ; il faudra aux enseignants trouver un équilibre (pas toujours très facile) entre le droit tout à fait légitime à chacun d'utiliser son dialecte et son sociolecte comme marque d'identité culturelle et, à la fois, le contact de tous avec la norme plus favorisée du point de vue social.

Un autre problème qui se pose a à voir avec la définition de la norme standard en elle-même : il est souvent souligné que la norme standard – et du reste, toutes les abstractions linguistiques et sociolinguistiques – est surtout une *idéalisation*, un *modèle* que personne ne parle, à vrai dire. L'inexis-

---

³ A cet égard, on pourrait encore lire les études de Cyranka (2015), Galarza (2015) ou Zilles & Kersch (2015), motivées par la situation très concrète du portugais enseigné dans les écoles brésiliennes.

tence de « locuteurs authentiques » de la norme prestigieuse à l'état pur (cf., ci-dessous, la référence de Daniels (1995) aux « locuteurs imaginaires » de l'anglais standard) peut rendre plus difficiles l'identification et l'exemplification concrète du modèle à adopter et à transmettre. Par contre, elle amoindrit le risque de catégoriser d'une façon plus définitive les jeunes entre ceux « qui parlent (naturellement) la norme prestigieuse » et « ceux à qui l'enseignant doit apprendre la norme prestigieuse (presque comme s'il s'agissait d'une langue étrangère) ».

Je reviendrai sur certains aspects de cette argumentation plus tard.

2.3. **Quelle norme adopter dans l'enseignement de la langue étrangère ?**

Dans l'enseignement d'une langue non maternelle, des problèmes semblables se posent quant au choix de la norme à enseigner. Le point de vue le plus consensuel à cet égard consacre la norme standard/prestigieuse comme la norme (initiale) conseillée dans les classes fréquentées par les étudiants des niveaux élémentaires (Blanchet (dir.), 1998 ; Girard & Lyche, 2004 ; Rogerson-Revell, 2011).

Les mêmes difficultés citées auparavant quant à ce choix en ce qui concerne l'apprentissage de la langue maternelle – (a) qu'est-ce que c'est exactement la norme standard de la langue ?; (b) comment agir si l'accès de l'étudiant à cette norme ne se fait pas de façon très régulière ?; (c) et si la norme native de l'enseignant s'écarte beaucoup de la norme standard ?; ... – se posent, *mutatis mutandis*, dans ce contexte spécifique aussi.

Rogerson-Revell (2011) nous donne un résumé des principaux arguments en faveur et contre l'«imposition» ou la présentation de la norme prestigieuse comme le seul modèle qui doit être suivi par les apprenants d'une langue étrangère. Ses arguments se développent en ayant vue le cas spécifique de l'enseignement de l'anglais ; l'auteur fait alors remarquer que ce que l'on identifie comme la norme prestigieuse de sa langue ne serait

parlé que par 3% des locuteurs au maximum (Rogerson-Revell, 2011, 6). A partir de cela, le sommaire suivant nous est présenté :

<p>En faveur de la norme prestigieuse dans l'enseignement de la langue étrangère</p> <p>(Rogerson-Revell, 2011, 7 – cas précis considéré : l'enseignement de l'anglais britannique à des étudiants étrangers)</p>	<p>Contre l'usage obligatoire de la norme prestigieuse dans l'enseignement de la langue étrangère</p> <p>(Rogerson-Revell, 2011, 7 – cas précis considéré : l'enseignement de l'anglais britannique à des étudiants étrangers)</p>
<ul style="list-style-type: none"> – Elle est, en général, la norme la plus documentée, sur laquelle les enseignants trouveront plus de matériaux descriptifs et pédagogiques publiés. – Elle « donne du prestige » à ses utilisateurs. 	<ul style="list-style-type: none"> – Elle est très élitiste (dans le cas de l'anglais, la norme prestigieuse est la norme de la haute aristocratie et la Cour). – Elle n'est pratiquée par presque personne (« phantom speakers of English » – Daniels, 1995). – Elle est « difficile » et « vieillie ». – L'imposition d'une norme quelconque suscite toujours un problème déontologique: quel droit peut s'arroger l'enseignant pour imposer à ses étudiants une norme au détriment d'autres normes ?

2.4. Et quand il est question d'enseigner une norme non prestigieuse ?

Jusqu'ici, je n'ai pris en considération que la transmission de la norme standard ou prestigieuse au sein de la classe de langue. Or, cela ne veut pas dire que d'autres normes ne puissent pas être objet aussi d'entraînement et

que d'autres contextes n'existent pas pour mener un travail explicite sur la prononciation. Les cours et les écoles de diction et de prononciation pour des acteurs de théâtre et cinéma, enseignants, présentateurs de radio et TV, chanteurs d'opéra, etc., nous offrent des exemples de situations non scolaires où un travail sur la prononciation est mené de façon systématique et explicite, le plus souvent ayant pour but la familiarisation des gens qui s'inscrivent dans ces activités avec la norme prestigieuse de la langue⁴.

Cependant, il faut citer ici, à mon avis, le travail – linguistiquement aussi intéressant que celui-là, peut-être un peu plus attirant encore – qui a pour but la formation des professionnels qui devront reproduire non la norme standard, mais une des normes non standard d'une langue donnée. Ce type d'intervention a lieu, notamment, en contexte artistique, le théâtre étant un exemple très illustratif à ce sujet. La variation régionale du langage du personnage d'une pièce de théâtre, pour en donner un exemple très simple, peut servir à sa caractérisation, peut avoir un effet spécifique (p. ex., un effet comique, en certains cas). Quand il s'agit de mettre en scène des textes anciens il se peut qu'il y ait la nécessité de recréer un stade passé de la langue. Ce genre de travail « de menuiserie » sur les tournures les plus fines de la langue parlée, exige une attention très soignée à tous les détails, une connaissance descriptive et technique approfondie des variétés historiques, géographiques, sociales et stylistiques de la langue. Si cette attention aux détails linguistiques est ignorée, on risque d'atteindre des résultats pauvres, risibles ou incohérents. Cet entraînement portant sur les variétés non standard de la langue peut avoir lieu, comme je l'ai dit auparavant, dans les conservatoires, les écoles de théâtre et cinéma, les compagnies artistiques, etc.⁵

⁴ On pourrait ajouter à ces exemples les cas des entreprises privées qui, en Inde, offrent des cours d' « anglais britannique » destinés aux candidats potentiels aux offres d'emploi dans des centres d'appel anglais installés dans le pays (<http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/feb/09/india-call-centres-accent-neutralisation>).

⁵ Je mentionnerai ici ma collaboration, en ce domaine, avec la compagnie nationale de théâtre à Porto – *Teatro Nacional São João* –, avec qui j'ai travaillé souvent dans la fixation phonétique rigoureuse de textes d'auteurs modernes et anciens et dans l'entraînement des acteurs participants (v. Veloso 2006; 2010). Je mentionnerai ici aussi, appuyé sur la réalité que je connais mieux, le

3. Qui fixe la norme ?

La fixation d'une norme – en tant qu'effort ayant pour but l'établissement d'une liste de marques phonétiques admises, tolérées ou, du moins, « conseillables » vs. une liste de marques « à éviter » – a été la tentation de la grammaire prescriptive, de l'école, des classes de diction depuis toujours.

Dans les langues modernes, il est bien connu que les premiers grammairiens de la Renaissance avaient pour but de régler la variation, d'établir un standard érudit national (biaisé par des variables sociales, historiques, politiques et culturelles – en bref, il s'agissait de légitimer le langage de la Cour comme le modèle pour le reste des gens ayant des prétentions d'influence sociale) et discerner de la forme la plus claire possible entre les « bons usages » et les « mauvais usages » de la langue (instinct encore très fort chez quelques auteurs plus récents, comme le démontre bien le titre de la grammaire du français de Grevisse (1936) maintes fois remaniée et republiée: *Le Bon Usage*). C'est, pour le français, le cas de grammaires comme celles de Palsgrave (1530), Sylvius (1531), Meigret (1550) et Estienne (1569), pour l'espagnol le cas de Nebrija (1492), et, pour le portugais, le cas de F. Oliveira (1536).

La fixation d'une norme phonétique devrait ainsi être précédée d'une description – que nous espérons rigoureuse – d'une telle norme. La description linguistique étant le métier du linguiste, cette opposition entre un effort descriptif et un effort prescriptif soulève un problème paradoxal: si la linguistique naît de la rupture avec la tentation prescriptive, comment est-il possible que le linguiste puisse collaborer avec des buts et des tâches ayant à voir avec la prescription?

Comme le dit Blanchet (1998):

[...] Les sciences du langage sont en effet une excellente école de tolérance, de respect d'autrui, de démocratie.

---

travail très méritoire du groupe ethnographique de l'Université de Porto (NEFUP), qui, dans sa présentation du répertoire musical populaire portugais, prend soin de maintenir la norme phonétique de chaque région d'où proviennent les différentes pièces musicales exécutées (chantées).

Ainsi, deux axes paraissent importants. D'une part, la reconnaissance et le respect de la diversité, que les sciences sociales nous révèlent inhérente à toute forme de vie. D'autre part, la garantie d'une réelle *démocratie linguistique*. [...]

(Blanchet, 1998, 45)

A mon avis, on dispose d'une manière d'équilibrer ces deux objectifs apparemment contradictoires :

- premièrement, le choix d'une norme associée à une circonstance élocutoire précise n'équivaut pas à postuler sa « supériorité » ; c'est-à-dire, le fait que, dans des circonstances très précises, le linguiste se dispose à contribuer à l'inventaire des marques d'une norme et à collaborer avec des stratégies opérationnelles qui permettent leur enseignement n'entraîne aucun compromis de légitimation d'une éventuelle valeur hiérarchique socialement pertinente ;
- deuxièmement, la participation du linguiste dans ce genre d'objectifs garantira seulement, ou surtout, la cohérence de la fixation de la norme et, à la fois, la correction technique de toutes les options admises, la plausibilité dialectale, historique et structurelle de toutes les caractéristiques de la norme fixée ;
- finalement, la démonstration que la fixation d'une norme à travailler (en classe, en spectacle, où que ce soit...) ne doit pas être lue comme la légitimation d'une norme « meilleure » ou « supérieure » aux autres se prouve en ce que cette fixation peut se faire, comme nous l'avons vu ci-dessus, soit par rapport à la norme prestigieuse (comme c'est le cas, normalement, de l'enseignement), soit en relation aussi avec n'importe quelle autre norme (comme cela se passe très souvent dans le contexte de la création artistique).

4. Quelques variables importantes pour la fixation d'une norme phonétique

Nous réservons les considérations finales de cet article à une discussion sommaire de quelques arguments autour de la question suivante : est-ce que

la fixation du standard à transmettre par l'école obéit aux mêmes exigences dans toutes les langues ?

En fait, quand il s'agit de collaborer avec la *planification linguistique*, un linguiste peut être confronté à des réalités très différentes, déterminées par des variables également différenciées.

S'il s'agit d'une langue munie d'une tradition descriptive et prescriptive longue, connue et bien établie et d'une fixation orthographique stabilisée, la grosse partie du travail est préalablement accomplie, et le gros de la tâche se ressortirait dans le champ de la didactique plutôt que dans celui de la linguistique elle-même. Par contre, s'il est question d'une langue dépourvue d'une description linguistique et sociolinguistique développée, voire d'une norme orthographique, des pas préliminaires doivent être encore faits et le linguiste, grâce à sa formation et à sa qualification spécifique, est le seul professionnel habilité à les faire⁶. Ces pas incluent, entre autres :

- la distinction soignée entre différentes variétés sociales et régionales de la langue ;
- l'énumération des marques de chaque variété ;
- l'identification des limites des variations admises ;
- l'extraction des propriétés qui caractériseraient la « norme cultivée » à adopter dans l'enseignement ;
- l'établissement d'un équilibre raisonnable, pas toujours facile, entre l'information phonétique, phonologique, morphologique, étymologique et morphophonémique qui doit être absorbée par la norme orthographique, qui se veut aussi neutre et équidistante que possible relativement à toutes les normes⁷ ;

⁶ V. le texte de Mathesius (1932) pour un exemple classique de la réflexion entamée par un linguiste sur des concepts prescriptifs comme « norme » et « standard ».

⁷ V., à ce propos, les considérations de Raude (1993, 17 ss.) et de Ferreira & Raposo (coord., 1999) en justifiant les normes orthographiques qui y sont proposées, respectivement, pour le gallo (en Bretagne) et le mirandais (au Portugal).

- la collaboration dans l'élaboration de tous les matériaux linguistiques descriptifs (dictionnaires, grammaires, dictionnaires étymologiques, ...), outils techniques (logiciels de correction linguistique, ...), documents normatifs (normes d'orthographe, terminologie grammaticale, ...) et ressources pédagogiques (manuels et grammaires scolaires, cahiers d'activités, matériaux de formation pour les professeurs de langue, ...).

L'histoire de la planification linguistique est riche en exemples de ce genre de collaborations entre linguistes et autorités pour la fixation d'un standard phonétique, souvent à travers la fixation d'un standard orthographique aussi. Certes, il y a des implications délicates contenues dans ce genre de décisions, pour lesquelles le statut sociolinguistique des langues ou des normes à standardiser n'est pas sans importance, comme je l'ai dit ailleurs : fixer le standard d'une langue qui compte avec des siècles de tradition grammaticographique ne se compare pas au fait de fixer le standard d'une langue qui n'a pas encore adopté un système d'écriture, p. ex. Même pour les langues qui disposent déjà d'un « passé » de description et prescription, il se peut que, parfois, sous la pression des changements sociaux et politiques, on ait besoin de revisiter le sujet. Les changements quant à la définition du « français standard » (v. Rebourcet, 2008) ou de l'« anglais standard » (v. Rogerson-Revell, 2011) le démontrent bien. Le cas des langues qui admettent plus d'une norme nationale est une autre variation du même thème: quel français doit-on enseigner dans les écoles et dans les universités du Québec (Girard & Lyche, 2004; Bédard & Maurais (dir.), 1983) ? Quel portugais doit-on enseigner aux écoles et dans les universités du Brésil et des pays africains où le portugais a le statut de langue nationale officielle⁸.

Je finirai avec un autre cas peut-être moins connu, qui exemplifie ce genre de collaboration entre linguistes et autorités dans la fixation d'une

⁸ Au début du XXe siècle, on discutait encore au Brésil si la norme de Lisbonne était la bonne norme à suivre dans les écoles et les académies brésiliennes et à conseiller dans les grammaires scolaires publiées à Rio de Janeiro. Pour quelques notes illustratives de ce débat, v., entre autres, Faraco (2015).

norme pour l'enseignement, en prenant en considération plusieurs variables au-delà des facteurs purement linguistiques.

Je citerai ainsi le cas du mirandais, une langue romane parlée dans le coin nord-est du Portugal (en bref, dans la région de Miranda do Douro, *distrito* de Bragança), descendante de l'ancienne branche léonaise de l'ibéro-roman central. Assujetti pendant des siècles à une situation de diglossie qui l'a quasiment éteint (en compétition avec le portugais, langue de l'école, de l'administration, de l'église et des groupes sociaux dominants), le mirandais a vécu, surtout à partir des années 1980, un mouvement de « réhabilitation » culturelle et symbolique. En quelques décennies, associé à une promotion de la culture locale très spécifique (Miranda do Douro est un sous-ensemble très bien délimité de traditions musicales, folkloriques, ethnographiques, culturelles, littéraires, culinaires, etc.), le mirandais est devenu une langue « reconnue »: enseignée à l'école, publiée (dans des journaux, revues, livres), pratiquée (bien que de façon limitée) dans la liturgie catholique, reconnue juridiquement par le parlement portugais, admise dans les moyens de communication sociale locaux, etc. Cela a rendu nécessaire, entre autres, la fixation d'une norme phonétique « standardisée » et d'une orthographe « officielle ». N'ignorant pas les études dialectales et linguistiques menées surtout depuis le début du XXe siècle par des chercheurs portugais comme Vasconcelos (1900/1901) ou Carvalho (1957), un comité qui incluait des linguistes, des professeurs, des historiens, des ethnologues, a abouti à la Convention Orthographique du Mirandais (Ferreira & Raposo, coord., 1999). Cette convention s'est fondée délibérément sur des principes centraux qui sont expliqués dans l'introduction des normes suggérées : réduction de la variation graphique, clarté, tradition, simplicité et flexibilité (Ferreira & Raposo, 1999, 7 ss.) tous principes qui ont été alors élus par le comité de rédaction de la convention orthographique comme les caractéristiques principales de la nouvelle écriture d'une langue jusqu'alors privée de normes d'orthographe officielles.

*****

En guise de conclusion, je soulignerai maintenant quelques idées centrales de mon exposé.

1. Il est possible, souvent convenable, de déterminer pour chaque langue une norme, quoique « artificielle », qui fonctionne comme un modèle générique à suivre dans l'enseignement.
2. Pour la fixation de cette norme, les linguistes peuvent et doivent contribuer, sans que leur rôle de descriptivistes non-prescriptivistes soit en péril :
  - 2.1) les linguistes sont ceux qui connaissent le mieux toutes les variétés d'une langue donnée pour pouvoir aboutir à la fixation d'une norme cohérente et plausible ;
  - 2.2) l'imposition scolaire d'une norme dans des circonstances données n'implique pas la suppression – ni la condamnation! – d'autres normes, associées à d'autres contextes, que le linguiste continuera à étudier et à *dé-stigmatiser* ;
  - 2.3) dans des conditions données, la fixation d'une norme peut aussi prendre des normes non standard comme objet de travail : c'est ce qui se passe, comme nous l'avons vu, dans la création de normes dialectales ou diatopiques en contexte de production artistique.
3. La fixation d'une norme, quel que soit son but, n'est pas tout à fait imperméable à des facteurs historiques, culturels, sociaux ou d'autre ordre « extralinguistique ».

Références

Alfano, I.; Schwab, S.; Llisterri, J.; Savy, R., 2011, «La percepción del acento léxico en español como lengua extranjera por parte de hablantes nativos de italiano y de francés», in A. Hidalgo, Y. Congosto, M. Quilis Merín (Eds.) *El estudio de la prosodia en España en el siglo XXI: Perspectivas y ámbitos*. València: Universitat de València, 249-266.

Aliaga-Garcia, C.; Mora, J. C., 2009, «Assessing the effects of phonetic training on L2 sound perception and production», in B. Baptista, A. Rauber, M. Watkins (Eds), *Recent Research in Second Language Phonetics/Phonology: Perception and Production*. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2–31.

Bédard, E.; Maurais, J. (dir.), 1983, *La norme linguistique*. Montréal/Paris: Gouvernement du Québec, Conseil de la langue française/Le Robert.

Best, C., 1995, «A Direct-Realist View of Cross-Language Speech Perception», in W. Strange (Ed.), *Speech Perception and Linguistic Experience. Issues in Cross-Language Research*. Timonium MD: York Press, 171-204.

Best, C.; McRoberts, G. W.; Sithole, N. M., 1988, «Examination of perceptual reorganization for non-native speech contrasts: Zulu click discrimination by English-speaking adults and infants», *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 14, 345-360.

Best, C.; Tyler, M., 2007, «Nonnative and Second Language Speech Perception: Commonalities and Complementarities», in O.-S. Bohn, M. Munro (Eds.), *Language Experience in Second Language Speech Learning*. Amsterdam: John Benjamins, 13-34.

Blanchet, P., 1998, Introduction à la complexité de l'enseignement du français langue étrangère. Louvain: Peeters. Bohn, O.-S.; Flege, J., 1996, «Perception and production of a new vowel category by adult second language learners», in A. James, J. H. Leather (Eds.), *Second-Language Speech. Structure and Process*. New York: Mouton De Gruyter, 53-73.

Carvalho, J. H., 1957, *Fonologia Mirandesa*. Coimbra: Universidade de Coimbra. [Rééd.: J. Meirinhos (Org., 2015), José G. Herculano de Carvalho. *Fonologia Mirandesa e Outros Estudos Sobre o Mirandês*. Picote/Coimbra: Frauga/Imprensa da Universidade de Coimbra].

Champagne-Muzar, C.; Bourdages, J. S., 1998, *Le point sur la phonétique*. Anjou (Québec)/Paris: CLE International.

Cyranka, L. F. M., 2015, «A pedagogia da variação linguística é possível?», in A. M. S. Zilles, C. A. Faraco (Org.), *Pedagogia da Variação Linguística. Língua, diversidade e ensino*. São Paulo SP: Parábola, 31-51.

Daniels, H., 1995, «Psycholinguistic, psycho-affective and procedural factors in the acquisition of authentic L2 pronunciation», *Speak Out!*, 15, 3-10. Cité par Rogerson-Revell (2011).

Dubois, J.; Giacomo, M.; Guespin, L.; Marcellesi, C.; Marcellesi, J.-B.; Mével, J.-P., 2007, *Grand Dictionnaire. Linguistique & Sciences du langage*. Paris: Larousse.

Estienne, H., 1569, *Traité de la conformité du langage français avec le grec*. Paris.

Faraco, C. A., 2015, «Norma culta brasileira: construção e ensino», in A. M. S. Zilles, C. A. Faraco (Org.), *Pedagogia da Variação Linguística. Língua, diversidade e ensino*. São Paulo SP: Parábola, 19-30.

Ferreira, M. B.; Raposo, D. (Coord.), 1999, *Convenção Ortográfica da Língua Mirandesa*. Miranda do Douro/Lisboa: Câmara Municipal de Miranda do Douro/Centro de Linguística da Universidade de Lisboa.

Flege, J., 1987, «The production of “new” and “similar” phones in a foreign language: Evidence for the effect of equivalence classification», *Journal of Phonetics*, 15, 47-65.

———, 1989, «Chinese subjects’ perception of the word-final English /t/-/d/ contrast: Performance before and after training», *Journal of the Acoustical Society of America*, 58(5) 1684-1697.

———, 1995, «Second Language Speech Learning: Theory, Findings, and Problems», in W. Strange (Ed.), *Speech Perception and Linguistic Experience. Issues in Cross-Language Research*. Timonium MD: York Press, 233-277.

Galarza, D. K. 2015, «Aulas de português, construção do conhecimento e interação social», in A. M. S. Zilles, C. A. Faraco (Org.), *Pedagogia da Variação Linguística. Língua, diversidade e ensino*. São Paulo SP: Parábola, 53-75.

Girard, F. A.; Lyche, C., 2004, *Norme, variation et enseignement du FLE*. Oslo: Universitet i Oslo.

Grevisse, M., 1936, *Le bon usage*. Louvain: Duculot.

Guion, S. G.; Flege, J.; Akahane-Yamada, R.; Pruitt, J., 2000, «An investigation of current models of second language speech perception: The case of Japanese adults’ perception of English consonants», *Journal of the Acoustical Society of America*, 107(5) 2711-2724.

Leiria, I.; Queiroga, M. J.; Soares, N. V., s/d, *Português Língua Não Materna no Currículo Nacional. Orientações Nacionais: Perfis linguísticos da população escolar que frequenta as escolas portuguesas*. Lisboa: DGIDC.

Llisterri, J., 1995, «Relationships between Speech Production and Speech Perception in a Second Language», in *Proceedings of the XIIIth International Congress of Phonetic Sciences*. Stockholm: KTH/Stockholm University, 4, 92-99.

Mathesius, V., 1932, «O požadavku stability ve spisovném jazyce», in B. Havráněk, M. Weingart (Dir.), *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Prague: Melantrich, 14-31. Traduction française partielle de P. L. Garvin: «Sur la nécessité de stabilité d'une langue standard», in E. Bédard, J. Maurais (dir.), 1983, *La norme linguistique*. Montréal/Paris: Gouvernement du Québec, Conseil de la langue française/Le Robert, Appendice II.

Meigret, L., 1550, *Le tretté de la grammère françoise*. Paris.

Moyer, A., 2013, *Foreign Accent. The Phenomenon of Non-Native Speech*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nebrija, A., 1492, *Grammatica Antonii Nebrissensis...* Madrid.

Odisho, E. Y., 2003, *Techniques of teaching pronunciation in ESL, bilingual and foreign language classes*. München: Lincom-Europa.

———, 2004, *A linguistic approach to the application and teaching of the English language*. New York: Edwin Mellen Press.

———, 2005, *Techniques of teaching comparative pronunciation in Arabic and English*. New Jersey: Gorgias Press.

———, 2007a, *Linguistic tips for Latino teachers and learners of English*. New Jersey: Gorgias Press.

———, 2007b, «A Multisensory, Multicognitive Approach to Teaching Pronunciation», *Linguística. Revista de Estudos Linguísticos da Universidade do Porto*, 2, 3-28.

Odisho, E. Y., 2014, *Pronunciation is in the brain, not in the mouth. A cognitive approach to teaching it*. New Jersey: Gorgias Press.

Oliveira, D. M., 2016, *Perceção e produção de sons consonânticos do português europeu por aprendentes chineses*. Braga: Universidade do Minho [thèse de 2ème cycle].

Oliveira, F., 1536, *Grammatica da lingoagem portugueza*. Lisboa.

Palsgrave, J., 1530, *L'esclairissement de la langue francoyse*. Londres.

Rato, A., 2013, *Cross-language perception and production of English vowels by Portuguese learners. The effects of perceptual training*. Braga: Universidade do Minho [thèse de doctorat].

Raude, A. J., 1993, *Ecrire le gallo. Précis d'orthographe britto-romane*. Rennes: Bertaeyn Galeizz.

Rebourcet, S., 2008, «Le français standard et la norme : l'histoire d'un "nationalisme linguistique et littéraire" à la française», *Communication, lettres et sciences du langage*, 2(1) 107-118.

Rogerson-Revell, P., 2011, *English Phonology and Pronunciation Teaching*. London: Bloomsbury.

Silva, F.; Viegas, F.; Duarte, I. M.; Veloso, J., 2011, *Oral. Guião de Implementação do Programa de Português do Ensino Básico*. Lisboa: Ministério da Educação/DGIDC.

Sylvius, J., 1531, *In linguam gallicam*. Paris.

Vasconcelos, J. L., 1900/1901, *Estudos de Philologia Mirandesa*. Lisboa: Imprensa Nacional (2 vols.). [Rééd. facsim. Miranda do Douro: Câmara Municipal de Miranda do Douro, 1993].

Veloso, J., 2006, «La scène se passe à la campagne, au bord de la mer, non loin de la ville», in D. João. *Manual de Leitura*. Porto: Teatro Nacional de São João, 6-7.

———, 2007, «Variação dialectal e sociolectal na aula de Português Língua Materna. Algumas reflexões e sugestões metodológicas», in R. Bizarro (Org.), *Eu e o Outro. Estudos Multidisciplinares sobre Identidade(s), Diversidade(s) e Práticas Interculturais*. Porto: Areal, 262-268.

———, 2010, «O verbo (in)corruto», in Breve Sumário da História de Deus. *Manual de Leitura*. Porto: Teatro Nacional de São João, 14-15.

Zilles, A. M. S.; Kersch, D. F., 2015, «Onde: prescrição, proscricção, descrição e ensino», in A. M. S. Zilles, C. A. Faraco (Org.), *Pedagogia da Variação Linguística. Língua, diversidade e ensino*. São Paulo SP: Parábola, 145-187.

Euskaltzaindiaren Ahoskera batzordearen txostena (*Ahoskerak axola du*)

**Informe de la comisión de Fonética de Euskaltzaindia
(La pronunciación importa)**

**Rapport de la commission de Phonétique
d'Euskaltzaindia (La prononciation est importante)**

**Report by the Pronunciation committee of
Euskaltzaindia (Pronunciation is important)**

ONEDERRA, Miren Lourdes
UPV/EHU (Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila)
eta Euskaltzaindiko ahoskera batzordeburua

ELORDUI, Agurtzane
UPV/EHU (Euskal Hizkuntza eta Komunikazio Saila)

EPELDE, Irantzu
IKER UMR-5478 (Baiona)

ETXEBERRIA, Pilartxo
UPV/EHU (Euskal Hizkuntza eta Komunikazio Saila)

JAUREGI, Oroitz
UPV/EHU (Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila)

SALABERRIA, Jasone
IKER UMR-5478 (Baiona)

Noiz jaso: 2016-02-03
Noiz onartua: 2016-04-27

Euskera. 2015, 60, 2. 499-531. Bilbo
ISSN 0210-1564

Euskara Batuak ibilbide luzea egin zuen ahoskera arautu gabe; 1998an argitaratu zituen Euskaltzaindiak Euskara Batuaren Ahoskera Zaindurako arauak. Ahoskera Batzordeak lan honetan proposatzen du ahoskeraren bidez eredu batu zaindua euskalkiekin lotzea, euskarak erabilera oso eta normalerako behar dituen hizkera-maila guztiak gara ditzan. Ahalegin horretan arreta berezia jarri behar da hizkera formal batuenetik lagunarteko euskara desberdinetarainoko bideak zaintzean (edo, ez badaude, eraikitzean).

Hitz-gakoak: ahoskera, estandartzea, hizkera-mailak, euskalkiak, prosodia.

El euskera unificado realizó un largo viaje sin normativizar la pronunciación; Euskaltzaindia publicó en 1998 las normas para la Pronunciación Reglada del Euskera Unificado. La comisión de Pronunciación propone en este trabajo y por medio de la pronunciación en sí, unir el modelo formal con los dialectos, para que el euskera desarrolle todos los registros necesarios para un uso amplio y normalizado. En ese esfuerzo hay que poner especial atención en cuidar atentamente los canales entre la lengua formal unificada y los diferentes registros del euskera utilizado coloquialmente (y si no los hubiere, en construirlos).

Palabras clave: pronunciación, niveles de habla, estandarización, dialectos, prosodia.

Le Basque Unifié a parcouru un long chemin avant que la prononciation ne soit normalisée ; en 1998 Euskaltzaindia a publié des normes de prononciation du Basque Unifié. La commission de Prononciation propose dans cet ouvrage, par l'intermédiaire de la prononciation, d'unir le modèle formel aux dialectes, pour que la langue basque développe tous les registres nécessaires à un usage large et normalisé. Dans cette démarche il convient de veiller attentivement aux canaux qui existent entre la langue formelle unifiée et les différents registres de la langue basque utilisée familièrement (et s'ils n'existent pas il faut les créer).

Mots-Clé : prononciation, niveaux de langue, standardisation, dialectes, prosodie.

Standard Basque was developed for a long time without regulating pronunciation, but in 1998 the Royal Academy of the Basque Language (Euskaltzaindia) published its rules for Careful Pronunciation of Standard Basque. The Pronunciation Committee proposes linking careful standard Basque with the dialects through pronunciation, so that Basque can develop all the necessary registers for complete and normal use. In the context of that effort special attention needs to be paid to preserving the connections between formal standard Basque and the various registers used colloquially (or, where they are lacking, to developing them).

Keywords: pronunciation, standardization, registers, dialects, prosody.

1. Euskara Batuaren historiaren inguruan

Hirurogeiko hamarkadaren hasieran, industriaren gorakadarekin besteak beste, aldakuntza giro handia sortu zen Euskal Herrian: immigrazioa hastearekin batera, politika eta kultura arloko mugimendu eta ekinbide berriak sortu ziren, horietatik bat aipatzeko, gau eskolak eta ikastolak jaiotzea, hauek zuten testu premia gorriarekin. Horrez gain, idazleek, kazetariak, kantariak, bertsolariak eta bestek ahalik eta jende multzorik zabalenera iristeko nahia zuten, euskara gizarte hiritarrean txertatzeko eta kultura esparruetan hedatzeko. Euskal Herriari nazio estatusa eman nahia indartzeak ere eragin handia izan bide zuen.

Aldakuntza giro honetan batuaren aitzindari izan zirenen artean, bi izen behintzat nahitaez aipatu beharrekoak dira: Aresti eta Txillardegi. Lehena, 1960ko *Maldan behera* poeman artean sortzeko eta arautzeko zegoen euskara batu-antzekoa erabili zuelako; bigarrena, berriz, Baionan 1964an egin zen biltzarrerako proposamen zehatzak biltzen zituen txostena apailatu zuelako. Bi izenokin batera, Luis Villasante eta Koldo Mitxelena izango dira, ziurrenik, euskara batuaren lehen urrats haietan pisu handiena izan zuten euskalariak. Euskaltzaindiak bere jaiotzaren berrogeita hamargarren urteurrenaren kariatara egin beharreko ospakizunetarako euskara batuaren batasuna finkatzeko txostena egin zezan agindu zion Mitxelenari, eta honek bere gain hartu zuen halako ardura eta erantzukizun handia. Mitxelenak 1968an Arantzazun izan zen batzarrerako prestatu zuen lanak bost atal zituen: ortografia, euskal hitz eta aldaera lexiko zaharrak, hitz berriak, morfologia eta sintaxia.

Arantzazuko 1968ko batzarraren ondotik, ortografia alorreko erabakiak etorri ziren 1971n, aditz laguntzailearen ingurukoak bi urte geroago, eta aditz trinkoari buruzkoak 1977an. Hurrengo urtean, 1978an, Arantzazun hartutako erabakiak betetzen ziren edo ez ikusteko hamar urteko epea bukatzen zela eta, beste biltzar bat egin zen Bergaran, eta euskara batua idazle eta irakasle gehienek onartua zutela ikusi zen. Zenbait urte geroago, 1994an Leioan egindako batzarrean, *Araua* izeneko bilduma sortzea erabaki zen, Euskaltzaindiak hartutako erabakiak bildu eta jendarteratzeko. Garaitsu hartan (1994an lehenengo, 1998an biribilduta) etorri zen, lehenengo aldiz, ahoskeraren inguruko EBAZ (Euskara Batuaren Ahoskera Zaindua) araua.

Batuaren sorreraren garaiak desberdin ziren oso oraingoarekin konparatuta. Arestian aipatu bezala, beharra handiagoa zen, gizartearen gogoa ere oraingoa baino sutsuago euskara zaintzearen aldekoa. Ahoskera estandarizatzeko garaiak, beraz, hotzago harrapatu gintuen salbuespenak salbuespen, eta, gainera, ahoskera berez da galtzaile hizkuntzaren beste atalen ondoan. Gramatika eta hiztegia idatziz ere adieraz daitezke, eta sarri balidurike idatzia dela horien gauzatzeko nagusia, nahiz uste ustela den hori. Ahoskera, bestalde, idatziz moztortzeko aukerarik ez dago, eta gauza ezaguna da jende ikasiak (arauemaileak barne) idatziari eman izan diola lehentasuna. Hori dela eta, Milroy eta Milroy-ri hitzak ostuta (2012, 55), ahoskoa egintzat eman ohi da.

Ahoskera ez da normalki irakasleen ebaluazio eta prestakuntza-curriculumean agertzen (Rindal, 2014). Irakaskuntzan, oro har, ez zaio leku handirik ematen ahoskerari. Irakasleek ez dute horretarako heziketarik izaten; oro har, ahoskera hizkuntzaren gainerako atalak baino kontrolagaitzagoa gertatzen zaie. Ikasleentzat, baina, berebiziko garrantzia du, oso inportantea delako bere hiztun-ziurtasunerako. Ahoskera da, hain zuzen, hiztun baten hizkuntz gaitasunaz hartzen den lehen inpresioa.

1968ko txostenean, berariaz nabarmendu zuen Euskaltzaindiak (1968: 203) estandartzea literatura euskarari buruz egina zela, eta honen arrakasta edo porrota irakasleen eta idazleen esku geldituko zela:

Ezin-bestekoa, il-edo-bizikoa, dela uste dugu euskera batasun-bidean jartzea. Haur eta gazteei euskeraz irakasten baldin bazaie, eta euskeraz irakatsi behar euskera biziko baldin bada, premiazkoa da guztiei batera edo bateratsu irakastea. Nahi eta behar dugun batasun hori, lehen urratsetan behintzat, euskera idatziarena, izkribuzkoarena, da. Eta, euskera, idatziaren barrutian, irakaste-lanean dugu beharrenekin batasun hori, irakurlearen atseginerako egiten den literatura «ederrean» baino areago.

Euskaltzaindiak 1993 bitartean ez zuen ahoskera, gai zentral moduan, langai izan. Urte horretan, hizkuntzalari talde bat lanean jarrazi zuen, lehenengo aldiz, gaiaren inguruan. Lehen txostenaren idatzaldi bat 1994an aurkeztu zen (Oñederra 1994a, b), eta, ondotik,

hizkuntzalariz eta irakaslez osatutako talde batek lanean jarraitu zuen, 1996 eta 1998 bitartean. 1998 bukaera aldera argitaratu zen, azkenik, *Euskara Batuaren Ahoskera Zaindua*. Geroztik, ahoskeraren arautze lanari dagokionez, eten bat gertatu zen, 2013. urtea bitarte (lehenengo haren 20 urtera). Urte horretan, Ahoskera Batzorde berri bat sortu zuen Euskaltzaindiak.

Batu idatzirako arauak kaleratu zirenetik ahozkorako ezer azaldu arte, denbora tarte luzea izan zen (1968-1998). Urte horietan ez zen idatzi bakarrik, gehienak behintzat hizketan aritu ziren batez ere, ahal izan zuten bezala, ahal bezain ongi beteaz hizkera batuari zegokiona, batua bera noiz edo nork egin behar zuen inork argitu ez bazuen ere (cf. Euskaltzaindia, 2004). Oro har eta ahozkoari zegokiola, erabiltzailea umezurtz zegoen euskara berriaren forma idatziaren aurrean.

1998ko araua atera zen, indar handirik gabe, edo guztien ulermenik gabe behintzat, gero eta ozenago baitira arau estuagoak eskatzen dituzten ahotsak. Horren aurrean, Batzorde honen ustez honakoa genuke erronka: 1998koa komunikazioaren aldetik garatu eta praktikara eramateko moldeak bilatu, araugintza irakaskuntzaren praktikarekin lotuz besteak beste.

Orain, (ahoskeraren arautzearen XXI. mendeko aro honetan) dagokigu euskara batua euskalkiekin bateratzea, ez aldamenean edo gainean gertatzea. Hori gertatuko da (ari da gertatzen) gauzak bere horretan utzita: batua ahal den bezala «irakurri» eta etxekoa (dutenek) atera bezala egin, ongi iruditzen zaionean bakoitzari. Ez da gauza erraza bateratze hori berriaz egitea. Ezinezkoa ere gertatuko da, elkar hartzen ez badugu estandar-tze bilakabideko eragile guztiok: arauemaile, irakasle, ikasle, esatari eta gainerako hizlariak. Denok izan behar dugu garbi (a) ahoskera estandar-tzeak neurri batean euskalkiak bateratzea dakarrela, baina (b) ahozkoaren aldagarritasuna idatziarena baino askoz handiagoa dela eta ahozko estandar-rak bat baino gehiago izango direla: euskalki koloreak izango dituela batuaren ahoskerak. Hau dagoeneko gertatzen da gehiago edo gutxiago, modu ez-erregularrean, bat-batekoan, egoeraren, hiztunen eta bestelako faktoreen arabera.

2. Ahoskera estandartzearen beharrik?

2.1. Estandarra

Ahoskera estandartzeaz ari garenean, aldaera estandartzat zer hartzen dugun argitzea komeni da; *estandarra* terminoak, berez nahikoa termino lausoa edo labainkorra dena (Couplan & Kristiansen, 2011, 11), adiera desberdinak hartu baititu euskararen kasuan ere¹.

Auer-ek (2005: 8) jasotzen du estandarraren funtzionaltasuna: (1) eremu zabal baten hizkera komuna da (eremu horren barruan aldaera geografikoak ere hartzen dituena), (2) eskolan irakatsitako eta eremu publikoetan erabiltzeko aldaera funtzionala da, bereziki idatzirako eta testuinguru formaletan erabiltzekoa, (3) aldaera kodetua da, betiere kodetze-lan instituzional bat ez badago ere. Auer-ek bildutako ezaugarriok maila handiagoan edo txikiagoan betetzen dira hizkuntzetan zehar: estandartasuna, beraz, mailakatu daitekeen nozio soziolinguistikoa dela esan daiteke (Auer & Spiekerman, 2011: 164).

Gradualtasun hori ondo lotzen da, Roeland van Hout (2014) hizkuntzariak eskaintzen digun estandarraren ikuspegiarekin. Bere hitzak itzuliaz: hizkuntza estandar prototipikoa bizia da (*vital*); alegia, elkarteko gehienek erabiltzen dute formaltasuna eta neutrotasuna dagokien egoera guztietan eta estandarra da erabili egiten den neurrian.

¹ Gaminde et al.ek (2014) euskara batua eta estandarra bereiztea proposatzen dute, eta haien lanean proposamenak egiteko orduan «euskara estandarraz» ari direla diote, euskara batuari buruzko proposamenak Euskaltzaindiari dagozkiola argudiatzen dutelarik. Guk, berriz, ez dugu uste euskara batuaren eta euskara estandarraren artean bereizkuntza ontologikorik dagoenik. Euskara batua eremu geografiko jakin bati ez dagokion aldaeratzat har daiteke gaur egun. Batua testuinguru zainduetan ez ezik, beste hainbat testuingurutan ere jazo daiteke (familiar, lagunartean, etab.) eta testuinguru horietan guztietan erabiltzeko erregistroak garatzen ari da (lagunartekoa barne). Baina hori batuaren (edo estandarraren) garapen soziolinguistikoa da. Edozein estandar, erabilia den neurrian, aldatuz joango da diakronikoki bai ardatz geografikoan, bai ardatz estilistikoan. *Batua* da, beraz, hemen estandarrari eman zaion izena.

Aurreko atalean esan bezala, estandarren erabilera ez da idatzia bakarrik: oso maiz aldaera estandar hori ahoskatu egin behar da. Testuinguru horretan kokatu behar dira EBAZ arauak eta hemendik aurrerako estandar-tzearen inguruko gure lana. Ahozko estandarren ezaugarritze honetan garrantzitsu iruditzen zaigu hurrengo bi ideietatik abiatzea:

- a) Estandarrak ez du zertan bat eta bakarra izan. Estandarren uniformetasunaren auziak eztabaida oparoa izan du soziolinguistikan. Milroy & Milroyk (2012 [1985]) aldagaiztat hartzen dute estandarra eta erabateko uniformetasun hori kritikatzeko du Milroyk (2006: 133) ere, «estandarren ideologia» salatzen duenean. Beste soziolinguista batzuek, berriz, estandarren kontzeptu malgua defendatzen dute eta azpiestandar geografiko (Grondelaers & van Hout, 2011) zein funtzionalak (Auer, 2005, 2011) bereiz daitezkeela diote. Gure proposamenak bigarren ikusmolde horrekin egiten du bat. Euskarari buruzko lanetan ere, bereziki aintzat hartzen ditugu batuari izaera aldakorra aitortzen diotenak, ardatz geografiko (Zuazo, 2000, 2005; Camino, 2005) zein funtzionalean (Elordui & Zabala, 2009).
- b) Estandarren kontzeptualizazioan bereziki saihestu behar dugu Milroy & Milroy-k (2012 [1985]) estandarren ideologiaren gehiegikerien artean ematen dutena: estandarra garbia, zuzena (edo aukera zuzen bakarra) izatearekin lotzea; euskararen kasuan sarritan «jatorra» izan ohi da aipatzen dena. Ona da euskara batuak prestigioa izatea eta nahi genuke ahozkoa ere prestigiodun gertatzea, baina euskararen gainerako aldaera geografiko eta funtzionalei prestigiorik kendu gabe. Estandar/ez-estandarren inguruko gizarte-ebaluazioaz diharduten hainbat ikerlarirekin (besteak beste, Coupland, 2009; Kristiansen, 2009; Kristiansen & Coupland, 2011) bat egiten dugu soziolinguistika bariasionistak «estandarra»ren eta «prestigio»aren artean sortu duen lotura kaltegarri eta sinplista kritikatzeko dutenean.

Autore horiek agerian utzi dute prestigioaren auzian beste aldagai ideologiko asko hartu behar ditugula gaur egun aintzat: besteak beste *dinamiko-tasuna* (*dynamism*) aldarrikatzen du Kristiansen-ek (2009) bereziki kontuan hartzeko parametroen artean. Soziologiaren alorrean Modernitate Beran-

tiarra («Late Modernity»: Giddens, 1991) deitu den honetan aldaera ez-estandarrek bereganatu dute *dinamikotasunarekin* loturiko prestigio hori. Europa mailako hainbat hizkuntzaren inguruko azterketek (ik., bereziki, Kristiansen & Coupland, 2011) agerian uzten dute guneanitzeko unibertso ideologiko bat dugula egun estandarren eta ez-estandarren gizarte-ebaluzioan eta, erabilera-eremuaren eta funtzioaren arabera, estandarrek ala dialektoek hartzen dute prestigio-mailan lehentasuna. Antzeko ondorioetara eramaten gaituzte euskara batuarekiko eta euskalkiekiko jarreraren inguruan egin diren ikerketek ere (Amorrortu, 2012; Bereziartua, 2014; Lantto 2015).

2.2. Zenbateraino behar da ahoskeraren estandartzea?

Lehenengo galdera da euskarak ahozkoan aldaera formalik behar duen. Euskaltzaindiak 1993an abiatu zuen ibilbideak galdera horri baiezkoa *de facto* eman ziolakoan, horren ahoskera (ahoskera *zaindua*²) egokia nolakoa izango zen aztertu behar izan zen.

Baten bati bestela irudituko balitzaio ere, beste hizkuntzetako ahoskeren berariazko estandartzeak gertatu dira, baita akademiarik ez duten hizkuntzetan ere. Halako egitekoa bete zuten ingelesezko ahoskera-hiztegiak (Buchanan, 1757; Sheridan, 1780, 1791, apud Tieken-Boon van Ostade 2012: 41): «get rid of accent» («libra zaitez azentutik») aholkua ematen omen zuten. Inguruko Akademiak ere gurea baino askoz lehenagokoak dira eta horregatik irudi lezake gauzak libreago direla (Italierarena 1582, Frantsesarena 1635, Espainolarena 1713, Suedierarena 1786).

Beste inolako hizkuntzen menpe ez dauden hizkuntza horiek errazago bizi litezke estandartze gabe, ahoskeraren estandartze gabe bederen (ikus honen

² Mitxelaren proposamena da *zaindu* terminoa. Labur esanda ahoskera zaindua litzateke hizkera formal edo jasoari legokiokeena, hain zuzen ere hizkera horretan hiztunak arreta ematen diolako (beti bezala) edukiari, baina halaber eduki hori adierazten duen forma fonetikoa zaindu egiten du (gainerako hizkera mailetan ez bezala; hortik gainerako horiek *-formari dagokionez arduragabetzat* hartu ahal izatea).

azpiko (c) paragrafoa). Haatik, uste dugu euskarak ahoskeraren berariazko estandartzea behar duela. Hona behar horren zenbait eragile:

- a) Euskal aldaera guztietako hiztunek orain hedabide komunak dituzte. Komunikabideen presentzia gero eta handiago da, produkzio libre gero eta ugariagoarekin. Informazio teknologia berriei esker esatari profesionalek ez ezik, medioetako erabiltzaile-sortzaile arruntak ere, ahozko estandar baten beharra du: buruan ditugu testuinguru akademikoetan euskal neska-mutilek egunero sortzen dituzten *booktraile-rrak* eta eskolarako bideoak, esaterako.
- b) Gainera, unibertsitatean eta administrazioan erabiltzen denez, esparru horietako erabilera zenbaiterako behintzat egokiagoa dirudi, lekuan lekuko euskalkia baino, estandarrak dakarren hizkera neutro eta formalagoa.
- c) Euskara hizkuntza gutxitua izateak areagotu egiten du ahoskera arautzearen beharra. Hizkuntza osasuntsu indartsu batek berez (Milroy, 1994: 21) gara dezake aldagarritasun funtzionala (hizkera desberdina, egiteko desberdinetarako), baina euskarari mende luzeetan zehar beste hizkuntza batzuek bete diote estandarrari legokiokeen eremua. Ez zegoen, beraz, ohitura kolektibo bateraturik, ez dago hizkera zaindurako eredu sendorik, ezta euskalkietan ere³.
- d) Bi hizkuntzaren menpean da, gainera, hizkuntza gutxitu: horrek ere arautze batuaren beharra azpimarratzen du, joera exonormatiboak euskararen zatiketa indartzen duelako. Ezin ahaztu dugu, gainera, frantsesa eta gaztelania araututa daudela. Alegia, estandarturik daude bai kodetzearen aldetik, bai aldaeren banaketa funtzionalaren antolaketaren aldetik (frantsesa gaztelania baino areago).
- e) Hitzunen elebitasuna. Ez dago honezkero hiztun elebakarrik. Bestela esan, hiztun bakar bat ez dago beste hizkuntza baten eredu fonologikorik gabea (euskaraz-kanpoko beste eredu horren nagusitasun erlatiboa hiztunaren biografia linguistikoaren zenbait eragileren arabera-

---

³ Elizak erabilitako aldaera zenbait lirateke horri gehien hurbilduko litzaizkiokeenak.

koa delarik): zaindurako erreferentzia hizkuntzaren barrenetik ematearen garrantzia azpimarratzen du horrek.

- f) Bestalde, idatzian ere berriki estandartua da. Horrek indartu egiten du *spelling pronunciation* edo letren ahoskera deitzen denaren arriskua: hiztunentzat idatzia forma berria izanik, letrak berdintzea erabat fone-mekin. Ahoskera berri bat egokitzen zaio horrela hizkera berriari. Horretarako, nahigabe eta besterik ezean, erdarara jotzen da eredu foniko berri horren bila⁴.
- g) Aldagarritasun soziologiko eta estilistiko mugatua: euskaradunok gizarte txikia osatzen dugu, desberdintasun sozial mugatukoa. Bestela ere hizkuntzak ez du oraintsu arte estilo formalen beharrik izan (ik. goragoko c).

2.3. Oraingo egoera

1998az geroztik dugun EBAZ araua (ikus Euskaltzaindia 1998) ezagutzen duten hiztun gehienak erabiltzaile bereziak dira: irakasle, ikasle, esatariak. Bai kopuruaren aldetik, bai beren eraginkortasunagatik, talde garrantzitsua badira ere euskal hiztunen artean, esan liteke Batuaren gainerako atalak baino ezezagunagoa dela ahoskerarena. «Atarikoak» atala eta aldagarritasunaz 1998ko arauetan agertzen diren iradokizun zatikakoak dira errazen ahaztu direnak (ikus 3.1.f). Horrekin lotu daiteke, EBAZ arauaren erabilerari kaotiko samarraren barruan, ahoskera desberdinen egokitze estilistikoa izatea hutsik handiena. Arauak hiztun batzuek bakarrik betetzea ez da berez txarra (ikus 3.1.e); kezkarriena da erabileraren banaketa nolakoa den.

Oro har ez da ohikoa euskararen egokitze funtzionala: Batua (EBAZ arauak betez edo ez) edozein egoeratan erabiltzen dutenen beste muturrean agertzen zaizkigu batua, egoki litekeenean ere, erabiltzen ez duten hiztunak.

⁴ Hau aspaldi, Batua berria zenean gertatu bide zen; baina orduan sortutako aukera egonkortsu eta eredu gisa sendotu dela esan daiteke. Frantsesak eragin txikiagoa izan dezake gaztelaniak baino, ortografia fonetikoagoa duelako bigarrenak. Halere azentu kontuetan eredu aldaketa nabarmena da bi kasuetan.

Azken mota honetakoak euskalkiren bat menperatzen duten euskaldun zaharrak izan ohi dira. Beren jokaeraren arrazoiak bat baino gehiago izan daitezke. Batzuek ez dakite batua erabiltzen, beste batzuek ez dute nahi, edo ez dute egoera desberdinetan hizkera desberdina erabiltzeko beharrik sumatzen, ezta batua sendotzekoa ere. Bigarren azpitalde honetan nabarmen dira batuaren aldeko ahaleginak bizi izan ez zituzten gazteak, baina badira, euskalkien babesaren argudioaz, horren alde egiten duten intelektualak ere. Ziurrenik badu honek Europa osoan gertatzen ari den bernakularizazio prozesuarekin zerikusia (Coupland, 2009 ; Coupland & Kristiansen, 2011)⁵.

Arau gehiago eskatzen duenik ere bada zenbait alorretan (Alberdi, 2014: 12). Ahoskera batzordean ez dugu uste arau gehiago eman behar denik. Dagoena garatzea proposatzen dugu, zehaztuz, esplizitu eginaz agian ilun litekeena: arauen kodetzea landu behar litzateke, edo kodetze hori zer den garbi azaldu, betiere ahozkoaren aldagarritasunari behar duen lehenetasuna emanaz.

Oraingo EBAZ arauaren erabilera desberdin eta aldizka kaotikoa ez da behar bezala konponduko arauen ezagutza nola edo hala hedatuz, ezta gogorrago betearaziz edo arauak ugarituz eta zailduz. Ahoskera estandartuko badugu, oso aintzat hartu beharko ditugu idatziaren eta ahozkoaren arteko desberdintasun eta loturak, estandartzeak zer esan nahi duen eta hizketaren aldagarritasuna.

2.4. Zer da gure ustez ahoskera estandartzea

Hizkuntza gutxitua izanik, erabilera esparru nahikorik izan ez duelako, euskararen hizkera formalik ezak hizkera-mailen arteko egiturarik eza dakar. Horrek hizkuntzaren antolaketa estilistikorik eza esan nahi du. Alegia, ez da garatu hizkuntzaren historian zehar hizkuntza indartsuagoek izan du-

---

⁵ Euskararen kasuan ere zantzu argiak aurkitzen ditu Elorduik (2015). Kristiansen-ek joera nagusi biren inguruan hitz egiten digu Europako hizkuntzez diharduela: *desestandarizazioa* eta *demotizazio* prozesuak. Bietan estandarren eta dialektoen arteko banaketa ideologiko berriak aurkitzen ditu (Kristiansen, 2009; Kristiansen and Coupland, 2011: 27).

ten esparru soziolinguistiko mailakatua, ez behintzat gizarte osoan. Testuinguru horretan ulertu behar dira EBAZ arauen malgutasuna eta bide-aniztasuna: hizkuntzak historian zehar izan ez duen aldagarritasuna, neurri batean behintzat, berariaz antolatu beharreko zerbait da euskararen kasuan. Hizkuntzalariok badakigu hori ez dela erraza eta ezin dela erabat kanpotik programatu. Kontu handiz egin beharrekoa da eta ez genuke saiatu behar erabat lotzen (ez ontasunaren, ez jatortasunaren, ez beste ezeren izenean) hizkuntzaren berezko garapena izan behar lukeena.

Euskararen estandartzeak, leku guztietako hiztunentzako aldaera komuna finkatzeaz gainera, eskatzen digu hizkuntzaren unibertso osoa egitura-tzea. Beraz, aldaera estandar abstraktuaz gainerako hizkerek ere presente egon behar dute estandartze-egitasmoan. Estilo zaindu eta arduragabeek, lekuko hizkerek, talde sozial ezberdinenek, gazteago eta zaharragoenak baikoitzak bere egitekoa izan behar du egitura egitasmo horretan:

[A] complete language has its formal and informal styles, its regional accents, and its class or occupational jargons, which do not destroy its unity so long as they are clearly diversified in function and show a reasonable degree of solidarity with one another. (Haugen, 1966: 932).

Nolabait esan, euskararen ahoskera estandartzearen helburu litzateke hizkuntza normaltzea ahozko erabileran. Horretarako, unibertso osoa antolatu behar da, ez soilik estandararen ahoskera. Atalaren lehen paragrafoan aipatu EBAZ arauen malgutasuna eta bide-aniztasuna ardatz estilistikoan (*dittu/ditu, etxia/etxea*) eta dialektologikoan⁶ (*mina/miña; esan zun/esantzun*) gertatzen dira hurrenez hurren.

Aldagarritasuna berezkoa du ahozkoak, besteak beste alor dialektalean, eta ez du ahoskera bakarrik harrapatzen noski: *dan/den* bezalakoak elkarren segidan gerta daitezke, Batuan aritu nahi duenaren hizketan ere (eta *handi/*

⁶ Euskalkien artekoa ez da aldagarritasun sozio-fonologiko bakarra, noski. Gazte eta zaharren arteko desberdintasunak, euskaldun zahar eta berrien artekoak edo herritar klase desberdinen artekoak lirarteke bete-betean aldagarritasun soziofonologikoaren erakusle, baina lan honetan arauen analisirako ez dira erabiltzen, nahiz zeharka eta tarteka aipatzen diren horietako batzuk lanaren beste leku batzuetan.

haundi, niretzat/neretzat, euskara/euskera, baina/baino, dut/det); baina ahoskera da dudarik gabe hiztunaren kontrolpetik errazen askatzen dena: *iruittuko zaiizue, úrrrengoako komponduko dewlè, esaterako, egoera formal batean jasoak dira*.

Batzordeak ez du euskalki guztietako hiztunentzako ahoskera bakarra proposatzen: hizkera estandarra erabili behar denerako gutxieneko gida bat baizik (*gida* eta *gutxieneko*, biak azpimarraturik). Ideia hori izan zen gaizki ulertu den EBAZaren funtsa. Ikuspuntu honetatik doinu eta azentuek behar dute libreen, horiek direlarik kontsonante eta bokalen ahoskeren baldintzatzaile neurri handi batean. Itzuliko gara berriz ere prosodia kontueta-
ra 4. atalean.

Malgutasun estilistikoa ere aintzat hartu behar da. Batzordeak ez du edozein egoeratarako ahoskera bakarra proposatzen. Ondo daude *ditut* [ditut] eta *dittut* [dicut], *etxea* eta *etxia...* zein bere erabilera esparruan. Euskalkiekin bezala, mailen artean ere aldagarritasuna bizia da oso ahozkoan eta ez da ahoskera kontua bakarrik: *dagon/dagoen* bezalako desberdintasun morfolo-
gikoa segundo gutxiren buruan egin zuen mikrofono aurrean hizlari batek. Izan ere hauxe da praktikan aldagarritasun ardatz zailena: hizkera-mailen berezko desberdintasun dinamikoaz eta irristakorraz gain, orain arteko euskararen aldagarritasun estilistiko murriztagatik.

Euskalkien eta estiloen aldagarritasun-ardatz bi horietan oinarrituta, hizkuntza ahulduaren normaltasunerako indartu behar litzatekeena lortzeko, dinamika horien alde jarri behar dute bai euskara txikitatik dakitenek, bai heldutan ikasi dutenek ere.

Taking care of the weakness of a threatened language should go hand in hand with giving way to its functionally necessary resources, such as an orderly varied pronunciation. (Milroy 1994:20).

Euskaldun zaharrek estandartzen ikasi beharko dute (alegia beren euskalkiko aukeretatik ateratzen eta batua erabiltzen hala dagokionean). Euskaldun berriek desestandartzen ikasi beharko dute (alegia ikasi duten euskara batua euskalkian urtzen gehiago edo gutxiago egokieraren arabera). Zehazki ahoskerari dagokionez, bokal arteko *r* jaten duenak etxeoekin (*ari* > *ai*), ohitu beharko du halakorik ez egiten eskolan aurkezpen bat egitean.

Idazten diren *r* guztiak ahoskatzen dituenak beti, ikasi beharko du bokalarteko batzuk behintzat jaten tabernako elkarrizketetan. Mailak bereiz daitezke halakoetan: *r* bat ere ez jategik (mikrofono aurrean, irakurtzean, etab.); agian ez hain estu, batzuk bakarrik isiltzera azentuaren eta arretaren edo ohituraren arabera (aurkezpen libreagoan); denak kentzeraino (etxeko sukaldean). Mailakatze zehatzaz ez genuke sobera arduratu behar, hori berez etorriko baita, malgutasunaren eta aldagarritasunaren norabidea behar bezala bereganatzen baditu erabiltzaileak.

2.5. Euskaldun berriak

Euskaldun berria oso termino zabala da, bere baitan errealitate oso plurala hartzen duena. Lan honetan, deitura hobeagorik ezean, termino hori erabiliko dugu euskara umetan (gutziz) bereganatu ez dutenak izendatzeko.

Euskara batua sortu zenean, are euskara ofizialdu zenean lurralde batzuetan, euskaldun berriak ugaritu ziren. Egun, oraingo belaunaldietan, euskaldun berriak asko dira: Hegoaldeko hiztunen erdia baino gehiago ziren 2011rako 16-24 adinekoen artean. 2013ko azken inkesta soziolinguistikoa- ren arabera, adin tarte horretako hiztunen artean %52 ziren euskaldun berri Autonomia Erkidegoan, eta %54 Nafarroan. Iparraldeko datuen arabera, %38,6 ziren euskaldun berri adin tarte hori zuten hiztunen artean (Eusko Jaurlaritza, 2013). Euskara Batua izan da horietako gehienek euskalkia.

Euskaldun berriekin batera, Euskara Batua hots bihurtzerakoan, ezjakintasunagatik edo bestela, beren jatorrizko euskalkia erabili ez zuten hiztunak ere asko izan ziren, eta dira. Halako hiztunen ahoskerak izan dira maiz Euskara Batuaren ahoskeratzat hartu direnak: horiek egituratu dute euskara batuaren fonologiatzat hartu ohi den eredu askotan. Beren euskalkia erabiltzen ez zutenen artean asko irakasle ziren edo dira lanbidez, guraso eta aitona-amonak izateaz edo direnez gain. Beraz, eredu transmititzaile ere izan dira.

Irakaskuntzarekin jarraituz, gurearen moduko egoera soziolinguistikoe- tan, hizkuntza idatziaren estandartzea erlatiboki berria denean, hiztunek beraien hizkera egoera berrira moldatzeko idatzizkoa irakurtzea izan ohi da

ohikoena. Moldaketa horretan, euskalkiari edo dialektoari dagozkion bilakabide eta erregelak saihestu egiten dira nagusiki. Egun, irakasle askok idatzizkoa irakurriz jarraitzen dute, 1960. hamarkadan Euskara Batua sortu berri zenean lehenengo irakasleek egin zuten gisara.

Bereziki azpimarragarria da irakasleek duten garrantzia estandaritze orekatua lortzeko bidean. Euskara bigarren hizkuntza duten ikasle gehienek ez dute harreman zuzenik izango euskalkien ahoskerarekin, irakasleek eskolan ezaugarri dialektalak saihestu egiten badituzte. Arazoa zaildu egiten zaigu gaurko hizkuntz irakasle asko euskaldun berriak direla kontuan hartzen baldin badugu.

Euskal ahoskeraren estandarizazio prozesuaren helburuetako bat hiztun guztiek aldakortasun estilistikorako bidea ezagut dezaten izanik, gai izan behar genuke ahoskera zaindurako arauak lagunarteko mailetan euskalkietako formekin nola harmonizatu irakasteko. Euskaldun berriek besteongandik, irakasleengandik gutxienez, ikasi behar lukete aldakortasuna. Euskaldun berriari, euskalkirik etxetik ez dakarrenari, ez litzaioke estandar zurrun maila-bakarreko bat eman behar soilik. Horrek lekarke euskaradun berria hiztun oso ez izatea, estilo bakarreko hiztuna bailitzateke. Eskolatik kanpoko erabileran ondorio larriak etor litezke eta, ziurrenik, izan ditu honezkero euskararen kasuan (Soziolinguistika Klusterra, 2012) komunikazio-egoeratarako egokitze estrategietan baliabide linguistiko eta estilistikorik gabe uzten baitu hiztuna (Giles et al., 1991).

Gainera, hiztunen arteko euskaldun berrien kopuru erlatiboak direnak izanik aldagarritasun disfuntzionalak sortzeko arrisku handia dago. Esan nahi baita, euskaldun berriek erregistro maila zaindua ikasten badute soilik beste aukeren berririk gabe, maila zaindu hori hizkuntzaren egokiera guzti-guztietarako erabiliko dutela, eta egoera horrek hizkuntzaren ahoskera unibertsoa desitxuratuko duela⁷.

Euskaldun berriei buruzkoa osatze aldera, aipatu behar da hizkuntzaren une historiko honetan, neurri batean edo bestean denok garela euskaldun

---

⁷ Gauza bera esan daiteke kontrako egoeraz ere, alegia maila zainduenetan ere etxeko hizkera erabiltzeaz.

berri hizkuntz erabilera esparruren batean, hizkuntza bera ari garelako erabiltzen lehen aldiz zenbait eduki adierazteko. Euskararen zenbait egoera, funtzio eta estilo aski berriak direnez, euskara ere berria da eremu horietan. Orain ari da sortzen egokiera berri horietarako hizkera. Hain zuzen ere, hizkuntzaren alor berri horiek dira ahoskera zaindua erabiltzeko aukera gehien dutenak: zientzia hizkera eta berau erabiltzeko egokierak, hala nola hitzaldiak, eskolak, eztabaida zientifikoak, eta abar. Esparru horiei dagokie, halaber, mailegu berri askoren erabilera, hizkuntzan ahoskera berritasunak sartzeko bide izan ohi dena, adibidez, *genoma* hitza, zein *semasiologia*⁸.

Gauzak horrela, ahoskera araupetzeak euskaldun berriak kontuan hartzea ekarri du eta euskaldun berriek eta hizkuntzaren erabilera berriek ahoskera kontuan hartzea.

3. EBAZ arauak nola ulertu behar liratekeen

3.1. EBAZ arauen helburu eta irizpide orokorrak

- a) Euskara batuak hartutako bideari jarraiki, helburua ez da euskararen aldaera bat lehenestea besteak baztertzeko, ezta adituek asmatutako euskalkien gainetiko aldaera (aldiera supradialektal) artifizial bat proposatzea.
- b) Nahiz estandartze prozesu orok dakarren aldaeren gutxieneko murriztea ukazina izan, ahoskera estandarrak ez du aldakortasun geolinguistikoak sortutako aberastasun dialektala ordezkatu edo desagerrarazi behar. Helburua da euskarari erregistro formala eskatzen duten egoeretan baliabide funtzionalak eskaintzea. Nolabait esan, EBAZ Batuan idatzia (edo idatziko litzatekeena) ahoskatzeko da funtsean.

---

⁸ Garrantzitsua da ideia honen jabe izatea, izan ere, euskara batuaren ahoskera zaindua erabiltzeko egokierak ez dagozkio jende guztiari etengabe. Gauzak horrela kokatuta, alegia formen erabilera esparru mugatua eta markatua aintzat hartzen denean, kritika zein desadostasun asko baretu egiten dira.

- c) Ahoskera estandartzeko proposamenak hizkuntzaren batasuna du helburu: EBAZen zenbait arauk, hizkera desberdinen artean eta, batik batik, Iparraldeko eta Hegoaldeko euskalkien artean gero eta handiagoa den haustura dialektala leuntzea dute xede nagusi eta (ahal balitz bidenabar) soziolinguistikoa⁹.
- d) Estandarrak malgua behar du: batuaren aukera linguistikoak hizkerekin lotu nahi dira aldagarritasun ardatz estilistiko eta soziologikoak (ikus 2.4) emankor izan daitezen euskaraz. Ez da ahoskera bakar bat bilatzen, bateratu bat baizik, erreferentzia gune bakarrekoa.
- e) EBAZek hitzun ororen *erreferentzia* izan behar du; hitzun batzuek erabiliko dute hizkera-maila jakin batzuetan bakarrik. Gainerako hitzun guztien ezagutza pasiboak bermatuko du aldaera zainduaren errealitatea eta sendotuko du hitzunengan euskalki desberdinekiko bateragarritasuna (lotura).
- f) EBAZ arauen bertuterik handienetakoa da esplizituki agertzen dela estandarraren erabilera zaindurako direla arauok. Arauok hizkera batuaren ahoskera zaindua eskatzen duten egokieretara mugatzeak nahi-taezko egiten du aldagarritasun estilistikoa eta geografikoa aintzat hartzea arauak azaltzeko orduan, ahoskera zaindua hizkuntzaren egitura osoan txertatuko bada. Aldagarritasun hori arauen adierazpe-nean agertzen diren iruzkin zenbaitek iradokitzen zuten. Batzuetan aldagarritasun dialektala islatzen da, hala nola III.1. mugatzen duen III.2. arauan, edo VIII.1. eta VIII.2. «j» letrari buruzkoetan. Hizkera-mailaren araberako aldagarritasunak ere badu bere lekua, esaterako, II.a eta II.b arauetan¹⁰. Egia da aldagarritasuna ez dela berdin adierazten arau guztietan eta batzuetan ez dela ezer esaten alde horretatik.

⁹ Nabarmen da mota honetakoa *j*-ren ahoskera palatala (y edo [j, j], palatal ez txetxekaria) ar-tamendatzen duen VIII. araua. Gauza bera esan liteke *g*-ren ahoskera ahostuna gomendatzeaz.

¹⁰ Ikus adierazpen osorako http://www.euskaltzaindia.eus/dok/arauak/Araua_0087.pdf (= Euskaltzaindia, 1998).

Ez da ulertu behar haatik aukera bakarra ematen denik, baldin eta hizkuntzak berez aldaera gehiago eskaintzen baditu¹¹.

- g) Hitzunen muga fonemikoak aintzat hartzen dira, hizkera formala euskalkien benetako ezaugarri fonetikoaren begirunetik abiatzen dela aintzat hartuz. Horregatik, euskalkien ahoskeraren hesiak ez bortxatzea zaindu da: hau da, ez zaio inori fonemarik gehituko ez debekatuko EBAZen izenean: /h/ duenak badu, ez duenak ez du; berdin /y/ edo «ü» rekin, definizioz delako *fonema* berariaz egin daitekeen hotsa. Harelere, onartu behar da gauzak ez direla erabat aseptiko, eta esandakoa inbentarioen arteko desberdintasun oso-oso zahar eta onartuei dago kiela: arauak hobesten dutela euskalki hedatuenean fonema aurkako tasunak egitea (funtsean txistukariak eta albokari bustia); gainera ez da onartzen /R/ (frantseseko *Rome*), ezta /ʒ/ (gaztelaniazko *Zaragoza*) ere, nahiz horiek honezkero euskaradun askoren fonema inbentarioko unitateak izan, lehena Iparraldean, bigarrena Hegoaldean. Alegia oraindik bizirik dauden euskaren jatorrizko sistema fonemikoaren alde egiten da. Horrek esan nahi du «z» edo /s/-rik ez duenak, «ll» /ʎ/-rik ez duenak, «tt» /c/-rik ez duenak, «rr»/r/-rik ez duenak ez duela /h/ ez duenaren tratua bera... Beste arrazoi batzuek medio, /ʒ/ txe-txekari ahostuna ere lekuri gabe gelditzen da EBAZen (hedadura erlatiboki urrikoa delako /j, j/ren ondoan «j»letraren ordain gisa adibidez) ez bada frantsesetikako maileguetan (adib., *gara[ʒ]a*). Beraz, batzuetan hautua erabat da «politikoa», alegia hizkeren arteko batasuna gainjartzen zaio irizpide fonologiko garbiari. Eransketa litzateke gomendagarri fonologiaren arabera hizkera zaindurako *-ia-* elkarketetan (*mendiya*, *mendixa*, etab.), baina euskalki desberdinetan eransketaren gauzatze fonetiko desberdinak gertatzen direnez eta, gainera, ez

¹¹ Arauen adierazmoldeen homogeneotasunik eza bere ibilbide akademikoaren historiari dator funtsean (1993-94 Batzordetik 1997-98 Lantaldere eta hortik Euskara Batua Batzordera eta, azkenik Osokora). Sor litezkeen gaizki-ulertuak saihesteko Ahoskera lantaldearen errendapen txostena (Oñederra, 1998) EBAZ arauen osagarri gisa hartu behar litzateke. Egia da baina Euskaltzaindiak argitaratu zituen bezala argitaratu zituela eta egia da EBAZ arauak bakarrik direla erakunde osoarenak.

denez euskalki guztietan gertatzen, batasunaren izenean ez zen ahoskera hori gomendatu hizkera zaindurako¹².

3.2. Estandarraren artifizialtasuna edo batasunak zenbat axola duen

Artifizialtasun kritiken aurrean gogoeta bat egin nahi genuke. Hautu linguistikoak (fonologikoak) badu osagai kulturala eta borondate politikoa, estandartzearen beraren inspirazio eta zio dena (1968koaren bidetik) eta arau banakoetan ere islatzen dena: euskalki eta hizkera desberdinen batasunaren auzia (ik. 3.1.c). Hitzun banakoaren neurri bateko edo besteko artifizialtasun sentipena saihetsezina da, besteren aukerak bere egitean. Ez dago gaizki ere: hori da estandarraren bereizgarri, definizioz hitzunaren etxekotik, arduragabetik desberdin izan behar baitu. Erabilera aktibo zein pasiboak eta denborak leundu egiten dute hizkera baten artifizialtasuna, azken batean arrotasuna ohiturarik ezak sortzen baitu.

Artifizialtasunari hesia jarri zitzaion erabakitzean arauen ondoriozko formak inorentzat nonbaiten litekeen ahoskera izatea. Besteak beste *-logia* termino askotako hitz-atalarekin sortzen da arazoa, Iparralde (/ʒ/) vs. Hegoalde (/x/) zatiketaren aurrean. Kontuan hartu zen, batetik, zatiketa gaztelaniazko *-logía* (/x/) eta frantsesezko *-logie* (/ʒ/) kanpoko aukeren araberakoa dela; bestetik eta garrantzitsuago dena, /x/ ez dagoela Iparraldeko hitzunen fonemen artean, ezta /ʒ/ Hegoaldeko askorengan: alegia ez dute balio ez batak ez besteak ahoskera batzeko. Urrutixago (alemanez, esaterako) euskaradun guztiek duten /g/ etimologikoa bizirik badago, zergatik ez proposatu hori euskararen hizkera zaindurako? Kontua ez baita, ez behintzat funtsean, zer egin *logika* hitzarekin elkarrizketa batean edo Hegoalden *almeja* nola ahoskatu behar dugun, baizik *genoma* edo *semasiologia* lehen aldiz entzuten dituenak nola entzuten dituen. Ez baitzaio arrotz gertatuko lehen aldi horietan irakasleek ahostunaz ebakitzen baditu.

¹² Eransketak *fortitio*ak dira eta bilakabide fonologikoen tipologia funtzionalaren arabera, hizkera zaindua da *fortitio*en gertaleku naturalena (Donegan/Stampe, 1979, 141).

3.3. Arau motak

EBAZ arauen artean lau mota bereiz daitezke aldagarritasunari ematen dioten aukeraren arabera. Gainera, arau bakar batek osagai desberdinak izan ditzake aldagarritasunari dagokionez. Horregatik arau bakarra sailkapen honen leku desberdinetan ager daiteke. Hemen aipamen laburrak egingo dira testua gehiegi ez luzatzeko. Ikus hemen sailkatzen diren arauen adierazpen osorako www.euskaltzaindia.eus/dok/arauak/Araua_0087.pdf edo Euskaltzaindia (1998)¹³.

a. Mota honetako arauak artamendatutako aukera edozein hizkera-mailetan da onena:

I, bost bokal nagusiei berez dagokiena; V, kontsonantei dagokiena; V.2, gaztelaniatikako maileguetako *z*-ri dagokiona; V.4, frantsesetikako maileguetako *r*-ari dagokiona; IX.1, jatorrizko hitzetako *x*-ri dagokiona; X, *eginez* *gero* > *eginezker*o bezalakoak biltzen dituen.

b.1. Beste arauotan ahoskera zaindurako artamendatutakoak gainerako hizkera mailetan ere erabil litezke:

IV, bokal-h-bokal bilkurei dagokiena; V.1, *ge* eta *gi* bilkurei dagokiena; V.2, *s-z* bereizkuntzari dagokiona; VII. *ll* edo *il* albokari egiteari dagokiona; VIII. «j» sabaikari ahoskatzeari dagokiona; X. *z* ondoko kontsonanteen ahoskerari dagokiona; XI. *zz* kontsonante bilkurari dagokiona; XII. kontsonante ondoko *z* eta *s*-ri dagokiena.

b.2. Arauek ahoskera zaindurako artamendatutakoarekin batera, etxeke edo ikasitako euskalkiaren bestelako aukerak gogoratu edo irakatsi egin behar lirateke beste hizkera-mailetarako¹⁴:

II, bokal bilkurei dagokiena II.a eta II.b azpiatalek osatua; V.3, bokalar-tean mututu daitezkeen kontsonantei dagokiena; IX.2. maileguetako *x*-ri dagokiona.

¹³ Gogoratu 2.3.ean esana EBAZ hasierako «Atarikoak» ideien garrantziaz.

¹⁴ Hauek noski b.1 dira bestelako aukerarik ez duenarentzat edo eman ez zaionarentzat. Atal honetakoek emango diote hizkuntz irakasleari lan handiena.

c. Arauek ez dute aukera bakar bat lehenesten. Euskalkien arabera ahoskera desberdinak onartzen dira Batuaren maila zaindurako¹⁵:

I. arauak *ü* bokalari dagokion zatia; III, hiato (III.1.) eta diptongoei (II.2.) dagokienak; VI. hasperenari dagokiona; VII, (des)palatalizazioari dagokiona; XII, hitz hasierako *z* kontsonante ondoan gertatzeari dagokiona; XIII, *ez* hitzaren ahoskerari dagokiona.

Euskalki barreneko aldagarritasun funtzionala (egiteko desberdinetarako ahoskera desberdina) *b* motako arauetan dago eta euskalkien artekoa, *c* motakoetan. Euskara irakastea ahoskera horrela azaldu behar litzateke (bereziki kalean euskara gutxi aurkituko duten ikasleekin). Azpimarratu nahi genuke halere arauak ez direla banaka irakatsi behar. Banaka analizatzea hizkuntzalari eta irakasleon zeregina da, baina ikasleei ez zaizkie erregela gramatikalak bezala irakatsi behar, arauak betetzen dituzten hitzak esaldi osoetan txertaturik baizik. Era berean, ez dugu uste bokal eta kontsonanteen ahoskera azentu eta doinuetatik aparte landu behar litzatekeenik. Euskal ikasleari ez zaizkio arauak irakatsi behar, arau horien arabera ahoskatzen baizik.

4. Prosodia

Prosodia kontsonante eta bokal ezaugarriekin batera ahoskatzen den beste hori da: azentu gorabeherak, doinu aldaketak, silabakatzea, lastertasuna, eta abar. Juan Goytisoloren hitzak itzuliaz, hitzen musika¹⁶. Dena delako, eta, besteak beste, ezin zenba daitekeelako bokalak eta kontsonanteak zenbat ditzakegun moduan, prosodia da hizkuntzalariarentzat hizketaren ezaugarri harrapagaitzena, deskribatzen eta sailkatzen zailena. Hortik estandarra

¹⁵ Ereku geografiko zabalen desberdintasunekin gertatzen da hori: euskalki palatalizatzaile vs. despalatalizatzaileak, frantsesarekiko elebitasuna vs. gaztelaniarekikoa.

¹⁶ Javier Valenzuelaren elkarrizketa, *Babelia* (2003.II.15). Mesedegarriago litzaiguke agian *kantaz* hitz egitea *musikaz* baino, bokal eta kontsonanteen (kantaren «letraren») ezaugarri zenbait ere prosodiari baitagozkio.

arautzean ere bihurrien gertatzea eta irakasteko zailena, iheskorrena, kontrolagaitzena.

Oro har (ez euskaraz bakarrik) ahoskerari ez zaio hizkuntz eskoletan leku handirik egiten. Azterketetan ere hizkuntzaren beste osagaiei baino garrantzi txikiagoa ematen zaio, batere ematen bazaio. Hiztun berriei, ordea, ziurtasunik eza sortzen die eta hiztun ez-osotzat nabarmentzen ditu.

Dirudenez haurtzaroan bertan bermatzen da prosodiaren lehentasuna, lehen hitzetako hotsak ere egitura prosodikoetan txertatzen baitira. Donegan eta Stampe-ren (1979, 142) ustez, ahoskeraren eragile garrantzitsua da. Izan ere, hizketaren alderdi prosodikoek neurri handi batean baldintzatzen dute bokal eta kontsonanteen ahoskera.

Esate baterako, ondoko kate segmentalak fonemikoki bera izanik, ahoskera ezberdinak sor litezke hitzak egitura prosodiko desberdinetan txertatuz: *etórri extenák* vs. *Etórri dirà, baña éz denák*. Funtsean, *ez* eta *denak* bakoitzak azentu nagusi bat izateak ematen dien beregaintasun prosodikoak kontsonanteen arteko asimilazioa ekiditen du. Era berean, *erakuts daiteke* esan edo *erakustaiteke* esan estu dago lotua ahoskeraren ezaugarri prosodikoekin, funtsean hitz bilkura horren azentua bakarra izatearekin eta azentu horren indar erlatiboarekin (indar handiagoak silaben arteko gertutasuna areagotuz).

Oro har hizketa-jarioa ohargarritasun gorabeheretz osatuta dago: bokal-kontsonanteak, ozentasun gailur-ibarrak silabaka, azentua-azenturik eza, doinuaren igotze-jaisteak, etab.

In the phonological structuring of language, we find antagonistic structural principles at nearly all levels of analysis (consonant–vowel sequences, syllable structure, foot structure, etc.). They are paradigmatically the result of opposite tendencies, creating a dissimilate order with maximally alternating perceptual cues in the sequencing of elements. (Hurch, 2006: 720).

Kontraste egitura horien zehaztasunak hizkuntzak eta dialektoek desberdin antola ditzakete. Horregatik, uste dugu batuaren ahoskera euskalkiekin lotzean oso kontuan hartu behar dela alderdi prosodikoen eta ez-prosodikoen arteko banaezintasun hori.

4.1. Egungo egoera

Prosodia da ziurrenik errazen itxuraldatzen dena, euskara zaharren bat etxetik dakiten hiztunek Batua erabiltzen dutenean, hotsetarako letra oinarri hartzearekin batera. Halaber, prosodia berri horretan egoten da maiz Batua lehen hizkuntz eredia izan dutenen ahoskeraren ezaugarri nabarmenena (bai euskara heldutako bigarren hizkuntza izan dutenena, bai halako eneredua izan dutenena euskaraz jabetzean). Izan ere, horrela irakatsi izan da eta irakasten da hizkuntza, halakoa izan baita batuarekin lotu den ahoskera.

4.2. Prosodia berriaren ezaugarriak

Askok ozen arbuiatzen duten prosodia berri horren ezaugarri garrantzitsu batzuk ondokoak direla esango genuke:

- a. Azentuaren leku finkoa (azken aurrekorako joeraz)
- b. Hizka banatzea azentua
- c. Homogeneotasuna (ziurrenik Iparralde/Hegoalde isoglosarekin)

Hala uste izan badugu ere (Alberdi, 2014; Oñederra 1998b), arazoa ez da ziurrenik azken aurreko azentua, edo ez hori bakarrik behintzat: behe-ragoko adibideetako *hemén*, *lastér*, *maitasúnaren* hitzetan azentua, azken aurreko silaban egon gabe ere, desegoki gertatzen da. Euskararen ohiko prosodien aldaerazle garrantzitsuena azentua hizka kokatzea delakoan gaude: *hemén zegóen*; *igánde batéan*; *lastér egóngo gára*; *nire adiskideak*, *nire konplizeak*, *artístak díra*¹⁷; *maitasúnaren gáia*; *éskolaz kanpóko mundúak*; *erlóju guztiak aldátu bēār ditúgu* vs. *Erlóju guztiák aldátu bēèàr ditugù*. Alegia, azkenari erreparatuz:

¹⁷ Hizkako azentu hori zatikakoa izan daiteke eta hizketaldien amaiera aldera indartzen dela dirudi. Hemen txartzat ematen den ereduaren konponbidea ez da bakarra, esaterako: *artísták dirà*, *ártístak dirà*, etab.

 erlóju guztiák aldátu bēār ditúgu
 erlóju guztiák aldátu bēār ditúgu

Halakoetan hitz bakoitza kokatu da azentu nagusi baten pean, ez esaldi (*phrase*, sintagma) osoa euskarari legokiokkeen bezala. Hizkuntza buru-azken eta komunztadura sistema konplexuak dituztenetan erritmoaren bereizgarri izan ohi da esaldi osoak edo, esaldi luzeetan, sintagmak azentu bakarraren azpian biltzea (Donegan & Stampe, 1996; Oñederra, 2015).

 erlóju guztiák   aldátu bēār ditugù

Prosodia berriaren arazoak konpontzeko, berriz ere eskatuko dugu (1998an bezalaxe) azentuak esalditan eta ez hitzetan irakastea. Azentua ez denez hizketaren osagai segmentala, oker litzateke segmentuekin lotzea (zein bokal edo silabatan dagoen ohartaraztea zuzenean ikasleari). Horretaz gain, azentuaren banaketarako hizkuntzak erabiltzen duen unitatea ez bada hitza, hizka irakasteak ere ez dirudi egokien. Azenturik egokiena ere hitz zerrendetan irakasten bada, esaldien prosodia ez da egokia izango. Azken batean, azentuaren egiteko garrantzitsuenetako bat erritmoaren euskarri izatean datza, baina bai fonologi-fonetiketan oro har, bai euskararen azterketetan azentua berez eta bereiz aztertu izan da, erritmoa oso gutxitan azaldu delarik lan linguistikoetan¹⁸.

4.3. Proposatzen den eredu askotarikoa, euskalkiak

EBAZ arauetan bokalen eta kontsonanteen ahoskera bat baino gehiago sartzan diren bezala, prosodiak ere askotarikoa izan behar duela uste dugu¹⁹. Ederki asko dakigu honek zailtasun handiak dakartzala, lehenengoa, irakas-

¹⁸ Honetan salbuespen dira Donegan eta Stamperen ikerketa sinkroniko eta diakroniko bide-erakitzaileak (Donegan & Stampe, 1978, 1996 eta tipologiazko guztiak).

¹⁹ Ik., bestelako proposamen baterako, Hualde (2011).

kuntzaren aldetik formula bakar eta itxi bat ez izateak arauemaile eta har-tzaileoi sortzen digun deserosotasuna. Baina iruditzen zaigu hala izan behar duela: oro har, zuberotarrak, hizkera zaindua erabiltzea egokitzen zaionean, prosodia zuberotarrean ahoskatu behar lituzke gramatika batu estandartua-ren bidez egituratutako, hiztegiko aukerez osatutako eta kode formaleko fonema eta hots bilkuretan mamitutako esaldiak (jarri, *zuberotar*-en lekuan, *bizkaitar*, *goierritar*, *nafar*, etab.).

Proposamen honetan nolabaiteko kontraesana ikus lezake bakarren batek. Neurri batean behintzat konbentzior kodetutako forma segmentala (EBAZ), ez datorrena beti eta guztiz bat euskalki bakoitzaren aukerekin, nahi dugu berezko prosodia askorekin bateratu, jakinda eta aitortuz prosodia dela aukera segmentalen eragile nagusia. Komeni zaigu ikustea kontraesanak non sortuko lirartekeen, alegia EBAZen proposatutakotik zer ez den ondo kokatzen hizkeraren baten eredu prosodikoetan. Euskararen hitz azentuaren ahultasun, malgutasun eta esaldiaren menpekotasunagatik, gauza ezaguna da erraz dela edozein doinu kantatzea hitz berekin. Ez dirudi beraz, azentuak arazoak ekarriko lituzkeenik. Izatekotan, silaba kopuru desberdinak izan daitezke arazo. Hor leudeke, egotekotan, arazoak, garbi baitago *j* palatal ahoskatu beharrak ez duela arazo prosodikorik sortzen (ohiturarik ezak ekar dezakeen prosodiaren berregituratze orokorra ekiditen asmatzen bada behintzat). Arazo prosodiko posibleak, *a priori*:

- *Nahi* eta *zahar* silaba bakarrean ahoskatzen ohitu denak (*nai* eta *zar*), bina silabatan (*na.i* edo *za.ar*) esan nahi baditu hizkera zainduaren izenean;
- *Burua* atzikia ahoskatu gabe bi silabatan (*burú*) ahoskatzeko ohitura duenak, hiru silaba (*bu.ru.a*) erabili behar baditu hizkera zainduan;
- *Ari* silaba bakarrean ahoskatzen ohitu denak (*ai*), bi silabatan eta bokal arteko kontsonanteaz (*ari*) esan behar badu hizkera zainduan.

Horiek dira bereziki zaindu, aztertu beharko ditugunak irakasle eta hizkuntzalarion esparrua hedatuz. Arazo hauei irtenbidea bilatzean, antzezleei, musikariei, kantariei eta kidekoei ireki behar zaizkie ateak.

Aurreko atalean azentuaren irakaskuntza eraginkorra izan dadin, esalditan, eta ez hitzak banaka hartuz, ikastea gomendatu da. Hemen, euskalki desberdinen ezaugarri prosodiko nagusiak gordetzeaz ari garela, irakaskera bera proposatzen dugu. Izan ere, tokietako prosodiak ikasteko askoz hobea da esaldiak «kantatzen» ikastea, hitzez hitz edo, are okerrago, morfemaz morfema, atzizki atzizki edo erro-atzizkika aritzea baino.

5. Proposatzen den eredia

Jakin badakigu alderdi teorikotik proposatzen denak, ezertarako balio izango badu, maila praktikoan, alderdi didaktikotik osatu behar dela nahi-taez. *Osatze* hitza erabiltzen bada ere hemen, ez dugu atal hori bigarrenka-ritzat hartzen, araua bera bezain garrantzitsutzat baizik. Araua arrakastatsu izango bada, irakaskuntzak benetan eraginkor izan behar du; horrela baka-rrik lor liteke, hizkera zainduaren estandartzearekin batera, hizkuntzaren ahozko erabilera maila guztiak behar bezala egituratzea.

5.1. Hizkera-konstelazioa

Dударик gabe eta definizioz, estandartze bilakabide batek (eta halakoa da EBAZ) ezinbestean ahultzen ditu euskalkien bereizgarriak, kode estanda-rrak prestigioa eta, beraz, eredugarritasuna hartzen dituen neurrian. Ahul-tze horri hesia jarri nahi izan zitzaion EBAZ arauetan gorago (2.4) aipatu aniztasun eta malgutasunaren bidez. Aukera desberdinak onartuz, gainera, ebakera zaindua hiztunentzat sinesgarriago, onargarriago, benetakoago, hurbilago gertatzea bilatzen zen, Milroyk (1994: 20) kontsentsu arau dei-tzen dituenen antzera. Azken batean, euskalkiak biziko badira, beharrezko da ez ahanzte eta, Batuak erregistroak izango baditu, euskalkiek bizi behar dute.

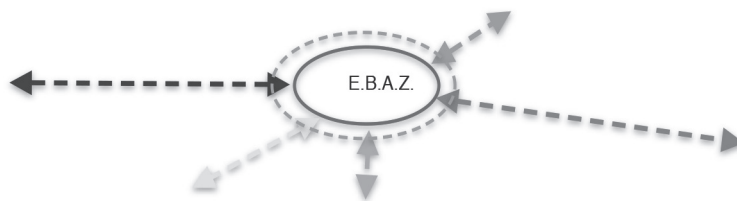
Alde horretatik, gogoan izan behar da EBAZ arauak artamendatutako guztiak euskalkiren batean edo bestean gertatzen diren ahoskerak direla. Aukera ezberdinen artean bat hautatzeko, irizpide fonologikoak eta, sozio-logikoak ere erabili ziren. Forma zaindu bezala aukera bi eskaintzen dituzten

arauetarako, kontuz neurtu zen zein euskalki bereizgarrik zuen aski eremu handia (c motako arauak, 3.3).

Oraingo erronka da zein hizkera mailatan eta nola berreskuratu gainerako euskalki-ezaugarriak, maila zainduenetatik kanpo gelditu zirenak. Ez da zeregin erraza. Izan ere hizkera mailen banaketa ez da sinplea. Ez daude bi maila banandu eta berezi. Zaindua eta arduragabea etenik gabeko *continuum* baten ertzak dira. Tartean, batetik besterainoko maila eta aldaerak, erlazio gradual ez-diskretuan daude, zenbatzen eta hesitzen gaitz (edo ezinezko) gertatzen diren mailetan. Hori aintzat hartzea oso garrantzitsua da ahoskera irakaskuntza praktikora eramateko orduan.

Dena den, zailtasun teorikoek ez dakarte nahitaez zailtasun handiagoa praktikan. Ahoskera Batzordeak, noski, teoriatik eskaintzen ditu gogoetak. Horien garapena, haatik, irakaskuntzak eta erabilerak ekarri behar dute. Araugintzatik ezin da gehiago egin, ez litzateke egin behar. Arauek ezin dituzte bete aldagarritasun saihetsezinaren zuloak, ezta hizketa biziaren konplexutasuna erraztu. Bokal-kontsonanteen elkar moldaketak baldintza prosodikoen jarioari egokitzen zaizkio, hitz bakoitzak hiztunari dakarkion arreta mailari, egoera sozial edo subjektiboak ematen dion barne egoerari, eta abarri.

Arau-emaileak eta erabiltzaileak bidea elkarri begira egitean legoke gako, betiere hizkerak osatzen duten konstelazio osoa gogoan izanik. Hara hona nola irudikatzen dugun euskararen ahoskeren egitura osoa:

Gauza izan behar genuke bakoitzaren etxeko euskaratik erabilera zaindueneraino etengabeko *continuum* bat eraikitzeko. Hitztun banakoaren jato-

rriak baldintzatuko luke zein lerrotan dagoen eta lerroaren zein puntutan kokatzen den bere hasiera zein bukaera. Euskara bigarren hizkuntza duenaren lerroa ez da ziurrenik euskaldun zaharrarena bezain urruti iritsiko «etxe-kotasunean».

Beste muturrari gagozkiola, inoiz mikrofono aurreko hizketa egiten ez duenaren lerroa EBAZen biribilera iritsi gabe geldituko da ziurrenik. Esaterako, herrikoentzat emandako hitzaldi batek ez ditu, nahitaez, euskaldun guztientzako Lehendakariarenak bete behar lituzkeen adina ezaugarri hartu behar EBAZetik. Gaiaren, egokieraren, irakurri/ez-irakurri estiloaren, hiztunaren nolakotasunek zeresan handia dute lerroko kokalekuak finkatze honetan.

Beti ere, EBAZ erreferentzia da, norabidea, etxeagoatik formalagora goazela. Alderantzizko norabidean, berriz, hizkera maila laxatu ahala, erreferentzia etxekoa izango da. *B* motako arauetan (3.3.) adierazten den aldagarritasuna lerro hauen mailakako dinamikan gauzatuko litzateke.

EBAZak bat baino gehiago izango dira noski, ezinezko baita ahoskera bakar beti berdin bat. Euskalkien koloreez gainera, ahozkoaren bestelako aldagarritasun eragile guztiak adierazten ditu plural horrek. Aldagarritasun hori ezinbestekoa da forma zaindua ere benetako hizkera izango bada.

Hizkuntza irakatsi eta erabiltzean ahalegin berezia egin behar genuke, euskalkien presentzia handiagoa edo txikiagoa hizketaren maila sozial edo estilistiko desberdinekin parekatzeko. Horretarako, aldagarritasunaren inguruko ideiak garbi izateaz gainera, aldagarritasun hori nola gauzatu eta irakatsi asmatu beharko da. Gorago esan bezala (2.2) euskararen historia-gatik kaleak, leku batzuetan batez ere, ez du asko laguntzen.

Guk, orain apenas dauden aldaera horiek finkatu egin behar ditugu, lefroetan kokatzeko. Finkatzeak noski irristakor eta malgu izan behar du hiztuna continuum batean mugiarazi nahi bada. Baina, nola gizarteratu arau malgu bat? Ahoskera ez da ikasten aditz formak edo kasu atzizkiak bezala. Lan honen hasieran ere adierazi da zaila dela berez. Nola bateratu, gainera, estandar berri bat aldeztu aurretik zeuden hizkerekin modu sistematiko eta zentzudun batean, batak bestea ordezkatu gabe erabat? Nola gorpuztu estandarren eta euskalkien arteko banaketa osagarria?

1996-1998 bitartean jardun zuen Ahoskera Lantaldearen ondorioetako bat izan zen ahoskeraren irakaskuntza gertuago dagoela kantatzen irakastetik, edo antzerki tekniketarik, gramatikarik edo hiztegitik baino (Oñederra 1998a). Hori gogoan hartuta bildu beharko dira alor desberdinetako profesionalen eskarmentu eta gogoak.

5.2. Jarrera osoak irakatsi

Aipaturiko zailtasun guztien ondoan, bada gure aldeko zerbait, erraztasun bat: ahoskera gauza «naturala» da. Ez da, alegia, konbentzionala gramatika eta hiztegia konbentzional diren neurri eta zentzuan. Horien erregela eta formak buruz ikasi behar dira. Ahoskeraren estandartzeak behar bezala funtzionatzeko, ordea, aski da funtsean hiztunak ideia ulertzea, gakoa harapatzea. Horretarako jakinaren gaineko arauetara indar handiegia ematen dienari (arauemaileoi, irakasleei, ikasleei) hiztun arruntaren askatasuna berreskuratzen utzi behar zaio, horretarako baimena eman.

Egoera zainduetarako erreferentzia da nahita eta buruz ikasi behar litzaitekeen bakarra. Hortik abiatuta eta hori beste askoren arteko maila bat dela aintzat hartuta, gainerakoak egoeraren arabera gorputza laxatzearekin letozke. Ahoskera gorputz kontua da neurri handi batean; gure gogo linguistikoa, gramatikalki antolatu eta lexikoki bete, gure belarriek entzun eta ahoak ebaki ditzakeen uhin bihurtzea, hori da ahoskatzea.

Garbi dago, noski, buruz ikasi beharreko erreferentzia abstraktu hori ere, erabili behar duenak benetako ahoskera gisa bereganatu behar duela, gainerako hiztunekin eta gainerako hizkerekkin gutxieneko zillor-hestea gorde nahi bada. Iruditzen zaigu, hori egiteko, letrak oinarri eta unitate nagusizat ez hartzeaz gogoratu behar genukeela, eta esaldien doinua ez galtzeaz²⁰. Horregatik proposatu dugu goragoko ataletan esaldiak baliatzea ahoskeraren irakaskuntzan.

²⁰ EBAZ arauen alde onenetakoa malgutasuna den bezala (ik. 2.2.f), txarrenetakoa da azalpena Ba-tuaren letra banakoetan oinarritu izana. Horrek hizkuntzaren fonologiari dagozkion erregulartasunen adierazpena errazten badu ere, idatzia ahozkoaren ondoko dela ulertzea zailtzen du.

Konpondu nahi diren arazoen datuak ikusita eta aipatutako irizpide teoriakoak aintzat hartuta, ahoskera esaldika eta esalditan irakastearen alde gaude: hori litzateke gure aldarri garbia. *Ez dakit* [estakit] ahoskatzen arauz ikas daiteke eta buruz gogoratu, baina horrek bakarrik ez du ahoskatzen irakasten. Horrela hitz eta morfemen formak ikasten dira. Haatik, hitz egiterakoan, hiztun jatorrak ez ditu doinu eta azentuak hitz edo morfema kateetan jartzen, alderantziz, esaldiak txertatzen ditu azentuz eta doinuz osaturiko eredu erritmikoetan. Beraz, eragiketa bakarrean, bide batez, irakatsiko litzateke esaldi-doinua (*intonazioa*). Esaldietan erabilia ikasi behar lirateke, ezaugarri prosodikoekin batera, bokal-kontsonantei dagozkien EBAZ arauak, ez banaka, adibide zerrenda gehituaz arau bakoitzaren formulazioari.

Arauen betetze neurriaren eta aukera desberdinen bidez bereziko lirateke maila estilistiko desberdinetako testu irakurriak (esaterako, saiakera zati bat eta elkarrizketa arin bat), irakurria eta buruz ikasitakoa, buruz ikasitakoa eta hizkera librekoa, etab. Zenbat eta gehiago urrutiratu erabilera maila formalenetatik gutxiago bete behar lirateke EBAZ arauak, gradualki txertatuz tokian tokiko ahoskera hautuak. Zenbat eta arau gehiago estuago bete, gertuago ahoskera zaindutik.

Naturala delako, berezko du, eredu berritik abiatuta, ostera aldaerak sortzea. Batzuetan aldaera horiek izango dira lehendik dagoen formaren azaleratzea berriaren ondoan: esate baterako, *filologia* esatean [ɣ] ahostuna eta [x] ahoskabea biak agertzea hiztun beraren hizketan. Halakoek arauzale estuegiak izutzen badituzte ere, ezinbesteko dira hizketa bizian eta hizketa bizirik gabeko hizkuntzarik ez dago. Euskararen bizitzaren aro hau egokitu zaigu, hizkuntzaren beste aro egonkorrago baterako aitzinsolasa izango ahal da gure eztabaida.

Bibliografia

Alberdi, A., 2014, *Ahoskera*, Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

Amorrortu, E., 2012, «Talde estrategikoen euskararekiko jarrerak: gazte euskaldunak, erdaldunak eta euskaldun berriak», in *Marcos interpretativos de la realidad*

social contemporánea / Egungo gizarte errealitatea interpretatzeko bideak, Bilbo: Deustuko Unibertsitatea, 43-56.

Auer, P., 2005, «Europe's sociolinguistic unity, or: A typology of European dialect/standard constellations», in N. Delbecque, J. Van der Auwera & D. Geeraerts (arg.) *Perspectives on Variation. Sociolinguistic, Historical, Comparative*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 7-42.

——— & H. Spiekerman, 2011, «Demotisation of the standard variety or desandardisation? The changing status of German in late modernity (with special reference to south-western Germany)», in T. Kristiansen & N. Coupland (arg.), *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*, 161-176.

Bereziartua, G., 2014, «Ingurune euskalduneko gazteak eta hizkuntza idatzia, eskolan eta eskolatik kanpo», *Doktoretza-tesia*, UPV/EHU.

Camino, I., 2005, «Euskal Soziolinguistikaren atarian», in P. Etxeberria & H. Knörr (arg.), *Nerekin yao nun: Txillardegiri omenaldia*, IKER-17, Bilbo: Euskaltzaindia, 157-187.

Donegan, P. & D. Stampe, 1978, «The syllable in phonological and prosodic structure», in A. Bell / J. B. Hooper (arg.), *Syllables and Segments*, North Holland, 25-34.

———, 1996, «Rhythm in Holistic Typology», *Workshop on Typology and Naturalness* mintegian aurkeztutako hitzaldia, SLEren 24. Biltzarrean aurkeztua, Klagenfurt, 1996.IX.5.

Elordui, A., (2016), «Elebakartasunetik heteroglosiara: *Gaztea*, bernakulizazioa gazte-komunikabideen diseinu sozioestilistikoan», *Uztaro* 97, 31-52.

——— & I. Zabala, 2009, «Euskara Batuaren garapen lexiko-diskurtsiboa: batasunetik aniztasun funtzionalerantz», in R. Etxepare, R. Gómez & J. Lakarra (arg.), *Beñat Oihartzabali gorazarre*, ASJU 43 (2009) 231-246.

Euskaltzaindia, 1968, «Literatura euskeraren batasunari buruz Euskaltzaindiaren agiria», *Euskera* 13 (1968) 250.

———, 1998, «Euskara batuaren ahoskera zaindua», *Euskera*, 43 (1998) 485-490 (http://www.euskaltzaindia.eus/dok/arauak/Araua_0087.pdf).

———, 2004, «*Adierazpena*, euskalkien erabileraz», *Euskera*, 49 (2004) 426-429 (http://www.euskaltzaindia.eus/dok/arauak/Araua_0137.pdf).

Eusko Jaurlaritza, 2013, *V. Inkesta Soziolinguistikoa*, Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

Gaminde, I., G. Aurrekoetxea, A. Etxebarria, U. Garay, A. Romero, 2014, *Ahoskera Lantzeko Argibideak eta Jarduerak. Laguntzarako materiala: Teoria eta Praktika*, Bilbo: UPV/EHU.

Giddens, A., 1991, *Modernity and self-identity. Self and Society in the Later Modern Age*, Cambridge: Polity.

Giles, H., J. Coupland, N. Coupland, 1991, *Contexts of Accommodation*. New York : Cambridge University Press.

Grondelaers, S. & R. van Hout, D. Speelman, 2011, «A perceptual typology of standard language situations in the Low Countries», in T. Kristiansen, & N. Coupland (arg.), *Standard Languages and Language Standards in a changing Europe*.

Hualde, J. I., 2011, «Hitz-mailako prosodiaren azterketa eta tipologia: Zenbait ondorio euskararen hezkuntzarako», in G. Aurrekoetxea & I. Gaminde (arg.), *Prosodiaz eta hezkuntzaz I. jardunaldiak*, Bilbo: UPV/EHU, 11-27.

Hurch, B., 2006, «Dissimilation», in K. Brown (arg.), *Encyclopedia of Language & Linguistics*, Philadelphia: Elsevier, 719-722.

Kristiansen, T., 2009, «The macro-social meanings of late-modern Danish accents», *Acta Linguistica Hafniensia* 41 (2009) 167-192.

——— & N. Coupland (arg.), 2011, *Standard Languages and Language Standards in a changing Europe*, Oslo: Novus Press.

Lantto, H., 2015, *Code-switching in Greater Bilbao: A bilingual variety of Colloquial Basque*, Doktoretza-tesia, Helsinkiko Unibertsitatea, Helsinki.

Milroy, J., 1994, «The notion of “standard language” and its applicability to the study of Early Modern English pronunciation», in D. Stein & I. Tieken-Boon van Ostade (arg.), *Towards a Standard English: 1600-1800*, Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 19-29.

——— & L. Milroy, 2012 [1985], *Authority in Language: Investigating Standard English*, Londres: Routledge.

Oñederra, M. L., 1994a, «Ahoskera araupetzeaz», *Euskera* 39 (1994) 1523-1526, 1589-1605.

- , 1994b, «Abiaburu zehatz batzuk», *Euskera* 39 (1994) 1533-1542.
- , 1998a, «Ahoskera lantaldearen errendapen txostena», *Euskera* 43 (1998) 265-274.
- , 1998b, «Prosodiaren oraina eta ahoskera arauak», *Euskera*, 43 (1998) 439-449.
- , 2015, «Tipologia eta hizkuntzaren erritmoa: Stampe eta Doneganen ideien inguruan», in M.-J. Ezeizabarrena & R. Gómez (arg.), *Eridenen du zerzaz kontenta: sailkideen omenaldia Henrike Knörr irakasleari (1947-2008)*, Bilbo: UPV/EHU, 491-499.
- Rindal, U., 2014, «Perceptions of Norwegian accented English among teachers», *SLeren* 47. Biltzarrean aurkeztua, Poznań 2014.IX.11.
- Tieken-Boon van Ostade, I. 2012, «The codification of English in England», in Raymond Hickey (arg.), *Standards of English. Codified Varieties around the World*, Cambridge: Cambridge University Press, 34-54.
- Van Hout, R., 2014, «Planning Dutch in the Netherlands and Flanders: standardisation, regional languages, multilingualism», *Language Planning. Theory and practice in dialog* mintegian aurkeztua, Center for Multilingualism in Society across the Lifespan, Osloko Unibertsitatea, 2014.X.13.
- Soziolinguistika klusterra, 2012, *Hizkuntzen kale-erabileraren VI. neurketa*. Andoain: Soziolinguistika klusterra.
- Zuazo, K., 2000, *Euskararen sendabelarrak*, Irun: Alberdania.
- , 2005, *Euskara Batua. Ezina ekinez egina*, Donostia: Elkar.

Beste ikerketak

Euskera. 2015, 60, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

**J. M. Etxeitaren *Jaioterri Maitia* (1910):
Ardibasotik Ardibasorako joan-etorria**

***Jaioterri Maitia* (1910) de J. M. Etxeita:
Viaje de ida y vuelta a Ardibaso**

***Jaioterri Maitia* (1910) de J. M. Etxeita :
Voyage aller et retour à Ardibaso**

***Jaioterri Maitia* (1910) by J. M. Etxeita:
Outgoing trip and return to Ardibaso**

TOLEDO LEZETA, Ana M.
Euskaltzaindia. Deustuko Unibertsitatea

Noiz jaso: 2015-12-13
Noiz onartua: 2016-04-16

Euskera. 2015, 60, 2. 535-563. Bilbo
ISSN 0210-1564

Ardibasoko artzain-lagunen abentura kontatzen du J.M. Etxeitak *Jaioterri Maitian*. Ez-kontza-baimenaren ukazioak Mexikora eramango ditu artzainetako bi eta, aurrerago, bizimodua hobetu nahiak, bide berbera hartzeraz bultzatuko ditu gainerakoak. Han bizitako eragozpenak gaindituz helburuak lortzean, jaioterrira itzuliko dira. Kontatutako istorioak bizitzako aro batetik beste baterako aldaketa irudikatzen du.

Hitz-gakoak: ipuin harrigarria, ezohiko gertaera, frogak, laguntzailea, ereduzkoa, iraganbide-erritua.

Jaioterri Maitia de J. M. Etxeita narra las peripecias de un grupo de pastores de Ardibaso. Los padres de una de las pastoras le niegan su consentimiento para contraer matrimonio, lo que desemboca en el reencuentro en México de los dos pastores afectados. Más tarde se irán incorporando el resto de componentes del grupo de origen. Tras superar los obstáculos que se les presentan, regresan al lugar de procedencia, habiendo logrado satisfacer sus deseos. En definitiva, relata un rito de paso.

Palabras clave: cuento tradicional, intervención sobrenatural, pruebas, ayudante, ejemplarizante, rito de paso.

Jaioterri Maitia de J. M. Etxeita raconte les péripéties d'un groupe de bergers d'Ardibaso. Les parents de l'une des bergères lui refusent leur consentement pour contracter un mariage ce qui débouche sur les retrouvailles au Mexique de deux bergers concernés. Ils seront rejoints plus tard par les autres membres du groupe d'origine. Après avoir vaincu les obstacles qui se présentaient, ils retournent chez eux après avoir réussi à satisfaire leurs désirs. En définitive il s'agit d'un rite de passage.

Mots-clés: conte traditionnel, intervention surnaturelle, épreuves, aide, exemple, rite de passage.

Jaioterri Maitia by J. M. Etxeita retells the adventures of a group of shepherds from Ardibaso. The parents of one of the shepherdesses refuse her permission to marry, which leads to the two protagonists meeting up in Mexico. Later on the other members of the original group gradually join them. After overcoming the various obstacles they face, they return to their place of origin, having satisfied their aims. In short, it relates a rite of passage.

Keywords: traditional tale, supernatural intervention, tests, helper, model, rite of passage.

Euskararen militante moduan burututako eleberri bezala aurkezten du Juan Manuel Etxeitek *Jaioterri Maitia*. Gehitzen dion «berbaurre» laburra- ren bukaeran dioenez: «al dabenak al daben euskera garbijenaz argitaratzen badoguz irakurgeti ta ipuin onak, beteko dogu euskera maitia garbitzeko ta zabaltzeko daukagun egipidia»¹. Horra hor bete nahi lukeen helburua. Halaber, xede moralizatzailea duen kontakizuna da, «irakurgeti ta ipuin onak» horrek aurreratu legez.

Gauza jakina da euskal kontakizunak letretan egindako ibilbide histori- koa ahula dela. 2004. urteraino ezezaguna izan den Lazarragak XVI. men- dean idatzitako eskuizkribuaren zati den artzain-kontakizunaren ostean, egun esku artean daukagun dokumentazioaren arabera, isiltasuna XIX. mende arte.

XIX.eko argitalpenek erakusten dutenez, XVIII. mendeko Neoklasizis- moak literaturari eskatutako erabilgarritasunaren bereizgarriari eutsiz, jorra- gai estimatua izatera iritsiko den alegiaren barrutitik helduko zaio berriro kontakizunari. *Ipuin onak* (1804) izenburupean plazaratzen du Bizenta Anto- nia Mogelek, Esopo alegiagilearengandik euskaratutako alegiekin eta osaba zuen Juan Antonio Mogelek moldatutako multzotik hartutakoekin osatu- tako liburua. Liburuaren izenburuak iragarritakoa gisa honetan laburbil daiteke: «ipuin» izenak, kontakizunaren esparrura igortzen du, «on» nola- kotasun adjektiboak, bere aldetik, ipuinon ezaugarri didaktikora.

Etxeita ere ildo didaktikoan kokatzen da, aipatu hitzaurrean euskara gar- bitu eta zabaltzeko eginkizunerako «irakurgeti ta ipuin onak» kaleratzea gal- degiten duenean. Haren iragan hurbilak ibilitako bidea zen, hiru mende luzetako idorraldiari amaiera jarritz, ostera ere, kontakizunak idazten hasi zirenean. Etxeitek ez du hautsiko argia ikusia zuten kontakizun urriek adie- razitako mundu-ikuskerarekin, aitzitik, bete-betean bat egingo du.

Honela bada, euskal kontakizun argitaratuaren hastapenetan gaude. J. I. Ferrerasen esanetan,

---

¹ Etxeita, J. M.: *Jaioterri Maitia* (1910). In Sarriugarte, I. (Ed.): *Jaioterri Maitia*, Bilbo: Labayru Ikastegia, 1988, 43. Aipu guztiak edizio horretatik egingo dira.

en un novelar, sin una producción de novelas, sin un grupo de novelistas, sin una industria editorial y sin un público, no nacen, no pueden nacer títulos de excepción, obras importantes².

Eleberri bikainak sortzeko nahitaezkoztat jotako baldintza guztiak falta zaizkio euskal eleberrigintzari, gutxienez, XX. mendearen erdi ingurua ondo pasa arte: ekoizpena oso urria da, eleberrigile-talde bati buruz hitz egitea neurrigabea, argitalpen-industria bat eta publiko-irakurle bat, amets hutsak.

Euskararen iraupena kolokan sumatzen dute. Kontakizunei erantsitako aitzinsolas gehienek hizkuntzaren beharrezanekin zurrizten dute lantegiari ekiteko zioa. Bidenabar euskaldunaren portaera arautzeko bitarteko ere bihurtu zituzten. Hizkuntza indartzeko lanabes moduan aurkeztutakoa, euskaldunaren jokabidea zedarrizteko ere erabiltzen dute, ereduzkoztat daukaten balore-sistema gordetzen eta urratzen dutenen artean, sariak eta zigorrrak banatuz. Hala egingo du Etxeitak ere, garaikide zituen kontakizunen egileen asmoekin bat eginaz.

Baina, gatozen *Jaioterri Maitia* aztertzeraz. Iturri desberdinetako ekarriez baliatuz ondurik, idazleak sustatu nahi zituen «irakurgeti onen» artean berrera daiteke. Nolaketan adjektibo bakarra egozteaz, «on» litzateke aukerakoa; izan ere, hainbat kontakizun-motetako osagaiak bereganatuz, hobesteko eta gaitzesteko diren jarraibideak erakusteko eran antolatzen ditu.

Badu zorrik artzain-literaturaren generoarekin. Artzainak ditu pertsonaia nagusi. Ehiztari eta nekazarien artean, artzaina da denborarik eta egokierarik handiena duena kantuan aritzeko. Etxeitaren eskutik bizitza hartzen duten artzainek, artzaintza lanbide dutenean ez ezik, nekazaritzan dihardutenean ere, artzain-kantak kantatzea dute jostaketa nagusi. Hori bai, nekazari diren garaian, artzain zirenean eguneroko gozamen-eragile zutena, igandearratsaldetara murrizten dute.

Artzainen musikazaletasuna literatur genero horren oinarrietan bertan dago. Margolaritzak berak ere hala atzeman du, ezaugarri bereizgarri legez,

² Ferreras, J. I., 1973, *Los orígenes de la novela decimonónica (1800-1830)*, Madrid: Taurus Ediciones, 307.

musika-tresna atxiki dionean margotutako artzainari. Alboka da *Jaioterri Maitiako* artzainen musika-tresna.

Kontakizun berean bertsoa eta hitz laua batu ohi ditu artzain-liburuak. Artzainen bertsoetako gai nagusia maitasuna izanagatik, berez, ez da bakarra. Bertso hauetako ahotsen kopurua ere aldakorra da: kantua bakarriketa moduan emateaz gain, elkarriketa ere bihur daiteke. Etxeitak ere bertsoa eta hitz-laua erabiltzen ditu. Eleberriraten dituen bertsoak aipatu aldaeretara zabaltzen dira: gai desberdinak, dela bakar batek, nahiz taldekideek kantatuak, dela biren artean kantatuak taldekideek erantzuten dutela...

Artzainak behe-mailako gizarte-klasekoak ziren eta Erdi Arotik Virgilioren *Bucólicas* izana zen mota horretako idazlanik nabarmenena. Estilo apalaz baliatzea eskatzen zuen aldetik, apaindura errazaz hornitzen zenez, erretorikak halakotzat jotako figuretan aurkitzen zituen berbaldia dotoretzeko bitartekoak. *Jaioterri Maitiako* artzainak ere, behe-mailako gizarte-klasekoak dira, biziko duten istorioan lortutako ondasunek besterik dakarkien arte.

Sei artzain aurkezten ditu Etxeitak bigarren kapituluan, bakoitzaren adina eta ardurapean zuen artaldearen kopurua zehaztuz. Artzain horiek dira, Ardibasoko Jule, Tomas, Amele, Sabas eta, Agaton eta Martin anaiak. Azken kapituluan, artzainok elkarrekin jarraituko dute, hildako Agatonen anaia Martinen hutsunea, Agatonen emazte Genarek betez. Martin idi batek hil zuen gertaera erabakigarriak hasi baino lehen.

Jaioterri Maitiako artzainek alboka jo eta artzain-abestiak abesten dituzte:

Sabasek jotzen eban ederto alboka-soñuba, ta beti soñu jotzen juaten zan ardiakaz mendirutz zein etxerutz. Agaton-korkotzek erantzuten eutsan urrunetik beste alboka bategaz, ta zantzoka ta barreka, gogaldi onakaz, juaten ziran euren artaldiak eruatera bakotxa bere tokira. Sarri batu oi ziran artzañok, alboka-soñuban jantzalditxu batzuk egitera (47).

Albokarijok jotzen ebenian soñu ezaugarri bat, artalde guztijak asten ziran etxerutz juaten; eta artzañak abesauten ebezan, artzain-abestijak esaten eutsezan abesti batzuk (49).

Horiek horrela, Ardibasoko artzainek alboka-soinuaz eta artzain-abestiez egu-
nero gozaten dute, besteren artean, artzainaren bizimoduaz diharduten Sabasen
aititak sortutako abestiak abestuz, abenturarako deia heltzen zaien arte. Dei horri
erantzunez, ohikotasunetik aldendu eta, gaineratzen zaizkien eragozpenak gain-
dituta jaioterrira bueltatzen direnean, artzain-abestiak abesten daude:

Abesauten ebezan, lenagoko eurak asmauriko koplak; eta ganera,
Agatonek oraintsu asmauriko urrengo dagozanak (226).

Kontakizunak aurrenik jasotzen duen artzain-kantaren eta azkenaren
artean beste bertso batzuk tartekatzen dira, direla Sabasek Ardibasotik
agurtzeko ondutakoak, direla Agatonek, beren arteko harremanen gora-
beherak kontatuz, ezkontza-hitza emana zion Marte gazta-saltzaileari para-
tzen dizkionak, direla Sabas eta Jule Ameriketatik Ardibasora itzultzean
kantatutako «Etorrerako agurrak», direla Tomasek, Agaton eta beren sen-
diekin Ardibasorantz dakartzan itsasontzian, asmatu-rikoko koplak.

Sabasek Ardibasotik agurtzeko kantaturikoak, agurra eragin duen zioa-
rekin ireki eta ixten dira. Tartean agur esaten die artzain-lagunei, ardiei,
inguruari, bizimoduari (alboka jotzea eta artzain kanta gozoak berariaz ai-
patuz), herritarrei...

Agatonek mamitutako koplek, Marteren ezkontza-kontuak dituzte kon-
tagai. Nola ezkontza zerratuta zeukatenean, Ameriketatik etorri zitzaion
lehengusua bereganatu nahian, luzaroan eduki zuen ezkongai-
a baztertuta Martek eta, nola bazterketa-aldi horretan Agaton Genarerekin ezkondu
zen, lehengusuak senitartekoen arteko ezkontza desegokit-
zat jotzen zuelako, Marterekin ezkontzea arbu-
iatzen zuen bitartean.

«Etorrerako agurrak», aurrekoetako bakarrizketa elkarriketarengatik
ordezkatz-
du; izan ere, Sabas eta Julek kantaturikoei, Sabasek eta Julek
bakarka eta artzainek erantzun gisa kantaturikoak batzen zaizkie. Sabasek
bakarka kantatutakoetan, Ameriketara joateko arrazoiek-
in abiatu eta, Ju-
lerekin topo egitea nola izan zen azalduko du. Gero, Julerekin batera, beren
ezkontza arteko jazoerarik garrantzizkoenak kontatuko ditu.

Tomasek moldaturiko koplek ahalik eta arinen sorterrira heltzeko gogoaz
dihardute.

Artzain literatur generoan dute jatorria pertsonaia nagusien lanbide, soinu-tresna jotze eta abestiek eratutako giro alai eta idilikoak, naturaren ikuspegi geldia eta baketsua adierazteak... Formaren ikuspuntutik, berriz, ber-soaz eta hitz-lauaz baliatzeak, estilo apala erabiltzeak...

Bestalde, gogorazi daiteke, artzain-kontakizunak ez zirela Errenazimentuan fosilduta geratu, beste zentzu eta izendapenekin jarraipena izan zutelako. Tonu idilikoko baserri edo nekazari giroko eleberria artzain eleberriaren oihartzun litzateke.

Artzain literaturaz ez ezik, abentura-eleberriaz ere elikatzen da Etxeita. Nahiz eta zenbait artzainen Ameriketarako joanaldiak isildu, itzulera guztiak kontatzen ditu. Beti arriskutsuak diren joan-etorri hauei, bahiketa, gudu, atxiloketa eta abar gehitzen zaizkie. Ataka gaiztoak bizi dituzte, azkenean, beti onik irteten badira ere. Arrisku eta misteriorik ez da falta. Pertsonaien kontakizun eta artzain-kanten txertaketak jazoeren kontaketa-aren haria etenagatik, ekintza da nagusi *Jaioterri Maitian*.

Eleberri historikoaren ukituren bat ere atzeman dakioko, gertaerak zoru historikoaren argitan behatzera gerturatu ere ez egin arren. Mexikoko Veracruz-en 1728. urteko ekainaren 24an datatzen du Basterretxe'tar Agaton-ek Basarte'tar Tomasi igortzen dion gutuna. Ia bi mendetako aldea dago istorioa idazten eta, bertan kontatutakoak, jazo ziren urtaldien artean: mende bat eta beste baten hiru laurdenak. Ez dago beste datarik, ordea. Gudu bat ere aipatzen da; horixe, aipamena baino ez, ez baita, ez zeintzuk osatzen duten alderdi bakoitza azaltzen, ez zerk aurka jartzen dituen, ez lehiak hartzen duen zabalera, ez noizko gudua den... Datu bakar bat ere ez. Hortaz, kontatzen dituen gertakizunak berauen idazketaren orainaldiarekiko urrun samar dauden alderditik soil-soilik letorkioke eleberri historikoaren ukitua: idazketaren eta kontagai diren ekintzen garaiak banantzen dituen denbora-tarte luzearengatik, hain juxtu.

Hitz batez, istorioa ez da kokatzen denboraren ardatzean. Ez da bakarrik kontatzen diren gertaeren garaia ez dela batere aztertzen, ez orduko Euskal Herriko edo Mexikoko giroaz ez dela inolako hausnarketarik egiten, baizik eta istorioa denbora mugagabe batean garatzen dela. Data daraman gutuna jasotzen du, ez horregatik, gertaerak data horrekiko harremanean harilka-

tzeko. Kontatutako istorioak zenbateko iraupena izan dezakeen sumatu ahal izateko aukerarik ere ez du eskaintzen. Testuinguru horretan, atentzioa ematen du, nola denbora mugagabe batean burututako jazoerez diharduen kontalariak, sarritan, jakinarazten duen egindako elipsiari dagokion iraupen zehatza. Elipsira jo duela agertzeaz gain, zenbat denbora barneratzen duen ere zehazten du. Pertsonaia jakinak gauzatutako ekintza bat hurrengotik zelango bitarteak bereizten duen zedarritzeko lanari gogotsu heldu izanagatik, denbora-erreferentzia hauek ez dute ahalmenik denboraren ardatzean mugariak jartzeko: elipsiak markatzeko baino ez dute balio.

Artzain-lagunen ezkontzen gorabehera, artzainon diru-aurrezte, sortzerri-min eta hauetako baten korkoxetik at gelditzen den ezerk ez du erakartzen kontalariaren interesa. Irabaziez arduratzea ezinbestekotzat ere jo daiteke, jaioterri itzultzea amets dutenei buruz ari den heinean, baita igande arratsaldetan batzen zirenean artzain-abestiak abesten zituztela errepikatzea ere, zeukaten jaioterri-min sakonaren adierazgarri eta, azkenik, korkoxen gaineko pasadizoak zama horren aringarri, baina, horrenbesteraino bildu du gune horietara arreta, istorioaren amaieran garrantzizko bihurtuko zaizkion beste kontu batzuen aurrekarietzat ez duela gorde tokirik eta, magialaria bezala, faltan botatzen duena kapelatik atera beharrean dela, bere kontaktuzunaren logika bera uneren batean hautsiz. Esaterako, Tomasek eta Amelek hiru urteko alaba zutela esan ondotik, hurrengo agerreran, izen berezi batez jabetzeaz bestalde, ezkontzera doala eransten du. Ardibasoko artzainon alaba Justek, jaioterri-mina duelako ezkontza-tratuan Euskal Herrirako etorren maiztasuna ere hitzartu nahi du, ez Euskal Herrian munduratutakoa, ez inoiz Euskal Herria zapal dutakoa izan ezin daitekeenean. Jule, Veracruzeko ospitalean gaixo zeuden euskaldunak artatzera bidali zutenean, Tomasekin eta Amelerekin aurkitu zen. Hauek esan ziotenez, zortzi hilabete zeramatzaten ezkondurik. Ez haurdunadirik, ez haurrik aipatzen diote. Beraz, Justek ezin izan Euskal Herria jaioleku.

Teknikei dagokienez, koordinatu narratiboen erabileraren ikuspuntutik, ipuinetik eleberritik baino hurrago legoke *Jaioterri Maitia*. Pertsonaien ekintzak leku-denborazko koordinatu zehaztugabeetan garatzen dira: ezer gutxi xehatzen da gertalekua, batere ez, denbora. «Bein-batian» (52, 98, 105, 113, 152) erako adierazpenari, antzeko mugagabetasun-maila erakusten

duten esamoldeak batzen zaizkio: «Luzaro ibilli ziran» (65), «Urtiak juan, urtiak etorri» (66), «illunabarrian juan zan baten» (68), «egunak, astiak eta illebetiak juanaz» (72), «Zapatu asko igaro ziran» (90). Elipsiaren iraupena neurtzen duenean ere, ez du balio denboraren ardatzean mugarriak ezartzeko. Gainera, matazaren gorabeherak gailentzen zaizkio pertsonaien azterketari. Are gehiago: ipuinak, heroien abentura kontatzen duen ipuin tradizionalak behintzat, oso bereak dituen ezaugarri baliatzen da, hala nola jazoera harrigarri³. Gertagaitzak diren gertaerak metatzen ditu eta kointzidentziak pilatzen. Horrek ez du esan nahi errealitatean oinarritzen ez denik, baizik eta bizimodu arruntekoak diren gaiez aritzeko osagai harrigarrietara jo duela. Propp-ek *Morfología del cuentore*n segidan eman zuen «Las transformaciones de los cuentos maravillosos» en esan bezala,

El cuento maravilloso, (...) es relativamente pobre en elementos que pertenezcan a la vida real. (...). No podemos resolver el problema de la relación entre el cuento y la vida corriente más que a condición de no olvidar la diferencia entre el realismo artístico y la existencia de elementos que provienen de la vida real (161).

«Bizkaiko euskeraz iratziriko Irakurgetia» ipini zuen izenburuaren azpian. «Irakurgeti» hitzarekin egun eleberri deitzen duguna izendatzen zuten. Luzerari begira eleberri legez aurkeztu bada ere, ez horrenbeste, istorioa testura eramateko moduaren aldetik, erantsiko nuke.

Heroiek denbora mugagabe batean bizi dituzten abenturek aldaketak ekarriko dizkiete: emigratu, familia sortu, irabaziaz hobetu eta itzuli. Dena den, familia osatzeari dagokionez, senar-emazteek eratzen duten guneaz soilik dihardu; izan ere, Sabas eta Jule seme-alaben guraso zirela ez du ezaugarritzen Euskal Herriratu arte. Aipamen bakarra da, zeren eta ordu arte

³ Gisa honetan mugatzen du V. Propp-ek ipuin harrigarria: «Se puede llamar cuento maravilloso desde el punto de vista morfológico a todo desarrollo que partiendo de una fechoría (A) o de una carencia (a) y pasando por las funciones intermediarias culmina en el matrimonio (W) o en otras funciones utilizadas como desenlace. La función terminal puede ser la recompensa (F), la captura del objeto buscado o de un modo general la reparación del mal (K), los auxilios y la salvación durante la persecución (Rs), etc.» Propp, V., 1977, *Morfología del cuento*, Madrid: editorial Fundamentos, 4. argitalpena, 107.

ezkutuan gordetako datuak hala jarraituko du aurrerantzean ere: une horretan baino ez ditu ahotan hartzen. Antzera jokatzan du gainontzeko artzainekin ere. Tomasek eta Amelek, Justez gain, beste ondorengorik ere bazutela, lehen eta azkeneko aldiz, bueltatzera doazenean adieraziko du. Gauza bera gertatzen da Agatonen eta Genareren seme-alabekin.

Tomas eta Amele, Agaton eta Genare senar-emazteek itzulerarako presakuntzei ekiten dietenean, magialariak kapelatik aterako lituzkeen bezala ateratzen ditu kontalariak bikote horien seme-alabak.

Mexikon dauzkaten etxaguntzen etorkizuna ziurtatu beharrean dira herriratu baino lehen. Eginkizunari aurre egiteko, ordurako Ameriketako ibilerak amaituta, berriro Ardibaso bizileku zuen Sabasi idazten dioten gutunak eskaera bat jasotzen du: joan daitezela Mexikora Tomasen anaia Silbester eta Juleren neba Baleren etxaguntzen ardura hartzera. Eskaera betez, Mexikorako bidean jarri ziren estreinakoz izen bereziz izendatzen dituen bi gazteak. Urtebetera, jada bere egitekoez jabetuta zeudenean, Sabasen gutuna dator, esanez, guraso eta senideek gura zutela, Ardibasora itzultzeko zirenak bidaia hasi aurretik, Baleren Agatonen alaba Aurerekin ezkontzea eta Silbesterrekin ezkontzeko Ardibasotik bidaliko zutela Juleren ahizpa Miren. Hortxe jakinarazten du Agatonek eta Genarek Aure izeneko alaba bat behintzat bazeukatela. Baita Julek Miren izeneko ahizpa bat ere. Ezkontza hauen eta Justerenaren ostean, «Tomas ta Agaton euren emazte ta seme-alabakaz ontziratu ziran» (208). Horra seme-alaben agerrera bakarra, aurrerantzean ez baitute besterik izango, ez ontzian bizi izan zituzten gorabeheretan, ez gorabehera horietako bat dela eta, Londresen egiten duten egonaldian, ezta Ardibasoratu ondorengo kontuetan ere. Mexikon irabazi dituzten ondasunen kudeaketa erabakitzeke eretian, magialari bihurtzeko premia du: orduraino zeharo ezezagun edo izen bereziaren eramaile ez ziren pertsonaiak aurkezten ditu.

Ezohiko gertaeren maiztasunak, ustekabeko jazoeren metaketak, kointzidentzien pilaketak, bat-batean pertsonaia berriei sarrera emateak eta abarrek garamatza ipuinetik eleberritik baino hurbilago atzematera. Baita eredu zirkotasun-balioa duen eredu narratiboa izateak ere, ipuin tradizionalako hartzaileari irabazi moralak eskuratzen zaizkion bezala, *Jaioterri Maitiakoari*

ere helarazten baitzaizkio. Nahiz Etxeitaren eleberriaren morfologiak, nahiz eraketarekin jarraibideak hobesteak seinalatzen duten ildo da. Horrengatik guztiarengatik, hain zuzen ere, iraganbide-erritua oinarri izan dezakeen istorio moduan irakurriko da gaurko saio honetan.

1. Iniziazio-erritua

Iniziazioa klan-sistemaren erakunderik bereizgarrienetakoa da. Erritua pubertarora iristean ospatzen zen. Gaztea tribuko partaide egiten zuen ospakizunak eta komunitateko benetako kide bihurtzean, ezkontzeko eskubi-dea beretzen zuen. Horra errituaren eginkizun soziala.

Iniziazioaren zikloa ipuin harrigarriaren oinarri zaharrena da⁴.

Gizabanakook mamitzen ditugun aldaketa-prozesuei lotuta daude iraganbide-errituak. Gizabanakoa bizitzako aro desberdinak igarotzera laguntzen zuten osagai sinbolikoak ziren iniziazio-errituak antzinako gizarteetan: ezaguna zenetik atera eta ezezaguna zenaren atarian barneratu, beste egoera bat lortzeko. Ezaguna zuena atzean laga eta ezezaguna duen barrutian sartzean, hasten du heroiak bidaia.

Artzainen sentimenduen iratzartzearekin abiatzen da berariaz mataza dena:

Urtiak jua, urtiak etorri, ezagutu zan Jule ta Sabasek alkarri eutsen maitetasuna, ta baita Amele ta Tomasek be. Ganera esaten zan Agaton-korkotx be, Beterriko neska gaztai-saltzalle bategaz ebillela ezkontza asmuetan (66).

Abenturarako deia jaso dute Ardibasoko artzainek. Sabasekin ezkontzeko baimena ukatuko diote Juleri gurasoek. Oztopoa Sabasen gizarte-klasean dakusate: otseina da. Bestalde, Julek badu eskaintza hoberik: Karlos indianoa. Julek, gurasoen ezezkoari men egitearekin batera Karlosekin ere ez dela ezkonduko gaineratzen die, ekandu txarrak dituela argudiatuz:

⁴ «el ciclo de la iniciación es la base más antigua del cuento maravilloso». Propp, V., 1981, *Las raíces históricas del cuento*, Madrid: editorial Fundamentos, 3. argitalpena, 524.

Ama, ni enaz ezkonduko Sabasegaz bere, aitamok nai ezpozube;
baña Karlosegaz bez, ekandu txarrak daukazalako (77).

Gisa honetan, ohikotasunetik bereizi eta frogen aldira igarotzen dira Jule eta Sabas.

Ipuin tradizionalaren korapiloak heroia-aren ezbehar bat eta etxetik irtetea aurkezten du. Gurasoen etxea utzi eta, gaixo-zain joan zen Beterriko gaixo-etxe batera 22 urteko Jule gaztea. Egun batean gaixo-etxeak pairatutako sutearengatik, gaixo-etxea desagertzearekin, gaixo-zainak ere urrundu ziren. Gaixo-zainak aldendu zirenean, alboka jotzeko eta artzain-abestiak kantatzeko gogoia amaitu zitzaizkion Sabasi. Sei hilabetera Mexikoko Veracruzera emigratzeko aukeraz baliatuz, harako bidea hartu zuen, bihotza, zeukan bezala hilik edukita, ez zuelako adorerik Ardibason segitzeko. Agurrerako moldatu zuen bertsoan, lehen ahapaldiko azken bi bertso-lerroetan, «Urrunera narube / Neure naigabiak» (79) aitortu ondoren, azken ahapaldia, Jule agurtzeko gordetzen du, zergatik jarri zen gaixo-zain galdetuz eta betiko maitasuna aginduz.

Bihotza hilik zeukan. Errituan ere, haurra hil eta gizon berri moduan pizten zela uste zen.

Beterriko gaixotegia errez gero, Juleren arrastoa galdua zuen Sabasek, bi urte etxaguntza batean lanean zeramatzanean, Mexiko hiriko ospitalean aurkituko du. Lantoki zuen etxaguntzakoak harrapatu zituen gaixotasunak Sabas ere kutsatu eta, Mexiko hiriko ospitalera bidali zuten. Hantxe zegoen Jule eta berehala ezagutu zuen Sabasek, nahiz eta gaixotasunak ekarritako itxuraldaketarengatik gehiago kostatu zitzaion Juleri Sabas ezagutzea: Ardibason zeudenean ez zeukan bizarra, gaixotasunak sorrarazitako haragi-galtzea, zurbiltasuna... begietaratzen ditu.

Batez ere, ahozko ipuin tradizionalak oso berea duen ezohiko eta gerta-gaitza den jazoera erabiltzen du kontalariak. Ardibasoko artzainek bizi dituzten abenturetan zailtasunak agerrera egiten duenean, kointzidentzia, zoria eta batik-bat Jainkoa izango dituzte lagun.

Pertsonaioi suertatzen zaizkien arrisku-une guztietatik onik ateratzeko ezohiko gertaeraren eragina hain nabarmena izanik, azkenean, naturaz

gaindiko indarren jarduna saihetsezin bihurtzen zaio kontalariari, Jainkoari edo mirariari toki egiteak erakusten duenez: «laurak, mirariz antzera, aurkitzen ziran batera atzerrijan» (136).

Izadiaren eta, salbuespenen batean ezik, logikaren arauak zaintzen badi-tu ere, pertsonaien gobernu kointzidentzien pilaketan, zoriaren edo Jaungoikoaren borondatearen baitan uzteak normala dena urratzen du. Ezohiko gertaeretan espezializatzen da kontalaria. Sabas eta Jule ere ohartzen dira ezohiko jazoera batek elkartu dituenaz eta, nola zori, patu eta abarrek ez duten lekurik beren mundu-ikuskeran, biek Jaungoikoaren erabakia sumatzen dute. Jaungoikoari egozten diote Mexiko hiriko ospitalean topo egin izana. Sabasek dioenez, «Nik Jule, Madriden zengozala uste neban; eta, ona emen nora ekarri zaituzan Jaungoikuak beti maite izan zaituzan gizasemea-ri bere gexua osatutera!» (82). Eta Julek, berriz, «Nok esango eban emen batera aurkituko giñala? Jaungoikoaren lan miragarriak dira onek gertae-rok!» (82). Ospitalean zeudela «artu eben bijak alkarregaz ezkontzeko bu-rubidia, Juleren gurasuaren baimena lortuten bazan» (83). Beste behin ere, ordea, ezezkoarekin erantzungo diote gurasoek Julek idatzitako gutunak galdatzen zuen ezkontza-baimenari. Eroapenez itxarotea da errepikatu den eragozpenari aurre egiteko gazteek hartzen duten jarrera.

Eroapenez baimena itxaroten jarraitzeak ez du, haatik, ekintza balioga-betzen, oztopoa gaintitzen lagun diezaiokeen laguntzailearen bila Sabasek emandako urratsak agerrarazi bezala. Ardibason ugazaba zuenaren semea-rengana jotzen du, esanez, irabazi onak dituela, mila eta bost ehun ogerle-koren jabe dela, Julerekin ezkondu nahi lukeela eta, mesedez, ahalegindu zedila haren gurasoen oniritzia lortzen. Dirudienez, lehengo ugazabaren semeak bete zuen eskaria; izan ere, Julek gurasoengandik jasotako gutun berriaren arabera, begi onez ikusten dituzte Sabasen irabaziak eta aurrezpe-nak, baina Jule Ardibasora itzultzera, haiei eskuan muin egitera eta barka-zioa eskatzera baldintzatzen dute ezkontza-baimena, gurasoen nahien aurka gaixo-zain joateagatik egindako hutsa ordaintzeko.

Gogoz kontra bada ere, onartzen dute Juleri ezarritako betekizuna. Beste froga bat; izan ere, bakoitzak bere aldetik Ameriketara egin bidaiak eraku-tsia, Sabasek eta Julek badute eskarmenturik itsasoak sorrarazten dituen

arriskueta. Kontalariak haranzkoaren gorabeherak isildu dituen arren, pertsonaiok bizi izan dituzte eta agintzen dioten joan-etorrian Juleri gainera etor dakizkiokeen galbide, kalte eta arriskuak beldurtzen ditu. Aurreikusi bezala gertatzen da: itsasoratu eta seigarren egunean hasi ziren haize eta ekaitzek eragindako kalteak konpontzeko Habanan hartu zuten aterpe. Hamabost egunetara irten eta, ekaitz erraldoiak mastak puskatu eta, itsasontzia noraezean uzten du. Ur eta janariaren errazionamendua, harik eta hamabost egunetara Lisboara zihoan ontzi batek jaso eta, «itxasketan eguraldi txar asko artuaz» (106), lurreratzen diren arte.

Oztopoak amaitu eta, itxura batean, nahia eskuratua zutenean, traba berriak galarazten du. Jule ezkontza-baimenarekin Ardibasotik iristean, Sabas giltzapean dute, guda gogorraren erdian lantoki zuen etxaguntza hartu zuten soldaduei aurre egin zielako, nagusiaren ondasunak babesteko. Jule joango da atxilotuta daukaten lekura eta, gatibuak bere eginbidea bete baino ez duela egin argudiatuz, preso askatzea eskatuko dio agintariari. Bi mutil hil izanagatik, Sabas hiltzeko agindua edozein unetan hel daitekeela eta, Mexikon dagoen goragoko agintariarengana lehenbailehen jotzea aholkatzen dio solaskideak. Mexikoko Apolinar izeneko agintariarekin bildu aurretik Sabasen ugazabarekin batuko da. Hiru bider ukatu diotela Sabasen askatasuna jakinaraziko dio ugazabak, baina, Jule agintariarekin elkarriketatzen denean, honen emazte Juste izango du laguntzaile. Zortea beste behin ere! Agintariaren emazteak Julek bere buruari ahots goraz euskaraz esandakoa ulertuko du. Justek aitortzen dionez, euskaldunak zituen gurasoak eta beti maitatu ditu euskal herritarrak. Horregatik, aginduko dio: «Egingo dot al dodana zeure alde» (109). Agintariak emaztearen hitzak bere egin ondotik, bi hilabeteren buruan askatzea hitzematzen dio, nahiz eta aurretik gerra bukatu izanak Sabasen gatibualdia laburtu zuen.

Gainditu dute elkarrekin ezkontzeko jasandako azken frogak: «Hainbeste naibage ta gora-bera igaro ta gero, eldu ziran, euren maitetasun zintzuaz, eldu biar eben tokira; alkar maitetuaz, alkarregaz bizitera» (111).

Ezkontzarekin ez zaie bukatu frogen garaia, ordea. Ezkontzeko zeukaten behaztopa-harriak jaioterritik urrutiratu ditu. Zoriontsu ziren Ardibasoko artzainok, Juleren gurasoek ezkontza-baimena ukatzean, zoriona galdu zu-

ten arte. Ohiko bizimodutik bereiziz eta zailtasunei aurre eginez bilatzen zutena aurkitu badute ere, lorpenarekin herriratzea dute, haatik, eginkizun. Gizarte-klaseak eragozten zion ezkontzak atera zuen Sabas Ardibasotik eta honekin ezkontzeko ezezkoak Jule; orain, berriz, garaipenarekin bueltatzeko tenorean daude. Itzuleraren ataria igarotzeko eretia da.

Abenturarako deiari erantzunez, atari bat iragan zuten, irteerarena, iniziazio-prozesuan sartzeko. Iniziazio-prozesuan frogei nagusitu ostean, itzuleraren atarian barneratzeko unea da. Irteera eta iniziazio-prozesua mingariak izan dira. Halakoa izango da itzulerarena ere.

Etorrerarako hartu zuten «Loyola» ontzian, eguraldi oneko egunak arztain eta euskal abestiez gozatuz, ekaitz egunak, ostera, ikaraturik, ematen zituztela, ezohiko gertaera berri batek asaldatuko ditu: ontziko bidaiari bati urre gorritan lapurtutako mila ogerlekoak Sabasen ohe azpian agertu dira. Giltzaperatu zutenean, Jaungoikoaren laguntza eskatu zuen. Julek, gatibu zeukaten senarrarekin batera egotea galdegin eta gero, biek laguntzaile berarengana jo zuten, Jaungoikoarengana. Ezohiko beste jazoera batek konponduko du arazoa: ontziko bidaiari batek lapurreta aitortzen du. Kontalariaren arabera, Jaungoikoaren laguntza jadetsi zuten Sabas eta Julek:

Bai Jaungoikuak ezaban nai izan errueza katigu egon zeitian (169).

Itzuleraren atarian barruratu zirenetik jasandako frogak goituta, Sabasek gogotsu besarkatu zituen Juleren gurasoak. Baita hauekin bizitzen geratu ere, eurentzako etxea egin arte.

Sabasen gurasoei buruzko zertzeladak kontakizunaren hastapenetako zeharkako aipamen soil batera mugatzen dira, pertsonaia nagusiak aurkeztean adierazitako «Goiketxeak euken seme bakar bat» (46) baino ez. Horren bazterrean lagatako etxera nekez itzul zitezkeen Sabas eta Jule, baina, aldi berean, garbi dago kontalariak egin hautua: Juleren jatorrizko etxera bihurtzen dira. Hala gertatzen da beti ipuin tradizioaletan, senarra emaztearen leinuan sartzten da eta horregatik harreman matriarkalaren isla moduan behatu izan da ipuin tradizionala.

Ardibason hasitako bidaia Ardibason bukatu da, zailtasun guztiak menderatu eta gero. Elkarrekin ezkontzea jomuga, egunerokotasuna bertan

behera utziz, bikoteak bizitako abentura amaitu denez, buelta daitezke berriro ohikotasunera, abiapuntukoarekiko desberdina den egunerokotasunera, egin duten bidean berenganatutako irabaziei esker. Julek eta Sabasek badute gura zutena, Sabasek oztopo zuen gizarte-mailak sorrarazi dizkien ibilerak azkentzean. Ardibatoratu eta, bigarren egunerako, artzainekin artzain-abestiak abesten daude «euren antxiñako artzain aldirian abesauten ebezan lez» (173), Sabasek asmatutako etorrera agurreko bertsoekin itxiz saioa. Ardibasotik urrutiratu zituen bidaiaren aurretik artzaintza ogibide eta zaletasun zutenek, jada ez dute ogibide, zaletasun huts baino, Sabas eta Julek «zeuken lan-arazorik eta euren atsegin ezitsubena izaten zan, auzoko artaldia goizaro mendiratu ta illuntzian etxeratzia; beste etxietako artzañakaz artzain-abestijak abesauteko goguz» (179).

Propp-en azterketak erakutsi zuenez, ipuin harrigarri tradizionalak igarobide-errituak adierazten dituzte. Ipuin hauetako heroia iniziatu gaiarekin bat dator eta bere borroka inimizio-frogen metafora da. Froga hauei nagusitzean heroiak altxor bat eskuratzen du (inimizio-ezaguera), balentria aintzat hartzea eta, familia sortzeko eskubidea. Noraezean Ameriketara emigratzean igaro zuen Sabasek errituetako sarbidea eta, han, lehen behaztopa-harriak gaindituta familia eratzea lortu ostean, Ameriketatik Ardibatorako etorreran jasandako azken froga garaituta, bere komunitatearen aitopena jasoko du.

Ardibasoko beste bi artzain ere jarri ziren Mexikorako bidean: Tomas eta Amele. Ardibasotik Mexikora joanak zirela kontatu gabe zeukanean, bat-batean, beste ohiz kanpoko gertaera batez baliatuz jakinarazten du kontalariak.

Veracruzzen zabaldu zen izurrite ikaragarria zela eta, hango ospitale batera bidali zuten Jule. Hiru hilabetera, Julek lantoki zuen ospitalera senar-emazte euskaldun batzuk eraman zituztela eta, hauek artatzeko eskatu ziotenean, nor izango senar-emazte euskaldunak eta, Tomas eta Amele izan. Gaixo zeuden arren, ez zitzaion gertatu Sabasekin bezala: berehala ezagutu zituen. Amelek Juleri esaten dionez bizimodua aurrera ateratzea izan dute atzerriratzeko zio:

Tomasenian ziran bost nebarreba, ta Tomasentzat ezeguan ezkontzari apur bat baño; nire aldetik, nebiarentzat zan etxaguntzia, ta

niretzat ezkontzari apurtxu bat. Ezkeunkan basetxe bat non bizi, ta gengoan geure aitamak elikatuten gendubezala geuk lanetan lagundubaz; baña nire nebia ezkondu ezkeru, ezin bizi izan giñeitezan etxe atan. Orregatik, Amerikatara gizadija biralduten ebiltzan salerosliak agertu ziranian (...) artu genduban ona etorteko burubidia (96).

Hilzorian egotera iritsi ziren Jule eta Amele sendatu ondoren, Takigapo etxaguntzan otsein moduan lanean hasi ziren Tomas eta Amele, baina, zergatik ez zekitela, ugazaba haserre zeukaten. Horretan, ugazabaren bi semeetako bat zauriturik aurkitu zuten, berba egiteko ere gauza ez zela. Tomas, Amele eta zauritutakoaren anaia giltzaperatu zituztenean, Tomas eta Amelek Jaungoikoaren laguntza eskatu zuten: «Sarri egiten eutsezan eskarijak Jaungoikuari zelanbait argitu eien gertaera guztijen edestija» (131). Tomas eta Amele preso zeuzkaten presondegian bisitatu eta gero, Sabasek Takigapo etxaguntzara jo zuen, zaurituaren gurasoei, besteren artean esatera, sortutako auzian Jaungoikoak bitartekaritza egingo zuelakoan zegoela:

baña uste dot Jaungoikua jarriko dala bitartez auzi orretan, bako txari bere sarija edo zeatzia emoteko (131).

Sabas igarleak igarriko du. Berrero, ezohiko jazoera bat tarteko helduko da laguntza: seme zaurituak hitz egiteko ahalmena berreskuratuz, anaiak jipoitu zuela aitortzen du. Horra hor, Sabasen usteari eta, Tomas eta Amelearen eskaerari erantzuna.

Gertatuak gertatuta, Takigapo etxaguntzan jarraitzerik ez zutela bere eginda zeukaten Tomasek eta Amelek, nagusia jakinaren gainean jarri aurretik, atzera ere, laguntza jasotzen dute: dirudienez, Sabasi hil berri zaio langile bat eta honen lekua betetzea eskaintzen die, berrogei ogerleko soldatarekin Tomasi, eta, hogeikoarekin, Ameleri. Besterik ere egiten du Sabasek: Ameriketara joateko agindu zizkioten lur eta etxeak eskuratu ezinik zebilen Tomasi, hauek bereganatzen lagundu. Non emango lurrok eta, Sabasen etxaguntzatik hurbil samar: beste behin ere, zortea lagun. Horiek horrela, aurreratuta zeukan diruarekin alogereko izatea utzi ahal izan zuen Tomasek eta eragozpenak gaintituz, oreka beretu. Jai egun guztietan, bi bikoteak biltzen ziren «ta guztiz gogotsu abesauten ebezan Ardibason gazetetan abesau oi ebezan artzain-abestijak» (136).

Oraindik, ordea, Tomas eta Amelerentzat ez da amaitu frogen aldia. Lapur batzuk Tomas bahitu eta, berreskuratze saria galdegiten diote Ameleri.

Sabas Ameriketatik Ardibasorantz zekarren itsasontzian atxilotu zuteanean, honen emazte Julek harekin batera atxiloketa pairatzea aukeratu bezala, Amelek ere, diru-ordainketa egiteko hitzartutako elkartzegunean itxarongo du Tomasengana eraman dezatela erregutzeko bahitzaileei. Eskaria onartu ziotenez, bahituta zeukaten tokian batuko dira senar-emazteak. Lapurrek Ameleri galdetzen diotenean, «Zegaitik azartu zara, gau illunian etorten ezagututen eztozuzan gizonakaz?», honek, «Il zein bizi, senarra alikarriñen ikusi nai izan dodalako; orain ondo nago ilteko be, senarragaz» (187) ihardetsiko du.

Larrialdia igarotakoan gogoratuko dira galeraz. Tomasen hitzetan, «Geure ekinialako lanakaz urte batzuketan irabazi doguna, eruan deuskube» (187). «Artu eruapena» da ezbeharrari aurre egiteko modua. Baina, Sabas eta Jule eroapena hartzeari lotu zitzaizkionean, Sabasek laguntza eskatu eta erdietsi legez, Tomas eta Amelek ere laguntza jasoko dute, Mexikoko epailearen jardunagatik. Epaileak, lapurren berri zuenak Auzitegira jotzeko jakinarazi zuen. Hala egin zuen Tomasek, baita soldaduak bahituta eduki zuten lekura gidatzeko prest azaldu ere. Lapurrek atxilotuta, dirua bihurtzeaz gain, sakelako urrezko erloju bat oparitu zioten Tomasi bide-erakusle izateagatik.

Kontalariak aurkeztutako sei artzainetatik bostek izango dute atzerria bizileku, bosgarrena ere, Agaton korkox, Ameriketara joango baita. Esan bezala, seigarrena, Martin besobakar, Ardibasoko artzainen abenturak hasi aurretik hil zen, idi baten erasoaren kariaz.

Sabas, Jule, Tomas eta Amele Mexikon jai egunetan biltzen zirenean artzain abestiak abesteko «utsune andi bat ikusten eben: Agaton-korkotx alboka soñuba jotzen, izaten zan gaztetan bosgarren artzain-laguna, ta aren utsunia eguan euren artian» (137). Sabasek dioenez, «irabaziko jubek biziteko biar daben gaña, baña ona baletoz, uste juat gehiago irabaziko leukie-la» (137). Tomasek arreba Genareri, Agaton korkoxen emazteari, zuzendutako gonbitari abegi ona egin zioten hauek, zeren eta «diru gutxi aurreratuten eben, eta urrunera jua bihar izan arren, irabazbide obiaki poztu ebazan» (139).

Diruarekin ala gabe, itzultzeko asmo sendoarekin abiatzen da Agaton: Ardibason nahi luke betiko atsedean hartu. Negarrez agurtu senitartekoak eta «Ijeldo» ontzian itsasoratzen da emaztearekin batera. Bidaiek arriskutsu izaten segitzen dute: izu-ikararik gutxitan ateratzen dira. Hasteko, Bermeoko txalupa bat hondoratu izanak, Santanderren gelditzera behartu zituen hondoratutako txalupakoak lurreratzeko eta beren ontziak jasandako kalteak konpontzeko. Atzera itsasoratu zirenean, beste ontzi batek jo eta, kalte berriei aurre egiteko A Coruña dute hurrengo geltoki. Zailtasun hauek igaro eta, ostera ere, bidaia jarraitzeko direnean, Genare, Agatonen emaztea, «Osasunaz eltzen bagozak, beste bein orraitiaño enaiubek arrapauko itxasuok. Jakin izan banesuban olako galbidiak dagozala, ni etorri? Bai zera!» (143) esatera daraman kinka larrian sartzan dituen ekaitzak harrapatzen ditu.

Ardibasoko bost artzainak Ameriketara batu behingoz eta, hurrengo igandean bertan, «Agaton eta Sabasek antxina lez alboka soñuba jotzen iardubela, ta toki atan abesau ebezan gogotsu Ardibason gaztetan abesauten ebezan artzain-abestijak» (146).

Tomas eta Amelek bueltatzea erabakitzen dutenerako, Agaton eta Genarek ere, diru-egarri handiagorik ez eta, prest daude hauekin batera etortzeko. Ardibason ondo bizi izateko beste baliabide daukatenean, Sabas eta Julek bezala, herriratzea dute jomuga.

Aurretik itzuli ziren bi artzain-lagunen bidaia gorabeheratsuen parekoa jasango dute. Egun politak izango dituzte «Oiz-mendi» itsasontzian, ekaitzak estutasunak dakartzkien arte. Ekaitzaren osteko lasaitasun-egunak beste itsasontzi batek jo zituenean bukatu ziren. «Oiz mendi» arin hondatu zenez, beste ontzia dute aterpe. Jaso zituen ontziak elikagai gutxiegi eta, lehen egunetik bertatik, janariaren errazionamendua, Ingalaterrako itsasbaterrean sartu ziren arte. Londresen iragandako hogeit eta hiru egunen buruan, Bilborako ontzia eta hemendik zaldi-gurdian Ardibasora. Ardibaso izan zuten beti Lurbira honetako zeru. Azkenik zeruratu dira. Berrero, eguero euren abestiak abesten dihardute Ardibason.

Artzainok tokiko heroiak dira, noski; ez unibertsalak. Kontatutako istorioak banakoaren helburuetara biltzen du arreta, biktima hobengabeei eta gizartean gauza handirik ez daukatenei egin dakizkien ordainetara. Garai-

penetik eskuratutakoa heroiak berak gozatuko du. Norbere etxearen gobernurako erdietsitako altxorra da.

Kontalariak kontakizunaren hasieran zehazten du artzainon adina: neskak hogeitaz azpitik dute; mutilak, hogeia pasa berri. Bizitzako legea da gurasoen zaintzapean hazi ondotik, heldutasunerako jautzia egitea, nork bere familia eratuz. Gizarte-bizitzan aro batetik bestera igarotzeko dagoen premia du oinarri iraganbide-errituak. *Jaioterri Maitiako* artzainek gurasoen babespean bizitzetik irteteko adin-modua harrapatua dute.

Zilbor hestea bigarrenez eteteko tenorean daude. Bigarren etenaldia familia osatzeko da, baina maitasun-mailako harremanez harateko eskakizunak ditu, ondorio ekonomiko jakinak dituelako: familia berria gune autonomoa da.

Hiru bikote nabarmentzen ditu eta bakoitzarekin egoera desberdin bat irudikatzen. Hiru mutilek gabeziaren bat dute: Sabas otseinak ez du maite duen Julerekin ezkontzeko beharko lukeen posizio soziala. Tomas nahiz Amele, ez dira oinordeko; Agatoni, berriz, korkoxak ezkontza-eskari bat zapuztu dio, Doroteri luzatutako ezkontza-eskaria, hain juxtu, baita zerratua zuen ezkontza bat ere, Martek korkoxik gabeko lehengusu indianoaren gizarte-maila hobetsi zuenean. Hala, otseina izateagatik, oinordekoa ez izateagatik eta korkoxduna izateagatik pairatutako nahiezak behin betikoz bukatzeaz gainera, Ameriketara lortutako irabaziek beren komunitatean irabazle legez aurkeztea ahalbidetuko diete: «Tomas, Jule ta Ameleren nebarrebak eta Agatonen anaieak be, Ameriketara juateko gogo andijaz egozan, jakin ebenian diru asko eukela Ardibasotik juan ziran guztijak» (171). Itzultzean, beren etxeak eraikiko dituzte Ardibason. Bat ez ezik, bi. «Sabas ta emaztiak artu eben etxe bi alkarren onduan eregiteko burubidia; bata eurak bizi izateko, ta bestia (...) maizter bat bizi izateko. (...) eta juan ziran bizi izatera euren etxe barrira. Juleren neba ezkonduko bat, (...) alboko basetxera (...). Onak emongo eutsen etxagunari, artzen eben uzta guztijaren amarrena, urteko sari edo alorgetzat» (179). «Tomas ta Agatonek artu eben (...) etxe eder bana egiteko burubidia, albuana maizterrentzat beste etxe bana ebela» (225). Ziurtasuna, aterpea eta babespea sinbolizatzen dituen etxea Ardibason jasotzen dute.

Honela bada, Ardibasoko artzainok, emaileen laguntzarekin heldutasunerako iraganbideak zituen baldintzei erantzun diete. Bidaiak sorrarazi dizkien frogak gainditzean ateratako onurekin Ardibason daude:

Ardibaso izan zan beti euren Lurbira onetako zeruba, ta azkenian araxe biurtzeko gururijaz egiten ebezan alegiñak, onbidiak jarraitubaz euren irabazbidietan. Jaungoikuak lagundu eutsen atsekabietan, eta zorionaz eldu ziran jaioterrira: aitamak besartetu gogoz ta Aritx-tantaipian euren abesti maitiak egunaro abes egitera (226).

Abenturaren deiari jaramon eginaz ibilitako bideak heldutasunerako jauziaren eskakizunak ondo baino hobeto betetzea ekarri die: ezkondu, familia eratu, etxe baten jabe egin eta inoren menpeko langile izan gabe, beren zaletasunari emanak bizi.

2. Ereduzkotasuna

Etxeitak *Jaioterri Maitian* ezkontzak, ezkontzetarako gurasoen baimenak eta aberastasun-kontuak metatzen ditu. Horra hor bere interesguneak. Ezkonduen ondorengoez berri emateak ere ez du erakartzen. Ardibasoko artzainek seme-alabak izan zituztela ez du iragartzen jaioterrira bueltatzea erabakitzen duten arte. Sabasek eta Julek Donostia zapaltzen dutenean hartzen ditu ahotan, lehen eta azkeneko aldiz, hauen umeak: «senar-emazte bijak, seme-alabakaz» (170). Berdin jokutzen du gainontzeko artzain-lagunekin, «Tomas ta Agaton, seme-alabakaz, jaioterrira juateko asmuetan ebiltzazanian» (198).

Denbora-tarte zabaleko elisio ugari egiten dituen *Jaioterri Maitiako* kontalariak, zenbaitetan harrigarriak ere suerta daitezkeen elisioetara jotzen duenak, —aurreko pasartean adierazitakoa, kasu, artzainok familia izan zutela itzuleraraino ezkutatzea—, gurasoen ezkontza-baimenik ez du behin ere isiltzen istorioan zehar aipatzen dituen ezkontza anitzetan. Bederatzi ezkontza aitatzten ditu, inoiz alboratu gabe ezkontza-baimena jakinaraztea. Zenbaitetan, ezkongaiaren gurasoek jarritako ezkonsaria ere zehazten du.

Ardibasoko bizilagunak eta hauekin harremanetan daudenak aberatsak ez direnez, asko estimatzen dute ongizate ekonomikoa. Azken finean, modu

batera ala bestera, guztien kezka da bizimodua erraztuko duten baliabideak edukitzea⁵. Jule eta Sabas ez ditu arduratzen, baina hauen nahia betetzeko ere nahitaezko izango da.

Nola ez da izango, bada, on desiratua bizitza-maila hobetzea, Juleren gurasoen burua lausotu eta, maite zuen otseinarekin ezkontzea ukatzen diotenean; Tomas eta Amele nora joanik gabe geratzen direnean Ameleren baserriko oinordekoa ezkontzean eta, Martek Agatonekin zerratuta zeukan ezkontzari lehenesten dioenean!

Esan den moduan, Etxeitak banakoaren helburuetara biltzen du arreta, biktima hobengabeak eta gizartean ezer askorik ez dutenak lagunduz. Artzainetako bakar batek ere ez du gauza handirik, biktima nagusia, halere, Agaton da. Badirudi daukan akatsarengatik ordainketa nabarmenagoa egin gura diola honi, atsekabe bat baino gehiago sorrarazi dion korkoxa eramatearen laztasuna gutxituz.

Maite zituen neskekin Agatonek baino ez du frakasatu artzain-taldean. Horietako batean, korkoxa zeharo erabakigarria izan da; bestean, korkoxaz gain, diru-iturrien neurriak ere zerikusia izan du. Zertzelada hauek bultzatzen zezaketen Etxeita akatsaren zama arintzera.

Mintzagai den ordainketa nabarmenagoaren zantzua, pasadizo desberdinek kontatuz, kontalariak korkoxari irekitzen dion tartean dago. Korkoxadunei buruzko kontuak, betiere, akatsari garrantzia kentzera bideratzen dira. Era berean, ordainketa nabarmenago horren zantzu izan daiteke, Mexikoko atzerrialdian, gainerako artzain-lagunei ezarritako oztopoetatik aske utzi izana, baita Ardibasoratu diren beste bi bikoteen lorpenak menderatu-tresna bihurtu ez dituenen, Agatoni, arbuiatu zuten bi nesken aurrean garaile azaltzeko aukera eman izana ere.

Nahiz eta Ardibasoko artzainen eragozpenak gainditzea gertaera guztien akuilu izan, ikaskizuna ez da, horregatik, Ameriketara aberastu eta sorterrira itzuliko zara jatorrizko komunitatearen aurrean zure etekinak erakustera.

⁵ «Martek gogo betiaz nai eban ezkondu Agatonegaz, Ardibasoko etxietan egiten ziran gaztaiak erostia ziurpetzeko» (114).

Ardibasoko artzainek hala egin badute ere, Etxeitak argi adierazten du atzeriratutako guztien esku ez dagoela. Kausen azterketa saihestuz, bi frakaso ere aipatzen ditu. Bata da, Sabas eta Julek jaiolekura bueltatzeko hartu zuten «Loyola» ontzian mila ogerlekoak ostu zituenarena: etxeraino iristeko beste diru ez izateak eragin du lapurreta. Bestea, berriz, urre hautsak biltzen zebilela jasandako istripuak hil zuen Michel-pelota durangarra da, «Urre-zalako / Berton geratuba» (163), azpian harrapatu zuen harriaren gainean irakur daitekeenez. Itxura, bi etsenplu hauekin ondorioak zehaztea bilatzen du: «Amerikak egin» gabe gelditutakoak ere badira. Laguntza izan dutelako itzuli dira garaile pertsonaia nagusiak, baina artzainok izan duten babesa ez du normahik erdiesten.

Artzainek beraiek aitortzen dutenez, Jaungoikoaren laguntza izan dute. Iraganbide-errituaz jarduterakoan azaldu denez, bizi izan duten abenturan laguntzailearen zeregina ezinbestekoa izan da. Ez da edonork lor dezakeen bitartekoa: aurreko pasartean aurkeztutakoak lekuko. Ameriketara joandako ezezagun horiek gerizatuko zituen laguntzailearen baten gabeziarengatik frakasatu duten bezala, heldutasunerako prozesuan laguntza jaso duten artzainon aurrean, Ardibasoren inguruetan ere badira zaindaririk gabe geratutakoak. Beraz, behatu beharra dago zerk bereizten dituen batzuk besteengandik.

Laguntzaileak heroiaren portaeraren zuzentasuna egiaztatzen du (bere ontasuna, eta, oro har, joko-arauden ezagutza) eta arrakasta bermatzen dio. Naturaz gaindiko indarrek balentria gauzatzera laguntzen dute. Ardibasoko artzain-lagunen aro batetik besterako jauzian horrela gertatu den arren, ez da hedatzen *Jaioterri Maitian* aldaketarako abagunean zeuden pertsonaia guztietara. Laguntzaileak beren jokaera desegokitza jo duen seinale.

Agaton korkox mespretxatu zuten bi nesken itxaropenak ez dira bete. Genarerekin ezkondu baino lehen Dorotek esana zion Agatoni, «Ez, Agaton, etxubat biar korkotxik» (86) eta kontalariak dioenez, Martek «Ziurziur uste eban lengusuba beragaz ezkonduko zala, ta siñismen onegaz zelan gomuta izango eban lepuan tontorra eukan senargeia?» (115). Irabazpide hobearen indianoengatik erdeinatu zuten bi emaztegaiekin aitzinean garai-pena erakusteko egokiera du Agatonek, biek, Dorotek eta Martek, naturaz

gaindiko laguntzarik gabe, frakasatu dutenean. Agatonen arabera, Jainkoak zigortu du Dorote, bide onetik urruntzeagatik: «eta gizabide orregaz, Jaungoikuaren bidietatik aldentuten danak, geienean idoro oi jon zoritxarra; aberastasunaz arroturik, aldendu intzanan bide onetik; baña ikusi don, Jaungoikuak zeatzen dauzala egite txarrak» (221). Dorotek onartzen dio esana, baita barkamena eskatu ere. Berdin egingo du Martek.

Agaton ezagutu zutenean zeukaten ogibidearekin jarraitzen dute: gazta-saltzaile. Doroterekin ezkonduako lehengusu indianoa, «aberats samar eguan; baña zoritxarrak amaitu ebazan laster bere dirubak eta bera» (221). Agatonekin ezkontzekotan zen Martek ere lehengusu zuen Polentzi indianoa hobetsi eta, honek senitartekoarekin ezkontzea gaitzesten duela adierazten dionerako beranduegi da, ordurako Agaton Genarerekin ezkondu dagoelako. Paulin mandazain zarkotearekin ezkontzeko aukera baino hobetik ez zaio iristen eta, dirudienez, mandazainaren irabaziek ez dute ahalbidetzen etxeoandre bihurtzea: lehengo lanean dihardu, gazten salerosketan.

Horra zigortzen dituen emakumeak. Hauek ez dute jadetsi laguntzailerik sartu diren atakatik aterako dituenik. Laguntzaileak izan dituzten emakumeak Jule, Amele eta Genare dira. Saritzen eta zigortzen dituen emakumeen arteko bereizgarri nagusia honakoa da: ereduizkoak, gizonezkoek alderdi ahulen bat izanda ere, maite badute, ahuleziak ez ditu batere atzerarazten.

Jakinarazi denez, alderdi ahulen baten jabe dira Etxeitak moldatzen dituen hiru artzain gizonezkoak: Sabas otseina da; Tomas, oinordekotza indarrean daukan gizarte batean ezkonsari apur bat baino ez daukana; Agatonek korkoxa du. Gizonezkoaren alderdi ahul horrek ez zuen inolako bazterketa-rik eragin ez Jule, ez Amele, ez Genarerengan; izan ere, Genareri «ez utsan ardura Agatonen tontorra gora-bera» (115), baina korkoxik gabeko indianoak hobesten dituzte Dorotek eta Martek. Agaton korkox erdeinatu zuten bi emakumeak zigortzen ditu Etxeitak.

Ereduzko emakumeen ezaugarri da, halaber, maite duten senarraren patuarekin bat egitea. Gizonaren laguntzaile izan. Gizona da liderra eta erabakiak hartzen ditu, emakumea jarraitzaile leiala den bitartean. Senargai zuen

Sabas soldaduek giltzapetu zutenean, diren eta ez diren ibilera gaitzak egin zituen Julek preso zeukaten agintariei aska zezatela galdegiteko. Senargaia-
ren patuari horrenbeste uztartu nahi zaio, «Neure senargeia da, jauna, ta
ilten badozube, bera ta neu ilgo gara» (108), esateraino heltzen dela. Jarre-
ra berbera erakusten du Ameriketatik Ardibasorantz dakartzan itsasontzian
lapurreta salatuz, Sabas atxilotzen dutenean: berarekin gatiba dezatela es-
katzen du.

Amelek ere, Julek bezala jokutzen du. Senarra bahitu ziotenean ezkuta-
tuta zeukaten lekura eraman zezatela erregutzen duen Amelek, bahitzaileak
beraiek zurturik uzten dituen mendi-ibilera luze eta neketsua egingo du.

Marte eta Genare eskuetara ere etorriko dira Agaton dela eta. Geroago,
Agaton Ameriketatik itzuli ondoren, Marte gatzak eroatera joaten denean
Agaton eta Genareren etxera, Genarek senarra defendatuko du, Marteri
egotziz lehenaldiko gorabeheren errua.

Gurasoek maite zuenarekin ezkontzeko baimena ukatzean, saritutako
beste bi emakumeek –Amelek eta Genarek– pairatu gabeko behazto-
pa-harria gaineratzen zaion Jule, beste ikasgai bat gehitzeko bitarteko bihur-
tzen da. Gurasoen esana okertzat jo arren, esaneko izaten jarraitu eta, eroa-
penari lotuz, haien oniritzia izan arte itxaron zuen. Karlos indianoa zen
Juleren amarentzat egokiena; kontakizunak, alabaina, txarto zebilela frogat-
tuko du. Etxeitak Juleren aukera hobesten du, desegokia izan den gurasoen
erabakiari zigorrik ezarri gabe, horregatik. Zigortzen dituenak aro batetik
besterako iraganbidea zuzen egin ez dutenak dira. Juleren gurasoen jokaera
salaketa hutsean gelditzen da.

Seme-alabak ezkontzeko adin modura iristean, gurasoei dagokie baimena
ematea. Egoera horretan badakite gurasoek beren gurariak seme-alaben zo-
rionaren aurretik jartzen. Hala egin zuten Juleren gurasoek, Sabas otseina
zelako bi gazteon arteko ezkontza baztertzean. Sabasen ordeztu, Karlos india-
noa nahi lukete, Juleren ezezko borobila jasoaz.

Ordurako Domingo Agirrek *Kresalan* (1906) adierazita zeukan ikuspegia
berresten du Etxeitak. Gurasoen baimena nahitaezko baldintza da ezkon-
tzeko. Gizartean indarrean dagoen araua da. Lau urte lehenago Agirrek
esana zuen *Kresalan*:

Sarri dakie gurasoak etxeko seme-alaben zorigaiztoa egiten: baztuk (...); da, geienak, semealabak bizi bide barria artu bearrean edo ezkongei dagozanean, umien zorionari baño euren (gurasoen) uste ta gogoari geiago ta obeto begiratu oi deustielako.

Alperrik da esatea osoro ta geiago eziñean maitetuten dituela euren umeak. Ori danok dakigu, baño, nire ustez, maitetasun guztien azpian, sustrai barruan, biotz mamiñean, bakotxak norbere ondo-naia, norbere buruaren maitetasuna idoroten dau bestienganaoagaz nastean, da gurasoak be bai euren.

Orregaitik, seme alabak ezkontzeko egunetara elduten diran eretian, gurasoak eztira euren guraria ukatu gura, euren gogo betekoa eztana eztabie nai etxean, naiz da izan semien gurarikoa, ona, adjutua, elizkoaia, ta langille maratza etxera ekarri gura dan mutil edo neskatillea. Ta guraso askori gogoa beteteko, dirua ta ondasuna izaten dira gauzarik onenak. Euren iritxiz, etxejauntzakoak etxejauntzakoakaz ezkondu bear dira beti, maizterrakaz maizterretakoak.

Egia da, semien gañean, Jaungoikoak eta Izakiak emoniko aginpi-dea daukiela gurasoak, eurai jagokela esonde ta erakusmen zuzenak emotea; baño eztabie aztu bear euren aginpide ta esanetan Jaunaren legeari ta seme-alaben onari begiratu bearrean dagozala. Zarrago diran aldetik argi geiago euki daroe, ta erakutsi daiela euren gogamena: baño ez beti jarraitu eragin, seme alabak errukarri izateko zori ta agiñean ipiñiaz.⁶

Ardibasoko bizilagunek badute antzik Agirrek *Kresalan* itxuratutako Arranondokoekin. Batekoek eta bestekoek, salbuespen bakanen batekin, irabazi urriekin gobernatu behar dute beren egunerokotasuna eta testuiguru horretan bada seme-alabak ezkontzeko garaira heltzean, gaizki portatzen den gurasorik. Jokaera okerraren eragilean ere bat datoz: seme edo alabarentzako ezkongai epaitzeko irizpide nagusia honen errentak izatea. Ardibason eta Arranondon diru-sarrerak hobetzeari asko begiratzen zaio.

⁶ Agirre, D., *Kresala* (1906). In Villasante, L. (Ed.): *Kresala*, Oñate: Arantzazuko frantziskotar argitaldaria, 1976, 115-116.

Oker zebiltzan *Kresalako* Anjel eta Mañasiren gurasoak, baita Julerenak ere, baina, aita-amen begiko den ezkongaiak gogoko ez izanagatik, Etxeitak ere, Agirrereren «semien gañean, Jaungoikoak eta Izakiak emoniko aginpidea daukiela gurasoak» horri eusten dio, ezkongaiari esaneko izatea eskatuz eta gurasoen aukera onartezina bazea, eroapena hartzea gomendatuz. Joko-arauari atxikitzen zaio Etxeita, nahiz eta gurasoen erabakia ez dela beti zuzenena argi eduki. Esan gabe doa: bi eleberrigileek eroapena hobetsi ostean, kontakizunaren hariak erabiliko dituzte, guraso batzuen ahuleziak agerian ipintzeko eta hauei arrazoia kenduz, zintzo jardun duten seme-alabak saritzeko, beren guraria lortzen lagunduz.

Besterik ere irakasten du Etxeitak. Senitartekoen arteko ezkontzak desegokiak dira: erdiz erdi asmatu zuen Marteren lehengusuak, bien arteko ahaidetasuna elkarrekin ezkontzeko eragozpentzat aurkeztu zionean; izan ere, Adelaida izeneko neskaekin ezkondu eta gero, ez dirudi inolako arazorik izan duenik. Ikusita nahiezen bat duten bikoteez arduratzen dela, ezkontza horren osasunari buruzko berririk eza, iraganbidearen eskakizunak gorde dituen seinaleztat har daiteke, bestela, kontatuko baitzukeen. Ameriketatik etorritako lehengusuarekin ezkondu zen Dorotek irudikatzen du ahaideen arteko ezkontzaren desegokitasuna, zigortua izateak erakusten duenez.

Etxeitak ez du adierazten ahaideen arteko ezkontza baztertzera eraman zezakeen zioa eta, horrenbestez, ez dago ezagutzerik. Agian, geroago euskal kontakizunak jasotako gertariaren beldur da, J. A. Irazustaren *Joañixion* (1946) azaldutakoarena, hain juxtu. Ameriketara aberastutako Joañixio Euskal Herriratu ondoren ilobarekin ezkontzen da. Ezkontzatik jaiotako seme-alabak gaixoak dira⁷. Dena den, Etxeitak Doroteri ezarritako zigorrak ez du zerikusirik ondorengoekin, bizibide-mailarekin baino: gazten salerosketara bihurtu behar du berriro, lehengusu indianoaren zoritxarrak senarrik eta honen ondasunik gabe laga dutelako.

Bidegabekerien artean, indartsuagoaren eraso ere salatzen du.

⁷ Ik. Irazusta, J. A., 1946, *Joañixio*, Buenos Aires: editorial Ekin.

Gizona emakumea baino indartsuago da eta honek jasandako indarkeria mendekatzea dagokiona, auzitegiaren esku uzten ez bada behintzat. Marteren senar Paulin mandazainak Agatonekin borrokan egingo du Marteri koplak jarri izana leporatuz. Agatonen anaia sendoak banatuko ditu.

Jule ezkontza-baimena eta barkazioa eskatzeko gurasoek Ameriketatik etortzera derrigortu zutenean, amarekin etxerantz zihoan batean, gizaseme batek jo zuen. Ilun egonagatik, ezagutu zuen: berarekin ezkondu gura zuen Karlos indianoa zen. Oihal-saltzaile zen Karlos etxera joan zitzairenean, Agaton korkoxen anaia morrosko batek, honela esan zion: «Orixe zan bada egin zenduban lanik txarrena, emakuma bat jotia. Bere neba jo izan bazenduban eneutsun ezer esango, baña urtenbiderik eztaukan gizalabia jotia, egin leikien egitade txarrena da» (105). Juleren neba bien asmoei aurreratu zitzaion Agatonen anaia morroskoaren jipoia zorra kitatzeko bestekoa izan zela epaituz, bertan behera utzi zuten beren egitekotzat zeukatena.

Euskal jatorriko Akillin Mexikoko korkox aberatsaren semeak eta, Tomasen eta Amelaren alaba Justek, ezkontzeko gurasoen baimena dutenean, orduraino aipatu gabeko Makari izeneko sendagile batek egiten du agerrera Justeri zaplada ederra eman eta ihes egiteko. Makarik Justerekin ezkondu nahiko zukeen ustean oinarritzen dute erasoaren zioa. Balerenek –Juleren nebak– eta Silbesterrek –Tomasen anaiak– jipoitu nahi bazuten ere, azkenean, epailearengana eraman zuten auzia. Aitorpenen ondoren sei hila-betetako kartzelara zigortu zuten.

Oinarri bat baino ez dute ikaskizunek: ereduzko portaera saritu eta arbuiatzen dena zigortu, salbuespen bakarrarekin; izan ere, gurasoen hutsegi-tea seme-alaben ezkontza-baimenetan, salaketa soilera mugatzen da. Seguru asko Agirrek baieztatu moduan «semien gañean Jaungoikoak eta Izakiak emoniko aginpidea daukielako» gurasoek eta, Jainkoarengan jatorria duen eskumena izanik, aginte horren erabilera txarra bera ere ezin zigor daitekeelako.

J. M. Etxeitak bizitako edo atzemandako errealitatearen erretratu bat eskaini zuen eta adierazteko, modu errealista ipuin tradizionalaren morfologiagatik ordezkatzuz, kontakizun-eredu honek erakartzeko eta jarraibideak erakusteko dituen ahalmenez baliatu zen. Ipuin tradizioaletan bezala, ahu-

lak zaintzen ditu. Ahula mendekoa da, gainetik norbait edo zerbait izateagatik: gurasoak, ugazaba, indartsuago dena, akatsik gabekoa, anaiarik zaharrena. Mendekotasunen bat pairatzen duten artzainok babesten ditu Etxeitak: Sabas posizio sozialetik, Jule gurasoen lausotasunetik, emakumeak gizakumearen erasoetatik, Tomas eta Amele oinordekotzaren ondorioetatik, Agaton korkoxaren akatsetik. Bizi izan duten abenturan laguntza eman die garaile atera daitezten.

Bibliografia

Agirre, D.: *Kresala* (1906). In Villasante, L. (Ed.): *Kresala*, Oñate: Arantzazuko frantziskotar argitaldaria, 1976.

Etxeita, J. M.: *Jaioterri Maitia* (1910). In Sarriugarte, I. (Ed.): *Jaioterri Maitia*, Bilbo: Labayru Ikastegia, 1988.

Ferreras, J. I., 1973, *Los orígenes de la novela decimonónica (1800-1830)*, Madrid: Taurus Ediciones.

Irazusta, J. A., 1946, *Joñixio*, Buenos Aires: editorial Ekin.

Propp, V., 1977, *Morfología del cuento*, Madrid: editorial Fundamentos, 4. argitalpena.

———, 1981, *Las raíces históricas del cuento*, Madrid: editorial Fundamentos, 3. argitalpena.

Piarres Larzabalen antzerkigintza, euskal identitatearen paradigmatzak

La labor teatral de Larzabal, paradigmas de la identidad vasca.

Le théâtre de Larzabal, paradigmes de l'identité basque.

Larzabal's theatre work, the paradigms of Basque identity

ETXEBERRIA, Ixabel
Université Michel de Montaigne-Bordeaux III - Laboratoire
IKER-UMR 5478 (CNRS-UB3-UPPA)

Noiz jaso: 2016-02-26

Noiz onartua: 2016-04-25

Euskera. 2015, 60, 2. 565-584. Bilbo
ISSN 0210-1564

Egilea Larzabalen garaian Euskal Antzerkia nolakoa zen deskribatzetik hasten da: Antzerki herrikoia, amateurra, euskaraz egina eta ideia aldetik libreagoa zena. Testuinguru honi atxikiz Larzabalen antzerki moldea lantzen du. Eredu moralistatik urrun, psikologiari lotuko zitzaion antzerkia non pertsonaien nortasun eta izaerak garrantzia duten. Bestalde gai sozia- lei buruzko kezka ageri duen, beti ere injustizia pairatzen dutenen alde. Euskara eta euskal komunitatea prestigioatzen saiatu zen beti. Azkenengo urteetan, hegoaldeetik etorritako erre- fuxiatutekin harremanetan, politikara gehiago hurbildu zen eta ondorioz bere lan batzuk Euskal Herriko historiako pasarteetan oinarrituko dira.

Hitz-gakoak: Piarres Larzabal, Euskal Antzerkia, antzerki herrikoia, Enbata.

La autora comienza por describir como era el Teatro Vasco en aquella época: teatro po- pular, amateur, escrita en euskera y con mas libertad en cuanto al tratamiento de los temas. En este contexto analiza a su vez las características del teatro de Larzabal. Alejándose de un modelo moralista sera un teatro muy cercano a la psicología de los personajes, centrándose en la personalidad de ellos. Un teatro atento a las problemática sociales, próximo a los más desfavorecidos. Siempre trato de prestigiar al euskera y a la comunidad euskaldun pero se puede decir que en los últimos años se volcó más en la político y estableció mucha relación con refugiados que provenían del sur de Euskadi. En consecuencia muchos de las obras de esta época se basan en acontecimiento relevantes de la historia de Euskal Herria.

Palabras clave: Piarres Larzabal, Teatro Vasco, teatro popular, Enbata.

L'auteur commence par décrire le Théâtre Basque de cette époque : théâtre populaire, ama- teur, écrit en basque et avec une plus grande liberté dans la manière de traiter les sujets. C'est dans ce contexte qu'elle analyse à son tour les caractéristiques du théâtre de Larzabal. S'éloignant d'un modèle moralisateur, il s'agit d'un théâtre très proche de la psychologie des personnages, axé sur leur personnalité. Un théâtre attentif aux problématiques sociales, proches des plus défavorisés. Il essaya toujours de mettre en valeur la langue basque et la communauté basque mais on peut dire qu'au cours de ses dernières années il se consacra corps et âme à la politique et il établit des rela- tions très étroites avec les réfugiés qui venaient du Pays Basque Sud. C'est pourquoi de nombreuses œuvres de cette époque sont basées sur des événements importants dans l'histoire du Pays Basque.

Mots-Clé : Piarres Larzabal, Théâtre Basque, théâtre populaire, Enbata

The author begins by describing the situation of Basque theatre at the time of Larzabal: a popular theatre, amateur, written in Basque and with a fairly free treatment of ideas. In this con- text she analyses Larzabal's theatre style. Far from the moralising model Larzabal's theatre is psychological, where the personality and nature of the characters have their importance. A con- cern for social matters is also visible, always coming down on the side of those who suffer injustice. He always tries to give prestige to Basque and the Basque speaking community. In his final years, from his relationships with political refugees from the southern Basque Country, he became more political and as a result some of his works are based on historical incidents from Basque history.

Keywords: Piarres Larzabal, Basque theatre, popular theatre, Enbata

Piarres Larzabal idazlea aipatzeak eremu oso zabalera eramaten gaitu. Idazle goiztiarra eta berehala begiratua, inguruan zituen euskal idazleek, besteak beste Piarres Lafitte, ohartu baitziren gaztetxoak dohaina zeukala, horrela bultzatu zuten jarraitzera. Jarraitu zuen, poliki, bere idatzietan inor erasotu gabe, gazte batek idatziko zituzkeen lanak sortuz, ipuinak, antzerkiak. Hau, gerla baino lehen, gure bigarren gerla, 1939an hasi zena, ez Hegoaldekoek ezagutzen duten 1936ko gerla. Azken hau, haatik, ezagutzen joan zen seminarioan zegoelarik, bertara errefuxiatzera joaten baitziren Hegoaldeko apezak. Hauek desberdinak ziren. Dagoeneko apez mota berezia zegoela ohartua zen, mendian karlisten garaiko apeza ezagutu baitzuen, horrela bestelako apezak zeudela ikusi zuen, ez zirela soilik herrian egoten ziren apez horiek, gerlan ibilitakoak. Bestelakoak bazeudela eta ez zela deus pasatzen, nahiz eta desberdinak izan, apezak izaten jarraitzen zuten. Horrela joan zitzaizkion ondorengo urteak. Idaztea ez zen bere ekintzetan nagusia izan, gertakari askotan parte hartzera eramana izan zen, erresistentziako partaide izan zen eta gerla bukatu arte, bere antzerki lan jarraikirik ez dago.

Euskarari lehentasuna

Laborari familia batekoa, Larhun inguruan sortuak ziren bere burasoak eta bera ere Larhun inguruan hazi. Etxeko hizkuntza euskara izan zen, Eskolara joateko aukera ere izan zuen, eta bertan frantsesa ikasi. Herriko eskolara joan zen, Jules Ferryk sortu zituen errepublikako eskola horietako batera, eskola publikoa. Eskolan frantsesa zen nagusi eta bertan euskaldunek jasan behar izan zuten bazterketaz asko ez zuen hitz egin. Askotan entzun ditugun zigortzeak ez zituen aipatu, gure burasoek, haienek, jasan zuten zapalkuntza euskaraz aritzeagatik ez zuen deus plazaratu. Egoera haatik aztertu zuen, horretaz, gaiaz publikoki idazteaz beharra ikusi zuen, sufrimendutik at joanez, egoeraren azterketa eginez. Eskoletan euskaraz hitz egiteagatik ikasleak zigortzen zirelarik oraindik, euskararen goratzera atera zen.

Horrela, 1949an, oraindik idazle gisa fama gutxi zuelarik, izan zuen maisuaren aipamena egin zuen *Herria*-n. Euskararen goraipamena egiteko luma hartu zuen. Testuinguruan jarrita, bera nazien kontrako borrokan dominak

errezibitu zituena, errepublika horren alde borrokatu zena, ez zen bere oinarrietatik aldendu. Bere hizkuntza hobetsi zuen eta bere eskolako maisuek tronpatu zutela zioen, hezkuntza eremuko mespretxua azpimarratu zuen. Noski, artikuluan, Elizaren kontra eskolan entzundakoa ere aipatu zuen, eskola publikoan Elizak ez baitzuen tokirik. Baina, lehen aipamena hizkuntzarena izan zen. Orduko euskararen aldeko boz batzuk atera ziren eta eskoletan euskararen erakusteko beharra ere ikusten zen. Eskola publikoak ez zion jaramonik egiten eskaerari. Lerro horretan kokatu zen Larzabal, hizkuntzaren garrantziaz ohartua zen. Eskola pribatuak ere, bide beretik, bere kritika jasotzen du.

Au lieu de vous servir de tremplin de notre belle et antique langue euskarienne pour aborder l'étude du français, cette langue vous l'avez méprisée, interdite, partageant en cela, hélas, l'erreur d'un certain nombre d'éducateurs privés.¹

Gutxitan idatzi du frantsesez, frantsesez idatzi zuelarik iritzi artikulua izan ziren, bere pentsamenduaren mugarriak emanez. Egia da idatzi artikuluhorietan bere nortasuna definitzen duela eta bere helburuak erakusten. Aldiz, antzerki obrari lotu delarik soilik euskaraz idatzi zuen, antzerki bakar batzuetan frantsesezko elkarrizketak baldin badira ere. Euskaraz idaztea erabaki zuen eta hogeita hamar urtez horrela egiten joan zen. Euskara hizkuntza hautatua zen bururaino, onartu zuen ospe bakarra Euskaltzaindian sartzea izan zen, hor bere burua ongi kokatua ikusten baitzuen. Euskarari lotutako tokia.

Bere jatorri soziala ere goraiatu zuen, horretaz aritu zen, antzerkietan, laborari xumeak, bordari zirenen aipamena egin zuen, lurrik gabeko laborarien alde agertu zen, bere jatorria hau baitzen, lurrik gabeko laborari familiarikoa baitzen. Horrela azaltzen du artikulua berean, errespetua aldarrikatuz eskolatik beretik erakutsi beharra bazegoela alegia.

Le b-a-ba de toute éducation c'est de ne pas négliger, encore moins de mépriser les apports sains d'un milieu, mais de les utiliser et de les épanouir...

¹ *Herria*, 1949.12.1. 1.

Aulieu de cela, vous nous avez inculqué le mépris de la condition paysanne:»Paysan,va!...Tu en sauras toujours assez pour faire un paysan!» Les avons-nous assez entendues, ces réflexions!

Bere pentsamenduaren lerroburu batzuk azaldu zituen, obra desberdinetan agertu zirenak ondoren.

Prensa, plaza berria

Izan ere, justu gerla aitzin apez izendatu zuten Hazparnera, doi-doi horren ardura hartzeko denborarik izan zuen. Berehala gerla hasi zen eta frontera, orduko gobernuak erabaki zuen frontera joan behar izan zuen, bere adina zuten gazte guztiek bezala. Orduetik aitzina bere bizitza gertakariz betea izan zen. Preso altxatu zuten, kanpamentu batean atxiki zuten orduko Txekoslovakian, han eritu, handik Gurutze Gorriak hartu eta Suitzara eraman eta azkenean Hazparnera itzuli zen. Baina gerla ez zen bukatua eta bera ez zen gai deus egin gabe gelditzeko. Horrela garaiko erresistentzian sartu eta jendea lagundu eta segurki betirako isilduak gelditu diren ekintza desberdinetan parte hartu. Hau zen garaiko Larzabal, pertsona engaiatua eta apeza.

Badakigu, Larzabal apeza, Hazparnera itzuli zelarik, presondegietako eremuetatik pasa ondoren, Hazparneko erretorea zen Mirandek itzultzen zituen antzerkiak lantzen zituela gazteekin. Itzulpen lan hori ez zen bakan egiten, Hegoaldean ere itzulpen franko argitaratuak izan ziren. Itzulpen lana usaiakoa izan zen hogeigarren mendearen lehen zati horretan. Haatik, Larzabalek beste lanik zeukan orduan, literaturarekin loturarik ez zutenak, erresistentzia taldeetan, ondorioz antzerkiari gehiago ez zion eskaini, idaztea ez zen lehentasuna.

Gerla bukatu eta, Parisen gorabehera batzuk agertu baldin baziren komunistak agintea hartuko zutelako beldurrez martxan jarri baldin bazen ere, Nazien kontra eramandako borroka hori gibelean gelditu zen. Obra batean aipatuko zuen baina ez zuen garai horretatik bere inspirazio nagusia hartu, beste kezka batzuen inguruan ibili zitzaizkion gogoetak.

Parisen egona zen eta bertan antzokietako antzerkia ezagutzeko parada izan zuen, armadako lagunekin antzerki lanetan ere aritua zen. Baina ho-

rretaz ia-ia ez zuen deus kontatu. Parisetik ekarri zuena erizain prestakuntza izan zen, horretaz baliatu zen bereziki Zokoara heldu zelarik, bertako jendearen artatzeko.

Aldiz, gerla bukatu eta berehala antzerkiaz zeuzkan kezka eta esperantzak aipatzen hasi zen. *Herria* astekaria izan zen laguntzaile paregabea proiektuen aipatzeko eta ezagutarazteko. Prentsarekin lanean hasi zen.

Larzabalek prentsa kontuan hartu zuen, horren podereaz jabetua zen. Gogoan hartu behar da *Herria* astekaria eliz atarietan salgai zela igandero, familia gehienetan irakurtzen zela, behintzat askotan, benetako eragina zeukan herritarren artean.

Horrela, herrietan, etxeetan irakurtzen zela jakinez gertakari latz baten inguruko iritzia plazaratu zuen Larzabalek Hazparnen iragandako Galarrotsen aipatzeko². Izan ere, 1950eko udaberrian gazteek galarrotsak antolatuz zituzten herrian, Elizaberri auzoan. Ondotik prentsak gaia beregain hartu zuen eta galarrotsen salaketa egin zuen. Herriko gertakari latz batez ari zen. Izan ere, gehienetan alargun bat berriz ezkontzen zelarik, bereziki bera baino askoz gazteagoa zen andre batekin, nolana hiko harrabotsak antolatzen ziren gauaz, etxearen aurrean, galarrotsak. Harrabots horien gelditzeko diru zama bat utzi behar zuen alargunak. Diru hori utzi eta dena gelditzen zen. Urte hartan, 1950ean, Elizaberriko auzoan alargun batek ez zuen amore eman nahi izan, eta gau batez norbaitek tiro egin eta hil bat egon zen. Berantago auzoko gazte bat tiroaren arduradun egin zuten. Jendarmeez atxilotu zuten, zafraldia eman ere, hilketa leporatuz, baina epaileak askatzeko agindua eman zuen. Haatik, gazteak bere buruaz beste egin zuen. Horren harira Pariseko prentsak gaiaren oihartzuna izan zuen eta herrira kazetariak hurbildu ziren sekulakoak eta bi kontatuz. Sekulako astinaldia izan zen herritarrentzat. Jokoa izan zitekeena drama bihurtu zen eta bestalde prentsa herritarrak basa batzuen gisan marraztu.

² <http://www.hasparren-histoire.fr>

Prensa handiaren salaketa gordina egin zuen Larzabalek *Herria*-n³, frantsesez, idatzitako artikuluan. Ausarta zela erran genezake gertakari zinez latza izan baita eta iturria gazteen jokoetatik abiatua zena. Izugarrizko haserre erakustera ematen du, haserre osoa prentsaren gainean erortzen da, ondorioztatzen ahal dugu prentsaren eraso, kritika, bortitza izan dela eta erantzuteko beste aukerarik ez duela aurkitu herritarrek bizi zutenaren kontra joateko.

Gu ere prentsarekin lanean aritu gara gertakarien oihartzuna baita, antzerkiari zer harrera eman nahi zitzaion ulertzeko eta zer garrantzia, zer bultzada eman nahi zitzaion ulertzeko.

Antzerki munduko berrikuntzak

Frantsesez ematen zen antzerki munduak berrikuntza handiak ezagutu zituen hogeigarren mendearen hastapenetik. Antolaketa mailan, publikoari begira berritzearen beharra gogoetatu zen. Euskal antzerkiaren lantzeko unean ez da erreferentzia nagusia izaten ahal, antzerki honek ezagutzen dituen baldintzak ez dira ofizialtasunik ez duen hizkuntzan egiten denarekin konparatzen ahal. Haatik, bi munduetan gogoetak eta berritzeak bizi ziren, biak kontuan hartzekoak dira, ez badute elkarrenganako eragin zuzenik, eragin zerbait izan zela pentsa daiteke. Arte mundua denez, loturak badaudela pentsatzeko bidea badago.

1920an **Firmin Gémier-ek** TNP sortu zuen Parisen Antzerki Nazional Herrikoa, kalitatezko ikusgarriak antolatzeko proiektua, publiko zabalarentzat, erran nahi baita kultura herritar xumeentzat ere eskaintza egon behar zela pentsatu zutela, TNP antzerki proiektua sortu zutenek. Gerla aitzin ibilbide bat izan zuen, baina etena ezagutu zuen gerla garaian. TNP-ren helburua, kalitatezko ikusgarrien sortzea zen, bigarren mailara pasa zen, gerlak indar guztiak eramane zituen. Ez du horrek erran nahi ez zela antzerkirik ematen garai horretan, baina proiektu hau bertan behera gelditu zen.

---

³ *Herria*, 1950.06.01. 1.

Horren aztarnak ezagutu zituzkeela Larzabalek Parisen egon zelarik, zaila da baieztatzea, eremu arras desberdinetan zebilelako, TNP ez baitzen baitezpada elizari lotua. Haatik gurutzeak egotea pentsatzeko aukera badago.

Gerla bukatu eta bestalde, gogoan hartu behar da Avignon-eko festibala sortu zela 1947an, Jean Vilar-en eskutik. Berantago, 1951n Jean Vilar-ek Pariseko TNP-a bere gain hartzen du, zuzendari izendatua da eta antzerkigintza bultzatu zuen. Antzerkigintza zerbitzu publiko gisa ikusten zuen, antzerkigintza herrikoiaren aldeko motibazio honek eragin handia izan zuen ondoko hamarkadetan eta hau instituzioetatik bultzatzen zen antzerkigintza baldin bazen, antzerki amateurrari kalitatearen erronka jartzen zion publikoaren hunkitzeko gisan.

Loturak egitea oso zaila iruditzen zaigu baina ohargarria da TNP-en berriabiatzea 1951n hasten dela eta Larzabalek *Etxahun* antzerkia plazaratzen duela ezagutzen zaion arrakasta lortuz. Loturarik ez dago baina garai horretan antzerkiarekiko grina zegoela erran dezakegu.

Bestalde erran behar da gobernuak dekretu bat erabaki zuela antzerki amateurraren definitzeko.

Estatu dekretu batek definitu izan du antzerki amateurra, ezagutza ofiziala edo eman nahi ziola, 1953ko abenduaren 19ko 53-1253 dekretua, ikusgarrien antolaketari doakiona, honela dio:

Est dénommé «groupement d'amateur» tout groupement qui organise et produit en public des manifestations dramatiques, dramato-lyriques, vocales, chorégraphiques, de pantomimes, de marionnettes, de variétés, etc..., ou bien y participe et dont les membres ne reçoivent, de ce fait, aucune rémunération, mais tirent leur moyen habituels d'existence de salaires et de revenus étrangers aux diverses activités artistiques des professions du spectacle.⁴

Hau zen ikusgarrien antolatzeke zegoen koadroa. Eraginik ba al zuen antolatzaileen lanetan ez dakigu, horri buruzko azalpenik ez dugu aurkitu. Euskaraz egiten zenak oihartzunik ez zuen izaten prentsa «handian», pentsa

⁴ *Du théâtre amateur*. CNRS Editions. Paris 2004.

daiteke dekretuak ez zuela ondoriorik izan, baimenak herrian berean lortzen zirela.

Antzerki amateurrek ezaugarriak ditu, XX. mendearen bigarren partean gure kulturaren zutabe handia izan da, lan egin du ikusgarrien estetika hobetzeko, testu idatziak sortzeko, publikoarekin harreman hurbila atxikitzeko, memoria berpizteko, hipertestuetan nabari den bezala nahiz eta batzuetan mitoekin topo egin. Helburutzat hobekuntza izan du, bizi baldintzak kontuan hartuz baina beti galdera berari helduz, nola hobetu? Zer eraiki gaur egungo publiko adituari plazer egiteko? Antzerkia plazera, gozamena ere baita. Zer zentzu du eta zer balore du amateurra izateak? Gure antzerkia luzaz bizi izan baita, eta gehienbat instituzioetatik kanpo.

Anitzetan antzerki amateurra azpianzerki gisa ikusia izaten da. Alta, arte munduan, profesionaltasunaren definitzea nahiko zaila izaten da. Independentzia ekonomikoa aipatu behar al da, ala auto-definizioa, kideen ezagutza edo eskola baten titulua? Espezialista batzuen sortzeak eskakizun berrien agertzea ekartzen du, definizio berri bat eta nortasun definizio argia ere. Amateurren munduan hau ez da agertzen, plazera aipatzen ahal baita, arunt bestelako interesa, bizitza osoan zehar bilatzen dena:

Par l'art seulement nous pouvons sortir de nous, savoir ce que voit un autre de cet univers qui n'est pas le même que le nôtre, et dont les paysages nous seraient restés aussi inconnus que ceux qu'il peut y avoir dans la lune. Grâce à l'art, au lieu de voir un seul monde, le nôtre, nous le voyons se multiplier⁵

Ez du honek erran nahi kalitatea ez dela mundu horretan bilatzen, aldeantzikoa erakutsi dute euskal taldeek baina nagusien eta nagusituen munduan biziz, hizkuntza gutxituan arituz hizkuntza nagusi baten ondoan, landu behar zituzten munduak oso desberdinak ziren, bazterrekoak, dominanteen munduak begiratzen ez zituenak, hala ere bizi zirenak. Beste mundu bat erakusteko nahikeria zuten, utopia forma bat.

⁵ M. PROUST, *A la recherche du temps perdu*. Paris, LGF, Le Livre de Poche, 1984, 257.o.

Antzerki amateurrak baldintza guztiak betetzen zituen garapena ezagutzeko. Bestalde, marjinan bizi zen proiektu kulturala zen. Bazterretako kultura, harreman gutxi zeukana instituzioekin, haiengandik diru laguntzarik eskuratzen ez zuena. Instituzioak ez ziren baitezpada interesatzen euskaraz egiten zen sorkuntzarengatik. Horrez gain, marjinak transgresioa errazten du, transgresioa edo bederen kritika, kritika soziala. Tradizioaz hitz egiteko baimena ematen zuen, tradizioaren berritzeko aukera ematen zuen, ez baitzuen onespén soila espero, publikoaren erantzuna bilatzen zuen, publiko-arekiko komunikazioan oinarritzen zen, onespén maila bat aurkitzeko. Aurkezpen aukera handia ematen zuen bazterreko egoera horrek, zentsura maila apalagoa zuena. Erran behar da gero, gehienetan apez baten itzalpean antolatzen zirela antzerkiak, honek nolabaiteko ziurtagiria ematen zuen herrian aurkezteko.

Haatik, horrela baieztatzen ez bada ere hizkuntzak zuen muga ematen, instituzioetatik hizkuntzaren ezagutza ezak egiten zuen baldintzak arrunt desberdinak zirela eta motibazioak ere. Nola lan egin, instituzioek dirurik ematen ez dutelarik, hizkuntza baztertua delarik? Sorkuntza desberdina izan zen, libreagoa agian, tradizioari atxikia zen mundu batean, elementu antagonistak beharbada, baina berritasuna eskatzen zuena.

Talde lana zuen gogoko Larzabalek eta Lafitte-rekin harreman handia zuen, eskolako maisua izan zuen. Ikusi dugu lehenago *Aintzina* aldizkariari begira zer gutun idatzi zion Larzabalek Lafitte-ri. *Herria* astekarian 1946an Lafittek plazaratutako artikuluan euskal antzerkia zer izan behar zuen azaldu zuen. Hemeretzigarren mendetik hirurogeita hamabi bat antzerki zenbaituak zituen Lafittek, nahiz eta horiek ez publikatuak egon gehienentzat, baina izan, izan ziren.

Depuis un demi siècle le public goûte beaucoup le théâtre en sa langue maternelle: on constate ce fait non seulement en Pays Basque, mais même chez les Gascons et les Béarnais. Des ouvrages comme le Théâtre gascon de M. Guillaumie ou le théâtre gascon landais de M. René Cuzacq sont fort instructifs à ce point de vue.

En Pays basque, le répertoire est relativement plus riche que chez nos voisins, quoique fort peu de chose ait été imprimé: de 1886 à nos

jours, je crois ne pas exagérer en comptant soixante-douze pièces jouées en basque...⁶

Lafittek iritzia plazaratu zuen antzerkiaren inguruan, horren arrakastaren berri eman zuen, ez edozein antzerki motari buruzko iritzia, ama hizkuntzan ematen zen antzerkia.

Lehenik, erran behar da frantsesez idatzia dela iritzia, beste iritzia ere ikusten ditugu frantsesez *Herria*-n plazaratuak. Bigarrenik, Lafittek informazio garrantzitsua eman zuen antzerki kopuru bat emanez, ez dakigu kopuru horretan zer antzerki mota aipatzen duen, ea antzerki mota guztiak metatzen zituen edo bakarrik toki hetsietan antolatzen zirenak. Izan ere, pastoralak kontatzen baditu informazioak ez du interes bera.

Zoritxarrez zerrenda horren bildumarik ez da jaso izan, betirako desagertu dira batzuen kasuan. Horrez gain, berrikuntza egiteko deia zabaldu zuen Lafittek eta lotura zuzena egin zuen eskolekin. Dagoeneko euskarak eskola barnean egon behar zuela pentsatzen zuen, maisuei ideiak emanez. Hau oso modernoa da garaiko egoeran, jakinez eskola publikoak ez zuela begi onez ikusten euskararen erabilpena eskoletan. Sorkuntzara joateko deia egiten zuen, esperantza gazteengan jarriz. Bestalde, artikuluan azaltzen denaren arabera antzerkia bizi zen, ez bakarrik Euskal Herrian, baina inguruko herrietan erabiltzen ziren hizkuntzetan, frantsesa kontuan hartu gabe.

Berritzeko beharra aipatzen zuen Lafittek. Berritze hori horrela ikusten zuen:

Mais à quelles sources aller puiser les sujets? Les sources sont innombrables.

D'abord l'actualité: tickets, marché noir, contrebande, lois nouvelles, bombe atomique, les vieilles chansons...⁷

Ideiak bazituen, harentzat aukera oso zabala zegoen, gai oso serioesak, garaikideak, herritarrek ezagutzen zituztenak aipatzen zituen. Artikulu ho-

⁶ *Herria*, 1946.08.22.1.

⁷ *Herria*, 1946.08.22

rretan ageri da benetan garaian kokatu nahi zuela antzerkia, mundu errealean, munduan bizi zen errealitatea euskaraz plazara eramanez.

Berantago, anonimoa den artikuluan nolako antzerkiak behar diren azaltzen zen *Herria*-n ere, aholkuak ematen ziren antzerkiak idatzi nahiko zituztenei:

1. Zuen sujetak har Eskual-Herriko bizi-pidetan. Ez hek bila nunbait edo nunbaiteko denboretan. Bota oraikotik eta guretik.

2. Ez trufa Eskualdunetz, frantsesa ez dakitelakoan edo holako... Eskualdunak, zuen ikusgarrian ez ditela holako gaizo batzu bethi kanpotiarren petzero...Hortan, Eskualduneri eskualdun izatearen ahalgea emaiten diozue.

Eta hori krima bat da.⁸

Artikulu honetan argitzen zen zer nahi zen eta zer ez zen baitezpada egin behar. Gainera azaltzen zena hitz gordinekin adierazia zen. Antzerki mota bat zebilen non euskalduna gutxietsia zen, hau ez zen onartzen antzerkia berritzen ikusi nahi zutenen artean.

Beste informazio mota bat ematen da denbora berean, antzerkia nola antolatzen zenari buruz. Izan ere, herri gehienetan oraindik neskak eta mutilak ez ziren nahasten, parekotasuna edo elkar bizitza ez zen gaur egun bezala bizitzen, ez antolatzen. Horrela zioen artikulua:

3. Ez ahantz gure herrichka gehienetan muthikoak elgarren artean, bakarrik-eta neskatoak ere bakarrik direla ikusgarrietan jokatzen. Ez beraz ezar nola nahizka zuen ikusgarrietan muthiko neskatoak nahas mahas; zuen ikusgarria nehork ez bailezake onhart...⁹

Garai horretan oraindik, 1948an, neskak eta mutilak ez ziren nahasten antzerkian aritzeko, alegia bi talde zeuden, bat segur aski apezak kudeatzen zuena eta bestea serorak eramaten zuena.

⁸ *Herria*, 1948.05.06.3.

⁹ *Herria*, 1948.05.06.3.

Elementu batzuk jarriak ziren, gogoetan zeuden eta ekintzak bultzatzen ziren, antzerkiak sortzea alegia. Artikulu honetan ikasten dugu talde antolatatu asko zeudela Ipar Euskal Herrian zehar. Honela zioten:

Aurthen berrogoi herri edo herrichketarik segurik ukhan ditugu théatrotan jokatzeko eskuarazko ikusgarrien galdeak...

Eta iduri guzien arabera, galde horiek goitituz joanen dira ondoko urthetan...Behin entseatzeak, bigarren aldi batez jokatzeko tirria phitz-arazten baitiote gazteri.

Hobe segurki, eskuararen eta Eskual Herriaren onetan...¹⁰

Lafittek gizarte gaiak baliatu behar direla zioen antzerki berrien sortzeko. Horrez gain, berriz eta itzulpenen aukera aipatzen du, De Jaureguiberry anderearen lana gogoratuz. Hark Zuberoan Molière autorearen itzulpenak egin zituela xibererara eta antzerkiak antolatu. Horrekin ikusten da antzerkigintza hiru herrialdeetan bultzatu nahi zela. Haatik, barneko antzerki gisa ulertu daitekeen lana ez zen asko zabaldu Zuberoan, eta Jaureguiberryren lanetatik aparte ez da besterik aurkitzen ez bada Zuberoako antzerki tradizionala oso ugaria zena eta dena, baina gure gaian zuzenean kokatzen ez duguna.

Bide beretik, kontuan hartu behar dugu garai horretan Euskaltzaleen Biltzarrak sariak banatzen zituela eskoletan «eskuara hobekienik erabiltzen duten gazteri»¹¹. Aukera hau euskararen aldeko dinamikaren bultzatzeko pentsatua zen. Ondoko urteetan, ekintza honek jarraipena izan zuen, antzerki munduan bide hori ere jorratu zen. Anonimoa den beste artikulu batean zenbait antzerki izenburu ematen zituzten, hauek herrietan banatuak izan zirenak, erran nahi baitu pentsa daitekeela herrietan antolatua eta erakutsiak izan zirela. Horrela zioten:

Ikusgarri zorbait badira ezin hoiien bilduz ari baita (Chorobit anderea alegia)...Hala nola:

¹⁰ *Herria*, 1948.05.06.3.

¹¹ *Herria*, 1946.08.22.1.

«Thomas ezkongei»,-«Vichy ala ahuchki»-«Artho churitzetako»-«Mehetegiko Etchoekoanderea»-«La farce du Cuvier, eskualat itzulia»

Artikuluetan, hemen bezala, izen bat agertzen da antzerki antolaketan garrantzitsua dena, Chorobit anderearena. Izan ere, andere Chorobit-ek orduko antzerkiak biltzen zituen eta ondoren banatzen behar zituzten taldeei. Bere izena askotan errepikatzen zen izena dugu.

Antzerki talde asko, antolaketa bat apezak eta seroren inguruan, euskaraz aritzeko nahikeria, gogoetak, antzerki batzuk ezagunak, herri batetik bestera errepikatzen zirenak. Hau zen eremua, Larzabalen idazlanek aberastuko zuten plaza.

Bukatzeko, antzerki lehiaketetara itzuliz, 1951n, Ipar Euskal Herriko kantonamendu guztiak deituak izan ziren lehiaketan parte hartzera, Eskualzaleen Biltzarrak eta *Herria* astekariak eskaini zituen sariak.

Herria astekaria aipatzen dugu baina euskarazko prentsak, urtetik urtera ugaltzen joan zenak, antzerki mundua jarraitu zuen. Izan ere, *Antzerti*, *Egan*, *Zeruko Argia*, besteak beste antzerki, antzezle eta antzerki idazleen berri ematen joan ziren, kritikaren aipamena egiten, sortzen. Oihartzun handia izan da euskarazko prentsan eta eremua preziatua izan da, azken finean, herritar askok parte hartu izan baitu herriko taldeetan, antzerki lanak sortzen.

Larزابalek antzerkigintzari bultzada

Ikusi dugu antzerkia nahiko osasuntsu zegoela gerla bukatzean, alegia ideiak eta taldeak zeudela lan horretan, kultur eremu hori azkarra zela. Larzabal giro horri lotu zen.

Patronage-ko antzerkia definitu zen horretatik antzerki amateurra sortzen lagundu zuen taldeen arabeko testuak idatziz eta taldeen interesa pizten zuten testuak sortuz.

Antzerki lanetan aritu zelako lehen aztarna idatzia aurkitu dugu *Herria*-n 1946an, bertan antzerki bat antolatu zuenaren aipamena baita. Hor jakiten

dugu Hazparneko jolasetan parte hartzen zuela, bertan antzerkiak antolatzen zirela¹². Azpimarratuko dugu orduan ez zela antzerkia aipatzen baina Komedia. Komedia hitza gehien erabiltzen zen hitza zen, bederen *Herria* astekarian.

Lafitteren gogoetan aipatu ditugu eta ikusi ere Lafitterekin batera beste batzuek plazaratzen zituzten antzerkiaren inguruko iritziak. Larzabalek, ondoko urteetan gogoeta horietan parte hartu zuen. Hor ere aipatu nahi dugun artikulua frantsesez idatzi zuen.

Larzabal Hazparnen bizi zen eta antzerki lanetan ibiltzen zen Mirande erretoreak askotan itzuliak zituen antzerkiak emanez herriko gazteekin. Haatik, honetan agertzen da ekintza asko antolatuak zirela, ikusgarri asko antolatzen zirela eta horri buruz norabidea finkatzen saiatu zen Larzabal. Ikusgarri handiak ziren, herritar guztiek parte hartzen zuten sorkuntzan. Antzerki mota bat goraiatzen zuen eta seguruenik parte hartu zuen horrelako ekintzetan. Haatik, barneko antzerkia izan zen hautatu zuena bere dohaina erakusteko.

Artikulu honetan¹³ pastoralari kritika azaltzen zuen, moralista zela zioen eta baita ere plazetan antolatuak ziren gurdi ibilaldi loredunak. Beste zerbaiten beharra sumatzen zuen. Horrela, kritika horretatik bide berria jorraztera joan zen, «patronage»¹⁴ jostetatik atera eta antzerkigintza amateurra indartzen hasi zen. Urte hauetan dakigu antzerki munduan berrikuntzak izan zirela bereziki Hazparne, Luhuso eta Makean. Baina oraindik Larzabalen testurik ez da aipatzen. Aitzitik, testuak ez du toki aparta. Ezaugarrietan

¹² *Herria*, 1946/02/07.

¹³ *Herria*, 1949.06.09.1.o.

¹⁴ *Patronage* hitza frantsesetik heldu da, apeza eta serorek kudeaturik, antolatzen zituzten joko edo ateraldiak ziren. Elizaren pean sortu herri antolaketari erratan zitzaion. Euskaraz ez zitzaion beste izenik eman. Behintzat ez zen erabiltzen. Horregatik, luzaz, babes horren pean antolatzen ziren antzerkiak gutxietsiak ziren, egia erran batzuek ez zuten balore handirik baina asko galdu dira ere. Ondorioz iritzi zorrotz bat izatea ezinezkoa da gutxi aurkitu baitira bigarren gerla baino lehenagoetan. Eredu zehatz hori adierazten du hitzak. Forma bereko antolakuntzak zeudela aitortu zidan Alfonso Sastrek, garai berean, Espainian zehar, eta bertan bere antzerkiak ematen zirela.

herritar askoren parte hartzea zela zioen, kantuak, jantziak, kabalkadak aipatzen zituen. Antzerki mota bat goraiatzeko zuten baina ez zuten bide horretatik jarraitu. Beste bide bat hautatu zuten, psikologiari lotuko zitzaion antzerki mota bat, pertsonaia desberdinek, haien nortasun eta izaerak garrantzia zutenak. Idatziak lanketa eskatzen zuten pertsonaia bakoitzaren izaeraren ulertzeko gisan. Pertsonaiei garrantzia ematearekin publikoarekiko hurbiltasun erreala, konkretua eskatzen zuten, espazioaren aldetik ere, aktoreen arteko elkarrizketen entzuteko gisan. Segurki, barneko antzokiak, espazio mugatu honek, askatasun handiagoa eskaintzen zion bere mezuen, bere debaten hedatzeko.

Egin behar zenari buruz ekinez ari zen azaltzen, prentsan ere. Antzerki mota desberdinak agertzen ari baitziren plazetan, onartzen ahal ziren lanak zein ziren erran nahi zuten ozen. Iritzi markatua plazaratu zuten 1952an. Lehenik idazle batzuen izenak eman zituen; antzerkiak idazten zituzten idazleak:

Ces pièces sont d'auteurs variés: Mirande, Idieder, Lion, Elissalde, Lafitte Elicagaray, Loustau, etc...¹⁵

Euskaldunen irudi ezezkorra hedatzen ari zela sumatu zuten Larzabalek. Hark beste irudia zuten gogoan, euskaldunak goraiatu nahi zituen, herritarrekiko mespretxua ez zuten onartzen. Antzerki mota hau izendatu zuten.

Parmi ces pièces nocives et à ne plus jouer, j'en signale de deux sortes:

1°) Des pièces telles que «Ganich de Makaye»-«Vichy edo Ahuchky»-«Egiatzko eskualdunak». Après avoir, en particulier, assisté à cette dernière pièce, on ne peut s'empêcher d'éprouver l'impression pénible que notre religion, comme notre langue est à reléguer aux accessoires périmés...

La thèse sous jacente à ces pièces(quoiqu'en disent les auteurs) est que la langue basque est un moyen d'expression à bannir au profit de la langue française et que ceux qui en usent encore sont des esprits arriérés ou inadaptés....

¹⁵ Herria, 1952.03.27.2.

Le théâtre basque doit résolument sortir de ce passé mourant et se lancer vers un avenir de grand air et de beauté...

Nous voulons du nouveau, de l'actuel, dussions-nous pour nous faire comprendre, provoquer quelques remous.¹⁶

Etxahun mugarría

Etxahun antzerkiak egin zuen Larzabalen izena heda zedin herrietan. Gogoan zuen antzerki berria gauzaten hasi zen. Hazparneko taldeak eraiki zuen antzerkia, Larzabal Zokora igorria izan zen urtean. Antzerki honek izan zuen arrakasta itzela izan zen. Formaren aldetik desberdina izan zen, ez zen usaiako komedia, non irri egiten zen. Usaia zen herri guztia elkartzea herriko salan, antzerkia ikusteko, lagunek, haurrideek antolatatu zuten antzerkia, askotan Euskaldun Gazteriak herrian zuen antolakuntzaren inguruan sortu lana. Familia osoak elkartzen ziren antzerki hauen ikusteko. Gainera hemen ere apezak sortu lana zenez, ez zen moralaren aldetik arrisku izpirik.

Horrela, *Etxahun* bertsolariaren bizia kontatuz, beste eremu batera eramán zuen publikoa Larzabalek. Epaitua, kondenatua, emazte fidela ez zuen gizonaren bizia kontatu zuen. Irri gutxi zegoen historia horretan, baina talentua, ulertzen zen hizkuntza, hurbileko gertakizuna. Elementu horiek baitmentzen zuten ulertze zabal bat eta arreta berezia.

Antzerki horrekin Hazparneko taldea herrietan zehar ibili zen, gelaz gela antzerkia erakusten. Tokiko taldeetan aktore onak zeudela agerian utzi zen, kalitatezko ustiapena izan zen. Hau beste zerbait zen. Testu luzea, aktore nagusiak bakarrik luze batekin hasten zuen antzerkia. Lan itzela zen.

Horrez gain beste irudi bat eskaintzen zen. Euskaldun izateak bestelako balore erakustaldia lortu zuen antzerkiari esker eta hori publikoak hobetsi zuen. Arrakastaren neurtzeko baliabide bakarra zen, publikoa. Hark erantzun zuen, hor zegoen, emanaldi guztietan, gelak beteaz.

¹⁶ *Herria*, 1952.03.27.2.

Berrikuntza etengabe

Antzerkiak idazten hasi orduko, obrak taularatuta, arrakasta etengabe hedatzen joan zen. Obrek tokiko problematikak aipatzen zituzten, inguruan zuen mundua, arazoak, kezkak, bereziki gazteek zituzten kezkak aipatu nahi zituen eta Euskal Herriak ezagutu zituen gertakariak. Erran behar da Ipar Euskal Herria zuela gehiago begiratzen, bertako errealitatea ezagutzen baitzuen gehien.

Antzerkietan nabarmentzen ahal dena da euskaltasuna goratzeko nahia. Euskalduna sozialki ez zela neurritz errespetatua bere gizartean, horren goratzeko beharra ikusi zuen eta horren isla nabarmena da obra guztian.

Horrez gain zenbait euskaldunen bizia plazara ekarri zuen, horien ezagutarazteko, ezagutza hori, kultur kolektibo hori azkartzearen beharra ere ikusi zuen. Horren harrera oso baikorra izan zen, prentsak egin zituen azalpenetan zehaztasun asko aurkitzen ziren, oharrak, goraipatzeak etengabe. Kritikak izan ziren baina gehienetan baikorrak.

Antzerkia zen Larzabalen eremua, baina politikara hurbilduz joan zen eta harekin gazte batzuk. Horrela bi eremu agertu ziren non bere burua engaiatzeko beharra ikusi zuen. Lehenik, Hegoaldetik heldu ziren errefuxiatuen laguntzeko alde batetik, ondorioz Anai Artea sortu zuen bere laguna bihurtu zen Teleforo de Monzonekin eta bigarrenik, Enbata talde politikoa sortuz.

Ibilbide horretan gaztez inguraturik ibili zen eta bere lanak nola ematen ziren ez zuen zentsuratzen. Antzerkia idatzi eta gero askatasun osoa zuten taldeek testua egokitzeko. Bestalde apainketa, pertsonaien banaketa, taldeetan erabakitzen ziren. Horrela apainketa berria izan zen *Ibañeta* eman zelarik. 1968ko antzerkia garai astinduetan eman zen eta horren isla ikusten da antzerki horretan.

Matalas aldiz, beste helburu batzuekin eman zen, apainketa nahiko klasikoarekin sortu zen, hemen, euskal antzerkigintzaren kalitatearen erakusleiho izan nahi baitzuen. Malgutasun honek indar handia zegoela erakusten digu, hobetzeko gogoia eta aniztasunaren gaitasuna hor zeuden.

Horrela adierazten zuten *Herria*-n, 1968ko urte hartan, non talde batek *Matalas* taula gainera ekarri zuen eta denbora berean Heletan Monzonen obra bat sortzen zuten. Heletako taldeak zortzi urte zeramatzan antzerkiak erakusten, urte hartan *Menditarrak* taularatu zuten. Baina, aspaldiko proiektuaren berri eman zuten astekarian:

Bertzalde, heldu den martxoaren 15-ean, Baionako teatro handian, agertuko da antzerki berri bat: *Matalaz*. Herri multxo batetarik elgarretaratu taulariak dute obra berri hori emanen. Aspaldian teotralari buruzagien ametsa zen, han eta hemen jokolari hoberenak bilduz zerbait lan ederren muntatzea. Horra ametsa obratzekotan.¹⁷

Hogei urte iragan ziren antzerkiarentzat berrikuntza eskatzen zenetik. Hau obratu egin zen. Horrez gain, lortu zen herrietako taldeak biziaraztea eta antzerkiarekiko gustua eta plazera indartzea, antzerkia antzertira eramatea. Antzezle hoberenak obra nagusi batentzat. Horren oihartzuna prentsan agertu zen, berriz ere. Arrakasta itzela izan zen, publikoak erantzun zuen eta lana ederra izan zela zioten. Irautea zen erronka.

Euskal nortasunari atxikia

Gizartea aldatzen joan zen, Larzabalek euskararekiko atxikimenduari lehentasuna eman zion. Bestalde, Hegoaldetik etortzen ziren errefuxiatuei laguntza ematea erabaki zuen eta politikan sartzea ere Enbata mugimendua sortuz. Horrek ondorioak ekarri zituen idazten zituen lanetan. Memoria eta aldarrikapenak garrantzia hartzen joan ziren. Memoria, Ipar Euskal Herriko gertakariak, Erdi Aroan iragandakoak, bereziki kontatu zituen. Ez zuen zorrotasun itzela kontaktetan, ez zen helburua, ez baitzen historialaria. Baina gertakariak kontatzen zituen, hala nola Nafarroako erresuma, *-Ibañeta-*, Ingelesen presentzia *-Ingles ginelarik-* non erraten duen herritarren bost ordezkari kondenatu zituztela, heriotz zigorra jarri zietela, ito zituztela. Euskaldun batzuen izenak goraiatu zituen, arrazoi, argudio desberdinekin, *-Etxahun, Sarako Lorea, Berterretx, Matalas-*, publikoak hemengo iragana

¹⁷ *Herria*, 1968.02.08.1.

ezagutu zezan. Ez ziren historia zehazki kontatzen zuten antzerkiak, baina euskaldunei toki duina eskaintzen zien obrak. Beste euskal mundu bat, beste egoera bat ezagutu zuten euskaldunek, egoera duina, bere buruaren jabe, nonbait Aberri Handia eta Aberri Txikiaren¹⁸ kontzeptuarekin hausten zuena.

Hogeita hamar urte baino gehiagoko antzerki sorkuntzak lerro batzuk marraztu ditu eta norabide azkarra. Hizkuntza hautatu zuen, euskarari atxikimendua bururaino erakutsiz. Horrez gain euskaltasuna goratzen, euskaldunek kolektiboki izan zuten historiaren memoria berpizten aritu zen. Hori guztia berrikuntza bati buruz, ahulenen defentsaren beharra nabarmenduz, langileen eskubideen aldarrikapena manikeismoan erori gabe, herri gisa aitzinatzeke beharra sustatuz.

Hau da lerro batzuetan, gehiago ere aipa daitekeelako, Larzabalen antzerkigintza izan zena. Oso garaikidea, gaur egun oraindik antzerki horiek oihartzuna, publikoa daukatela esplikatzen duena.

---

¹⁸ Jean Barbier-en obran ederki azaltzen dira Aberri Handia eta Txikiaren arteko harremanak. Aberri Handia Frantzia zen Alemaniaren kontra defenditu behar zena 14-18ko gerla hasi zelarik. Horretara joan ziren euskaldunak. Euskal Herria aberri txikia zen, bigarren lerroan kokatua zeini euskaldunek atxikimendu handia zioten, hizkuntzaren bitartez bereziki eta familiari lotuz. Ongi definitutako konzeptua da, erran daiteke gaur egun oraindik balio duela.

Piarres Larzabalen antzertiaren harrera hego Euskal Herrian

**La acogida del teatro de Piarres Larzabal en la Euskal
Herria peninsular**

**L'accueil fait au théâtre de Piarres Larzabal en Pays
Basque Sud**

**The treatment dispensed to the theatre of Piarres
Larzabal in the peninsular Basque Country**

URKIZU, Patri
Euskaltzain urgazlea. UNED

Noiz jaso: 2016-02-16
Noiz onartua: 2016-04-28

Euskera. 2015, 60, 2. 585-616. Bilbo
ISSN 0210-1564

Piarres Larzabal (Azkaine 1915–Zokoa 1988) antzerkigilearen zenbait bizitza zertzeladaren ondoren, honen antzerkien sailkapenen (Xarritton, 1984; Etxeberria, 2008) berri hala nola argitaratutako edizio ezberdinena ematen da. Hauek euskalkiz nola aldatu zituzten, hots, lapurteratik gipuzkerara Manuel Lekuonak eta Luis Villasantek. Eta Lapurdiko antzertaldeez aparte nolako harrera egin zioten Gipuzkoako teatro talde ezberdinek (Ordiziakoak, Donostiako Eusko Iztundekak eta Jarraik, Allerru Lezokoak, Goaz Debakoak...) baina bereziki Oiartzungo Intxixuk bere kasa moldatuz haren pastoral berria. Dena den kontsidera daiteke edizio kopurua kontuan harturik eta ikuskizunaren arrakasta *Matalas* dela gailurra, non drama historiko honetan Larzabal Matalasekin identifikatzen den. Hierarkiari aurre egiten dion apaiza. Boterearen bortizkeriaren eta injustiziaren kontra altxatzen den herriaren ahotsa.

Hitz-gakoak: literatura, teatroa, Euskal Antzertia, Euskal Teatroaren harrera, pastoralak, Piarres Larzabal.

Después de apuntar algunos datos sobre la vida de Piarres Larzabal (Azkaine 1915–Sokoa 1988), se da a conocer como ha sido clasificado su teatro por varios autores (Xarritton, 1984; Etxeberria, 2008). Posteriormente el autor aborda la publicación de las diferentes ediciones de las obras de Larzabal. Cómo fueron adaptados del dialecto labortano al guipuzcoano por Manuel Lekuona y Luis Villasante. Aborda también, cómo a parte de las compañías teatrales de Lapurdi, cómo fueron acogidas sus obras por las diferentes compañías guipuzcoanas (las de Ordizia, Eusko Iztundea y Jarrai de Donostia, Allerru de Lezo, Goaz de Deba...) pero particularmente la compañía Intxixu de Oiartzun, haciendo una adaptación de su nueva pastoral. De todos modos, se puede considerar, teniendo en cuenta el número de ediciones y el éxito del espectáculo, *Matalas* sería la cima de su éxito. En este drama histórico Larzabal se identifica con *Matalas*. El cura que se enfrenta a la jerarquía, la voz del pueblo que se enfrenta a la violencia y la injusticia del poder.

Palabras clave: literatura, teatro, Teatro Vasco, acogida al Teatro Vasco, pastorales, Piarres Larzabal.

Après quelques informations sur la vie de Piarres Larzabal (Ascain 1915–Socoo 1988), on a expliqué comment quelques auteurs ont classifié son théâtre (Xarritton, 1984 ; Etxeberria, 2008). L'auteur évoque ensuite la publication des différentes éditions des oeuvres de Larzabal. Comment elles furent adaptées du dialecte labourdin au dialecte guipuzcoan par Manuel Lekuona et Luis Villasante. Il explique aussi, mises à part les compagnies théâtrales labourdines, comment ses oeuvres furent accueillies par les différentes compagnies guipuzcoanes (celle d'Ordizia, Eusko Iztundea et Jarrai de Saint-Sébastien, Allerru de Lezo, Goaz de Deba...) et plus particulièrement la compagnie Intxixu d'Oiartzun, qui fit une adaptation de sa nouvelle pastorale. Quoi qu'il en soit, on peut considérer, étant donné le nombre d'éditions et le succès du spectacle, que *Matalas* a atteint le sommet du succès. Dans ce drame historique Larzabal s'identifie à *Matalas*. Le curé qui affronte sa hiérarchie, la voix du peuple qui fait face à la violence et à l'injustice du pouvoir.

Mots-clés: littérature, théâtre, Théâtre Basque, accueil du Théâtre Basque, pastorales, Piarres Larzabal.

After giving some information about Piarres Larzabal's life (Askaine 1915 – Sokoia 1988), the author explains us how his theater was classified (Xarritton, 1984; Etxeberria, 2008). Later on, the author deals with the publication of different editions of Larzabal's works, and how these ones were translated to Gipuzcoan dialect by Manuel Lekuona and Luis Villasante. Besides the labourdian theatre companies, he also analyzes how his works were welcomed by different gipuzcoan companies (from Ordizia, Eusko Iztundea and Jarrai from Donostia, Allerru from Lezo, Goaz from Deba...) but particularly the company called Intxixu from Oiartzun, making an adaptation of his new pastoral. Anyway, taking into account the great number of displays and the success of the spectacle, we can consider *Matalas* as the summit of this success. In this historical drama Larzabal identifies himself with Matalas, priest who fights against the hierarchy, and the voice of the people who fights against the violence and the injustice of the power.

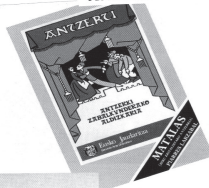
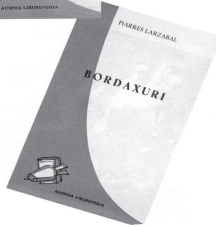
Keywords: literature, theater, Basque Theater, reception to Basque Theater, pastorales, Piarres Larzabal.

Pierre Larzabal (1915-1988)

Actores de Herriko Bozak

Tres ediciones del teatro de P. Larzabal :
Matalas, Hilla esposatu y Bordaxuri

*Labaien eta Larzabal jauneri, Hego eta Iparreko euskal antzertiaren bi
habe nagusiei, esker onex.*

Euskadiko Antzerti zerbitzuak 1984an eskatu zidanean Euskal Antzertiaren erakusketarako burutu nezan *Euskal Antzertia* liburua ez nuen inolako dudarik izan eskaintza egiterakoan. Gogoan dut ere nola erakusketa hau San Telmo Museoan Manuel Lekuona, Ramon Labaien, eta Eugenio Arotzenarekin batera aurkeztu ondoren, Baionako Euskal Erakustegian ere presentatu zela, eta nik hitz batzuk egin nituelarik Jean Haritschelhar bertako zuzendariaren eta besteren batzuen gibeletik, mintzatu nintzela nazioen lehiaz eta etsenplu emateaz,

Jakes Belaren hitzak gogoratu. Joseba Arregi, garaian Kultur kontseilari zenak, ohiko harro puntuaz galdetu zidala ea ni nor nintzen mintzatzeko han, erantzun niolarik esposizioaren eta liburuaren egilea nintzela. Erakusketa hau Euskal Herrian zehar agertzeko eta ikusarazteko pentsatua zenez gogoan dut Donostia eta Baionaz aparte Bilbo, Oñati, Maule eta beste norabait ere eraman zela.

Baina ez zen hura lehen aldia aipatzen nituela Labaien eta Larzabal, zeren eta hamar urte lehenago, 1975ean Agora saiakera saria irabazi nuenean *Euskal Teatroaren Historia* lantxoarekin lehen oin oharra Piarres Larzabali eskainia nion aipatuz zioena *Gure Herria* aldizkarian teatroaren sorreraz: *antzertilaritza gizona bezain bat adintsu da eta nolakoa den jendetzaren bizibidea halakoa izaiten da heien antzertia eta jendetze bakoitzak ukan dituen gorabeheren gatik antze haroa ezta denetan bertenoran azaldu.* (1966: 209)

Aipatzen nituen ere noski, Labaienek hamar urte lehenago, 1965ean hain zuzen, eskaini zizkion lerroak *Teatro éuskaro. Notas para una historia del arte dramático vasco*, eta *Teatro éuskaro. Entrevistas, Reseñas, Crónica. Catálogo de obras dramáticas* liburu bikoitzean. Hemen jasotzen zuen *Egan* aldizkarian 1957an idatzitako artikulua «Euskal Teatroa»-z, non beste zenbait egile eta obren artean honela aipatzen digun azkaindar apaiza:

Tokiz aldatuaz pozik ikusten dugu Larzabal Piarres Zokoa´ko apaiz jauna beti gogor ari zaigula teatrogintzan.

«Urriki latza», «Iru lagun» ta «Bereterretxe» antziñako histori mingarria ederki tajutu ditu teatrorako. Hazparren´go talde bikañak ikasi ta agertu dituzte lan eder auk. Lenengo, beren sorterrian, ta gero Bayona, Donibane Lohizune, Garazi, Heleta eta beste erri askotan. Hazpandar neska-mutillak garaille gelditu zaizkigu beti ta txapela kenduaz, agur egiñik, emendik ere, txalo eskuz ta biotzez jotzen diegu. (1965: 147)

Halere, geroxeago ezagutu nuen pertsonalki. Iheslari abertzaleak gero eta gehiago izanez Iparraldean, Telesforo de Monzon eta Angel Arregi adiskideekin muntatu zuen «Anai-Artea» 1969an, euskal errefuxiatu politikoei laguntza eskaintzeko sortutako erakundea. Gose greba batean parte hartu zuen, Hendaiaiko Santa Ana elizan, Frantses Gobernuak 1979ko urtarrilean ihesliarren kontra hartutako erabakiagatik sartu baitziren protestan 1979ko

abuztuaren 20an 35 lagun. Eta hementxe izan nintzen berarekin hitz egiten egoeraz eta pittin bat teatroaz ere. Garai hartan Lezoko alkate nintzen.

Beraz itzuli gaitezen Larzabalen antzerkigintzara eta aurkez dezagun bere obra eta Hegoaldean izan zuen harrera. Ohartzen gara eta ikusten dugu aski goiz argitaratzen *Egan-en Okilomendi Jaun Mera* (1952), eta Koldo Mitxelena bere *Historia de la Literatura Vasca*-n dioela:

Lo más destacado es seguramente la abundante producción del sacerdote Pierre Larzabal, que se mueve con igual desembarazo en la comedia y en el drama: *Okilomendi jaun mera, Urriki latza, Iru lagun, Bozak, Senperen gertatua, Etchahun*. Es un teatro sin audacias, voluntariamente apartado de cuanto pudiera desconcertar a un auditorio sencillo, pero sabiamente construido en su sobriedad, lleno de vida y de carácter. (1960: 152)

Antonio Zavala Auspoa bildumako zuzendaria hasiko da argitaratzen Manuel Lekuona eta Luis Villasante apez eta fraidearen laguntzaz bi euskalkitan, alegia, lapurteraz eta gipuzkeraz, *bitara* hitzaurrean dioten bezala, azkaindarraren teatro lanak.

Koldo Mitxelena Kulturunean dagoen Antonio Zavalaren artxiboa aztertuz gero, eta espero dezagun lehenbailehen ongi katalogaturik egotea osorik eta agiri funtsezkoenak digitalizaturik, hala nola Koldo Mitxelenaren funtsa, ohartzen gara bertan daudela mekanografiatuak ez bakarrik Auspoa aipatu bilduman moldiztegiratu zituen bost obrak (ikus zerrenda aurreraxeago), baizik eta beste multzo aski interesgarri bat. (KM nº 694317). Mekanografiatuak dauden testuak ondoren emango ditugun zenbaki hauei dagozkienak dira: 4, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 30, 31, 35, 38, eta 40.

Interesgarri dira, noski, eskuz idatzitako kopien oharrak, idatzitako urtea ere seinalatzen baitzaigu, eta edizioan titulu ezberdina hartu dutenak ere bai. Hala Manuel Lekuonak itzulitako *Hila esposatu*, lehen itzulpen saioan *Illa senar* bezala ageri da. Halaber *Senperen gertatua* besteetan *Urriki latza* bezala edo *Damu latza* bezala ageri zaigularik. Ez dugu ematen zerrenda testuen idatzi urtearen arabera argitaratzearena kontuan hartuta baizik.

Piarres Larzabalen antzerki argitaratuak

1. *Irri eta nigar* GURE HERRIA 1934. / Elkar, 1991.
2. *Merkatutik* GURE HERRIA 1937. / Elkar, 1991.
3. *Okilomendi Jaun Mera* EGAN 1952 / Elkar, 1991.
4. *Etxahun* GURE HERRIA 1953. / Elkar, 1991.
5. *Muthil berri* GURE HERRIA 1960.
6. *Herriko botzak* Auspoa 1962 / Elkar, 1991.
7. *Bordaxuri* Auspoa 1962 / Elkar, 1991.
8. *Hiru ziren* Auspoa 1962. / Elkar, 1991.
9. *Senperen gertatua* Auspoa 1964 / Elkar, 1992 / Egin 1995.
10. *Orreaga* Goiztiri 1964 / Elkar, 1992 / Hiria 2010.
11. *Hila espos* Auspoa 1965 / Elkar, 1991.
12. *Orria 778* Antzerti 1983 / Elkar, 1992 / Hiria 2010
13. *Matalas* Antzerti 1984 / Elkar, 1992 / Azpeitia 1997 / Hiria 2010 / EGAN 2015.
14. *Mugari tiro* EGAN 1984 / Elkar, 1991.
15. *Sarako lorea* EGAN 1984 / Elkar, 1992 / Hiria 2010.
16. *Suedako neskatxa* EGAN 1985 / Elkar, 1992.
17. *Berterretx* EGAN 1985 / Elkar, 1991 / Hiria 2010.
18. *Ihauteriak* EGAN 1987 / Elkar, 1992.
19. *Aralar* EGAN 1989 / Elkar, 1992.
20. *Hamalau urte* Elkar, 1991.
21. *Piarres zozo* Elkar, 1991.
22. *Gerla urte* Elkar, 1991.
23. *Kontrabandistak* Elkar, 1991.
24. *Dendarietan* Elkar, 1991.
25. *Manex ohoretan* Elkar, 1991.
26. *Ferrando* Elkar, 1991.
27. *Eiherazainaren astoa* Elkar, 1991.
28. *Sehi berri* Elkar, 1991.
29. *Lau donadoak* Elkar, 1991.
30. *Xirrixti Mirrixti* Elkar, 1991.
31. *Nork hil du Oihanalde?* Elkar, 1991.
32. *Portu xoko* Elkar, 1991.

33. <i>Basabeltz</i>	Elkar, 1992.
34. <i>Lana eri</i>	Elkar, 1992.
35. <i>Paper mende</i>	Elkar, 1992.
36. <i>Ziri-ziri</i>	Elkar, 1992.
37. <i>Nor da hobenduna</i>	Elkar, 1992.
38. <i>Ibañeta</i>	Elkar, 1992 / Hiria 2010.
39. <i>Lartaun</i>	Elkar, 1992 / Hiria 2010.
40. <i>Roxali</i>	Elkar, 1992.
41. <i>Otsoak artaldean</i>	Elkar, 1992.
42. <i>Angles ginelarik</i>	Elkar, 1992.

Mekanografiatuak soilik

43. <i>Amerikanoaren ilobak</i>	KM, C-381 F-16
44. <i>Maitecharen ezkontza</i>	KM, C-379 F-9
45. <i>Inpernuko dirua</i>	KM, 091 ANT doc-67

Piarres Larzabalek aipatuak (Ed. P. Xarriton, VII. Oroitzapenak)

46. *Zirka Herrian*
47. *Ugarte gazia*
48. *Urchilotar horiek*
49. *Onyoketariak*
50. *Jaun kaputxin*
51. *Zakurrari lunetak*
52. *Hortz ateratzailea*
53. *Gure geroa*
54. *Edaria nagusi*
55. *Oraingo ezkontza*
56. *Torre Beltzeko ama*
57. *Aralarko pittika*
58. *Olaetako mandoa*
59. *Ama preso dugu*
60. *Makaiako Ganix*

- 61. *Kontrabandistaren alaba*
- 62. *Ziri-ziri*
- 63. *Oiloteian*

Isabel Etxeberriak aipatuak (2008)

- 64. *Intzolako bidean* (2008:178)

Kanpoan emateko pilota plazan (KM nº 694317)

- 65. *Lehen eta orain*
- 66. *Maritxu*
- 67. *Bihotz bero*
- 68. *Jauregiko alaba*
- 69. *Tuta-yotze*

Eugenio Arotzenak bildu eta Oiartzungo Udalean daudenak

Berrogeita hamar testu, jadanik denak aipatuak.

Ehundik gora direla idatzi zituen antzerkiak aipatzen du Larzabalek bakar, tamalez sakabanatuak daudenak hor nonbait, guk 45 bakarrik atzeman baititugu. Eta emankortasun hori zela eta Telesforo Monzonek goraiatzen zidan Sokoako apaizaren ugaria konparatuz gaztelaniazko teatroan hain eza-gun den Lope de Vegarekin, hau ere apaiza.

Nola sailka genezake multzo hau? Piarres Xarrittonek *Matalas* aurkeztean (1984: 9-10.) sailkapenari buruz mintzo zaigularik hauxe dio:

[...] Larzabalen antzerkiak eta ikusgarriak sailkatu nahiko direlarik, honelaxe egin ahalko dira:

1. **Komedia** edo ikusgarri irri-egiteko eta jostatzekoak, adibidez, «Merkatutik», «Okilomendi Jaun Mera», «Xirrixiti-Mirrixiti», «Portu-xoko», «Herrian bozak» edo «Lau donadoak», eta «Amerikanoaren ilobak».

2. **Tragedia** edo antzerki hunkigarri eta gogoetagarriak, hauen gaia izan dadiela **kontzientzia arazoa**: «Etxahun», «Sarako Lorea»,

«Urriki latza» – **gizarte problema**: «Bordaxuri», «Hiru ziren», «Paper mende» – edo **abertzaletasuna**: «Mugari tiro», «Matalas», «Orreaga».

Eta bere aldetik Ixabel Etxeberriak 2008an, Aurelia Arkotxaren zuzendaritzapean burutu eta Bordeleko Unibertsitatean ondorengo tituluaz aurkeztu tesian (*Piarres Larzabalen antzerkigintza 1950-1982 euskarazko antzerki identitarioaren paradigma*) beste honako hau, xehetasun handiagokoa dena presentatu zuen:

Dramak

1. Hilketak arruntak gaitzat dituztenak (*Senperen gertatua, Nor da hobendun*)
2. Historiarekin harreman zuzena dutenak (*Ibañeta, Ingles ginelarik, Gerla urte*)
3. Gazteen arazoak aipatzen dituztenak (*Hiru ziren, Paper mende*)

Tragediak

1. Historiarekin harremanak dituztenak (*Sarako Lorea, Etxahun, Bordaxuri, Matalas*)
2. Familietan gertatzen diren hilketak (*Nork hil du Oihanalde, Basabeltz*)

Komediak

1. Mugarekin zerikusia dutenak (*Intzolako bidean, Mugari Tiro, Kontrabandistak*)
2. Administrazioarekin zerikusia dutenak (*Okilomendi jaun mera, Herriko bozak, Manex ohoretan*)
3. Lan munduarekin zerikusia dutenak (*Portu xoko, Sehi berri, Lana eri*)
4. Ezkontza eta familiarekin zerikusia dutenak (*Mutil Berri, Lau donadoak, Dendarietan, Mekatutik, Irri eta nigar, Hila espos, Ferrando, Suedako neskatxa, Roxali, Piarrez gozo, Ziri-ziri, Eiherazainaren astoa, Bordaxuri*)

Sailkapen mota aski ezberdinak egin daitezkeela ezaguna da, ikuspuntua, begirada eta garrantzia non eta nondik zuzentzen direnaren arabera. Eta historia aipatzen denean, batzuetan argi dago pertsonaia errealak direla, benetan izandakoak (*Matalas, Bordaxuri, Etxahun...*) eta bestetan irudime-nak asmatuak (*Lartaun...*). Besteak beste, izenondoak adierazten duenaren ildotik hor ditugu: teatro abertzalea, teatro herrikoia, teatro nazionala, tea-tro erregionala, teatro klasikoa, teatro erromantikoa, teatro antropologikoa, teatro identitarioa, teatro epikoa, teatro dokumentala, teatro iraultzailea, absurdoaren teatroa, krudelitatearen teatroa, egunerokotasunaren teatroa, teatro pobrea, teatro esperimentalta, teatro panikoa... eta beste.

Baina gure gaia harrerarena denez eta testuei dagokiena ahalik eta osa-tuena ematen saiatuko garenez beha dezagun orain Hego Euskal Herrian aurkeztu ikuskizunei dagokiena.

Urtea	Teatro taldeak	Antzerkia
1958	Ordiziako taldea	<i>Okillomendi alkate</i>
1960-XII-21	Eusko Iztundea (Donostia)	<i>Damu latza</i>
1962-XII-21	Eusko Iztundea (Donostia)	<i>Etxaun</i>
1964-IX-18	Jarrai	<i>Nor Alkate</i>
1966-IX-8	Eusko Iztundea (Donostia)	<i>Inpernuko dirua</i>
1966 ing.	Allerru taldea (Lezo)	<i>Senperen gertatua</i>
1970	Intxixu taldea (Oiartzun)	<i>Lartaun</i>
1971	debekatua	<i>Bordaxuri</i>
1972	Intxixu taldea (Oiartzun)	<i>Aralar</i>
1974, 1975	Intxixu taldea (Oiartzun)	<i>Orria 778</i>
1975-I-3	Goaz taldea (Deba)	<i>Senperen gertatua</i>
1989	Ostibarreko taldea	<i>Suediako neskatxa</i>
1990-VII-21	Goaz taldea (Deba)	<i>Ihautiriak</i>
1998-IV-4	Bordaxuri taldea	<i>Bordaxuri</i>

Zortzi teatro talde eta hamaika antzerki ezberdinen berri lortu dugu gure harrera ehizan. Litekeena da, eta ez dut dudarik, eman dudan zerrenda hau zabalago eta handiago izatea, baina ez dut gehiago aurkitu hemengo eta handiago aztertzen eta arakutzen aritu arren.

Dena den, hau ere euskal erakundeen errua da, zeren eta 1984an proposatu nuenean *Antzerti* aldizkarian *Antzertiteka bat* eratztea eta bertan Teatro edo Arte Eszenikoen Dokumentazio Zentro bat, ez nuen erantzun baikorrik jaso eta orain agian jasoak genituzkeen xehetasun gehienak. Tamalez, duela hogeita hamar urteko eskaera hura bidean galdu zen eta orain hutsuneak eta lanak ditugu ikerlanak eta tesiak egitean eta zuzentzean behar bezala taxuz eta seriotasunez burutu daitezten.

Gorago aitatu dugu duela mende erdi bat Labaienek argitaratutako *Teatro euskaro* delakoan badakarrela artikulu bat EGAN 1957an plazaratua, non ematen zaigun beste zenbait informazioren artean Larzabalen antzertiaren berri modu honetan, hain zuzen: «[...] Orregatik pozgarriago zaigu jakitea Villafranca-Ordiziako talde batek ango euskal jaietan *Okillomendi Alkate* antzeztu dutela...».

Eta Koldo Mitxelena bere *Historia de la Literatura Vasca* (1960: 152) delakoan euskal teatroaz mintzo zaigularik gorago esandakoa dio, bitxia delarik aipatzen dituen antzerki batzuk oraindik argitaragabeak baitziren, alegia, antzerki ongi egituratua, nortasun handikoa eta bizitasunez bete zela.

Esan bezala, bitxia da aipatzea handik bi urtera argitaratuko ziren antzerkiak, esplika daitekeena jadanik argitaratzeko Zavalari bidaliak eta berak irakurriak izanak zituelako edo komentarioren bat *Herria* aldizkarian. Urte honetako San Tomas jaietan, programak dioen bezala Antzoki Zarra deituan, Euskal Iztundea taldeak arrakasta handiz arratsaldeko hiru saio ezberdinetan taularatu zuen *Damu Latza* deitu antzerkia. Eta ikuskizun honen berri eta komentarioak agertu ziren bai *El Diario Vasco*-n, bai *La Voz de España*-n, Donostiako bi egunkari nagusietan, bai eta Baionako *Herria*-n.

Azken honetan *Ikusliarra* bezala sinatzen zuen komentariogile anoni-
moak zioen:

[...] Hiru aldiz kokoteraino bete zela eta ez dutela sekulan hola-
ko errekestarik izan [...] gaude ez dutela Larzabal Jaunaren lanek
Gipuzkoako eskuaren deus galtzen, edo ez ote duten bederen zerbait
irabazten...ez Zokoko erretoraren eskuaren gatik, hau garbienetarik
eta azkarrenetarik baita, bainan Gipuzkoako eskuara ederrak badue-

lakotz halako gordin eta jaun-aire bat teatroari ezin-hobeki dohakio-na...

Halaber Melillan eta Madrilen kazetari lanetan aritu ondoren Donostian teatro kritika egiten zuen Teodoro Goñi de Ayala (Tolosa 1890 - Donostia 1967) bezala sinatzen zuenak honakoa zioen:

La interpretación del Grupo de Arte de la Escuela de la Lengua y la Declamación Vasca del Ayuntamiento donostiarra fue como siempre magnífica, principalmente por lo que respecta a Jose María Etxeveste y Javier Tolarechipi [...] Ni qué decir tiene que la concurrencia que llenó hasta abarrotar el Teatro Principal aplaudió con verdadero entusiasmo los finales de acto y varios mutis. (*El Diario Vasco* 1960-XII-22)

Goñi de Ayala kazetaria *El Diario Vasco*-n erredaktoreburu zen frankistak sartu zirenetik Donostian, eta aipatu Xabier Tolaretxipi (Donostia 1923-1976) antzezle eta komentariogile ere izan zen *La Voz de España*, *Zeruko Argia*, *Aranzazu...* aldizkarietan. Eta T. bezala sinatzen duenak *La Voz de España*-n ildo beretik diosku:

«Damu Latza» de P. Larzabal con un estilo «barriolano», pero de una original audacia, va engarzando sus personajes en un dolorido suspense, que, muchas veces llega a abrumar al espectador. Afronta de primeras el conflicto del hombre creyente convicto de asesinato pero confesado ante Dios y no hallado por la Justicia, no se obliga a expresarse como autor ante los hombres. Y he aquí que P. Larzabal con un libreto ágil y contundente... (*La Voz de España* 1960-XII-22)

Urriki latza, *Damu latza* eta *Senperen gertatua* titulu ezberdinez ezagutzen den lana Mixel Larralderen hilketaren inguruan dago taxutua, eta Senpereko Borotra erretoreak eskaturik aldatu zion izena. Mixel Larralderen kanta Pierre Hiriartek (+1920) moldatu zuen, zeinak dioen azken bertsoan:

«Senperen gertatzeko, oi krima trixtea,
Sortuz geroz zor dugu, guziek hiltzea,
Bainan ez zauku aizu odol ixurtzea,
Horrek ekhartzen baitu denentzat kaltea»

[Urkizu & alt., 2011: 72]

Liburu gisara Zavalak argitaratu zuen 1964an Auspoaren 34. alean, *bitarra*, hau da, gipuzkerazko bertsioa Luis Villasantek moldatu zuelarik. 1965. urte inguruan Lezoko Allerru teatro taldeak bere gerraurreko ohitura eta zaletasunari jarraikiz *Senperen gertatua* antzestu zuen, eta hamar urte beranduago Lukax Dorronsorok zuzentzen zuen Debako *Goaz* taldeak ere bai, hain zuzen, 1975eko urtarrilaren hiruan eta apirilaren bostean.

la Sebastián, 31 de diciembre de 1960

ET DIARIO VASCO

Página 9

BOXEO

Esta noche, en Mondragón, Clausura del Pleno del Consejo Nacional de Educación Física y Deportes

Y la revancha De Sosa-Puente (profesionales)

El campeonato de España de boxeo profesional...

Clasificación de los boxeadores españoles según «L'Equipe»

Tony Ramos considerado en buen lugar

El periodista francés...

ANTZOKI ZARRA

Baseri Euzkoa...

Nor da Eruduna?

Entrevista...

Clausura del Pleno del Consejo Nacional de Educación Física y Deportes

Se tiende a la creación de un instituto español de cultura física para vigorizar el deporte hispano

El pleno del Consejo Nacional de Educación Física y Deportes...

Recorrido de los equipos comprometidos para el «Rallye de Montecarlo»

La prueba tendrá lugar del 20 al 26 de enero...

Trescientos cuarenta y seis equipos comprometidos para el «Rallye de Montecarlo»

La prueba tendrá lugar del 20 al 26 de enero...

Hoy, en el Urumea, Arbizu-Ugarte contra Telleria y Echave II

Mañana, en Mondragón, Añano X y del Val contra Ezcurra y García Arrio II

El campeonato de España de boxeo profesional...

Itinerario de la próxima Vuelta a Andalucía

El itinerario de la próxima Vuelta a Andalucía...

ANTZOKI ZARRA

Baseri Euzkoa...

Advertisement for FAGOR GULEX heaters, featuring an image of the heater and descriptive text.

Advertisement for STYLOS LIBRERIA LACOU, featuring a list of books and prices.

Advertisement for ANTZOKI ZARRA featuring 'Damu Latza' and 'REGALOS DE NAVIDAD'.

Advertisement for 'Punto Blanco' featuring a cartoon illustration.

Advertisement for 'JUGUETES - REGALOS' featuring 'MULTI-CENT' toys.

Advertisement for 'JUGUETES - REGALOS' featuring 'MULTI-CENT' toys.

Etchahun, sei gertalditako ikusgailua, 1951n idatzia, Hazparneko gazteek 1952ko azaroaren 15ean eta 16an taularatu zuten, *Herria* aldizkarian kritikak (gordinkeria...) eta laudorioak jaso eta 1953an *Gure Herrian* argitaratu zen. Larzabalen irudimen azkarrari aski izan zitzaion Piarres Lhandek eta Jean Larrasquetek 1946an argitaratu obra Pierre Topet Etxahunez (1786-1862) burutzeko bere tragedia.

Hamar urte beranduago Maria Dolores Agirrek zuzentzen zuen *Eusko Iztundea* teatro taldeak santomasetan aurkeztu zuen *Etxaun*, arratsalde bereko hiru emanalditan: 4.45ean, 7.30etan eta 10.30etan. Oraingo honetan ere arrakasta handiz. Goñi de Ayala antzerti kritikoak honakoa zioen:

[...] Pierre Larzabal tiene bien acusada una virtud esencial para todo autor, que es la de reflejar con exactitud y fijeza el ambiente y las características raciales del público a quien transmite su mensaje. Maneja con sencillez, sin retórica ni retorcimientos dialécticos el escarpelo cuando ha de corregir errores.

[...] La vida del bardo que ve en su propia desgracia la infidelidad de la compañera, materia propicia para entregado a su individual filosofía transmitir la consiguiente enseñanza a los demás y que, acaso en un momento de flaqueza espiritual –desde luego muy propio de los seres humanos– le arrastra a una desesperación de tal fuerza que no halla dique de contención, tiene una ejemplarizadora finalidad para las conciencias. (*El Diario Vasco* 1962-XII-22)

Hizkuntzari bagagozkio esan beharra daukagu, noski, taldeak erabili zuen bertsoia gipuzkeraz idatzitakoa zela eta Auspoan ageri ziren beste zenbait antzerki bezalaxe *bitara* emateko (KM 694.317) prestatua zegoela, baina ez zitzaion suertatu plazaratua izatea. Etxahunen bizitzak literaturan izan zuen oihartzunik jadanik bizi zelarik, Jean Baptiste Chahok frantsesez argitaratu baitzuen («Histoire du Poète Basque Etchahon de Barcus», *Revue des voyans* 1838) Pariseko aldizkari batean saio bat haren bizitzaren eta bertsoen antzeaz eta bere anaia Jean Pierrek itzuli *Barde baten izaitia* titulupean (*HEGATS* 5, 1991). Saio honetan dio bukaeran euskal mendietan barna ibiltzeko zoria izanez gero galdetzeko edozein haurri Etxahunen berri eta honek kantatuko zuela azkar haren bizitzaren kantaren hasiera hura:

«Mundin hanitz malerus arauz bazirie,
 Bena ez ni bezainik ihur beharrere,
 Ene emaztiaren nahiz izan jabe,
 Gaxua jarririk niz ihun lurrik gabe.»

Lhandek eta Larrasquetek moldatu edizio ederraren ondoren dator Pierre Espilek frantsesez argitaratu *Etchahun le malchanceux* (Euzkadi, 1947) eleberrria, eta Larzabalek *Gure Herrian Etchahun* (1953) argitaratu zuen urte berean Pierre Bordazaharre errejentak, «Etxahun Iruri» goitizenez, plazaratu zuen *Etxahun Koblakari* (Barkoxe 1953, 1962), eta geroago, besteak beste, *Matalaz* (Eskiula 1955) eta *Berterretx* (Maule eta Ligi 1958). Eta ohar gaitezkeenez, sujeta hautu bera egin zuten zuberotarrek eta lapurtarrek.

Jakina da Victor Hugok 1827an *Cronwell* eta 1830ean *Hernani* eskandala eta arrakasta handiz estreinatu zituenetik Alemaniatik zetorren erromantizismoaren historiarekiko joerari jarraiki, zabaldu egin zirela hainbat antzerki Europan zehar eta Euskal literaturan ere, drama erromantizismo berankor baten fruitu direnak. Hala, Jean Martin Hiribarrenen (1810-1866) *891an eskaldun gerla* antzerkia eskuizkribu gisara Xipri Arbelbidek 1991n argitaratu arte ezagutu ez zena, Piarres Harizpe (1854-1925) abadearen *Karmela* antzerkia, *Euskal Erria* aldizkarian (1886-87) plazaratu zena bertsotan eta zatika, Amaia Boneta eta Gurutze Aldabaldetrekuren edizioa arte (1992) ia ezezaguna, Serafin Barojaren *Pudente* (1879) opera erromatar garaian kokatua eta euskal operaren aitzindaria, Ramos Azkarateren *Beotibaroko atzarraren oroipena* (1886) Erdi Aro berantiarrean kokatua, eta beste. XX. mendera igaro eta Katalina Eleizegiren *Garbiñe* (1916) eta *Loreti* (1918), eta beste hainbatekin, **euskaldunen historia berreskuratzen eta goraiatzan** dituzten obrekin topo egiten dugu. Eta, gerra zibilaren ondoren ere, bide berari jarraituko zaizkio euskaldunen artean, Nemesio Etxaniz (*Irulearen negarra*, 1953), Jon Etxaide (*Begia begi truk*, 1978), edota Antonio Labaien (*Muñagorri*, 1978), hala nola Piarres Larzabal. Eta helburu berdintsua zuen Bigarren Mundu Gerraren ondoren sortuko den bai teatro historikoak bai eta egungo pastoralak.

Gure historia berreskuratzeaz eta goraiatzeaz aparte bazuen hirugarren xede bat drama historikoak, historiarekiko pasio zaharberrituak eta zen his-

toria ofizialak, espainolak eta frantsesak, ahanzten eta baztertzten edo gutxiesten zutenari herri kontzientzia eta memoria behar zuen tokia ematen saiatzea. Eta lehenaren medioz orainaren zenbait alde eta adierazpen debekatu eta zentsuratuak agerraraztea.

Hona nola kontatzen digun Larzabalek gertatu zitzaiona *Etxahun* ikustera joan zenean Donostiara:

Behin, Donostian, Santo Tomasetan, Victoria Eugenia antzokian emaiten zutelarik, jarria nintzen, nere burua ezagutarazi gabe, ikusleen artean, eta andere handi baten aldean. Antzerkian baitira senar-emazteen arteko solas minbera batzuk, nere aldeko andereak galdegin zaitan ezagutzen nuenetz egilea. Baietz, ezagutzen nuela. Harek orduan ea apeza zen ala presuna ezkondua. Nik aldiz, zergatik galdatzen zuen hori. «Zeren eta, zaitan ihardetsi, ageri baita idazle horrek senar-emazten arteko harremanak hurbiletik ezagutzen dituela». Nik orduan erantzun nion: «Baliteke nik jakin gabean, ezkondua izaitea, edo ezkondua bezala bizi izaitea».

Emankizuna bururatzean, zuzendariak taula gainetik bota zuen honela: Badakigu gutartean dela obra honen egilea eta eskatzen diot gain honetara agertzea». Nere aldeko andereak lepoa luzatu zuen, ikusi nahiz nor nondik aterako zen. Zuzendariak berriz: «Badakigu Larzabal jauna oso lotsatia dela, baina gutxienez bere tokian xuti dadila!» Orduan, kondenatu handiaren pare, xutitzen hasi nintzen, baina andere handiak, bere aldetik: «Aizu, ez xuti otoi! Usteko dute Larzabal zarella!»

Baina ikusi zuelarik azkenean, egiaz nor nintzen, haserre gorrian, atera zen kanpora. (Xarritton ed. 1998: 174-175)

Piarres Lafittek 1963ko azaroaren 10ean egiten dionean Piarres Larzabali Euskaltzaindian sartzearen solasaren ihardespina honelaxe dio mintzatzen ari garen gaiaren gainean:

Nago, bizkitartean, ez direnez ageriegi han-hemenka zure xede onak, bereziki predikuaren eite duten zorbait atheralditan: «**Mugari tiro**» delakoak bazuen itzalxka hori. Eta ez othe daukuzu *Etxahun* puska bat edertu zure «moralari» indar gehixago eman beharrez? Badakit antzerki-egilek gaien aldatzeko dretxo edo eskubidea badutela, bainan ez da erraiteko baizik.

Halere bizia badariote ausarki zure komediek...

[...] Hitz batez, eta huntan bururatzen dut: teatro-idazle handia zira, bertze asko dohainekin. Euskaltzaindiak ene ahotik erraiten dautzu bihotz-bihotzetik «ongi-ethorri» (Piarres Lafitte, *Gure Herria*, Baiona 1963: 332-339)

Gabriel Arestik 1964. urteko maiatzaren 13an Donostiako antzerti astean hitzaldi bat eman zuen titulu honekin: *Euskal teatro berri baten beharra: euskal komedia*. Eta bertan beste zenbait iritzi interesgarriren artean honako hau zioen euskal antzertigintzaz eta antzerkigileez:

[...] Lotsa bagina bezala eskribitzen dugu, eta hau gure bekatu haundi bat da, gaurko euskal teatroak dadukan akatsik eta hogenik larriena. Hogen itsusi honetatik, nire iritzian, hiru idazle salbatzen dira, lapurtar bat, gipuzkoar bat eta bizkaitar bat: Pierre Lartzabal, Andoni Maria Labaien eta Agustin Zubikarai. Hauei eskerrak gure teatroa ezta hain gauza baldarra, hain gauza traketsa, hain gauza iluna. Baina geroago itzuliko gara zeregin honetara ere.

[...] Uste dut, nire iritzi egiazko, leial eta zintzoa da Teatrozko Euskaltzaindi edo Euskal Antzerti Zaindi horren buruzagia Tolosako jaun Andoni Maria Labaienek izan behar duela. Eta antzerti-zaintzat hautatu behar direla Sokoako parroko Piarres Larzabal eta Ondarroako Augustin Zubikarai jauna, lehen aipatu ditudanak, hiru hoiek direlako gure teatro-idazlaririk hoberenak.

Hamaika gai ezberdin jorratu zituen, noski, Larzabalek eta horien artean bat Ameriketako emigratioarena izan zen, jadanik 1853ko Anton Abbadia-
ren Lore jokoetan agertu zena. Beraz mende bat lehenago. Kontatzen digu-
nez, 1950. urte inguruan Euskal Herrian *bazen asko solas eta kalapita ere, batzu Ameriketarat joiatearen alde, bertze batzu kontra*, eta joan zitzaizkiola gazte batzuk idatz zezan gaiaz komedia bat. Bertan artzain izandako anhuar-
tar batekin luze mintzatu ondoren burutu zuen antzerkia 1957an, urte be-
rean Ezpeletan eta Donibane-Garazin jokatu zutelarik. Hau bost urte be-
randuago Zavalak *bitara* moldiztegiratu Auspoa Bilduman hamalaugarren
zenbakiaz **Iru ziren** titulupean. Eta urte berean **Herriko Bozak edo nor Alkate** Manuel Lekuonak gipuzkeraz emana. Aitzinsolas moduan ematen

digu Larzabalek berak hitz gutxitan zein den bere poetika teatrala eta zein helburua. Hona bada hasiera:

Nere antzerki-gaiak, kasik denak, dira Eskual-Herrian edo bederen Eskualdunen artean gertatu edo gertatzen diren harat-hunatak.

Antzerki horien mamia, zintzo edo irrigarri, da bethi erakaspene maile.

Nere erakaspena da, gutiz gehienetan oraiko egunari dohakona, Eskualdungoaren akulatzaile, jende handien harrotzaile (1962: 8).

Beraz, *castigat ridendo mores* errefracu latindar ospetsuari eta Molière-ren eskolari jarraikitzen dio Larzabalek zuzen-zuzenean. Hala bada, irriaren birtatez euskal gizartearen portaera gaiztoak kritikatzeko, zuzentzeko, eta hobetzeko saiatuko da.

Jarrai teatro taldeak XXI Donostia 'ko Euskal-Jaiak programaren (hau gaztelaniaz eta euskaraz idatzia zegoen) barrunean eman zen 1964ko irailaren 18an Teatro Príncipe deitu antzokian honako aktore eta zuzendariak osatzen zutelarik banaketa:

Nor Alkate

ALKATEA	Juan Antonio Arozena
JAUN PHELIPE	Xabier Goenaga
GREGORIO	Joseba Aldanondo
PERRATZAILEA	Peli Uranga
JOSE	Erramun Saizarbitoria
PAKO	Joseba Andoni Goñi
XIXON	Joxe Mari Aristi
OSTATU ANDRE	Mertxe Uranga
BERTA	Arantza Gurmendi
JUSTIÑA	Karmelo Esnal
DOLOREX	Mirari Muxika
Zuzentza-antolaketa	Iñaki Beobide

Liburu edizioaren aitzinsolaseko zenbait hitz jasotzen zituen programak, eta gai irrigarriak gogoko izan arren autoreak *Ez ditu amets utsak gogoko*,

*funtsazkoak baizik, zioen. Ez pentsatzeko bozkatzearen kondena egiten zue-
nik, urrats errespetagarri eta zintzotzat baitzuen, gizonak emeki eta nekhez
beretu duen dretxo bat. Zorigaitzez, dretxo errespetagarri hori ez da bethi erres-
petuki baliatua...*

Jarraí teatro taldeak 1964an hiru obra ezberdin aukeztu zituen: maiatza-
ren 17an Donostiako Antzoki Zaharrean Eugenio O'Neill-en *Diff'rent-
Bestelakoa*. Nemesio Etxanizek itzulita; irailaren 18an Teatro Príncipe-n
aipatutako Larzabalen *Nor Alkate*, eta abenduaren 13an berriro Antzoki
Zaharrean Gabriel Arestiren *Beste mundukoak eta zoro bat*. Aktibitate eta
mugimendu bortitza zeramaten, zeren eta jadanik beste obren artean John
Prietsley-ren *An inspector calls 'Ertzaña etxean'* antzeztua zuten (Itz.: J. Le-
kuona) Donostian, Tolosan, Bilbon, Iruñean, Eibarren, Arrasaten, Berga-

ran, Deban, Azpeitian, Andoainen, Añorgan, Hernanin, eta Lekeition, eta Tennessee Williams-en *The Glass Menagerie* 'Kristalezko iruditxoak' (Itz.: J. Lekuona). *Zeruko Argia* astekarian artikulua mordoxka idazten zuten teatroaz eta beste anitz gaiez Tolaretxipik, Saizarbitoriak, Letek, eta Beobidek. Horrela bada, Leteri eginiko elkarrizketa batean honakoa izan zen kantari, poeta eta antzerkigilearen erantzuna:

– Xabier, zer diozu gaurko euskal-teatroaz?

– Azken denbora auetan Lartzabal jauna izan da euskal teatroari kolore pixka bat eman diona. Bizkai aldetik, Zubikarai jauna ere jarri genezake lan prestu batzuen jabe bezela. Baño nere iritiz Gabriel Aresti izan da euskal teatroa kalidadezko bide berrietara zuzendu duena. Joan dan dagonillaren 13an ikusi gendun Donostin *Beste Mundukoak eta zoro bat* Arestiren obra jatorra eta esan genezake egun artan eta obra arekin asi zela euskal-teatro berria. («Elkarrizketa Xabier Leterekin», *Zeruko Argia*, 1965-I-24.)

Ez ziren gelditu erantzunik gabe Leteren hitz haiek ez eta ordura arte eginiko euskal teatroarekiko beste batzuk gogorxkoagoak zirenak. Piarres Larzabalek 1965eko ekainaren 25ean eman zuen Donostian hitzaldi bat *Gure Pastoral*a titulupean. Donostiako XXIII. *Euzko Jaietan*, alegia 1966an, *Antzoki Zaarrean* Euskal Iztunde taldeak aurkeztu zuen irailaren 9an, iragarriak zioen bezala, Larzabalek egindako *Inpernuko dirua* psikologi-antzerkia. Zentsurak seinalatzen zuen eran hamasei urtetik gora zutenentzat zen zilegi soilik. Testuak, gorago agertu dugun bezala Koldo Mitxelena Kulturunean 091 ANT doc-67- bezala dago katalogatua, Agora saria merezi izan zuen.

Baina itsuskeria handia gertatu zen eratzaileren partetik, zeren eta Larzabalen plika galdu zela eta honen aitzakian berriro epaimahaia (Labaien, Zubikarai eta Karraskedo) bilarazi zuten eta honek Pedro Sarriegik idatzitako *Jokaldi txar bat* antzerkiari eman zion saria. (I. Beobide, «Infernuko dirua edo Larzabal «aferra»», *Zeruko Argia*, 1966, Irailak 18). Ez zen lehen aldia horrelakoak gertatzen zitzaizkiola, Ordizian *kanpoko*a zelako eman baitzioten bigarren saria, Beobideri egindako elkarrizketa batean salatzen denez.

Gaiak diruarenganako atxikimendu gehiegizkoak dakartzan kalteak azpimarratzen ditu, eta Etxebeste eta Alkorta aktoreak goresten zituen be-

ren lanean eta besteen gaintik ezartzen La Voiz de Españako Aramburu kazetariak (1966-IX-10). Joshe Leon bezala sinatzen zuen beste kazetari batek (Unidad de la Tarde, 1966-IX-10), laudorioz betetzen zituen ere Etxebeste, Pérez lapurraren paperean lana ongi burutzen zuelako, hala nola Alkorta, bankariaren pertsonaia eta kontzientziaren ahotsa antzetzten zituen, ama eta alaba kaxkarin eta diru xahutzaile amorratuak erortzen baitziren lapurren eskutan eta hauek eramaten baitzuten diru guztia infernura.

Page 11 EL DIARIO VASCO San Sebastián, 9 de septiembre de 1966

ESPECTACULOS • **ESPECTACULOS** • **ESPECTACULOS** • **ESPECTACULOS** • **ESPECTACULOS**

TEATRO PRINCIPAL
HOY, 9 de septiembre de 1966
12.00 de la tarde y 8 de la noche

FIESTAS EUSKARAS
TEATRO VASCO

Organizado y patrocinado por el C.A.T., a cargo del Claustro de Actores de la REVUELA DE LA LENGUA Y DEL CLAMORION VASCO, del Excmo. Ayuntamiento de San Sebastián.

Comedia publicística estrenada en el escenario teatral euskaldun organizado por "ADORA" y dirigida por PIERRE LAMAZOU.

INPERNUKO DIRUA
(LOCALIDADES EN YAQUERLA)

A las 7.30 y a las 9.30 de la noche. Anual y gratuito por suscripción.

ANTZOKI ZAARREAN
1966ko, Irailak 9
Aurrizaleak 7,30'ra eta pasako 11'ra

EUZKO JAIEATAN
EUSKAL ANTZERKIA

Monografía C.A.T. de teatro de Antzerkiaz: EUSKAL ANTZERKIA TALDEAK, teatro euskaldun. PIERRE LAMAZOU, antzerkialari euskaldun. ZAMAL, antzerkialari euskaldun. Antzerkiaren errealismo, literatura eta teatro, literatura, literatura eta teatro.

PARA DIVERTIRSE A VOSTRO PARA PROPORCIONAR A VOSTRO CALABAZAS SIN FIN PARA HACERSE VOSTRO SUS PRODUCCIONES!

¡ILEGAL!

EL ARTE DE NO CASARSE

Concha Velasco con la colaboración de ALFREDO LAMBA y JUAN MARIN.

MUSICA

La conferencia de Bello Puro

Se celebró en la noche del 8 de septiembre en el teatro principal de San Sebastián la conferencia de Bello Puro, organizada por el Centro de Atracción y Turismo de San Sebastián.

El conferenciante fue el Sr. Bello Puro, quien habló sobre el arte de no casarse, un tema que despertó gran interés en el público asistente.

¡Últimos días de proyección!
SUPERANDO TODOS LOS RECORDS INTENSIFICANDO A TODOS LOS NIVELES COLAS DE LA MEJOR PELICULA DE LA TEMPORADA!

COMO UN TRUENO
JEAN CABRE - LUI PALMIER

La película más extraordinaria de la historia del cine.

CINE SAVOY
MANANA, SABADO, 1.30, 18.00, 20.00 HORAS DE TENDENCIAS. (Cine de Películas de Cine)

Se ruedan dos películas a la vez

En el teatro principal se están rodando dos películas a la vez. Se trata de obras de gran calidad que serán estrenadas en los próximos días.

REX MANANA
ESTRENO EXTRAORDINARIO

NEW ZYRUSKA
UNA INCOMPARABLE
ADAPTACION
DE UNO DE LOS MEJORES
DE LOS MEJORES

CENIZAS Y DIAMANTES

Gran película de aventuras y acción.

I FESTIVAL DE JAZZ
Organizado por el Centro de Atracción y Turismo

Sábado, 10, Plaza de la Trinidad, 7,30 de la tarde
FESTIVAL AFICIONADOS, con la participación de los conjuntos

QUARTET R.C.B. de Francia
THE ORIGINAL BIKERLADERS, de Francia
MICKY BAKER, americano

Domingo, 11, Museo de San Telmo, 7,30 de la tarde
FESTIVAL PROFESIONALES, con la participación de los famosos conjuntos

MIDDLE BROTHERS, de Francia
JIM SAND JONES, de Francia

CON LA PARTICIPACION DE UN CONJUNTO DE BARCELONA, ZARAGOZA Y SAN SEBASTIAN

Premio al Mejor Solista y Premio de la Popularidad Otorgado por el Público
VALIOSOS REGALOS DE LA CASA RADIO ORTEGA-PHILIPS Y CASA TRIVIT

PROGRAMAS DE RADIO Y TV

RESEÑA DE RADIO
Programa de radio con noticias y entrevistas.

RESEÑA DE TV
Programa de televisión con películas y programas especiales.

Unidad de la tarde. 1966-IX-9

Euskera. 2015, 60, 2. 585-616. Bilbo
ISSN 0210-1564

Anton Luku zuzendari, obra hau Garazin berriro taularatu da 2013an, ia mende erdi geroago, bere funtsezko balioak argi uzten dituelarik.

Ezaguna da ere ETAk 1968ko abuztuaren bian hil zuela Meliton Manzanasko torturatuaren ezaguna eta askok sufritua. Biharamunean Gobernuak Gipuzkoarako *Estado de excepción* delakoa dekretatu zuen eta makina batek pasatu beharra izan zuten polizia-etxetik eta kartzelatik, tartean Joseba Arregik.

Urte honetan, famatua ere Pariseko maiatzeko mugimenduagatik, Telesforo Monzonekin batera **Matalas** obraren zuzendari izandako Roger Idiartek kontatzen du nola joan zirenean Baionako teatroko administratzailearengana antzokia alokatzera, honek esan zien ea nola espero zuten sala betetzea, teatro frantsesak lortzen ez zuenez gero. Hala eta guztiz ere euskal teatroak bete egin zuela antzokia. Daniel Landartek esaten digunez, *Etxahun*, *Bordaxuri*, *Matalas...* pastoral berrietako beste pertsonaia ospetsu anitzetan gertatzen zen bezalaxe (*Etxahun* 1962, *Santxo Azkarra* 1963, *El Señor de Iruri* 1966, *Chiquito de Cambo* 1967...) asmo didaktiko argi eta garbi batekin saiatzeko da birsortzen eta asmatzen historia irudimenaren laguntzaz eta anakronismo poetikoz beteaz.

Matalas antzerkia Etxeberriak (2008:188) Larzabalen antzerkien artean gailurtzat jotzen du, eta harreraz mintzo dela honakoa: *Batzuek erran zuten Matalas Larzabal zela. Hierarkiari aurre egiten zion apaiza, agintariak zalantzan ematen zituen apaiza, herriaren alde egiten zuen apaiza eta sakrifizioaren egiteko prest zena helburuak merezi bazuen...*

Bost edizio ezberdin izan zituen Hegoaldean *Matalas*-ek (Antzerti 1984, Elkar 1992, Azpeiti 1997, eta Hiria 2010 eta Egan 2015) ez dena gau erdiko ahuntzaren eztula, antzerki batentzat, Susa aldizkarian lehenak ere Mikel Antzaren komentarioa merezi izan zuelarik.

Eugenio Arotzenak kontatzen digunez (2006:108) 1968ko otsailaren 28an hasi zituen harremanak Piarres Larzabalekin eta handik hogeita egunera Oiartzungo Estankoa bezala ezagutu ostatuan izan zuten afaritxoan aurkeztu zuten idatzia *Lartaunen historia* antzerkia. Tartean Eugenio eta Piarresekin batera Xabier Lete eta Juanito Iñarra zeuden. Urte bukaerarako obra prestatua zeukaten Intxixukoek, baina 1969 urte osoa pasatu omen zuten

baimenaren zain, baimena iritsi zitzaionarik Ignacio Albelaiz (sic) eskaera egileari 1970ko urtarrilaren 13an *Lartaun* konpainiari.

Otsailaren 21ean antzeztu zuten frontoian Arozenaren zuzendaritzapean 26 antzezleri oiartzuarrek obra, hala nola Xabier Lete eta Maria Lourdes Iriondo kantari ezagunek, arrakasta handiz, *Lartaunen historia*, non tratatzen ziren euskaldunen eta erromatarren borrokak. Herriko festetan (Abuztuak 8an) berriro antzeztu zen eta ondoko baldintza honen pean eman ziren baimena alkateak, alegia, behar ziotela bi mila pezeta ordaindu herriko *Hospital-Asilo* deitzen zenari.

Oiartzun, Urnieta, Zarautz, Hernani, Usurbil... Hamar herri ezberdinetan antzeztua izan zen *Lartaun*. Zarautzen antzeztuar zeudela gobernadore zibilaren agindu zorrotza iritsi zitzaion, non esaten zien Piarres Larzabalen antzerkirik gehiago ez antzezteko, non eta talde guztia kartzelatzea nahi ez bazuten. Larzabalek Hernanin ikusi zuenean obra, berak idatzitako *Pastoral gisakoa*, oiartzuar erara, honakoa esan zuen: *Hau ez da nire antzerkia*.

Halere, ez bat bakarrik baizik eta beste bi ere idatzi zituen oiartzuarrentzat: *Aralar* eta *Orria* 778. Eta bilatu behar zuten zentsura nolazpait pasatzeko modua eta Eugenio Arozenak antzerkia berea balitz bezala aurkeztu zuen baimenerako. Hona bere hitzak zuzen-zuzenean:

Piarres Larzabalek *Lartaun* antzerki lana idatzi zuen Oiartzuarrentzat eta taularatu ondoren izan zuen arrakasta ikusi-ta pentsatu genuen egoki izango zela beste antzeko lan bat idaztea eta baita azkar idatzi ere. Lan hau «Aralar» izan zan, (gutxi gora behera 1971. urteko uztaila izan zen) baina garai haiek ziren, ziren bezalakoak eta gobernu espainolak Larzabal «Index»en sartu zuen eta izena bera ere aipatzea anatema bihurtu zen. Horrela *Aralar* antzerkia gustatu zigunez baimena Gobernu Espainiarrari eskatu behar zenez nirea bailitz bezela baimenak eskatu ziran. Horregaitik baten batek nire izeneko «Aralar» antzerkirik agertzen bada edo ikusiko balu, hau Piarres Larzabalena da» pentsatu zazue kondairan hartu beharra izan genuen bidezidorra izan zela.

Zentsuraren sailkapena hauxe zen: 18 urtetik gorakoentzat, eta zenbait kapitulutan ez soilik aldaketak baizik eta ezabatze osoak sufritu zituen. Hogeita hamar aldiz jokatu zen, (ekainean Ataunen eta irailean Oñatin, adibidez) eta Tolosako teatro zaletuen lehiaketa elebidunean lehen saria irabazi zuen (1973-IV-25) hamahiru talde ezberdinen artean.

Sunbillan ere antzeztu zen *Diario de Navarra* egunkariko kronikagileak honelaxe titulatzan zuelarik: «*Aralar*» *Pastural tankerako antzerkia*. Gaia oso ospetsua zen, Francisco Navarro Villosladak idatzitako *Amaya o los vascos en el siglo VIII* nobelaren gainean eratua, baina aski modu librean.

Mikel Forkadak burutu kartela Aralar antzerkiarentzat

Bordaxuri 1971n debekatu zuten bezala, 1973an Pio Barojaren *Altzateko Jauna* antzezteko Xabier Letek egin eskariari ezezkoa eman zion zentsurak, baina halaz ere jarraitu zuten Intxixuko taldekoek fermuki eta 1974-1975 urteetan *Orria 778* aurkeztu zuten. Hemen frankoak, mahometanoak eta baskoiak agertzen ziren borrokan, eta Eugenio Arotzenak esaten digunez arrakasta handiz:

Orria 778 edo *Altabizkarko kantua* 52ren bat aldiz antzeztu zen 47 herritan, besteren artean lau hiriburuetan, baita Zaragozako Ikastetxe Nagusian ere. Batez beste 450 ikusle izatera iritxi zen. 1975. urteko udazkenara arte *Orria 778* antzerki lanarekin jarraitu genuen beste berri bati ekin genion artean.

Orria 778

1975eko apirilaren bostean Goaz taldeak *Senperen gertatua* antzeztu zuen Lukax Dorronsorearen zuzendaritzapean. Franco 1936tik gobernatzen ari den diktadorearen heriotza urtea da eta epe berri bati hasiera emango zaio. Zentsura desagertzeko bidean da, baina honek ez du suposatzen Larzabalen antzerkiak gehiago antzeztuko direnik, zeren eta Eusko Jaurlaritzaz sortzen denetik (1977), eta honen Kultur Kontseilaritzapean Antzerki Zerbitzua, mendea bukatu arte soilki Larzabalen hiru antzerki antzeztuko dira Hego Euskal Herrian.

Debako III. Antzerki astean, 1989an Ostibarreko taldeak *Suediako neskatxa* jokatu zuen. Hurrengo urtean, hau da, 1990ean, Goaz talde debarrak *Ihautiriak* eman zuen eta XII. Antzerki astean Azpeitian 1998an Bordaxuri taldeak *Bordaxuri* taularatu zuen.

Lukax Dorronsoro Goaz taldeko zuzendariak adierazten duenez, 76tik zuten antzezlan hau eskuartean, multikopiaz ezkutuan zabalduriko kopia hain zuzen, eta 1989an eutsi zioten testu moldaketari eta euskara batuan

ezartzeari. Eta *Ihauteriak* tituluak ez du zerikustekorik garai bateko antzerki ohikoarekin, baizik eta satira, fartsa bat da, delako ihauterietan egiten diren modukoa; gaia, ordea, muga du.

Frantxua Cousteau taldeko zuzendariak zioen: «Bordaxuri Euskal herriko antzerki zahar bat da, Hazparnen kokatua, duela 50 urte inguru idatzia. Guk gaukotu egin dugu. Baserri bateko aita-semeen arteko ika-mikak jorratzen ditu, seriosa halaz ere. Maule eta Miarritzeko emanaldietan gazteak ere hurbildu dira eta pozik gara horrekin, obra ezagutzen duelako jin baita jendea. Deliberatu genuelarik *Bordaxuri* emaitza 'hori zaharkitua da 'erran ziguten batzuk. Emaitza ikusita garbi dago halako istorio bat kontatzen ahal dela, baserri batean kokaturik ere, ez baitigu inortxok ere erran itxura zaharkitua duenik» (ARGIA, 1998-IV-12)

Goaz, Debako teatro taldea, Ihauteriak (1990-VII-21)

Beraz, kezkaturik zebilen zuzendaria obraren zaharkitzearekin, baina geroago Anton Lukuk 2013an egin *Inpernuko dirua* antzerkiaren adaptazio eta moldaketa berrian funtsezkoena mantentzen da, eta horrek oinarri Larzabalen testuan dauka.

Honaino gure lantxoia, berriro deitoratuz 1984an eskatu genuen Antzertiteka edo Arte Eszenikoen Dokumentazio Zentroa oraindik ez edukitzea eta informazioa osagabe batekin lan egin behar izana, gure historia eta literatura era duinean ikertzeko.

Bukatzeko bada, Daniel Landarten hitzak erabiliko ditut euskal literatura eta bereziki teatrogintzako gailur izan zen Pierre Larzabalez:

Pertsonalki ezagutu dudan Piarres Larzabal gizon ona zen, biziki ona. Ausarta. Osoa. Balentrialaria. Zerbait buruan hartuz geroz, bururaino eramaten zuena. Irriz ezin ase eta denbora berean arras serioa. Errotik jendakina. Apez apala. Otoizlaria. Beti zerbitzu egitera ekarria. Iratzeder poetak erran lezake: emana. Bai, bere izaite guztia besteei ematen zien. Horiek horrela, «ttankako» bat bazuela?! Baina «ttankakorik» ez balu ukan, ez zen Larzabal izanen.

Bibliografia

Edizioak

- 1934 *Irri eta nigar*. GURE HERRIA.
- 1937 *Merkatutik*. GURE HERRIA.
- 1952 *Okilomendi Jaun Mera*. EGAN.
- 1953 *Etxahun*. GURE HERRIA.
- 1960 *Muthil berri*. GURE HERRIA 1960.
- 1962 ZAVALA, Antonio (ed.), *Bordaxuri*. Auspoa 11, Tolosa.
- Iru ziren*. Auspoa 14, Tolosa.
- Herriko bozak edo nor alkate*. Auspoa 21, Tolosa.
- 1964 *Senperen gertatua* (Itz.: L. Villasante). Auspoa 34, Tolosa.
- 1965 *Hilla esposatu* (Itz.: M. Lekuona). Auspoa 44, Tolosa.
- 1983 ANTZERTI ZERBITZUA, [Orria 778 edo] *Altabizkarko kanta*. Antzerti 64. Donostia.

- 1984 *Mugari tiro*. EGAN.
- 1984 *Sarako lorea*. EGAN.
- 1985 *Suediako neskatxa*. EGAN.
- 1985 *Berterretx*. EGAN.
1987. *Ihauteriak*. EGAN.
- 1989 *Aralar*. EGAN.
- 1984 ANTZERTI ZERBITZUA, *Matalas*, 1. ed. Antzerti 69. Donostia.
- 1992-1997 XARRITTON, Piarres (ed.), *Idazlanak*. (I-VII), Elkar, Donostia.
- 1997 *Pierre Larzabal Carrere (1915-1988) Azpeitiko antzerki topaketak, Oroituz. Heriotzaren hamargarren urtemugan*.
- 2010 AURKENERENA, Joxeba (ed.) *Larzabalen antzerki kaierak*. Hiria, Donostia.
- 2015 *Matalas*. EGAN.

Internet: ik.: [Klasikoen kriseilua & Armiarma.eus](http://Klasikoen_kriseilua_&_Armiarma.eus)

Liburu eta artikulak

Aresti, Gabriel, «*Euskal teatro berri baten beharra: euskal komedia*». *Artikuluak, Hitzaldiak, Gutunak*. Susa, Zarautz 1986.

Arotzena, Eugenio, *Euskal Antzerkia Oiartzunen*. Mugarri, 2006.

Etxeberria, Ixabel, *Piarres Larzabalen antzerkigintza 1950-1982: euskarazko antzerki identitarioaren paradigmak, eranskinak*. UB /BU, 2008.

———, «Piarres Larzabal (1915-1988) eta antzerki identitarioa», *OIHENART* 25, 2010, 199-215.

Labaien, Antonio, *Teatro éuskaro. Notas para una historia del arte dramático vasco, eta Teatro éuskaro. Entrevistas, Reseñas, Crónica. Catálogo de obras dramáticas*. Auñamendi, Zarauz 1965.

Landart, Daniel, «Piarres Larzabal». *EGAN* 2008-4. 61-66.

Mendiguren, Xabier, «Piarres Larzabalen idazlanak». *ARGIA* 1991-07-07.

Michelena, Luis, *Historia de la literatura vasca*. Minotauro, Madrid 1960.

Sudupe, Pako, *50eko hamarkadako euskal literatura. III. Antzerkia eta hamarkadaren ikuspegi orokorra*. Utriusque Vasconiae. Donostia, 2011.

Urkizu, Patri, *Euskal teatroaren historia*. Kriselu, Donostia 1975.

———, «Euskal antzertia iparraldean (1867-1939)», *Eskual Antzertia. Le théâtre Basque*. Ed. P. Bidart & Tx. Peillen Université de Pau, Bayonne 1987, 39-52.

——— (ed.), *Piarres Lafitte, Euskal Literaturaz*. Erein, Donostia, 1990.

——— «Jean Baptiste Chaho: Barde baten izaitia», *HEGATS* 5, 1991, 29-37.

———, «Anacronismo, panfleto y poesía en el teatro histórico vasco del post-franquismo», *El teatro Histórico 1975-1998. Textos y representaciones*. Visor, Madrid, 1999, 595-605.

———, & Intxaurrendieta Patxi, *Senpereko Kantu Xaharra. Oxtikenekoak*. Eusko Ikaskuntza, Donostia, 2001.

———, *Teatro vasco. Historia, reseñas y entrevistas, antología bilingüe, catálogo e ilustraciones*, UNED, Madrid, 2009.

———, «Euskal Antzertia Erbestean (1937-1959)», *Arte eszenikoak erbestean*. Koor. Iñaki Betiz & Mari Karmen Gil, Saturraran, Donostia 2009, 349-367.

Xarritton, Piarres, «Piarres Larzabal antzerkigile», *Piarres Larzabal, Matalas*, Antzerti 69, Donostia, 1984, 7-10.

——— (ed.), *Piarres Larzabalen oroitzapenak*, Elkar, Donostia, 1998.

Zenbaiten artean, *Literatura Terminoen Hiztegia*. Euskaltzaindia, Bilbao 2008.

Malenkoniaren aurkako nostalgia: betiereko itzuleraren gorputz errepresentazio artistikoa konponbide gisa. Jon Mirande eta Balthazar Klossowski paristarren lanetan oinarritutako hurbilpen konparatiboa¹

Nostalgia para combatir la melancolía: La representación corporal artística del eterno retorno como solución. Aproximación comparativa en base a los trabajos de los autores parisinos Jon Mirande y Balthazar Klossowski

Nostalgie pour combattre la mélancolie : la représentation corporelle artistique de l'éternel retour comme solution. Approche comparative basée sur les travaux des auteurs parisiens Jon Mirande et Balthazar Klossowski

Nostalgia in the fight against melancholy: artistic corporal representation of the eternal return as a solution. Comparative approach based on the work of the Parisian authors Jon Mirande and Balthazar Klossowski

ELIZALDE ESTENAGA, Amaia
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU) - Université Bordeaux-Montaigne

Noiz jasoa: 2015-10-20
Noiz onartua: 2016-04-22

---

¹ Artikulu hau Eusko Jaurlaritzak babestutako Euskal Herriko Unibertsitatearen Tesiak Euskaraz egiteko Doktorego aurreko Ikertzaileak prestatzeko kontratazio-pean eta IT 806-13 ikertaldearen barnean idatzi da.

Artikulu honen helburua da memoria eta nostalgiaren rola aztertzea heriotzak eta denboraren joanak dakarten malenkonia saihesteko baliabide gisa. Mircea Eliade antropologoak *Le mythe de l'éternel retour: Archétypes et répétition* (1949) lanean proposatzen duenaren araber, antzinateko gizakiak arazoarentzako konponbide kolektiboa aurkitu zuen betiereko itzuleraren mitoan eta denbora zikliko mitikoan sinetsiz. Gizaki modernoak, ordea, denboraren ikuskera lineal historizista hartzearen ondorioz, beste estrategia batzuk garatu behar izan zituen denbora konkretua deuseztatze bidean. Artearen kritikaren arloko hurbilpen antropologiko eta konparatiboaren bidez, zenbait artelan aztertu ostean, arteak arazo hau konpontzeko baliabide gisa zein toki hartu duen aztertuko dugu, XX. mendean zehar sortutako gorputz errepresentazio artistiko zenbaitetan oinarrituz.

Hitz gakoak: artea eta literatura, antropologia, betiereko itzulera, memoria, malenkonia, nostalgia.

El objetivo de este artículo es analizar el rol de la memoria y la nostalgia, como recurso para evitar la melancolía que traen la muerte y el paso del tiempo. En base a lo que propone Mircea Eliade en su trabajo *Le mythe de l'éternel retour: Archétypes et répétition* (1949) creyendo en el mito del tiempo cíclico y volviendo al mito de que en la antigüedad las personas encontraban soluciones colectivas a sus problemas. El ser humano moderno, sin embargo, como consecuencia de optar por una visión lineal historicista del tiempo, tuvo que desarrollar otras estrategias con el fin de eliminar el tiempo concreto. Analizando unos objetos artísticos, desde una aproximación antropológica y comparativa del campo de la crítica del Arte, estudiaremos que lugar ha ocupado el Arte mismo en el siglo XX como recurso para solucionar este problema. Utilizando para ello, algunas representaciones artísticas corporales creadas en el siglo XX.

Palabras clave: arte y literatura, Antropología, vuelta a lo de siempre, memoria, melancolía, nostalgia.

L'objectif de cet article est d'analyser le rôle de la mémoire et de la nostalgie, comme moyen d'éviter la mélancolie provoquée par la mort et le temps qui passe. Comme le propose Mircea Eliade dans son oeuvre *Le mythe de l'éternel retour : Archétypes et répétition* (1949) croyant au mythe L'objectif de cet article est d'analyser le rôle de la mémoire et de la nostalgie, comme moyen d'éviter la mélancolie provoquée par la mort et le temps qui passe. Comme le propose Mircea Eliade dans son oeuvre *Le mythe de l'éternel retour : Archétypes et répétition* (1949) croyant au mythe

Mots-clés : Art et littérature, anthropologie, retour éternel, mémoire, mélancolie, nostalgie.

The goal of this article is to analyze the role of the memory and the nostalgia as a resource to avoid the melancholia that comes from death and from the passage of time. As Mircea Eliade proposes in his work *Le mythe de l'éternel retour: Archétypes et répétition* (1949), believing in the myth of the cyclic time and returning to the myth that refers to old times where

people found collective solutions to their problems. The modern human, however, as a result of choosing a historical and a lineal vision of time, had to develop other strategies in order to eliminate the specific time. Analyzing some artistic objects, from an anthropological comparative approach to Art Critic, we will study the place that Art has occupied during the 20th century as a resource to solve this problem. In this regard, we will use some corporal artistic representations created in the 20th century.

Keywords: art and literature, anthropology, returning to the eternal, memory, melancholia, nostalgia.

Sarrera

Artikulu hau Gdansk-eko Unibertsitateko *4th International Interdisciplinary Memory Conference* «*Memory, melancholy and nostalgia*»-n aurkeztutako hitzaldiaren harira sortu da. Gure helburua da frogatzea XX mendeko gizakiak artean aurkitu zuela heriotzak eta denboraren joanak dakarten malenkonia saihesteko baliabide eta lekua. Horretarako, memoria, malenkonia eta nostalgiarekiko hurbilpena artearen –literatura barne– eta antropologiaren ikuspegitik egingo dugu.

Gaiari buruz Mircea Eliadek proposatutako teoriari jarraituz, ikusiko dugu antzinatetik nostalgia lagungarri izan zaiola gizakiari, memoria eta irudimena nahastuz, heriotzak eta denboraren joanak dakarten malenkonia saihesteko tresna gisa. Ondoren, frogatzen saiatuko gara nola XX. mendean zehar denbora konkretua deuseztatzen saiatzeko jarrera honek –«portaera mitiko» deituko dugunak– artean lekua aurkitu zuen, nahiz eta ez zuen –kasu gehienetan– antzina izandako dimentsio sozial kolektiborik. Azkenik, gure tesia adibidez jantzen duten XX. mendeko gorputz errepresentazio artistiko zenbait aurkeztuko ditugu. Propaganda nazional-sozialistaren iruditeriatik hasi –mendebaldean gailendu diren zibilizazioek sortutako «portaera mitikoaren» azkenetariko arte adierazpen kolektiboa– eta, ondoren, Jon Mirande (1925-1972) idazle paristar euskaldunaren eta Balthazar Klossowski (1908-2001) –«Balthus» bezala ezagunagoa–, margolari paristar poloniarren lanen hurbiltze konparatiboa egingo dugu.

Bi autoreen kasuan, eurek sortutako neskato nerabeen gorputz errepresentazio artistikoak jadanik ikerketagai izan dira, Balthus-enak bereziki. Mirandek sortutako neskato nerabearen gorputz errepresentazioaren gaia jorratzen duten bi artikulu daude, bereziki interesgarriak, Joseba Sarrionandiaren «*Haur besoetakoa* eta beste ninfula batzu» (1993) eta Aurelia Arko txaren «*La mirada malévol de la luna en La ahijada* de Jon Mirande (1925-1972)» (2000). Puntu honi dagokionez, gure helburua da lan honen bidez bi egileen errepresentazioen ikuspegi berri eta gaur egun gailendutakoengandik ezberdin bat ematea.

1. Heriotza eta denboraren joana malenkoniaren iturri gisa

Malenkonia Antzinako Grezian medikuntzari lotutako termino zientifikoa zen. Gaur egun badu oraindik esanahi zientifikorik, baina bere lekua egin du baita ere arte iturri edo gai bezala. Besteak beste, *American Heritage Dictionary of the English Language*, –Ologies & -isms (2008) eta *Diccionario de la Real Academia Española* (2012) hiztegietatik eskuratutako definizioak aztertu ondoren eta medikuntzari lotutakoak alde batera utzita, hau da lan honetarako osatu eta aukeratu duguna: «Iraupen luzeko tristura edo depresio sakona».

Gizakiak arrazoi ezberdinengatik senti dezake malenkonia, baina horietako bat gailentzen zaie gainontzeko guztiei. David Hicks eta Margaret A. Gwinn antropologoek *Cultural Anthropology* (1995) lanean ematen duten azalpenak garbi erakusten du hori:

Perhaps the greatest of all human misfortunes is death. Men and women may avoid other trials-sickness, accidents, social failures –for a long time, hoping their run of luck continues unabated, but their intellects oblige them to accept the inevitability of death. They know for certain that whether death befalls tomorrow or in 60 years» time, it is an inevitable part of life, so it may be this certainty that prompts humanity's endless speculation about what, if anything, follows death.

Such universal interest suggests how earlier human beings might have come to imagine the existence of some kind of life after the death of the body, and why many contemporary people continue to believe in an afterlife. There is no evidence to suggest that modern-day people are ceasing to think about death and its possible aftermath, or that twentieth-century science is succeeding in explaining this mystery to their complete satisfaction. So human beings continue responding to what might almost be called a religious instinct. One way to interpret the universality of religion, therefore, is to view it as an attempt to deny the dismal possibility of our own permanent extinction. (Hicks eta A. Gwinn 1995: 341)

Gizateriaren sorreratik bertatik izan dira heriotza eta denboraren joana gizakiaren buruhauste nagusi. Honi modu eraikitzailean erantzunez, malen-

konia saiheste bidean, konponbide ezberdinak garatu ditu, oro har, denbora konkretuaren deuseztatzean oinarritzen direnak. Ez gara heriotza eta denboraren joana egiazki saihestu ahalko lituzketen konponbideez ari, arazoari aurre egiteko irudimenezko erantzunez baizik.

2. Portaera mitikoa: memoria, nostalgia eta irudimena

Goiko aipuan David Hicks-ek eta Margaret A. Gwinn-ek «erlijio sena» aipatzen badute ere, erraz defenda daiteke erlijioa gizakiak garatutako baliabideetariko bat dela heriotza nahiz denboraren joanaren ideiak saiheste-ko.

Mircea Eliadek *Cosmos and history. The Myth of the Eternal Return* (1959) eta *Myth and Reality* (1963)² lanetan «portaera mitiko» esaten dio antzinatetik gizakiak denbora konkretua deuseztatzeke duen joerari. Ideia hau ulertu ahal izateko, garrantzitsua da mitoaren ideiari ematen dion esanahia kontuan hartzea:

Myth narrates a sacred history; it relates an event that took place in a primordial Time, the fabled time of the «beginnings». In other words, myth tells how, through the deeds of Supernatural Beings, a reality came into existence, be it the whole of reality, the Cosmos, or only a fragment of reality-an island, a species of plant, a particular kind of human behaviour, an institution. Myth, then, is always an account of a «creation»; it relates how something was produced, began to *be*. Myth tells only of that which really happened, which manifested itself completely. The actors in myths are Supernatural Beings. They are known primarily by what they did in the transcendent times of the «beginnings». (Eliade 1963: 5-6)

Antropologoak aurkezten duen teoriaren arabera, gizaki arkaikoaren filosofiak, hastapen idealizatu edo *in illo tempore* baterako betiereko itzuleran –esan nahi baita, kaos-a nahiz honen osteko kreazioa, kosmogoniaren so-

² Lan honen lehen bertsioa ingelesez bertsioa erabili da itzulita zeuden testuen kasuan. Gainontze-koetan originala mantendu da.

rrera– eta errepikapen nahiz arketipoetan oinarrituta, denboraren ikuspegi lineala ukatzen zuen, guztiz jarrera anti-historizista erakutsiz:

[...] archaic societies—societies which, although they are conscious of a certain form of «history», make every effort to disregard it. In studying these traditional societies, one characteristic has especially struck us: it is their revolt against concrete, historical time, their nostalgia for a periodical return to the mythical time of the beginning of things, to the «Great Time». (Eliade 1959:11)

Gizaki arkaikoak, betiereko itzuleraren mitoa gaurkotzen zuen errepikapen, arketipo eta erritu erregeneratzaile ezberdinen bitartez. Helburua iragan denbora ezabatu eta historia deuseztatzea zen *in illo tempore* baterako itzulerara etengabe itzuliz egintza kosmogonikoaren errepikapenaren bidez (Eliade 1959: 81).

Idealizatutako hastapen edo *in illo tempore* horietarako betiereko itzulerak memoria, irudimen eta nostalgia nahasketa bat suposatzen du, izan ere, irudimenaren bidez berreraikitako iragan oroitzen kokatutako leku idealizatuz ari baikara. Eliadek iradokitzen duen bezala estrategia hau infantila iruditu dakiguke, baina gizakiari lagungarri gertatu zitzaion erabateko etsipen eta malenkonian ez murgiltzeko (Eliade 1959: 152). XVII. mendean geroztik, ordea, aurrerapen —*progresu*— eta denbora linealaren ideiak gailendu ziren, denboraren ziklikotasunarenaren kaltetan. Ondorioz, denbora konkretuaren deuseztapenak utzi egin zion heriotzaren eta denboraren joanaren ideiek zekarten malenkoniaren kontrako irtenbide kolektibo izateari. Hala ere, Eliadek dioen bezala, horrek ez du esan nahi «portaera mitikoa», denbora konkretua deuseztatzeko beharra, desagertu zenik:

We must wait until our own century to see the beginnings of certain new creations against this historical linearism and a certain revival of interest in the theory of cycles; so it is that, in political economy, we are witnessing the rehabilitation of the notions of cycle, fluctuation, periodic oscillation; that in philosophy the myth of eternal return is revived by Nietzsche; or that, in the philosophy of history, a Spengler or a Toynbee concern themselves with the problem of periodicity. (Eliade 1959:146)

Are gehiago, haren iritziz ez litzateke harritzekoa izango, etorkizunean, momentu batetik aurrera, bizirauteko beharrak bultzatuta, gizakia errepikapen, arketipoen eta denboraren ziklikotasunaren ideietan oinarritutako portaera anti-historiko horri berriz ere lotzea. Bere garaiari buruz hitz egitean, hain zuzen ere, Eliadek aipatzen du kolektiboak eta homogeenak ez badira ere «some forms of mythical behavior still survive in our day. This does not mean that they represent “survivals” of an archaic mentality. But certain aspects and functions of mythical thought are constituents of the human being» (Eliade 1959: 181-182).

Kontuan izanik XX. mendeko gizakiak zailtasun berbera zuela heriotzaren eta denboraren joanaren ideiei aurre egiteko eta gizaki arkaikoaren bizi filosofia baztertu egin zuela, sortzen den galdera da zein baliabide garatu ote zituen denbora konkretua deuseztatzeko eta, beraz, heriotzak eta denboraren joanaren ideiak zekarten malenkonia saihesteko.

3. Betiereko itzulera gorputz errepresentazio artistiko gisa

«Portaera mitiko»-ak eta arteak harreman zuzena dute maila ezberdinetan eta guk horietako biri erreparatuko diegu:

- 1) Irudiaren maila: betiereko itzuleraren mitoaren errepresentazio zuzenari dagokio, XIX. mendeko erromantizismoan maiz egin bezala, pertsonen, herrialdeen edo gizateriaren *in illo tempore* idealizatua berre-raikiz. Bestela esanda, idealizatutako haurtzaro indibidual nahiz kolektiboaren irudikapen zuzena ala sinbolikoa.
- 2) Sorkuntza eta harrera maila: artelan baten sortze nahiz harrerak denbora beste denbora baten gisara uler litezke, denbora konkretutik bereziak eta sortaileak nahiz hartzaileak sorkuntza edo kreaio berri baten partaide egiten dituztenak. Zentzu honetan, artelanaren sorkuntza nahiz harrera erritualak, irudikatutakoa edo kontenplatutakoa dena delakoa delarik ere, denbora konkretua deuseztatzen du, betiereko itzuleraren mitoa gaurkotuz. Honi buruz ari denean, Eliadek literaturan jartzen du arreta gehien:

But it is especially the «escape from Time» brought about by reading—most effectively by novel reading—that connects the function of literature with that of mythologies. To be sure, the time that one «lives» when reading a novel is not the time that a member that of a traditional society recovers when he listens to a myth. But in both cases alike, one «escapes» from historical and personal time and is submerged in a time that is fabulous and trans-historical. The reader is confronted with a strange, imaginary time, whose rhythms vary indefinitely, for each narrative has its own time which is peculiar to it and to it alone. The novel does not have access to the primordial time of myths but, in so far as he tells a credible story, the novelist employs a time that is seemingly historical yet is condensed or prolonged, a time, then, that has at its command all the freedoms of imaginary worlds.

More strongly than any of the other arts, we feel in literature a revolt against historical time, the desire to attain to other temporal rhythms than that in which we are condemned to live and work. One wonders whether the day will come when this desire to transcend one's own time—personal, historical time—and be submerged in a «strange» time, whether static or imaginary, will be completely rooted out. As long as it persists, we can say that modern man preserves at least some residues of «mythological behavior». (Eliade 1963: 192-193)

Eliadek ezarritako oinarri horretatik abiatu bagara ere, ezinbestekoa iruditzen zaigu ikuspegi hori zabaltzea, izan ere, batetik, guk defendatzen dugu edozein arte adierazpidek aukera eskaintzen diola gizakiari «portaera mitikoa» garatu eta heriotzaren nahiz denboraren joanaren ideiek dakarten malenkonia saihesteko beharra asetzeko. Bestetik, Eliade artelanaren harreaz soilik mintzatzen bada ere, arrazoipen hori arte sorkuntzarentzat balio-kidea dela esan genezake, sorkuntza prozesuak balio bera hartzen duela, alegia.

Gorputz errepresentazio artistikoei erreparatuko diegunez gero, aintzat hartu beharra dago, *Antropología de la producción artística* (1995) lanean Lourdes Méndez-ek dioen bezala, mendebaldeko arte sortzaileek euren lanen kopuru garrantzitsu bat eskaini diotela mota honetako errepresentazioei (Méndez 1995: 143) eta giza gorputza eraikuntza kulturala dela:

Todas las sociedades han intentado explicar en sus cosmogonías cómo ha aparecido el ser humano sobre la tierra, cómo y de qué materiales ha sido creado, quien le ha dado la vida; todas han distinguido entre los «verdaderos» humanos –es decir ellos– y los «otros»; y todas han manipulado y transformado el cuerpo humano. En este sentido, el cuerpo humano es un cuerpo cultural, producto de los deseos, creencias y expectativas de la sociedad en la que se inscribe. (Méndez 1995: 146)

Identitatea gorputz errepresentazioen bidez sinbolizatzen den arren erre-presentaziook anitzak dira eta ez dute beti balio eta esanahi bera (Méndez 1995: 147). Errepresentazio hauetariko bat betiereko itzuleraren mitoarena da, kaosera, kreatora, egintza kosmogonikora edo hastapeneko *in illo tempore* idealizatu eta desiraturako itzulerarena. Errepresentazio hauek sorkuntza indibidual nahiz kolektiboak izan daitezke eta baita hauen balioa ere. Adibide gisa propaganda nazionalsozialistak eraikitako gorputz erre-presentazio artistiko kolektiboak aztertuko ditugu. Honetarako, Leni Riefens-tahl-ek zuzendutako *Olympia* (1936) filmaz baliatuko gara, 1936ko Berlingo Joko Olinpikoen harira sortua.

Joan M. Marinek «La estética parda. El arte y la estética bajo el nacionalsozialismo» (2010: 91-105) artikuluan dioen bezala, alemaniar nazionalsozialistek «ontasun» eta «edertasun»aren arteko lotura ezarri zuten, bai eta edertasun fisikoak alemaniar jendartearen nagusitasuna erakutsi behar zuela baieztatu ere (Marin 2010: 97). Naziek on eta edertzat zuten horren erro historikoa oso agerikoa da *Olympian*: Antzinako Greziar zibilizazioa. Filmaren hasieran greziar irudiak diruditen gorputz atletiko eta eskultorikodun jendeak ageri dira tenplu eta bestelako greziar eraikinen artean. Ondoren korrikalari batek piztutako zuzi bat hartu, Berlinerantz lasterka hasi eta bertan entregatzen du.

Horrek sinbolizatzen duena da alemaniar nazionalsozialisten aldarrikapena Antzinako Greziar kulturaren oinordeko gisa. Are gehiago, Antzinako greziarrek denboraren ziklikotasunean sinesten zuten eta hori izan zen, hain zuzen ere, nazionalsozialistek bere egindako filosofia, garaiko herrialde mendebaldar

gehienetan gailentzen ziren aurrerapenaren eta denbora linealaren ideien kontra. Idei hauek guztiak filman agertzen diren gorputz errepresentazio artistikoetan islatzen direla kontuan hartuta, euren balio sinbolikoaz ohartzeko gara eta, ondorioz, baita betiereko itzuleraren mitoaren gaurkotzearen adibide garbia direnaz ere, *in illo tempore* baterako itzulera nostalgikoa sinbolizatzen baitute, zeinetan gainera denbora ziklikoa baitzen. Marin-en hitzetan:

La concepción lineal del tiempo, de raigambre judeocristiana, con un principio y un final de la historia, permitió desarrollar a los ilustrados la noción de «progreso», según la cual, si nos esforzamos en el ejercicio de la racionalidad las condiciones de vida mejorarán de generación en generación. Esta idea, que sería desarrollada con diferentes matices tanto por la ideología liberal como por la marxista, fue desechada por la ideología fascista (por el nazismo en particular). En su lugar escogieron la concepción cíclica del tiempo eterno; y propugnaron el retorno a la edad de oro. Para la concepción progresista y revolucionaria, lo mejor está por llegar y hay que crearlo; para la concepción cíclico-reaccionaria, lo mejor está por llegar y hay que recuperarlo. La conquista racional del futuro frente al regreso emocional del pasado. Los nazis convirtieron la antigua Grecia en la cuna de su pasado mítico. (Marin 2010: 96)

Eliade ere «portaera mitiko»az mintzatzen da nazionalsozialismoaren ideologiaz ari denean, baina Marinek ez bezala ez du hori modu isolatu eta eskusibo gisa ulertzen. Kontrakoa, antropologoak hego-ekialdeko nahiz erdialdeko European jatorri duen testuinguru zabalago baten barruan kokatzen du fenomeno hau:

At the down of the modern World the «origin» enjoyed an almost magical prestige. To have a well-established «origin» meant, when all was said and done, to have the advantage of a noble origin. (...) All through Central and Southeastern Europe at the beginning of the nineteenth century the mirage of «noble origin» aroused nothing short of a passion for national history, especially for its earliest phases. (...) Such a passion for national historiography was, to be sure, a consequence of the awakening of nationalities in this part of Europe. Then too, it was soon transformed into an instrument of propaganda and political warfare. (...)

The passion of «noble origin» also explains the racist myth of «Aryanism» which periodically gains currency in the West, especially in Germany. The socio-political contexts of this myth are too well known to require discussion. What is of concern for our study is the fact that the «Aryan» represented at one the «primordial» Ancestor and the noble «hero», the latter laden with all the virtues that still haunted those who had not managed to reconcile themselves to the ideal of the societies that emerged from the revolutions of 1789 and 1848. The «Aryan» was the exemplary model that must be imitated in order to recover racial «purity», physical strength, nobility, the heroic «ethics» of the glorious and creative «beginnings». (Eliade 1963: 182-183)

Adibide hau lan honetan sartzeko arrazoia da, gorputzaren arte erreprezentazioei dagokionez, denboran nahiz espazioan gugandik gertuen dagoena dela. Datozen ataletan kolektibotik indibidualerantz egingo dugu eta euskal jatorriko Jon Mirande (1925-1972) idazle paristarrak eta poloniar jatorriko Balthazar Klossowski (1908-2001) margolari paristarrak sortutako gorputz erreprezentazio artistikoak aztertuko ditugu.

4. Balthazar Klossowski (1908-2001) eta Jon Mirande (1925-1972)

Parisen jaio ziren bi autore garaikideak; lehenak poloniar margolari sendia zuen jatorri, bigarrenak landa-girokoa eta euskalduna. Biak etorkinen semeak ziren, nahiz eta maila soziokultural ezberdinekoak izan. Goiz ekin zioten arte ekoizpenari, Balthus bere margolanekin, Mirande idazlanekin eta biek egin zioten uko garaiko joerak jarraitzeari. Antzekotasun hauetaz gain, bada bereziki esanguratsua den kointzidentzia bat: biek ninfak irudikatu zituzten, nerabetasunean sartu berri diren neskatilen gorputz erreprezentazio artistikoak, eta biek dute Thérèse/Theresa deritzon bat. Orain arte aipatu ez den arren, ninfa hauen esanahi sinbolikoari dagokionez badaude kontuan hartzeko moduko antzekotasunak bi autoreen kasuan. Nahiz parekotasun horiek Mirandek eta Balthussek elkar ezagutu zutela frogatzen ez duten, azterketa osatu eta sakontzera bultzatzen gaituzte, bereziki *Haur be-soetakoaren* irakurketari dagokionez.

Balthusen neskabilen jarrerak oker interpretatuak izan dira maiz, irudi erotikoa eta probokatzailerik soilak bailiran, Miranderekin usu gertatu den bezala, bestalde. Margolan gehienetan irakurtzen, amesten edo, besterik gabe, euren pentsamenduetan murgildurik ageri dira, ondoko irudietan ikus daitezkeenez.

Thérèse rêvant (1938)

Thérèse éveillée (1938)

Les beaux jours (1946)

Katia lisant (1974)

Margolariak *Mémoires de Balthus* (2001) lanean dioenaren arabera, behin besterik ez zen deliberatuki probokatzailera izan, hain zuzen ere, *Leçon de guitare* (1934) margolanarekin:

(...) nous avons franchement ri à la définition que les auteurs du dictionnaire, le Robert je crois, avaient retenue: ma peinture était décrite comme étant «glauque»... (...) Le mot était-il pris plutôt dans son acception morale, c'est-à-dire pervers, louche, baignant dans un univers ambigu? C'était bien sûr dans cette direction que l'adjectif était employé. Ce contresens sur ma peinture me fit néanmoins sourire. J'observais secrètement qu'il ne m'était pas tout à fait désagréable d'être aussi perçu de cette manière. Les jeunes filles dont j'ai fait tant d'esquisses et de portraits et jusqu'à celui, volontairement scandaleux de *La leçon de guitare*, peuvent révéler une attitude compulsive et érotomaniaque. Je m'en suis toujours défendu, n'y voyant que des images angéliques et célestes. (Klossowski, 2001: 249)

Mirandek euskaraz eta hirugarren pertsonan idatzi zuen *Haur besoetakoa* eleberri polemikoa, 30 urteko gizon baten eta Theresa izeneko hamaika urteko neskatila baten arteko amodio istorioa. Gizona neskame batekin bizi da gurasoengandik oinordetzan jasotako etxe batean eta Isabela izeneko emakume burges batekin ezkontzekoa da. Umezurtz geratu berri den Theresa adopzioan hartzen du eta bat-batean, krisi eta errebelazio izpiritual bat edukitzen du: Theresarekin maitemindu eta ordura arte zorigaitzeko izan dela konturatzen da. Bere bizitzan zehar egindako guztia egin behar duelako egin du, hori zelako zuzenena. Ez dator bat bere gizartearen materialismo eta aurrerapen ideiekin, erabakitzen du ez dela Isabelarekin ezkonduko eta Gazteen Lurra deritzon betiereko gaztetasunaren eta hilezkortasunaren lurraldera joan nahi duela Theresarekin. Gizarteak, ordea, ez du horrelako maitasun harremanik onartzen eta lehengusu bat etxera joaten zaio gizonari hamar egunen buruan Theresa eramango dutela jakinarazteko. Azken irtenbide gisa, bikoteak itsasoan murgiltzea erabakitzen du erritualki euren gorputzen lotura egin ostean, betiko Gazteen Lurrean elkarrekin egongo diren itxaropenez. Azken momentuan, ordea, gizona ikaratu egiten da eta erabakitzen du ez dela hiltzeko momentu egokia. Theresa salbatzen ahalegintzen da baina azkenean itsasoak irentsi egiten du. Gizonak euren lagun bakarra zen margolaria bisitatzen du, bikotearen margolan bat egin nahi

zuen. Gizonak margolariari istorio guztia kontatzen dio eta joan egiten da. Eleberriaren amaieran margolaria pozik agertzen da bikotea dagoeneko elkarrekin egongo delako Gazteen Lurrean, baina bere buruagatik pena sentitzen du istorioaren hasieran gizona sentitzen zen modu berean sentitzen delako. Azkenik, bikotearen margolan bat egingo duela erabakitzen du.

Eleberriaren egitura biribila da, istorioa margolariagan errepikatuko dela baitirudi eta, are gehiago, nolabait aditzera ematen da eleberria bera dela hark sortutako margolana, istorioaren narratzailea margolaria bera dela iradokiz. Forma eta efektu honek betiereko itzulera gogorarazten du. Honetaz gain, lan honetarako gehien interesatzen zaiguna da Mirandek bere eleberrian irudikatutako gorputz errepresentazio artistikoez zerikusia handia dutela Balthus-enekin. Adibide gisa, istorioaren hasierako deskribapen bat:

Gizonak inguratu zituen begiak leiotik suaren aldera. Sutondoan, zitzailluan jarririk zegoen Theresa eta garrek haren itzal lerdana dantza erazten zuten ormaren gainean. **Irakurtzen ari zen**, aoa erdi zabalik eta begiak liburitik urbillegi, aur gazteek oi dutenaz. Noizetik noizera, txinpart batek besteak baino biziago urrez erraustatzen zituen haren ille-txorta barneko illun-nabarrean gorritzka ageri zirenak, eta noizetik noizera, gar luzeago batek haren aztal ezitia miazkatuz, aldera inguratzen zen aspera ito batekin. Ba zirudian bere gogo oro irakurtzen ari zen liburu lodi, azal gorrikoan zeukala, bainan gizonak begiratzen ziolarik, begiak eraiki zituen aurrak eta so egin zion aita besoetakoari irripar erabeti batekin. Irriparrea biurtu zion gizonak, ez zen ordea deusen esatera ausartu, eta Theresak bere liburu artu eta berriz ere irakurtzeari lotu zen, matraillak piska bat gorriturik, suaren beroaz agian. (Mirande, 1970: 36)

Gorputzaren arte errepresentazio honek antzekotasunak ditu bai *Katia lisant* bai *Les beaux jours*-ekin.

Bi artistek izan zituzten arazoak euren sorkuntza lanak pornografiarekin lotzen zituzten interpretazioak zirela-eta. Horri aurre eginez, eurek sortutako ninfen gorputz errepresentazio artistikoen esanahi sakon eta sinbolikoa azpimarratu zuten. Behin hori kontuan hartuta, bien arteko ezberdintasun handiena zera da, Balthusek bere lan gehienak arazo gehiegirik gabe jendaurrean erakutsi ahal izan zituela eta, Miranderen kasuan ordea, nahiz eta

eleberria 1959an amaitu zuen, ez zela 1970 arte argitaratu. Gorputzaren arte errepresentazioak adierazteko erabili zuten adierazpideak zerikusi handia izan lezake azken honetan, izan ere, margolaritza hizkuntza uniberttsala da, eta garai hartan oso euskal irakurle gutxi zegoen. 50eko hamarkadaren amaierako Espainiar Erregimen Frankista eta orduko euskaldunen gehien-goaren kristau morala kontuan izanda, ez zegoen Mirandek liburua argitaratzeko aukera handirik. Frantsesa edo beste hizkuntza bat hautatu ahal izango zukeen liburua idazteko, baina ez zuen hala egin. Hemen Balthus eta Miranderen arteko beste ezberdintasun bat agerian geratzen da: lehenak ez zuen poloniera ikasteko interesik agertu, baina bigarrenak euskara ikasi zuen eta abertzale sutsua zen.

5. Balthusen Thérèse

Esan beharra dago bere lanak publikoki aurkeztu ahal izan bazituen ere, Balthus-en margolanei buruzko hastapeneko gaizki-ulertuek hor dirautela gaur egun ere. 2013an Balthus-en zenbait lanekin New York-eko The Metropolitan Museum of Art-ek eskainitako «Balthus: cats and girls» erakusketaren harira *The guardian* aldizkari digitaleko «Bizarre Balthus show reveals artist's fixation with cats and young girls» (2013) artikuluan egindako hainbat aipamenek, margolanen izaera erotikoa nahiz pedofiliaren gaia jorratzen dute:

The girls are self-possessed and serious, and Balthus always denied any hint of paedophilia. But get real: these are erotic images of children. Some, especially the Thérèse portraits, show real invention and even a little humour that make them difficult to dismiss outright. Others, especially the mannered domestic scenes of his later career, are barely competent acts of voyeurism.

Balthus-ek bere memorietan eta Mirandek eleberrian bertan artea eta neskato nerabeak ulertzeko duten moduari arreta jarritz gero, beraiek sortutako gorputz errepresentazio artistikoen benetako esanahia zein den errazago asmatu dezakegu. Bestela, Balthus-ek dioen bezala «c'est rester au ras des choses matérielles que de croire à l'érotisme pervers de mes jeunes filles.

C'est ne rien comprendre des languissements adolescents, de leur innocence, c'est ignorer la vérité de l'enfance» (Klossowski, 2001: 165). Neskaitila hauek «portaera mitiko'ari erantzuten diote eta betiereko itzuleraren mito gaurkotzen duten gorputz errepresentazio artistiko nostalgikoak dira. Balthusek behin eta berriz azpimarratzen du arte sorkuntza denbora zati bat lapurtzeko modu bat dela, hilezkortasuna bahitu eta denbora gainditzeko baliabidea.

Un tableau ou une prière, c'est la même chose: une innocence enfin saisie, un temps arraché au désastre de temps qui passe. Une immortalité capture. (Klossowski 2001: 20)

C'est le tableau qui m'apprend à refuser la roue frénétique du temps. Lui ne court pas après elle. Ce que je cherche à atteindre, c'est son secret. L'immobilité. (Klossowski 2001: 33)

Se souvenir du travail artisanal des Anciens, des préparations rituelles qui savent rendre cet effet de suspension, d'attente surprise, de temps enfin vaincu.

Le temps vaincu: n'est-ce pas peut-être la meilleure définition de l'art? (Klossowski 2001: 15)

Arte sorkuntza denbora konkretua deuseztatzeko baliabide gisa ulertzeko modu honen oinarrian «portaera mitikoa» legoke, denbora konkretua deuseztatzeko beharra, alegia. Artea denbora gainditu eta momentuak betierekutzeko modua bada, bere helburua zen haurtzarotik gaztetasunerako pasabidea hilezkor bihurtzea, idealizatutako haurtzaroko *in illo tempore*-aren azken momentuak, kaos, krazio eta egintza kosmogonikoaren ateen momentu hori, non dena oraindik egiteke dagoen:

Certes, il se trouvera des biographes et des critiques d'art (et il y en a déjà eu!) qui croiront trouver des poses érotiques à mes modèles, à souiller ce travail d'innocence que j'ai voulu conduire, cette quête d'éternité. Mais qu'importe! On dira encore que j'ai joué là à Pygmalion. Mais ceux-la prouveront par là qu'ils n'ont rien compris à mon travail. Il s'est toujours agit de s'approcher du mystère de l'enfance, de sa grâce alanguie aux frontières mal tracées. Ce que je voulais peindre, c'était ce secret de l'âme, et cette tension obscure et lumineuse à la fois de leur gangue non encore

tout à fait éclore. Le passage, pourrais-je dire, oui, c'est cela, le passage. Ce moment incertain et trouble où l'innocence est totale et va bientôt céder la place à un autre Âge, plus déterminé, plus social. (Klossowski 2001: 194)

Neskatila nerabeen gorputz errepresentazio artistiko hauek hastapeneko garaietarako betiereko itzulera sinbolizatzen dute, denbora konkretuaren deuseztapena iradokiz. Are gehiago, neskatila hauek irakurtzen, amesten edo euren pentsamenduetan murgilduta margotuz, deuseztapen hori indartu egiten da, neskatilak ez baitira denbora erreal konkretuaren parte, beste kreaizio eta denbora batena baizik:

J'ai peint souvent des jeunes filles en train de lire. C'est que je voyais sûrement dans cet acte une manière plus profonde d'entrer dans le secret de l'existence. Lire est la grande voie d'accès aux mythes. (...) Mes jeunes filles lisant, Katia Frédérique ou Les Trois Soeurs s'échappent comme dans leurs poses de rêveuses, d'un temps fugace et délétère. Ce qui compte, en les immobilisant dans cet acte de lire ou de rêver, c'est de prolonger le privilège d'un temps entrevu, merveilleux et magique, par la grâce d'une draperie soudain ouverte à une autre lumière, sur une autre fenêtre, qui donne à voir à ceux-là seulement qui savent voir. Le livre est alors une clé qui permet d'ouvrir la malle mystérieuse, aux parfums de l'enfance, on court pour l'ouvrir comme l'enfant aux papillons ou la jeune fille à la phalène. Temps poudré d'or qui n'a pas subi l'altération du monde, temps nimbé d'une auréole magique, temps immobilisé dans ce que voit en souriant les rêveuses. (Klossowski 2001: 138)

Egindako analisisian «portaera mitikoa» irudiaren mailan aurkitzen dugu idealizatutako haurtzaroaren *in illo tempore*, kaos edo kreaizioaren ateen errepresentazio zuzena egiten baita, neskatila nerabearen gorputzaren sinboloaren bidez. Era berean, sorkuntza eta harreraren mailan topatzen dugu, neskatilak maiz irakurtzen, amesten edo euren pentsamenduetan murgildurik aurkezten baitira eta, gainera, teoria mailan Balthus-ek arte sorkuntza nahiz harrera kreaizio edo egintza kosmogoniko gisa ulertzen baitzituen, denbora berri bat sortu eta momentua hilezkor bihurtzeko modua.

6. Miranderen Theresa

1950eko eta 1960ko hamarkadek aldaketa eta modernizazio sakona ekarri zituzten euskal kulturara. Espainiako Gerra Zibila eta Francopeko diktaduraren lehen urteetan inposatutako isiltasunaren ostean euskal kultura berpiztu egin zen. Euskal literaturaren historiari buruzko hainbat lanetan aipatzen den bezala (Olaziregi, 2001; Kortazar, 2003; Aldekoa, 2008) Jon Mirande izan zen aldaketa horren partaide garrantzitsuenetariko bat baina, zoritxarrez, bere lana ez zen behar bezala ulertua eta baloratua izan. Paristarra eta irakurle amorratua zenez hizkuntz eta literatur tradizio ezberdin asko ezagutzen zituen, baita haietatik edan ere; hori zela-eta euskal irakurle askorentzat bere lanak arrotzak gerta zitezkeen. Horretaz gain bere gai maiteenek ez zuten lekurik garaiko euskal gizartearen gehiengoaren kristau moral tradizionalan eta, hori gutxi balitz, nazionalsozialismoarekiko erakutsi zuen gertutasunak are gehiago belztu zuen bere irudia. Idazlearen ideologiaren berri ematen zaigu, besteak beste, *Jon Miranderen lan kritikoak* (1985) hark idatzitako saiakera nahiz artikulu bilduman, *Jon Miranderen gutunak (1948-1972)* (1995) lanean biltzen diren gutunetan eta gaiari buruz adituek idatzitako hainbat lanetan, hauen artean aipagarrienak Joxe Azurmendiren *Mirande eta kristautasuna* (1978) eta *Schopenhauer, Nietzsche, Spengler, Miranderen pentsamenduan* (1989). Euskal abertzalea zen arren ez zen egiazki euskal abertzale mugimenduaren parte sentitzen, hau, kristau katoliko (kristau demokrata) eta marxisten artean banaturik baitzegoen. Haren iritziz, lehenek bat egiten zuten euren jainkoaren izenean antzinako euskal gizarte paganoa konkistatu zutenekin eta, bigarrenak materialistak ziren, berak gorroto zuen zerbait. Bakarturik eta alkohol arazoak nahiz nerbio-krisiak zituela, azkenean bere buruaz beste egin zuen 1972an.

Politikaz teorizatu zuen, baina inoiz ez zuen arteaz edo neskatila nerabeen gorputz errepresentazio artistikoez zuen ideiaz ezer argitaratu. Izan ere, ez zen beharrezkoa, frogatzen saiatuko garen moduan, argibide guztiak bere eleberrian agertzen baitziren. Azaleko interpretazioez haratago joanez gero, *Haur besoetakoan* aurki ditzakegun zenbait tesik Balthus-enekin bat egiten dutela ikus dezakegu. Lehenik eta behin, istorioko gizonak beste mundu bat ikusten du Thesari begiratzen dionean, nostalgia sentiarazten diona: de-

siratzen duen Gazteen Lurra. Beraz, Theresaren erakargarritasuna ez datza hainbeste sentsualtasunean, irudikatzen duen espazio eta denboran baizik:

Elkarri so egon ziren ereti labur hartan, aurraren begi nabar zoargiak harenei erantsiak gelditu ziren **betikotasunaren memento** hartan, zer esan, zer adi eraz zezakeen? Gorputza ikara zeukala eta sutan gogoa, ez egurrezko su alaiaren garrez bainan izaerazko suaz, lurra, aizea ta ura antzaldatzen eta moldatzen dituen a –aragia den lurra, gogoa den aizea eta arima den ura... Ur zabal bat, itsas-ontzi batzu thesaurez kargatuak haren gainean baitabilza Sartalde **errimin-pizle** batetik etorriak, Byzantziako urre ta zillar guztiak baino dirdaitsuago, Ispahango lore guztiak baino usaindunago diren thesaurez zamatua... Gizonak, Theresari begira zegoelarik, bere **erriminaren jaioterri hura** zekusan barruko begiekin, eta bere amets ezin esanezkoari egoak aske uzten zizkion Sartaldeko ugarte doatsu heietaraino eraman zezan, Gazteen Lur ezkutatu hartaraino (Mirande, 1970: 37)

Bestalde, gizona denbora konkretu errearen joanak neskatilarengan eragingo dituen aldaketen beldur da, promesa izateari utzi eta gizarteak moldatutako heldu bilakatuko baita:

«Et les fruits passeront la promesse des fleurs...» Bai zoritxarrez! Handik urte gutxi batzuetara, iruzpalau urteren bururako, betiko joana zetekean haren aurtasuna; lore berri bat izateko orde udako igali lirin bat izango zen maitaleen ortz erruki-gabekoek osk egingo ziotena eta, laster, udazkenak zimel eraziko zuena... Handik urte zenbaitetara, beltzaranduko zen urrezkotasun hori guztia, endaren hala-bearraz, eta sexuaren hala-beharraz aragi arin ta malgu hori mardulegi, beteegi egingo zen. Begiak orain bezain nabar eta garbi egongo zitzaizkion noski, bainan orain begi horietatik so egiten zion arima, bere aldatu eziñean ere, estaliko, ezkututuko zen Theresaren gainerako bizi gutzirako eta haren orde, emakume baten ispiritu uts eta itsuak so egingo zion... Naskagarria! Obe litzake bai oraintxe il lekion, bere aur-emetasuna orbandu gaberik zeukalarik, biotzean zauri sendatu ezin bat utzi bear bazion ere. (Mirande 1970: 45)

Azkenik, eleberrian zehar momentu ezberdinetan aipatzen du narratzaileak Theresaren gorputza *symbol* (sinbolo) bat besterik ez dela.

Ez balitz ain politta izan, sekula kasu egingo ote zion bere alaba besoetakoari? Ez bearbada, errukiz zuen bere etxean artu, Theresa umezurtz gelditu zenean, urteak ba ziran ez zuela ikusi eta ez zekien ere nolakoa zen. Gutxi asmatzen zuen orduan aste zenbaiten bururako zertatarurik litzakean Theresa txiki hori zela kausa. Eta orain, susmatzen asia zen gorputz eder hori, bere edertasun mozkorgarria gatik eta guztiz ere, symbol bat baizik ez zela, haren biotz urduria errimiñez jotzen zuen zerbaiten symbola, baina oi! Iñoiz ez zuen orain symbol hori bear bezela ikertzeko astirik izango. (Mirande 1970: 44-45)

«Portaera mitiko»aren eta artearen arteko harremanari dagokionez, Balthus-en gorputzaren arte errepresentazioen harira aurkeztutako lotura berak topatzen ditugu. Irudiaren mailan, zuzenean irudikatuta agertzen zaigu neskatala nerabea, haurtzaro edo *in illo tempore* idealizatuaren, kaosaren, kreazioaren edo egintza kosmogonikoaren atea sinbolizatzen dituen gorputz errepresentazio artistikoa. Sorkuntza eta harrera mailan ere topatzen dugu denbora konkretu erreala deuseztatzearen ideia, Theresa maiz agertzen baita irakurtzen edo bere pentsamenduetan murgilduta eta, istorioaren amaieran, aitortu egiten da zerbait hilezkor edo betiereko bilakatzeko modu bakarra artelan bihurtzea dela –Balthusen teoriarekin bat eginez–, istorio honen kasuan margolariak egingo duen margolana, hau da, *Haur besoetakoa* eleberria bera.

Ondorioak

Artikulu honetan zehar frogatzen saiatu gara XX. mendeko gizakiak artean topatu zuela konponbideak garatzeko beharra asetzeko lekua heriotza eta denboraren joanak dakarten malenkoniaren aurka. Garai hartan gizakiak irtenbide berri eta, bereziki, indibidualak aurkitu zituen –salbuespenak salbuespen– antzinako gizakiak zeuzkan eta era kolektiboan gestionatzen zituen kezkei aurre egiteko. Baina, funtsean, «portaera mitikoa» bera bezala, funtzionamendua berdina da: denbora konkretua deuseztatze bidean, memoria eta irudimena nahastuz eraikitako *in illo tempore* baterako betiereko itzulera. Horrenbestez, agerian geratzen da betiereko itzuleraren mitoa- ren gaurkotzearen aurrean gaudela.

Balthusek eta Mirandek eraikitako neskatala nerabeen gorputz erre-presentazio artistikoen harira sortutako iraganeko gaizki-ulertuek gaur egun bizirik badiraute, litekeena da horren arrazoia izatea sorkuntza hauen oinarrian dagoen filosofia, autoreen garaian nahiz gurean gailentzen den filosofiatik urrunegi dagoela. Ziur aski, Balthusek eta Mirandek arazorik gabe ulertuko lukete batak bestearen lanaren esanahia. Hala ere, euskaraz argitaratu zenez gero, ezin pentsa liteke Balthus-ek Miranderen lana ezagutuko zuenik, bai ordea honek harena.

Amaitzeko, Balthusen obrak Miranderena ulertzeko eskura jartzen dizkigun elementuak kontuan hartuz, gure ikerbideak Miranderen obrara gerturatzeko bide berriak ere iradokitzen dizkigu, bai maila testualean, bai itzuleraren mitoaren inguruko harreman diziplinartekoak jorratuz, eta baita Miranderen obraren harrera aztertuz ere. Etorkizuneko ikerketa ildoetara begira, interesgarria izango litzateke betiereko itzuleraren mitoaren gorputz erre-presentazio artistiko gehiago bilatzea, garai, herrialde, kultura eta adierazpide artistiko ezberdinak kontuan hartuz. Bestalde, gure azterketak galdera berriak sor ditzake beharbada, hala nola generoari loturikoak: zergatik aukeratu dituzte gizon sortzaileek emakumezkoen gorputzak betiereko itzuleraren mitoa sinbolizatzen? Hala al da kasu guztietan? Emakume sortzaileengan erre-presentazio hauek berdin gertatzen dira? Galdera hauek eta beste batzuk ikerketa antropologikoen eta arte kritikarien intereseko izan daitezkeelakoan gaude.

Bibliografia

Agirre, K., eta beste, 2010, *Haur besoetakoa gaur*, Bilbo: Bilbo Zaharra liburuak.

Aldekoa, Iñaki, 2008, *Euskal literaturaren historia*, Donostia: Erein.

Arkotxa, Aurelia, 2000, «La mirada malévol de la luna en *La ahijada* de J. Mirande (1925-1972)» in *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua catalana, gallega y vasca)*, (vol. VI), Bartzelona: Anthropos, 312-331.

Aulestia, Gorka, 1989, «Jon Mirande heterodoxo escritor», *Muga LXXV*, (1989) 78-93.

Azurmendi, Joxe, 1978, *Mirande eta kristautasuna*, Donostia: Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa.

———, 1989, *Shopenhauer, Nietzsche, Spengler Miranderen pentsamenduan*. Donostia: Elkar.

———, 1992, «Mirande, berriro», *Jakin CVI* (1992), 31-43.

Casenave, J., 2012, *Euskal literaturaren historiaren historia. Gurea nola konda?*, Donostia: Utriusque Vasconiae.

Eguskitza, Andolin, 1979-1983, «Miranderen elaberrigintzaz. *Haur Besoetakoa*ren egitura azterketa», (I). *Saioak II* (1979), (II) *Saioak IV* (1980) (III) *Saioak V* (1983).

Elialde, Mircea, 1949, *Le Mythe de l'éternel retour: archétypes et répétition*, Paris: Librairie Gallimard [Willard R. Trask-en ingelerarako itzulpena 1959, *Cosmos and history. The Myth of the Eternal Return*, New York: Harper & Brothers.]

———, 1963, *Aspects du mythe*, Paris: Librairie Gallimard [Willard R. Trask-en ingelerarako itzulpena 1963, *Myth and Reality*, New York: Harper & Row Publishers]

Fox Weber, Nicholas, 1999, *Balthus. A biography*, New York: A. Knopf.

Gil Bera, Eduardo, 1991, «Jon Mirande» hitzaurrea in *La Ahijada*, Iruñea: Pamiela.

Hicks, David & A. Gwynne, Margaret, 1995, *Cultural Anthropology*, New York, Harper Collins College Publishers.

Klossowski, Balthazar, 2001, *Mémoires de Balthus*, Paris: Éditions du Rocher.

Kortazar, J., 2003, *Euskal Literatura XX. Mendean*, Zaragoza: Prames.

Larrea, J. M., 1985, *Miranderen lan kritikoak*, Iruñea: Pamiela.

Marín, Joan, 2010, «La estética parda. El arte y la estética bajo nacionalsocialismo», *Millars XXXIII* (2010), 91-105.

Mirande, Jon, 1970, *Haur besoetakoa*, Donostia: Lur. [Andolin Eguzkitzaren argitalpena 1987, *Haur besoetakoa*, Iruñea: Pamiela]

———, 1976, *Jon Miranderen idazlan hautatuak*, Bilbo: Ediciones Mensajero.

Mendez, Lourdes, 1995, *Antropología de la producción artística*, Madrid: Síntesis.

Olaziregi, M. J., 2002, *Euskal eleberraren historia*, Bilbo: Labayru Ikastegia – Amorebieta-Etxanoko Udala.

———, 2013, *Basque Literary History*, Center for Basque Studies, Reno: University of Nevada.

Peillen, Tx., 1998, «Benetazkoa eta asmatutakoa Jon Miranderen idazlanetan», *Egan I-II* (1987), 5-21.

———, 1992, «Jon Mirande Aipharsoro y su novela *La Ahijada*», in *Jornadas de lengua y literatura catalana, gallega y vasca II*, Madrid: UNED, 99-116.

Rewald, Sabine, 1998, *Balthus's Thérèses*, New York: The Metropolitan Museum of Art.

Sarrionaindia, Joseba, 1993, «*Haur besoetakoa* eta beste ninfula batzu», *Maiatz*, IV (1993) 3-8.

Urkizu, P., 1995, *Jon Miranderen gutunak (1948-1972)*, Zarautz: Susa.

Iturri digitalak

Basque Literature Portal in <http://www.basqueliterature.com/en/basque/historia>

«Bizarre Balthus show reveals artist's fixation with cats and Young girls» in <http://www.theguardian.com/artanddesign/2013/oct/21/balthus-cats-girls-paintings-provocations-metropolitan-review>

Diccionario de la Real Academia Española in <http://www.rae.es/recursos/diccionarios/drae>

The American Heritage Dictionary in <https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=melancholy&submit.x=46&submit.y=28>

The free dictionary : www.thefreedictionary.com

**Cimientos del Sistema Cultural Vasco
(1975-1990).**

**Las tradiciones no canonizadas: Joseba
Sarrionandia**

**Euskal Kultur Sistemaren oinarriak (1975-1990).
Kanonizatu gabeko tradizioak: Joseba Sarrionandia**

**Bases du Système Culturel Basque (1975-1990).
Les traditions non approuvées : Joseba Sarrionandia**

**The basis for the Basque Cultural system (1975-1990).
Non-canonical traditions: Joseba Sarrionandia**

GANDARA, Ana

Deustuko Unibertsitatea - Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

Noiz jaso: 2015-12-14

Noiz onaruta: 2016-04-27

Parte de los cimientos del actual Sistema Cultural Vasco se formaron durante la reconversión cultural entre 1960 y 1990. La tradición, como recurso simbólico, sufrió una reformulación especialmente profunda. A partir del exhaustivo análisis de las propuestas de tradición vasca que desarrolló Joseba Sarrionandia (1975-1990), reflexionaremos sobre dos cuestiones: el desarrollo en la concepción de la tradición del autor y su relación con el proceso de institucionalización.

Palabras clave: Sistema Cultural Vasco, Joseba Sarrionandia, tradición, recursos simbólicos, reconversión cultural (1960-1990), etno-simbolismo.

Euskal Kultur sistemaren oinarrien zati handi bat 1960 eta 1990 arteko birmoldatze kulturalaren ondorioz eratu ziren. Tradizioak, baliabide sinboliko gisa, birformulatze bereziki sakona izan zuen. Joseba Sarrionandiak garatu zuen euskal tradizioaren proposamenen azterketa zehatzaren ondotik (1975-1990) bi gairi buruz hausnartuko dugu: tradizioaren erakundetzearen eta proposamenen aniztasunaren harremanez gain, berau mapa soziopolitiko berrian ezin txertatuaren arrazoiak emango ditugu.

Hitz-gakoak: Euskal Kultur Sistema, Joseba Sarrionandia, tradizioa, baliabide sinbolikoak, birmoldatze kulturala (1960-1990), etno-simbolismoa.

Les principales bases du Système Culturel Basque se formèrent au cours de la reconversion culturelle de 1960 à 1990. La tradition, en tant que ressource symbolique, subit une reformulation particulièrement profonde. A partir de l'analyse détaillée des propositions faites par Joseba Sarrionandia sur la tradition basque (1975-1990), nous réfléchirons sur les deux thèmes suivants : nous parlerons non seulement des relations entre l'institutionnalisation de la tradition et la diversité des propositions, mais également des raisons qui ont empêché leur mise en place au sein de la nouvelle carte socio-politique.

Mots-clés: Système Culturel Basque, Joseba Sarrionandia, tradition, ressources symboliques, reconversion culturelle (1960-1990), ethno-symbolisme.

The main basis of the actual Basque Culture System were made up during the cultural reconversion between 1960 and 1990. The tradition, as a symbolic resource, underwent a very deep reformulation. Based on the exhaustive analysis that Joseba Sarrionandia made (1975 – 1990) about the basque tradition, we will reflect on two subjects: apart from the connection between the institutionalization of the tradition and the diversity of proposals, we will also mention the reasons that stopped its establishment into the new social-politic order.

Keywords: Basque Culture System, Joseba Sarrionandia, tradition, symbolic resources, cultural restructuring (1960 – 1990), ethno-symbolism.

1. Introducción

El actual Sistema Cultural Vasco (SCV) comenzó a establecer sus dinámicas sistémicas e institucionales a mediados de los 70 y, sobre todo, a lo largo de la década de los 80. Esas dos décadas formaron parte de un movimiento cultural más amplio que se desarrolló entre 1960 y 1990. Durante treinta largos años la comunidad vasca se esforzó en recuperar la dignidad colectiva que había sido mutilada durante la dictadura: en una primera fase (1960-1975), centrándose en la recuperación del patrimonio cultural y, a continuación (1975-1990), iniciando la institucionalización de la herencia recién asimilada. Ese amplio proceso ocasionó grandes cambios en los recursos simbólicos de la comunidad vasca, ya que, para satisfacer las necesidades colectivas, fue imprescindible la reorganización del sistema simbólico vasco.

Una de las transformaciones más importantes se llevó a cabo en torno a la tradición. Desde finales del siglo XIX, la tradición vasca había estado condicionada, en su mayor parte, por la concepción del mundo simbólico dirigido por lo que podríamos calificar como «perspectiva antigua». En concreto, consideramos «perspectiva antigua» aquella que, en un principio, recogía la visión de Sabino Arana y que, con el tiempo, derivó hacia la ideología asociada al Partido Nacionalista Vasco. En lo que respecta al tema que nos concierne en este artículo, cabe destacar la influencia de la religión católica, la visión inmovilista del tiempo, la idealización del paisaje rural y el rechazo a influencias «exteriores» que relacionarían la comunidad vasca con cualquier otra forma de cultura¹. Esas cuatro características resumen el compendio de limitaciones que subyugaron, durante largo tiempo, la concepción y la natural dinámica relacional de la tradición vasca.

Sin embargo, a partir de la década de los 60, surgieron nuevas concepciones en torno a la tradición, de tal forma que se pudo evolucionar por una

---

¹ *Garoa* (1907-1912) de Txomin Agirre o la descripción que ofrecía Ibon Sarasola a principios de los 70 sobre Nikolas Ormaexea «Orixe» serían ejemplo del ideario asociado a dicha perspectiva: «Laico por carácter y clerical por mentalidad, poco amigo de novedades, poseedor de una cultura inadaptada a su tiempo, y hombre que sólo veía suciedad en la literatura contemporánea, «Orixe» es en verdad el más claro representante de las letras vascas de antes de la guerra y de los primeros años inmediatamente posteriores a ella» (1976 [1971], 93).

senda mucho más enriquecedora y funcional; la concepción de la tradición evolucionó hacia nuevos horizontes que comprendían la contemporaneidad como rasgo indispensable. El punto de inflexión surgió con la recuperación de la dignidad colectiva vasca. En concreto, la obra *Quousque tandem...! Ensayo de interpretación estética del alma vasca* (1963) de Jorge Oteiza ayudó a desarrollar la indispensable actitud positiva para poder recuperar la confianza y el orgullo colectivos (Gandara, 2016). Ello conllevaba no sólo poner en tela de juicio lo preestablecido, sino también ajustarlo a las necesidades presentes —o futuras— y atender el retroceso que los subcampos culturales sufrían a causa de las dinámicas heterónomas.

El repertorio literario es una muy valiosa muestra para poder analizar lo acontecido a un nivel cultural más amplio. Por ello, en este artículo, partimos del análisis de uno de los escritores que más nos puede ayudar a integrar lo acaecido con la tradición en un contexto simbólico amplio: Joseba Sarrionandia fue uno de los escritores que recogió y reformuló los parámetros de la generación que, durante la década de los 60, dio un vuelco a la realidad vasca. Además, formó parte de la avanzadilla de escritores que, al menos durante los 80, encaminó la literatura vasca hacia una regeneración institucional.

Dentro del proceso de institucionalización de la cultura vasca, los artistas trabajaron y ofrecieron reformulaciones de recursos simbólicos que constituirían la comunidad. Es decir, cada artista reformuló —en coherencia a su propia concepción de la realidad vasca— lo que Anthony D. Smith define como recursos simbólicos: «the traditions, memories, values, myths and symbols that compose the accumulated heritage of cultural units of population» (2009, 15-16). Tratamos, pues, de recopilar las claves para poder dar a entender que los fundamentos del actual SCV y, en concreto, de la tradición vasca, estuvieron marcados por lo que hemos denominado «las tradiciones no canonizadas».

2. Fundamentos teóricos: etno-simbolismo y teoría modernista

Para poder comprender la aportación que hizo Joseba Sarrionandia en el período que influyó profundamente la cimentación del SCV y, sobre todo,

para entender el sentido de su aportación en la reestructuración de la realidad simbólica vasca contemporánea, es imprescindible captar la dinámica socio-cultural que dominó el período comprendido entre 1975 y 1990. Es más, tal y como veremos a lo largo del artículo, la razón de que las propuestas realizadas por Sarrionandia no prevalecieron en la instauración de la tradición vasca está estrechamente relacionada con la transformación que determinó ese tramo de la reformulación cultural: la institucionalización asociada al nuevo contexto histórico. Aquella dinámica estuvo precedida por quince años de transformación cultural: a partir de la recuperación de las cuestiones más elementales de la dignidad colectiva vasca entre 1960-1975², la comunidad inició el proceso de institucionalización de la cultura.

Varios debates dirigieron el rumbo de la institucionalización cultural; entre ellos, la discusión sobre la tradición fue una de las más significativas. No obstante, pocas veces se analiza esta polémica desde una perspectiva etno-simbólica, y, frecuentemente, se tiende a narrar la institucionalización de la tradición vasca como si la apropiación hubiera partido de una única opción accesible. Pero la realidad fue muy distinta. La aceptación de un canon de recursos simbólicos comunes se llevó a cabo a partir de diversas proposiciones que, por diferentes razones, no llegaron a aceptarse.

Dos perspectivas teóricas —la etno-simbolista y la modernista— nos ayudarán a esclarecer la cuestión de las tradiciones no canonizadas que condicionaron la institucionalización de los fundamentos de la tradición vasca contemporánea³: la concepción de la tradición como recurso simbólico y la

---

² A partir del trabajo de Oteiza, y con ayuda de iniciativas como las del grupo Ez Dok Amairu, se desarrolló una actitud positiva, de confianza y orgullo colectivos. La realidad vasca —las baladas, la *txalaparta*, los *bertsos*, el euskera...— no solo servía como referente identitario, sino que podía llegar a sustentar proyectos modernos y vanguardistas; la renovación del Santuario de Aránzazu, el *euskera batua*, «Baga, Biga, Higa... sentikaria»...

³ «Insituzionalizazio [sic] eta kanonizazio proiektu honen ondorioa egun ikus dezakegu: Pottek, eta bereziki Atxagak eta Sarrionaindiak [sic], onartutako literatur tradizioa eta idazkera estiloa bihurtu dira kanona, beraiek sortzen lagundu duten egun euskal literaturaren instituzio gaztean» (Gabilondo, 1993, 39). En este artículo defendemos que la tradición literaria propuesta por Joseba Sarrionandia no llegó a canonizarse, tal y como lo ha hecho la de Bernardo Atxaga.

perspectiva que tiene la teoría modernista con respecto a las naciones y sus elementos constituyentes.

- a) El etno-simbolismo parte de la idea de que los recursos no materiales configuran, cambian y sustentan las naciones, nacionalismos y comunidades tanto como los recursos materiales (Smith, 2009, 14-16). Esta perspectiva nos permite analizar la dinámica cultural vasca entre 1960 y 1990 como parte de una reorganización del sistema simbólico y, más concretamente, de los recursos simbólicos que determinaron la situación actual de la comunidad vasca. Además, nos ayudará a entender, tanto en el caso concreto de Joseba Sarrionandia como en el contexto general, la importancia que tuvo la diversidad de propuestas⁴ concernientes a la tradición vasca («4. Sarrionandia: diversas universalidades»).
- b) Para captar el significado de la diversidad en las propuestas en cuanto a la tradición, conviene tener en cuenta los parámetros en los que se fundamenta la teoría modernista:

En la investigación del nacionalismo, durante muchos años el correlato del predominio epistemológico de la historia social estructuralista ha sido la llamada teoría *modernista* o *constructivista* del nacionalismo (Mees, 2003b y 2007)⁵. Liderados por prestigiosos historiadores de la talla de Eric Hobsbawm o Ernest Gellner, por citar sólo dos de los más conocidos, los partidarios de esta corriente,

⁴ Tal y como adelantamos hace algún tiempo (Gandara, 2014, 2015), Bernardo Atxaga y Jon Juaristi, entre otros, formularon la tradición vasca de manera muy diferente. El primero, desarrolló su propia lectura en cuanto al dilema de la tradición (*Ziutateaz*, 1976; *Etiopia*, 1978) y representó el uso estético contemporáneo de la misma (*Obabakoak*, 1988); el segundo, partiendo de la deconstrucción de la historia literaria vasca (*El linaje de Aitor: La invención de la tradición vasca*, 1987a) para, posteriormente, desarrollar una nueva organización de la tradición literaria, con poemarios en los que reflejaba su propuesta (*Diario del poeta recién cansado*, 1985; *Suma de varia intención*, 1987c; *Arte de marear*, 1988).

⁵ 2003b, referente a «Modernización, cultura y nacionalismo. Aproximaciones teóricas y conceptuales en torno al nacionalismo» (in Caspistegui y Larraza eds., 129-145). 2007, referente a «La invención del pasado en las identidades modernas: el nacionalismo vasco» (in Arbaiza y Pérez-Fuentes eds., 108-119).

que a su vez se divide en diferentes subgrupos y enfoques analíticos, sostienen que la nación es una creación moderna de los dos últimos siglos que emerge en el curso de la transformación de la sociedad a causa de procesos como la industrialización, la secularización, la urbanización y la creación del Estado moderno. (Casquete y Mees, *in* de Pablo *et al.* coords., 2012, 26)

Las referencias de esta teoría nos van a ayudar a disociar las propuestas surgidas a partir de la dinámica cultural que mencionamos de las ya existentes anteriormente. Estas últimas, convertidas en punto de referencia hasta bien entrados los 60, conformaban la red simbólica asociada a la perspectiva antigua —el paisaje rural, la visión inmovilista del tiempo, el rechazo de lo desconocido...—, que, a su vez, configuraba la idea de nación que la teoría modernista examina.

3. Corpus

El corpus que hemos analizado se centra en la actividad artística que Joseba Sarrionandia ofreció entre 1975 y 1990; de todos los trabajos, hemos seleccionado los que nos ayudan a identificar y trabajar la concepción de la tradición vasca como recurso simbólico⁶.

Las propuestas del escritor evolucionaron en dos fases, y, en cada una de ellas, dedicó tanto una concepción teórica como la consiguiente plasmación poética, siempre coherente a su teorización correspondiente:

---

⁶ Hemos dejado a un lado, por el momento, el corpus que forman los tres libros de narraciones que publica el autor durante los quince años a los que hacemos referencia (*Narrazioak*, 1983; *Atabala eta euria*, 1986; *Ifar aldeko orduak*, 1990). Estas obras no nos ayudan a describir el desarrollo en la concepción de la tradición vasca como recurso simbólico de la comunidad —sin embargo, son un corpus muy valioso a la hora de describir los diferentes exilios del autor vizcaíno—.

	Primera fase	Segunda fase
Nivel teórico	<i>Ni ez naiz hemengoa (NENH)</i>	<i>Marginalia (M)</i>
Aplicación poética	<i>Izuen gordelekuetan barrena (IGB)</i> <i>Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak (IEP)</i>	<i>Marinel zaharrak (MZ)</i>

En *IEP*, Sarrionandia traduce poesías de procedencia muy diversa, haciendo suyas las voces universales escogidas por él mismo. Tal y como afirma Aiora Jaka:

Poema bat itzultzea poema hori bereganatu eta birsortzea dela azpimarratzen du Sarrionandiak: «erdal poema batzu euskaratzen hasi nintzen, eta aurkitzean poema guziz enea ez baledi ere mintzairaz aldatzean eneganatzen zen» (Sarrionandia 1995a: 8)⁷. «Eneganatu» horrekin esan nahi duena da, hain zuzen ere, beste hizkuntza batean irakurtzen dituen poema horiek bere baitako beste hainbat ideia eta esperientziaren arabera interpretatuz bere egiten dituela, eta interpretazio pertsonal horren arabera birsortzen dituela ondoren bere hizkuntzan. (2012, 229)⁸

En *MZ*, por el contrario, escoge algunos de los escritos propios que había publicado hasta entonces (apartados «Gartzelako poemak», 41-78, y «Izuen gordelekuetan barrena», 79-122). Tal y como explica el poeta, una de las razones que le llevan a hacer la selección reside en que no dispone de todo el material para hacer una elección más exhaustiva: «Orain, [...], astiarekin, ez dut materiale guzia esku artean eta, aukera zehatz bat egin ezinik, dudaneekin moldatu dut behin behineko bilduma hau» (contraportada de *MZ*). Aunque la precariedad devenida del exilio distorsionara la «natural» labor de autoselección que llevaría a cabo el escritor, el resultado, en cuan-

⁷ Sarrionandia 1995a, referente a segunda edición de *IEP*.

⁸ «Poemagintza bera ere irakurketa da, funtsean, izkiriitzea izan orduko. Harold Bloom kritikariak proposatu duen teorizazioaren arabera, lehenago irakurritako beste poema bati dagokio edozein poema, eta aurreko beste poeta bati erantzunez idazten dute poeta guztiek. Poetak, irakurriak dituen poemak tratatzen ditu bere poemetan. Bere irakurketa interesatua eta apropos okerra da eta, tradizioaren berrelaborazio zein ukazio gisa, bere kreaioa ezin da errebisio besterik izan, errebisio hitza bertsio edo, zentzu zabalean, translazio gisa konpreniturik.» (*IEP*, 14)

to a la percepción que tienen los lectores de la colección, a efectos prácticos, sigue siendo la que hemos descrito en el artículo.

4. Sarrionandia: diversas universalidades

Empecemos, pues, a analizar el corpus. Sarrionandia comenzó su andadura como parte del grupo vanguardista Pott Banda, junto con Bernardo Atxaga, Manu Ertzilla, Joxemari Iturralde, Jon Juaristi y Ruper Ordorika. Publicaron, entre 1978 y 1980⁹, seis números de la revista titulada con el mismo nombre, y, desde esa plataforma común, alzaron parte de los mensajes que, con el tiempo, se convirtieron en las reivindicaciones que sustentaron el proceso de autonomía de la literatura vasca contemporánea; el desacuerdo y la sensación de desarraigo hacia el País Vasco y el mundo, la perspectiva negativa de la cultura vasca, la reivindicación de la autonomía de la literatura vasca y la necesidad de un Sistema Literario Vasco (SLV) fueron los planteamientos que les unieron.

Antes de que se disolviera el grupo Pott¹⁰, algunos de los participantes habían empezado su andadura en solitario; por ejemplo, Bernardo Atxaga había publicado «Borobila eta puntua», «Oskar edo nola egin behar den publizadakerako prospektu berri bat» (*in Aresti et al.*, 1972, 225-251 y 133-141, respectivamente) y *Ziutateaz* (1976); Jon Juaristi, por su parte, publicó *Euskararen ideologiak: Etorriak* (1976). Además, el libro *Etiopia* (1978) de Atxaga se gestó dentro del proyecto de Pott.

⁹ Jon Juaristi explica así el final del grupo: «Pott se disolvió en 1980, cuando sus objetivos fundacionales parecían ya alcanzados. En efecto, la liberación de la literatura euskérica de su secular instrumentalización por instancias ajenas a la misma (Iglesia, fuerzas seculares, etc.) es ya un hecho, como también lo es su relativa autonomía del proceso de normalización del euskera» (1987b, 133).

¹⁰ «la renovación, algo posterior [a los *novísimos* de Galicia], en el País Vasco viene de la mano del Grupo Pot [*sic*] (Fracaso) al que unen más motivos de política estética que de política práctica» (Mainer, *in* Mainer y Juliá, 2000, 245).

En lo que respecta a Sarrionandia, una vez iniciada su andadura en solitario, apreciamos que la problemática de la tradición sustenta gran parte de su ideario artístico.

4.1. La universalidad expansiva

En una primera fase, la constante dominante en la concepción de la tradición de este autor es el sincretismo, entendido como característica intrínseca de la tradición vasca:

Euskal tradizioa, tipia izan delako agian, besteri begira egon behar izan da, eta beti izan da sinkretikoa. (*NENH*, 131)

euskal kulturak duen gauza handienetarikoa irekitasun hori da, geure baitan tradizio desberdinak batzen direla.¹¹ (*NENH*, 131)

Este planteamiento remueve los cimientos de lo que hasta entonces se había instaurado como tradición canónica, aquella que promulgaba, sobre todo, las premisas del nacionalismo histórico¹². Tres eran las características de dicha tradición: la no-institucionalización, su cercanía para con los objetivos del nacionalismo histórico vasco y su carácter popular o de campo, en gran medida asociados al ejercicio didáctico religioso o al inmovilismo –entre otros, por ejemplo, *Peru Abarka* (aunque acabado para 1802, publicado en 1881) y las obras de Txomin Agirre–.

No obstante, la tradición a la que Sarrionandia hizo frente ya había sido fuertemente cuestionada, a partir de los años 50. Como bien es sabido, José Luis Álvarez Enparantza «Txillardegi», Gabriel Aresti y Jon Mirande rom-

¹¹ En la reedición corregida que publicó Pamiela en 2006, se formula de manera diferente: «Euskal kulturak duen gauza interesgarrietakoa irekitasun hori da, ene ustez, tradizio desberdinak jasotzearena» (135).

¹² Seguimos las siguientes referencias: «los términos jeltzale o jeltzale (derivados del lema JEL [...]) se aplican en exclusiva al Partido Nacionalista Vasco (en euskera, Euzko Alderdi Jeltzalea). Para designar a éste y a otros partidos afines son habituales otros términos, como los de nacionalismo moderado, histórico o –en contraposición a ETA– democrático» («Presentación», in de Pablo *et al.* coords., 2012, 13).

pieron con los moldes, la estética y la percepción de la realidad preestablecidos (Aulestia, 1998, 21-22).

4.1.1. *Claves: fuera de lindes modernistas*

En *NENH* (129-132) el escritor presenta una tradición que está más allá de todo límite que pudiera poner la teoría modernista, pues la propuesta recoge una tradición que complementa el canon hasta entonces establecido con parámetros que no coinciden con los que analiza dicha teoría. En concreto, la mirada que percibe el sincretismo como parte intrínseca procedería de la esencia anterior a los tiempos y espacios a los que se atañe esta teoría —aquellos que coinciden con el espacio-tiempo de la modernidad (Smith, 2004 [2001], 64)—.

De esta manera, además de dotar a la tradición de un poder expansivo ilimitado, Sarrionandia reinterpretó la tradición vasca, hasta entonces, heterónoma. La nueva deriva se alejaba de la percepción antigua que venía dominando el mundo simbólico vasco desde finales del XIX. Tanto las formas como los recursos simbólicos que instauró el nacionalismo histórico rechazaban o, en el mejor de los casos, marginaban las influencias exteriores (Sarasola, 1976 [1971], 76-77). No obstante, reconociendo el sincretismo en el centro de la realidad vasca, Sarrionandia acepta como beneficiosas dichas influencias; es más, la naturaleza sincrética de la tradición vasca legitimaría la universalidad de la misma (*NENH*, 129-131):

euskal tradizioa, tipia izan delako agian, besteri begira egon behar izan da, eta beti izan da sinkretikoa (*NENH*, 131)

euskal kulturak duen gauza handienetakoa irekitasun hori da, geure baitan tradizio desberdinak batzen direla (*NENH*, 131)¹³

La tradición adquiere una funcionalidad renovada, acorde a los proyectos culturales más vanguardistas que se fueron sucediendo en los 60-70. Ello

¹³ En la edición de 2006: «Euskal kulturak duen gauza interesgarrietakoa irekitasun hori da, ene ustez, tradizio desberdinak jasotzearena» (135).

acercó la tradición a propuestas como las de Mikel Laboa, en las que confluían búsquedas artísticas comunes —pero desde perspectivas individuales— al acto de comunicación en sí —«Lekeitioak»—¹⁴.

En relación a ese nuevo marco en la concepción de la tradición, a partir de la dinámica que brotó a principios de los 60, las fronteras se establecieron en torno a uno de los grandes referentes identitarios: el euskera. En el caso de Sarrionandia, el poder expansivo ilimitado otorgado por el escritor a la cultura vasca también se concretó en torno al idioma. No obstante, la importancia que le da al euskera como elemento fundamental de la tradición y como refugio de sabiduría no impide beber de las tradiciones de otros idiomas. Estas funcionalidades —referente y almacén— establecen una doble relación entre idioma y tradición: referente individual y depósito de contenidos con procedencias muy diversas.

Por ello mismo, se aleja todavía más de la tradición que propugnaba el nacionalismo histórico desde finales del XIX. El idioma, en coherencia al momento político-cultural, aparece como uno de los pilares de la nación. En consecuencia, la sabiduría de diversas procedencias que recoge la lengua se convierte, de la misma manera, en parte del patrimonio de la comunidad¹⁵. Por lo tanto, se aleja de las naciones y tradiciones que los modernistas asocian con el proceso de la modernidad; la relación que establece el escritor entre tradición e idioma está lejos de lo que se promovía desde la perspectiva histórica del nacionalismo.

¹⁴ En los «Lekeitios», haciendo uso de parte de la tradición oral vasca (Gandara, 2016), Mikel Laboa trabajó la preocupación universal sobre la comunicación allende la racionalidad de las palabras. «Ante todo, intuyendo e investigando las cualidades que muestra la lengua para la comunicación —por su empeño en explorar dos caminos que se sitúan más allá de la práctica primera de la lengua: forzándola para que las palabras signifiquen lo que no dicen, con la poesía; alejando su proclamación y su temblor de las formas que le dan su sentido habitual, con la música.» (Lazkano, *in* Laboa, 2007 [1988])

¹⁵ «Euskaldunen aberria euskara da, aberria ez da hizkuntza bakarrik, baina hizkuntza bai, eta hizkuntzaren bidez jaso ditugun tradizio guziak» (NENH, 130). Una vez más, la edición de 2006, es diferente: «Euskaldunen aberria euskara da: aberria ez da hizkuntza bakarrik, baina hizkuntza da eta hizkuntzaren bidez jasotako jakituria eta jokaerak» (133).

4.1.2. *Plasmación práctica*

La plasmación poética de la tradición argumentada en *NENH* se refleja en dos niveles: primeramente, haciendo suyas las referencias occidentales en *IGB* y, más tarde, identificando las voces universales como suyas propias en *IEP*. En este último libro, recogiendo poemas europeos, americanos, chinos, orientales y latinos que había ido conociendo¹⁶, amplía los horizontes de la tradición literaria mucho más de lo que había hecho anteriormente. Por ello, con el reflejo que tiene la propuesta universal de la tradición vasca en la literatura, la tradición literaria vasca se convierte en heredera de la universalidad:

Gure aurretiko fideltasuna, munduarekiko ere fideltasunaz osotu behar da. (*NENH*, 131)

En consecuencia, Sarrionandía, de ser un escritor que bebía principalmente de la tradición occidental, pasó a percibir poesías de todo el mundo como suyas propias. Dicho de otro modo, había una gran necesidad de romper con el aislamiento causado por el franquismo y acercarse a nuevos horizontes todavía inexplorados y, por lo tanto, alejados de la cultura vasca. Para entonces, uno de los compañeros de Pott ya había iniciado en solitario ese mismo camino:

Etiopia [1978] da, Arestiren *Maldan behera* [1960] prezedente bezala hartu behar bada ere tradizio poetiko bat osatu eta defendatu behar izan zuen lehen euskal idazlana, horretako literatura beste eginbehar linguistiko eta abertzaletatik askatu eta ihardun berezitu

¹⁶ «Poesía primitivoa», Atharva Veda, «Epigrama helenikoak», T. Lucretius Carus, Quintus Ennius, Caecilius Statius, C. Valerius Catullus, C. Petronius Arbiter, M. Valerius Martialis, Q. Horatius Flaccus, «Irlandar anonimo zaharrak», Tu Fu, «Khardja anonimoak», Mahammed Al-Kali, «Anonimo txinoak», Omar Kheyyam, «Anonimo anglosaxoia», «Jermaniar anonimoa», Walther Von Der Vogelweide, «Haikuak», Herman Melville, «Ifar Amerikako indioen hondamena», Charles Baudelaire, R.M. Rilke, Fernando Pessoa, Apollinaire Babiol, Konstandinos Kavafis, Lucian Blaga, W.B. Yeats, Jean Arp, W.H. Auden, Cesare Pavese, Dylan Thomas, Vladimir Holan, Adrian Henri, Christine Billard, Bobby Sands y Eugenio de Andrade. En la tercera edición (2006), se añadieron las entradas Friedrich Von Logau, Martin Eldinbrodde, Robert Louis Stevenson, Christian Morgenstern, Bertolt Brecht, Erich Fried, Eugenio de Andrade y Linda Pastan.

bezala aldarrikatu zuelarik. Hala, Axular, Lizardi, Lauaxeta, Aresti, Miranda [sic] eta azkenik Etxahun Etiopiarako ibilbidean bidaide hartzean, lehenaldiko euskal tradizioaren zentzu bat sortu nahi izan zuen *Etiopia-k*.» (Gabilondo, 1993, 61)

Sarrionandia amplió los horizontes de las influencias potenciales y ayudó a la literatura vasca en el camino hacia su institucionalización, en el camino hacia la autonomía del campo literario.

La procedencia de la cultura no condicionaría la naturaleza de la tradición; al contrario, lo determinante sería quién y dónde la incorpora, independientemente de la procedencia. Es decir, qué sociedad se apropia de ella. De esta manera, cualquier colectividad reconoce y hace suyos los retazos —literarios, por ejemplo— de tradiciones de diversa procedencia; se convierten en muestra y cimiento de culturas colectivas, pues sirven de herramienta para la referencia colectiva y, a su vez, llegan a formar parte de esa tradición compartida.

Uno de los valores más significativos de este planteamiento consiste en el poder expansivo que le otorga a la tradición. Por una parte, más allá de la aplicación concreta que pudiera tener en el caso vasco —que es el que Sarrionandia plantea—, le transmite un poder expansivo ilimitado. Por otra, en la propuesta concreta que nos atañe, no se limita a hacer una proposición contemporánea ajustada al potencial presente de la tradición vasca, pues es un intento de releer y reformular la tradición hasta entonces vigente.

La mirada que presupone esta proposición evalúa tanto el pasado como el futuro, y, por consiguiente, efectúa cambios en la selección de la tradición vasca contemporánea, en el corpus de la tradición del pasado y en los enfoques para el futuro. En *IGB* y *IEP*, el escritor ofrece y reivindica una tradición completada con elementos hasta entonces pocas veces admitidos; es por eso que, además de crear textos que serían herederos de esa tradición universal, los referentes del pasado serían cuantitativamente más y cualitativamente diferentes. En conclusión, el corpus que compondría la tradición literaria vasca sería nuevo y potencialmente ilimitado.

En todo ello, en llevar a cabo una aportación práctica coherente al planteamiento teórico, el punto de inflexión lo marca el libro *IEP*: en los traba-

jos que publicó a partir de 1985, el mundo que reflejan los temas y referentes es más limitado. A partir de ese punto, la escritura –teniendo en cuenta que analizamos la producción entre 1975 y 1990– se centra en la esencia «vasca» y en la vivencia individual de la misma: tal y como veremos en el siguiente apartado, las diferentes manifestaciones de la marginalidad asociada a la vivencia de «lo vasco»¹⁷ influenciaron la percepción de la universalidad.

4.2. La universalidad limitadora

En la segunda fase predomina una percepción mucho más restringida de la tradición vasca. Para Sarrionandia, dicha tradición se encuentra entre los rebeldes y los oprimidos por la Historia –en mayúscula; es decir, oficial–, a sabiendas de que, en caso de rebelarse, el peso de lo oprimido se convierte en dignidad¹⁸.

Es una manera nueva de hacerle frente a la misma carencia; una manera diferente de satisfacer la recuperación de la dignidad colectiva vasca. No obstante, el punto de partida difiere mucho del de la primera fase: la tradición vasca, en última instancia, se caracteriza por la posición que ocupa con respecto al poder central o, en su caso, institucional.

4.2.1. Claves: extrañamientos, marginalidad

Extrañamientos

El libro de referencia teórica en esta fase es *Marginalia*, donde, siguiendo a Víktor Borísovich Shklovski, el escritor busca los ejemplos análogos de los tres extrañamientos que sufren los escritores (112). Por un lado, está el

¹⁷ Haremos uso de las comillas cuando hagamos referencia al entendimiento concreto, la interpretación subjetiva de la segunda fase, que hace Sarrionandia del concepto.

¹⁸ «Marginazioan, delitoan, konplizitatean. Historiako zapalduen eta errebeldeen harian bilatuko dugu gure tradizioa, errebelatuez gero zapalketaren astuna duintasun bihurtzen dela jakinaren gainean» (M, 120-121).

extrañamiento que se produce cuando se recrea la realidad de manera especial¹⁹; Sarrionandia identifica *Harri eta Herri* (Aresti, 1964), *Haur besoe-takoa* (Mirande, 1959; no publicado hasta 1970), *Ehun metro* (Saizarbitoria, 1973; no publicado hasta 1976) y *Etiopia* (Atxaga, 1978) como parte de este primer extrañamiento.

En cuanto al segundo, vuelve a identificar como ejemplos a Gabriel Aresti y Jon Mirande, pero esta vez como muestra de cómo el autor puede alejarse del uso compartido y común del lenguaje²⁰; Aresti y Mirande son percibidos por Sarrionandia como escritores que lograron fundar un nuevo lenguaje²¹.

En el caso del último extrañamiento, se reacciona contra la tradición y sus reglas dominantes²²; así pues, una vez más, Aresti se convierte en el ejemplo de referencia, pues logró renovar la percepción simplificando el estilo hacia una forma clásica²³.

No cabe duda de que Sarrionandia identifica en Aresti la actitud artística que ayudaría a encontrar el equilibrio entre la vivencia de lo local y lo universal, entre el respeto a lo conocido y a lo nuevo, y adopta su obra como referente funcional y coherente tanto para con la creación artística como para con «lo vasco».

Marginalidad

Sarrionandia puso en práctica el último extrañamiento durante los primeros años de sistematización del SCV (1975-1990). En los quince años a los que hacemos referencia en este artículo, trabajó —junto con otros artistas predecesores— en contra de las normas establecidas de la tradición que, hasta bien entrados los 70, había seguido siendo canónica; la tradición que

¹⁹ «errealitatea modu berezi baten berkeatzen da» (112).

²⁰ «hizkuntzaren erabilera amankomun eta arruntetik apartatu egiten da autorea. [...] norma linguistikoaren aldamenetik lengoia inedito bat sortzeko» (112).

²¹ «lengoia propio hau fundatzea lortu zuten» (112).

²² «tradizioarekiko, arau estetiko dominanteekiko erreakzioa» (112).

²³ «Gabriel Arestik, adibidez, estiloa tankera klasikoan sinplifikatuaz lortzen zuen oharmena berriztatzea» (112).

las fuerzas institucionales seguían protegiendo y alimentando, en gran medida. Tal y como decía Sarrionandia en *Moroak gara behelaino artean?*, la forma no servía para acabar con las normas establecidas del idioma y era necesario romper con el mundo que reflejaba aquel idioma (525).

No obstante, la esencia del extrañamiento al que hacemos referencia sufre un gran revés: la tradición propia, para los vascos, que propone en *Marginalia* está condicionada por el compromiso del escritor²⁴; presenta un discurso más cercano a los objetivos derivados de la militancia, y los referentes seleccionados para la tradición se limitan nuevamente.

Hemos denominado a la tradición recogida en esta nueva perspectiva como la tradición literaria seleccionada «para los vascos». Es verdad que mantiene mucho de la universalidad que recogía en la primera fase; además de referentes como Pedro Axular, Jon Mirande, Gabriel Aresti... recoge también voces universales como la de Gustave Flaubert, Ezra Pound, T.S. Eliot, Fernando Pessoa y Jorge Luis Borges. Sin embargo, el corpus está estrechamente relacionado con una característica específica: la relación que se establece con el poder y, más exactamente, con la marginalidad respecto al centro; ejemplos como el de Youenn Gwernig y François Villon le ayudan a sustentar la marginalidad surgida a causa de vivencias personales o temas relacionados con la realidad colectiva. Es por ello que la tradición que propone Sarrionandia debe integrar escritores, trabajos y vivencias que compartan el sentimiento de marginalidad «vasca». Según el escritor, la literatura vasca sería un delito, y deberíamos asumir, como participantes de la construcción de la nación y literatura vascas, nuestra marginalidad²⁵.

²⁴ «Idazlearen baitan batzutan bi aldeotatik bat, kara ala buelta, nagusitu egiten da, bestetan bi aldeok ados heltzen dira, bestetzutan idazleak urradura legez bizi behar du zation arteko tentsioa» (82). Habla de la diferencia en el oficio del escritor y del político: «idazlearen perspektibak ez dira politikoarenak bezain definitu eta zehatzak, idazlea analitiko eta konprentsiboa da, politikoa sintetikoago eta sektarioagoa den artean. Idazleak bere gisa iharduteko eta bere obraz zerbait berri sortzeko libertatea du, politikoa proiektu kolektibo bati atxeki behar zaio, militante bat gehiago besterik ez denaren apaltasunarekin» (82).

²⁵ «euskal literatura delittoa da; euskal nazioa eta euskal literatura eraikitzearen delitooan partaideak garenez gero asumitu behar dugu gure errealitate politiko-kultural berezia, dramatiko, gure marginazioa, gure arteko elkartasun derrigorrezkoa» (119).

Las relaciones y la participación del mundo vasco delimitan la vivencia de lo marginal; por ello mismo, habría que buscar las herramientas adecuadas para trabajar la realidad vasca. Precisamente, a comienzos de la dinámica cultural de los 60, Jorge Oteiza había puesto de manifiesto, en *Quousque tandem...! Ensayo de interpretación estética del alma vasca*, la necesidad de buscar un marco teórico-metodológico apropiado que se adecuara a esa misma realidad:

para que la voz del bertsolari que habla empiece a cantar, para que todo lo que diga nos parezca coherente y natural [...] no usaremos más la interpretación clásica (que es razonamiento en el espacio) sino que habremos de tratar de hacerlo con un TRATAMIENTO DEL TIEMPO (que es el que aquí ensayamos) y que conviene al estilo vasco, culturalmente a nuestro estilo de estilo de hombre natural. (53)²⁶

Si sabemos cómo es fundamentalmente el hombre espiritual que sale del cromlech, tenemos que reconocer que hay un estilo de interpretación estética que le corresponde. (122)

Por su parte, Sarrionandia especifica que no podríamos proponer el tipo de crítica que asuma los métodos y sistemas universales como modas, pues no tendría en cuenta las condiciones objetivas de la limitada realidad vasca²⁷. De tal manera, Mirande²⁸ y Edgar Allan Poe serían ejemplos arquetípicos²⁹ de los referentes vascos y universales,

²⁶ Hemos mantenido la numeración que Oteiza dio a las entradas.

²⁷ «Guk ezin dugu pentsamendu unibertsaleko metodo eta sistemak moda legez asumitzen dituen kritika moeta proposatu, gure errealtate hesturaren baldintza objetiboak haintzat hartzen ez dituelako» (119).

²⁸ «Jon Miranderentzat berdin [menciona a Poe, anteriormente], bere poemak ez dira errealtatearen interpretazioa baizik eta ihesa. Bere jarrera, amerikarraren kasuan bezala, giro sozialarekiko erreakzio bat izan zen» (131); «Poesia, inguruko gizarte mingotsetik alde egiteko modu bat da. [...] beti mugan. Euskal literaturaren historian Jon Mirande halako autore mugausle bat da. Bere biografiari, bere ideologiari, bere mintzairari, bere gaiei, bere perfekzioaren bilakaerari dagokionez, Jon Mirande muga-izadlea da, marginala» (132).

²⁹ «Euskal idazle inportante ia guziak, bakoitza bere haroan eta bere mezuarekin, organikoak izan dira: Nikolas Ormaetxea, Gabriel Aresti, Bernardo Atxaga euskal munduaren fruituak dira. Jon Mirande ez da organikoa, poeta intelektual eta agonista bakartia da. Euskal munduaren azken mugatan sortu eta biziak, erreakzio ideologikoaren luebakietan sartu zen, hizkera literario ia propio bat laboratu, eta euskal gaien mugak hautsi zituen. Bere obrek, berriz, utilitate marginala besterik ez dute» (132).

pues se posicionaron en el lado contrario a la literatura de su tiempo³⁰.

La marginalidad era ya un eje para la percepción identitaria bastante extendida entre los vascos; de hecho, parte de la reconstrucción cultural que surgió a partir de los 60 tuvo como centro la recuperación de las etnohistorias³¹ que la Historia oficial había dejado al margen de la narración colectiva –aquellas que se reflejaban en el corpus oral, en el patrimonio oral, por ejemplo–.

4.2.2. *Plasmación práctica*

Tal y como ocurre en la primera fase, la propuesta teórica sobre la tradición que argumenta Sarrionandia en *M* también tiene su plasmación poética coherente; en este caso, antes de aparecer el libro que marca, de manera más teórica, la evolución de la segunda fase. El cambio teórico de una fase a otra se poetiza en *MZ* y, más concretamente, en la gradación que hemos identificado en el poemario. Es ahí donde queda manifiesta la conversión en la concepción de «lo vasco» y de la tradición «vasca» que, un año más tarde, teorizaría en *M*.

Todo ello viene precedido por la conversión que sufre el entendimiento de «lo vasco». Así como en *NENH* argumentaba Sarrionandia la universalidad que le correspondía, *per se*, a «lo vasco», en *M* los parámetros cambian: «lo vasco» se compone de diferentes características. Por tanto, la tradición correspondiente a dicha percepción sería diferente.

En el caso de *MZ*, la voz poética es más individual, porque la lógica correspondiente a *M* se ejecuta de dos maneras muy concretas: la presencia de temas como la cárcel y el exilio acercan mucho la escritura a la militan-

³⁰ «Bata zein bestea, sermoi moralen aurka zeudenez, beren garaiko literaturaren kontrako espaloian jarri ziren» (131).

³¹ «ethno-histories» – the stories told by the members of a national community to each other, which distil shared memories, values, myths and traditions handed down through the generations of a community» (Smith, 2009, 74).

cia y, además, los referentes seleccionados los relaciona, en buena medida, con la marginalidad escogida en esta segunda fase. Entre otras cuestiones, los personajes, temas y vivencias que se superponen construyen un mundo de referencias que se desarrolla en el lado marginal de la realidad.

El libro está dividido en tres grupos de poemas, y cada uno de ellos está relacionado con un período cronológico de escritura: «Tren luze eta bustiak» (1985-1986), «Gartzelako poemak» (1980-1985) y «Izuen gordelekuetan barrena» (1978-1980). La primera parte la conforman poemas no editados hasta entonces, al contrario que los escritos en las otras dos partes, que ya habían visto la luz en IGB o en diversas revistas³². Más allá de la distribución cronológica, lo que aquí nos interesa es la diferencia en la naturaleza entre los poemas que, siendo anteriormente publicados, escoge y aquellos ofrecidos por primera vez.

Analicemos, pues, los datos más concluyentes que observamos en MZ:

	«Izuen gordelekuetan barrena»	«Gartzelako poemak»	«Tren luze eta bustiak»
Cronología	1978-1980	1980-1985	1985-1986
Poemas al total	40	34	25
Referencias universales	Muchas referencias directas a la literatura occidental ³³ .	10 referencias directas a escritores ³⁴ .	9 referencias directas a escritores.
Temática	Cuaderno de viajes; viaje iniciático.	En 17: la cárcel ³⁵ y la lucha ³⁶ – vasca, armada o semejante –.	En 17: el exilio ³⁷ , la lucha armada ³⁸ y la cárcel ³⁹ .

³² Es el propio Sarrionandia quien da las explicaciones, en la contraportada de MZ, sobre la cronología de los poemas: «1978 eta 1980 arteko gehienak *Izuen gordelekuetan barrena* liburuan argitaratu ziren; gartzelan egindako poema gehienak ineditoak dira, *Eguberrri amarauna* testuan edo *Susa* aldizkarian emandako bateren batzu salbu; eta 1985eko udaraz geroztikoak ere ez dira egundaino argitaratu. [...] Poemak kronologikoki antolatu dira, baina alderantziz, berrien izkiriaturtarik zaharragoetara; beraz, nahi duenak atzekoz Aurrera irakur lezake liburua».

Referencia a la marginalidad	Abundancia de personajes como: mendigos impedidos ⁴⁰ , hombrecillos de vida marginal ⁴¹ , ciegos ⁴² , prostitutas ⁴³ , locos ⁴⁴ ...	En 3 la universalidad está adaptada a la vivencia de la cárcel ⁴⁵ ; en otras 4 se aproxima a la temática de la nación y la cárcel ⁴⁶ .	De 9 referencias universales, 2 son de escritores que, de diferente manera, se sitúan cerca de la marginalidad ⁴⁷ .
------------------------------	--	--	--

En el apartado «Izuen gordeleketan barrena», se pierde tanto la noción de cuaderno de viajes como la amplia coherencia referencial occidental que existía en el libro publicado con el mismo nombre. El foco está desplazado:

³³ «Hiri zaharretako denbora», «Hil egin da organista», «Galderarik ez», «Fernando Pessoa», «Alexis Zorba zaharrak», «Ulises Ithakara heltzean», «Gilgamesh bidaztia», «Dama zahar eta zabal», «Apirilari gorasarrea», «VI. eta VIII. epigramak», «Sustraiak han dituenak»...

³⁴ 2/3 hacen referencia a la literatura universal.

³⁵ «V. gutuna», «Gartzelako goiza», «Kronika», «Erretratua», «Zuziak eta aizkorak», «IV. galdera», «Bihotz iluna», «III. galdera», «Epaiketarako bidaia», «II. galdera», «Urtaoen aldaketa».

³⁶ «Tren luze bat», «Gauetako tren luze eta bustiak», «Itsas hegiko gogoeta»; más difusamente: «Haize gorria», «Hurrengo bekatua», «Marinel batzu».

³⁷ «Krabelin gorriak hama kainoieta», «Harmen kainoiak beren gorputzen aurka», «Palestinar preso bakartiak», «Gerla hondartzan», «Elurreko hegatzia da gure bihotza Eorann», «Tortura egunak».

³⁸ «Gutariko bat», «Joseba Asensio», «Defenda ezazue zuen bake beltza», «Zuek lore paper ederreko logelan», «Lagun presoak», «IX. Hilarri izkribua», «Martin Larralde», «Adreilu eta enbor barrikadak», «Tiro hotsak».

³⁹ «Preso egon denaren gogo», «Literatura eta iraultza».

⁴⁰ «Hiri zaharretako denbora», «Etxe zaharreko armiarma».

⁴¹ «Gizontxoak Alexandriara doaz».

⁴² «Haur Portu berriak».

⁴³ «Haigu».

⁴⁴ «Bidaztiak izkiriitzen du».

⁴⁵ «Bakardade gogoeta», «Esklabu erremintaria», «Zuziak eta aizkorak».

⁴⁶ «Ene begiek ez dute malko isuritzeko gogorik», «Elurreko hegatzia da gure bihotza Eorann», «Epaiketarako bidaia», «Urtaoen aldaketa».

⁴⁷ «Zurezko eta elurrezko», «Francois Villon».

ya no se centra en el viaje iniciático, sino en la abundancia y en la naturaleza de los personajes que viven en el margen. De hecho, escoger ciertos poemas del libro de origen conlleva una dispersión en el entendimiento global del libro original, haciendo imposible captar de la misma manera el nuevo repertorio. Con la elección de los poemas de *IGB*, pasa de centrar el foco en el viaje por Europa a enfocarlo en la individualidad.

En «Gartzelako poemak», la presencia de los referentes literarios universales pierde su importancia a favor de temas relacionados con la realidad «vasca»; temas que son relacionados con la situación de esa colectividad en concreto, partiendo de la perspectiva de Sarrionandia y su vivencia de lo marginal.

Por último, en las referencias que hemos contabilizado en «Tren luze eta bustiak», identificamos dos tipos de ejemplos: los que están relacionadas con «lo vasco» –tema que aparece en casi el 50% de los casos– y los que lo están con la marginalidad –por lo tanto, casos que se ajustarían a la comprensión de la tradición literaria vasca que proponía Sarrionandia en *M*–. De modo que el peso de la universalidad se difumina en favor de la lucha e ideología «vascas».

5. La no canonización

Las dos concepciones de la tradición vasca que propuso Sarrionandia en los comienzos de la sistematización elemental de los recursos simbólicos vascos no llegaron a instaurarse en el centro del SCV. Para entender el porqué de aquello, es imprescindible tener en cuenta los dos puntos que hemos mencionado al comienzo del artículo; concretamente, la relación que tuvieron la funcionalidad de la tradición como recurso simbólico y las limitaciones que tendría la teoría modernista con respecto a las propuestas surgidas en la dinámica cultural entre 1960 y 1990.

La primera de las propuestas –la desarrollada en *IGB* y *NENH*– atacaba los cimientos de la tradición canónica vasca vigente hasta los años 60. En esta fase, el escritor propugnaba una concepción de la tradición fuera de los límites de investigación de la teoría modernista. Precisamen-

te el nacionalismo histórico —que sería objeto de investigación para dicha teoría— había marcado, hasta bien entrada la dinámica cultural citada en este artículo, las pautas generales que configuraban la tradición. Así pues, conviene entender de qué manera se enfrentó Sarrionandia a la heteronomía que las normas establecidas sustentaban, hasta entonces, la tradición canónica vasca.

La influencia de la antigua percepción dominó y castró la red simbólica vasca desde finales del siglo XIX. La verdad es que no fue la única fuerza limitadora que oprimió la natural dinámica de la tradición; además del estancamiento de la antigua perspectiva como fuerza heterónoma del mundo simbólico vasco, la dictadura de Franco también ayudó a aislar los recursos simbólicos de su naturaleza constitutiva elemental.

Como todo recurso simbólico eficaz, la base de la funcionalidad de la tradición reside —en su natural devenir— en la adaptabilidad que obtenga el recurso y en el uso que haga del equilibrio comunicativo como herramienta de engranaje. Durante la dictadura, a consecuencia de la interrupción de ese equilibrio, se afianzó la heteronomía de los subcampos culturales, y, por tanto, también la poca o nula autonomía de dichos subcampos. Podríamos decir que, a gran escala, el campo cultural, hasta 1975, carecía de subcampos delimitados que, aun compartiendo las reglas básicas del campo mayor, funcionaran en dinámicas autónomas regidas por interrelaciones organizadas bajo un mismo macrofuncionamiento (Lampis, 2009, 32).

Por consiguiente, el SLV carecía de límites sistémicos que hicieran de él un campo con funcionalidad propia y autónoma. Es por eso que, a partir de los 60, uno de los grandes quebraderos de cabeza de la nueva generación de artistas fuera la reivindicación de la profesionalidad:

Nola nai dugu gure abesti, antzerki edo irratiak berriak eta kalidadekoak izatea, bear bezela laguntzen ez badiegu? Euskal artistak bere bizi guzian gratis eta efizioz lana egitera kondenatua egon bear al du? Gure ikastolak aizezkoak egin al litezke? Euskal antzerkia bost edo sei afizionatuk jarri bear ko ote dute, bere laneko orduetatik kanpora? (Iriondo, 1967, 7)

En lo que respecta a la concepción de la tradición en el trabajo de Sarrionandia, la tradición reflejada en *IGB* y *NENH* no se sostenía dentro de límites aisladores de ningún tipo. Al contrario de lo que ocurrió en la segunda fase, donde parece propender hacia una concepción de «lo vasco» más restrictiva. Era precisamente ese tipo de concepción la que no tenía cabida en el contexto sociopolítico que se empezaba a instaurar a partir del año 1976. La tradición, como recurso simbólico, debía encajar en el nuevo mapa identitario que se desarrollaría con el sistema autonómico, que, por supuesto, no sustentaba identidades arraigadas en la concepción de las comunidades marginales.

A partir del fin de la dictadura, junto con los primeros pasos de la institucionalización —amparada por la ley— en la cultura vasca, la implicación artística estuvo sujeta a la construcción institucional del nuevo proyecto político. Por ello, fue uno de los momentos más ricos en cuanto a propuestas que conciliaban las concepciones de las comunidades del estado con sus respectivos recursos simbólicos.

Puede que lo más significativo sea, no tanto la diversidad en sí, sino que toda esa pluralidad se ofrecía desde una perspectiva de igualdad. Entre todas las opciones conciliadoras —es decir, concepciones e identidades sujetas a recursos simbólicos coherentes—, sólo tenía cabida la que se atuviera al nuevo proyecto político. Es un hecho manifiesto que una concepción de la tradición vasca cuya centralidad se asentara en el sentimiento de marginalidad no podía ser un referente identitario común.

6. Conclusiones

En cuanto al corpus analizado, se aprecia una evolución del concepto de tradición vasca. Joseba Sarrionandia, en la primera fase que conforman *Izuen gordeleketan barrena* y *Ni ez naiz hemengoa*, propone que la herencia de los vascos es una combinación derivada de la tradición vasca y la tradición universal; a fin de cuentas, los vascos nos apropiaríamos de ella gracias a nuestro intrínseco ser sincrético. En consecuencia, los dos niveles de la tradición podrían, potencialmente, cimentar la nueva tradición canónica;

las dos serían diferentes dimensiones de una misma realidad que sustentaría, también, lo comunitario y local. De ahí surgen parte de los conflictos en cuanto a las necesidades colectivas, ya que a partir del año 1975 confluirían dos fuerzas muy necesarias: la necesidad de abrirse y la de cimentar institucionalmente el proceso de dignificación de la colectividad vasca.

Muy al contrario, la actitud que hemos descrito en la segunda fase, en *Marinel zaharrak* y *Marginalia*, indica que la propuesta de tradición estaba doblemente limitada. Por una parte, en cuanto a la selección de los participantes en dicha tradición; por otra, en cuanto al receptor arquetípico: aquel que viva la marginalidad vasca tal y como la plantea Sarrionandia. Por todo ello, propone una tradición literaria específica, condicionada por la percepción de la vivencia «vasca».

Por lo tanto, Sarrionandia desarrolló dos concepciones de «lo vasco», y, a consecuencia de ello, a cada una de las fases le correspondió una tradición diferente. En *Ni ez naiz hemengoa*, la pequeñez y la marginalidad traerían consigo el sincretismo, y esto mismo justificaría la apertura; en *Marginalia*, la pequeñez y la marginalidad que subyacerían en «lo vasco» limitan los receptores y los participantes seleccionados como parte del corpus referente.

La relación entre las propuestas de Sarrionandia y el proceso de institucionalización cultural es un buen ejemplo para poder analizar la reconversión que los recursos simbólicos vascos sufrieron a partir de 1975; en concreto, la ausencia de canonización en la percepción y en la concepción de la tradición que se refleja en sus obras concuerda con los principios identitarios que prosperaban durante la fase sociopolítica del momento.

Es verdad que la reorganización en la red simbólica vasca comenzó en la década de los 60, pero no fue hasta el final de la dictadura cuando los recursos simbólicos recién recuperados y asimilados comenzaron el proceso colectivo de proyección institucional. Dentro de esa conversión, la concepción de «lo vasco» que desarrolló Joseba Sarrionandia no se adecuaba a los límites identitarios de la institucionalización autonómica. La concepción desarrollada en la primera fase la superó el escritor mismo en el desarrollo hacia la segunda. Esta última, por su parte, no se adaptaba a los límites

identitarios y referenciales que correspondían a la nueva distribución de la comunidad en el sistema autonómico: la marginalidad como vivencia fundamental de la identidad vasca era incompatible con los recursos simbólicos, puesto que debían acoger una percepción más amplia de la realidad vasca.

La tradición debía ofrecer una referencia común actualizada en la que poder sustentar el presente y futuro sociopolíticos. Ello conllevó la confrontación entre dos características intrínsecas de la tradición como recurso simbólico de una colectividad: entre lo esencial —«lo vasco»— y lo funcional —la capacitación para con lo contemporáneo—.

Por todo ello, concluimos que la evolución del concepto de tradición en Joseba Sarrionandia, entre 1975 y 1990, responde a una propuesta individual dentro del contexto sociopolítico que afectó a la reinterpretación y al uso de los recursos simbólicos vascos: a la búsqueda de lo referencial común —la identidad vasca, la tradición vasca— y a su adaptación a las necesidades contemporáneas —«lo vasco» contemporáneo—.

Bibliografía

Agirre, T., 1907-1912, «Garoa», *Revista Internacional de Estudios Vascos*, I (1907), 42-47, 172-179, 453-463, II (1908), 359-368, 625-637, III (1909), 274-285, IV (1910), 21-31, 298-304, V (1911), 86-96, 405-420, VI (1912), 174-196, 425-440.

Arbaiza, M. y P. Pérez-Fuentes (eds.), 2007, *Historia e identidades nacionales: Hacia un pacto entre la ciudadanía vasca*. Bilbao: Servicios Redaccionales Bilbaínos.

Aresti, G., 1964, *Harri eta Herri*. Zarauz: Susa.

Aresti, G., B. Atxaga, M. Azurmendi, L. Haranburu-Altuna, X. Kintana, A. Lertxundi, I. Sarasola, A. Urretabizkaia y A. Zelaieta, 1972, *Euskal literatura 72*. San Sebastián: Kriselu.

Atxaga, B., 1976, *Ziutateaz*. San Sebastián: Lur.

———, 1978, *Etiopia*. Bilbao: Pott Liburutegia.

———, 1988, *Obabakoak*. San Sebastián: Erein.

Aulestia, G., 1998, «Un siglo de literatura vasca (IV, a)», *Sancho el Sabio*, 9 (1998), 11-46.

Caspistegui, F.J. y M^a del M. Larraza (eds.), 2002, *Modernización, desarrollo económico y transformación social en el País Vasco y Navarra. Actas del Seminario de Estudios Vascos de la Universidad de Navarra (2002)*. Pamplona: Eunate.

Gandara, A., 2014, «Poesía vasca: arma de (de)construcción», *Caravansari: Poesía contemporánea en lenguas peninsulares*, 5 (2014), 36-39.

———, 2015, *Euskal ondare kulturalaren moldatzea (1960-1990) egungo Euskal Kultur Sistemaren oinarri. Baliabide eta forma simbolikoak*. Tesis doctoral, sin publicar (UPV-EHU). En línea: https://addi.ehu.es/bitstream/10810/15791/1/TESIS_ANA_GANDARA_SORARRAIN.pdf (01-05-2016)

———, 2016, «1950-1975: euskal komunitateari buruzko hausnarketa, ardatz», *Euskonews*, 707 (2016). En línea: <http://www.euskonews.com/0707z/bk/gaia70701eu.html> (30-04-2016)

Iriondo, L., 1967, «Euskalerriko eskaleak», *Zeruko Argia*, 205 (1967) 7.

Jaka, A., 2012, *Itzulpenari buruzko gogoeta eta itzulpen-praktika Joseba Sarrionandiaren lanetan*. Tesis doctoral (UPV-EHU). Bilbao: Euskaltzaindia.

Juaristi, J., 1976, *Euskararen ideologiak: Etorkiak*. San Sebastián: Kriselu.

———, 1985, *Diario del poeta recién cansado*. Pamplona: Pamiela.

———, 1987a, *El linaje de Aitor: La invención de la tradición vasca*. Madrid: Taurus.

———, 1987b, *Literatura vasca*. Madrid: Taurus.

———, 1987c, *Suma de varia intención*. Pamplona: Pamiela.

———, 1988, *Arte de marear*. Madrid: Hiperión.

Laboa, M., 2007 [1988], *Lekeitioak*. San Sebastián: Elkar. CD + libreto.

Mainer, J.C. y S. Juliá, 2000, *El aprendizaje de la libertad 1973-1986: La cultura de la transición*. Madrid: Alianza Editorial.

Mees, L., 2003, «Modernización, cultura y nacionalismo. Aproximaciones teóricas y conceptuales en torno al nacionalismo», in F.J. Caspistegui y M^a del M. Larraza (eds.), *Modernización, desarrollo económico y transformación social en el País*

Vasco y Navarra. *Actas del Seminario de Estudios Vascos de la Universidad de Navarra* (2002). Pamplona: Eunate, 129-145.

———, 2007, «La invención del pasado en las identidades modernas: el nacionalismo vasco», in M. Arbaiza y P. Pérez-Fuentes (eds.), *Historia e identidades nacionales: Hacia un pacto entre la ciudadanía vasca*. Bilbao: Servicios Redaccionales Bilbaínos, 108-119.

Mirande, J., 1970, *Haur besoetako*, edición de Gabriel Aresti. San Sebastián: Lur.

Mogel, J.A., 1881, *El Doctor Peru Abarca, Catedrático de la Lengua Bascongada en la Universidad de Basarte o Diálogos entre un rústico solitario bascongado y un barbero callejero llamado Maisu Juan*. Durango: J. de Elizalde.

Oteiza, J., 1995 [1963], *QUOUSQUE TANDEM...! Ensayo de interpretación estética del alma vasca*. Pamplona: Pamiela.

Saizarbitoria, R., 1976, *Ehun metro*. San Sebastián: Kriselu.

Sarasola, I., 1976 [1971], *Historia social de la literatura vasca*, trad. J.A. Cid. Madrid: Akal. [1971, *Euskal literaturaren historia*. San Sebastián: Lur]

Sarrionandia, J., 1981, *Izuen gordelekuetan barrena*. Bilbao: B.A.K.

———, 1983, *Narrazioak*. San Sebastián: Elkar.

———, 1985a, *Ni ez naiz hemengoa*. Pamplona: Pamiela.

———, 1986, *Atabala eta euria*. San Sebastián: Elkar.

———, 1987, *Marinel zaharrak*. San Sebastián: Elkar.

———, 1989 [1988], *Marginalia*. San Sebastián: Elkar.

———, 1990, *Ifar aldeko orduak*. San Sebastián: Elkar.

———, 2006 [1985b], *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak*. Pamplona: Pamiela.

———, 2010, *Moroak gara behelaino artean?*. Pamplona: Pamiela.

Smith, A.D., 2004 [2001], *Nacionalismo: Teoría, ideología e historia*, trad. O. Bernárdez Cabello. Madrid: Alianza Editorial. [2001, *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Cambridge: Polity Press]

———, 2009, *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. New York: Routledge.

Euskarazko hedabideak: datuek erakusten dutena

Medios de comunicación en euskera: lo que muestran los datos

Médias en basque: ce que montrent les données

Media in Basque: what the data show

ZUBEROGOITIA, Aitor
Mondragon Unibertsitatea

BIDEGAIN, Eneko
Mondragon Unibertsitatea

EGAÑA, Txema
Mondragon Unibertsitatea

GOSTIN, Andres
Mondragon Unibertsitatea

LARRAÑAGA, Ainhoa
Mondragon Unibertsitatea
(Hezikom ikerketa-taldea)

Noiz jaso: 2016-04-07
Noiz onartua: 2016-05-29

Euskera. 2015, 60, 2. 673-698. Bilbo
ISSN 0210-1564

Euskararen sustapena eta hedabideak aztertzen dira artikulu honetan. Horretarako, euskarazko hedabideen kontsumoari erreparatu zaio lehenengo eta behin: zenbait ikerketatan (Jaurlaritzaren 2015eko *Euskarazko hedabideak* azterketa eta Salcesen 2016ko *Euskaldunak komunikabideen aurrean* doktorego-tesia, besteak beste) bildutako datuen berri eman eta gero, datu horien analisia egiterakoan detekta daitezkeen korapilo batzuetan jarri da arreta, berauen inguruko hausnarketa partekatuak etorkizuneko politikak definitzen eta euskarazko komunikazio-eremuaren joko-zelaia zehazten lagun dezakeelakoan.

Hitz-gakoak: euskara, hedabideak, hedabideen kontsumoa, audientzia-ikerketak, EITB, Hekimen.

En este artículo se analizan los medios de comunicación y la promoción del euskera. Para ello, nos hemos fijado en primer lugar en el consumo de los medios de comunicación en euskera: hemos puesto el foco en los datos recogidos de varias investigaciones (entre otras; estudio del Gobierno Vasco *Euskarazko hedabideak* de 2015, tesis doctoral de Salces *Euskaldunak komunikabideen aurrean*) y en algunos interrogantes que se pueden derivar del análisis de esos datos. Pensamos que las reflexiones compartidas sobre estas interrogantes, pueden ayudar a detallar las políticas del futuro y a definir a su vez el campo de juego del área comunicativa en euskera.

Palabras clave: Euskera, medios de comunicación, consumo mediático, estudios de audiencia, EITB, Hekimen.

Cet article analyse les médias et la promotion de la langue basque. Nous nous sommes intéressés en premier lieu à la consommation des médias en langue basque : nous avons observé de plus près les données collectées lors de plusieurs recherches (entre autres, l'étude réalisée par le Gouvernement Basque en 2015 *Euskarazko hedabideak*, thèse de doctorat de Salces *Euskaldunak komunikabideen aurrean*) et nous avons étudié aussi les questions qui peuvent découler de l'analyse de ces données. Nous pensons que les réflexions partagées sur ces questions peuvent apporter leur contribution à l'élaboration des futures politiques et en même temps à la définition du domaine d'intervention.

Mots-clés: Basque, médias, consommation des médias, études d'audience, EITB, Hekimen.

This article analyzes the Media and the promotion of basque language. For that purpose, first of all we have studied the consumption of basque media: we have specially paid attention to the information obtained from several researches (among others, the study done by the Basque Government *Euskarazko hedabideak* of 2015, or the doctoral thesis of Salces *Euskaldunak komunikabideen aurrean*) and to some questions that could be derived from their analysis. We think that shared reflections about these questions, could help to define future politics and, at the same time, the field of Basque language communication.

Keywords: Basque language, media, media consumption, audience research, EITB, Hekimen.

1. Atarikoak: hedabideen garrantzi estrategikoak

Maiz esan izan da hizkuntza-komunitateak kohesionatzeko tresna garrantzitsuak izan daitezkeela hedabideak, euren jardunarekin erreferentzia-esparru jakinak zurkaizten dituztelako; esan izan da, halaber, hedabideak ispilu direla eta hizkuntza-komunitateek euren buruak egunero islatuta ikus ditzaketela euren hizkuntzan diharduten komunikabideetan.

Salcesek Cormack aipatuz dioen moduan, gaur egungo gizartean hizkuntza gutxituentzat «funtsezkoa» da komunikabideak izatea, «arrazoi sinbolikoak, politikoak eta ekonomikoak direla medio.» (Salces, 2016: 255). Ez alferrik, Cormack Europa Mendebaldeko hizkuntza gutxituetako hedabideak hizpide dituen artikulu-bilduma erreferentzial baten editore da Houriganekin batera: *Minority Language Media. Concepts, Critiques and Case Studies* (2007). Edozelan ere, bilduma horretako artikuluetak batean Cormackek berak dioenaren arabera (Cormack eta Hourigan, 2007: 52), ebidentzia enpirikoak falta dira hizkuntza gutxituetako hedabideen jardunaren eta hizkuntza normalizazioaren artean kausa-efektu harremanak daudela egiaztatzeko; gisa berean mintzo da Jones ere Europako hizkuntza gutxituei eta hedabideei buruzko beste lan batean, baina honako hau gaineratzen du puntuan: «However, researchers of minority language media, including those who point to lack of direct, causal empirical evidence, have continued to draw attention to the indirect benefits of having media operating in one's own language» (Jones, 2013: 62).

Horregatik ziurrenik, gaiaren estrategikotasunaz jabetuta, frankismo-osteko estreinako Jaurlaritzaren lehentasunetako bat euskarazko irrati-telebistak apailatzea izan zen; Ramon Labaien orduko Kultura sailburuaren ardurapean burutu ziren antolaketa-lan horiek, eta, berak zioen moduan (Azurmendi, 2004an aipatua), helburua argia zen: euskara sustatzeko azpiegiturak eraikitzea. Halaxe geratu zen jasota EITBren sorrera-legean ere, Amezaga eta Aranek ondo seinalatzen duten moduan:

EITB sorrarazi zuen Legeak (*Euskal Irrati-Telebista (EITB) Herri Erakundea sortzeko 5/1982 Legea*) bi eginkizun nagusi aitortzen zizkien irrati eta telebista publikoei: herritarren informazio eta partehartze politikoa bata, eta euskara eta euskal kulturaren sustapena, bestea. Horrela, lege

horren babesean sortutako komunikabideak «*herritar euskaldunak argipide eta politikan eskuhartzeko lehen-lehen mailako bide direnez eratzten dira, eta bai hezkuntzarekiko eta euskal kulturaren suztapen eta zabalkundearekiko gure erapidetzaren oinarritzko lankidetasun-tresna direnez ere, euskeraren suztapena eta zabalkundea bereziki kontutan izanik*» (5/1982 Legearen aitzinsolasa). (Amezaga eta Arana, 2008: 39-40)

Herri-ekimenean oinarrituriko euskalgintzaren jardunaren ardatzetako bat ere hedabidegintza izan zen 1980ko hamarraldian, eta hamarraldi amaieran ikusi ziren ahalegin horren fruituak: 1988ko abenduaren 2an, batetik, *Arrasate Press* astekari profesionala jaio zen, eta haren atzetik sortu ziren, euskara-elkarteez bultzatuta eta euskara sustatzeko asmoz betiere, formula berean oinarrituriko beste hainbat herri-aldizkari (Aranzabal, 1998); bestetik, *Egunkaria Sortzen* plataformaren inguruan bildutako euskaltzaleek *Euskaldunon Egunkaria*-ren estreinako zenbakia kaleratzea lortu zuten 1990eko abenduaren 6an (Zalakain, 1993).

Ugari izan dira harrezkero hedabide hauei eta euskalgintzan duten eraginari buruz plazaratu diren ikerketa eta gogoetak (ikus adibidez Camacho, 2002; Basterretxea, 2003; Zuberogoitia, 2003). Ez da harritzekoa, hortaz, Euskaltzaindiak ere 2015eko azaroan bere XX. Jagon Jardunaldia *Hedabideak euskararen sustapenean* gaiari eskaini izana. Euskarazko hedabideen inguruko hainbat datu plazaratu ziren bertan: Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzaren (HPS) *Euskarazko hedabideak* ikerketa-koak, besteak beste; handik gutxira, 2016ko otsailean, *Euskaldunak komunikabideen aurrean: iritzien, jarreraren eta ohituren azterketa kualitatibo eta kuantitatiboa* doktorego-tesia aurkeztu zuen Gorka Salcesek. Iturri horietatik eta beste zenbaitetatik ateratako informazioa sintetizatu eta hausnarke-tarako zenbait puntu nabarmenduko ditugu artikuluko honetan.

2. Euskarazko hedabideen kontsumoa

Esandako moduan, HPSk *Euskarazko Hedabideak* ikerketa egin zuen 2015ean euskarazko hedabideen audientziari buruz, telefono bidezko inkestaren bitartez:

Euskarazko hedabideen arloan inoiz egindako inkestarik handiena da. Urtarril eta uztail artean egin zuten lana, telefono bidezko 8.100 elkarrizketaren bidez. Kontsumitzaile potentzial gisa hartu dituzte euskaldunak eta euskaldun hartzaileen zati bat –galdetu diete telebista edo irratia ondo edo nahiko ondo ulertzeko gai diren, edo aldizkari bat irakur dezaketen–. Azkenean, laginaren %94 ziren euskaldunak, eta hartzaileak, %6. Arabako, Bizkaiko eta Gipuzkoako hiltzunez gain, aintzat hartu dituzte Nafarroako eremu euskaldunekoak eta mistokoak, eta Lapurdiko sei udalerritakoak.

Metodologiari dagokionez, audientziak neurtzeko beste ikerketa batzuen irizpideei segitu diete. Bi datu ageri dira: galdera egiteko bezperan zenbatek kontsumitu duten hedabidea, eta asteko kopurua zenbatekoa den. Ikerketa honetan, halere, bi aldagai aintzat hartu behar dira. Batetik, oso izaera ezberdineko hedabideak ikertu dituztela –egunkariak, astekariak...–; bestetik, BERRIari dagokionez, astearteetan ere galdetu dutela –bezperan ez du aletik–. (Goikoetxea, 2015)

Patxi Baztarrika Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikarako sailburuordeak Euskaltzaindiaren XX. Jagon Jardunaldian eman zuen HPSren 2015eko ikerketa horrek bistaraturiko datu esanguratsuenen berri. Esan dezagun ezer baino lehen euskarazko hedabideei begira jarrita multzo handi bi egin daitezkeela: batetik, publikoak ez diren hedabideak (euretako gehienak Hekimen elkartearen inguruan bilduta dauden herri-ekimeneko hedabideak dira; elkarte horri buruz ikus *Argia*, 2012); bestetik, EITBren aterkipean bildutako hedabide publikoak.

Publikoak ez diren hedabideen artean ere, bestalde, badago hedabide-multzo hau beste bloke bitan bereizterik bakoitzaren eragin-eremuari erreparatuta:

- Batetik, tokikoak; hemen ere euretako batzuk *Hitz*a markarekin Berria Taldearen inguruan ardaztutakoak, beste batzuk (talde ugariena, 26 bazkide eta 60 hedabide orotara) Tokikom elkartearen inguruan bilduak, eta independente batzuk ere bai azkenik.
- Bestetik, nazionalak, Euskal Herriko zazpi probintziak eragin-eremutzat dituztenak.

Tokikoen eta nazionalen arteko erdibideko eremu batean koka daitezke, azkenik, eskualdea baino esparru zabalagoa hartuagatik nazio osoa eragin-eremutzat ez duten beste zenbait hedabide, hala nola Bizkaia Irratia edota Ipar Euskal Herriko Euskal Irratiak. Zehatz dezagun, hori bai, eragin-eremuarena asko lausotu dela hedabideek sarerako jauzia eman zutenez geroztik, gaur egun komunikabidea paperean edo uhin bidez leku askotara ez heldu arren ia noranahi irits baitaiteke Internet baliatuta.

2.1. Herri-ekimeneko hedabide nagusien kontsumoa

Herri-ekimeneko hedabide nazionalai begira jarrita, HPSren ikerketaren arabera 36.644 lagunek irakurri zuten *Berria* galdeketa bezperan. *Berria*-k, ordea, beste datu bati erreparatu zion:

Astean zeharreko irakurleak zenbaturik, 117.000 kontsumitzaile baino gehiago dauzka euskarazko egunkari nazionalak. Zatirik handiena egunero-eguneroko irakurleak dira: 62.000 lagun. Horiei erantsi behar zaizkie astean tarteka hartzen dutenak, egun batzuetan: 55.000 lagun baino gehiago. Eusko Jaurlaritzaren inkestak dio 690.000 hitzun direla euskarazko komunikabideak kontsumitzeko gai. Horrenbestez, asteko irakurle horiek kontuan harturik, BERRIA haietako %17rengana heltzen da. (Goikoetxea, 2015)

Salcesen tesian, bestalde, CIES etxearen 2014ra arteko datuak ageri dira, urte horretakoak barne, eta horien arabera 52.400 lagunek irakurri zuten *Berria* Hego Euskal Herrian galdeketa egin aurreko egunean 2014an, eta 100.000 pasatxo ziren hileroko irakurleak; «euskarazko egunkaria», ondorioztatzen du Salcesek (2016: 457-458), «bere balizko irakurleen %7k irakurtzen baitu (...)»¹.

¹ Alberto Barandiaran Hekimen-eko zuzendariak antzeko irismen-zifra (%8) aipatu zuen Eusko Legebiltzarrean 2016ko martxoaren 9an eginiko agerraldian: «Inkesta soziolinguistikoaren arabera, 714.000 dira 16 urtetik gorako euskaldunak gehi gaitasun nahikoa duten ia euskaldunen multzoa. (...) Espainian, 38 milioi lagun inguru dira hedabideen publiko potentziala. *El País*, esaterako, publiko horren %4rengana iristen da; *El Mundo* %3rengana. Katalunian, *Ara* %3rengana iristen da, *El Punt-Avui*-ren antzera. Bada *Berria*, gurean, %8rengana iristen da.» (Hekimen, 2016).

Hedabide nazionalekin jarraituz, HPSren ikerketaren arabera 9.850 lagunek erantzun zuten bezperan *Argia* irakurri zutela. CIESen 2014ko datuak, aldiz, *Argia* astero eta hilero irakurtzen duten lagunek mintzo dira: «(...) astero 50.000 irakurletik gora du, eta hilero 135.100 pertsonak ikuskatzen du» (Salces, 2016: 480).

Tokiko informazioak pizten duen interesaren erakusgarri da, berriz, beste datu hau:

Aipatzeko modukoa da *Hitza* guztien erabiltzaile kopuruak nazio mailako *Berria*-rena gainditzen duela. Horrek azalduko luke *Hitza* presente dagoen zonaldeetan gainontzeko eremuetan oso apala den euskarazko prentsaren merkatu kuotak nabarmen gora egitea, CIES-en datuen arabera. (Salces, 2016: 600-601)

Zenbat aleri buruz ari gara baina? Hona erantzuna:

(...) eskualdeetako *Hitza* egunkari guztien artean 100.300 irakurle biltzen dituzte egunero [astearte, ostegun eta ostiraletan kalera-zen dira eskualdeetako *Hitza*-k, eta ostiraletan herrialdeetakoak], eta 160.400 hilero. Eguneroko irakurle kopuruak behera egin du 2010etik, eta hileroko datuek behera egin dute etengabe bildutako lehen datutik. (Salces, 2016: 480)

HPSren 2015eko ikerketak tokiko beste hedabide batzuei buruz erakutsitako datuak eman zituen Baztarririk XX. Jagon Jardunaldian: galdeketa horren arabera, 11.000 irakurlek irakurri zuten *Anboto*-ren azken zenbakia, 12.000k *Ttipi-Ttapa*-rena eta 18.000k *Goiena*-rena. Barandiaranen arabera, «*Anboto* hedabide irakurriena da Durangaldean, eta *Goiena*, Debagoienean. *Ttipi-Ttapa*, Baztan-Bidasoan» (Hekimen, 2016). Nolanahi dela, HPSren ikerketan ageri diren zifrak kasu honetan ere beste ikerketa batzuetakoak baino apalagoak dira; ikus ditzagun adibidez CIESen 2014ko datuak:

(...) urte serie guztian presente dauden agerkari bakarrak *Goiena* eta *Ttipi-Ttapa* dira. Debagoieneko astekariari dagokionez, 2008 eta 2014 artean behera egin du bere irakurle kopuruak, asteroko zein hileroko sailetan. Hala eta guztiz ere, emaitza aipagarriak izaten jarraitzen du, 34.100 lagunek irakurtzen baitute astero, eta 46.000k hilero. *Ttipi-Ttapa*-k ere oso emaitza onak lortzen ditu, hamabostero

27.200 irakurle lortzen baititu; hilero, berriz, 31.100 pertsonak irakurtzen du Nafarroako mendialdeko agerkaria.²

Tokikoek prentsan lortzen duten irismen hori askoz mugatuagoa da ikus-entzunezkoetan: Hizkuntza Politikarako sailburuordeak XX. Jagon Jardunaldian adierazitakoaren arabera, Hamaika Telebista (ez da ez erabat tokiko ez erabat nazional) 5.480 lagunek ikusi zuten bezperan eta Goiena Telebista 2.000 lagun pasak. CIESen 2014ko datuen arabera, aldiz, positiboa da Hamaika Telebistaren bilakaera,

2010az geroztik 20.000 ikusle irabazi eta bere emaitzak hirukoiztu baititu [32.300 ikusle]. Eskualdeko telebistei dagokienez, Goiena Telebistak lortzen du ikus-entzule kopururik handiena, urteetan zehar nahiko egonkorra dena, gainera [8.400 ikusle 2014an]. Azken honengandik alde handira daude 28 kanala [2.600], Oizmendi Telebista [2.200] eta 2014an oso beherakada handia jasan zuen Goierri Telebista [1.600]. Azkenik, Erlo Telebistak oso emaitza apalak lortzen ditu [500 ikusle]. (Salces, 2016: 495-496).

Hego Euskal Herriko euskarazko irrati ez publikoei gagozkiela, Bizkaia Irratia (ia 6.000 entzule) eta Arrate Irratia (ia 5.000 entzule) ageri dira lehen postuetan CIESen 2014ko datuetan (laster ikusiko ditugun Euskadi Irratia eta Gaztearen datuetatik oso urrun), eta horien atzetik datoz nagusiki euskaraz diharduen Info7, Euskalerrria Irratia, Segura Irratia, Xorroxin edota Bilbo Hiria (Salces, 2016: 493). Jaurlaritzaren 2015eko ikerketaren rankingaren lehen bi postuak aldatu egiten dira, Arrate Irratia ageri baita lehen postuan ia 11.000 entzulerekin eta Bizkaia Irratia bigarren 7.253ekin.

Arlo honetan, alabaina, arretaz jarraitzeko moduko kasua da Ipar Euskal Herriko Euskal Irratiak federazioan biltzen diren irratiarena (Antxeta Irratia, Gure Irratia, Irulegiko Irratia eta Xiberoko Botza; beraien programazioaren %80 lau irratiak elkarturik eskaintzen dute, eta gainerako %20 tokian toki-

² Jaurlaritzaren HEHOBAta diru-laguntza baliatuta, irakurleek tokikoen ildo editorialaz zein produktuen kalitateari buruz zeukaten iritziaz edota berauek kontsumitzen ematen zuten denboraz azterketa egin zuen Aztikerrek, Topaguneak eskatuta; bertatik ateratako emaitzen oso balorazio positiboa egin zuten tokiko hedabideek. Ikus horri buruz Topagunea, 2011: 14-18.

ko gaiekin osatzen du irrati bakoitzak)³. Ipsos-ek Euskararen Erakunde Publikoak eskatuta 2006an eginiko ikerketaren arabera, Euskal Irratiak federazioa zazpigarren irratiarik entzunena zen Ipar Euskal Herrian; eskualdetik eskualdera gorabehera handiak antzeman zitezkeen, hori bai: «Nafarroa Beherean katerik kontsumituena da, herrialdekoen %39k egunero entzuten baitu; BAM hirigunean, berriz, %3koa baino ez da haren sarbidea» (Salces, 2016: 558-559). Jose Luis Aizpuru Euskal Irratiak federazioko erredaktoreburuak XX. Jagon Jardunaldian erantsi zuenez, ikerketa horren arabera Lapurdin %9koa da Euskal Irratien irismen-maila, %22koa Zuberoan, eta, Ipar Euskal Herria orotara hartuta, biztanleriaren %11k entzuten ditu. Orain-tsuagoko neurketetara etorrira, Médiamétrie enpresak 2013an eginiko neurketaren arabera Gure Irratiak eta Irulegiko Irratiak⁴ %5,5 inguruko merkatu-kuota lortzen dute biek batera Ipar Euskal Herrian: 14.000 entzule inguru bien artean (Salces, 2016: 545-546).

Prentsaren hedapenez mintzatu garenean, bestalde, paperezkoaz ari ginen, baina gaur egun hori bezain garrantzitsu edo are garrantzitsuago dira hedabideen webguneak edo propio sarera begira sortutako atari berriemai-leak. Horietan ere nagusi da erdara: Prospekzio Soziologikoen Kabinetearen 2015eko datuen arabera, adibidez, EAEn *El Correo* edota *Diario Vasco*-ren atarietara konektatzen dira komunikabideen webguneak erabiltzen dituzte-nen %62, *El País*-enera %16, *Noticias* taldeko egunkarienetara %12, *El Mundo*-renera %11, *Naiz*-era %7 eta *Berria*-ren webgunera %4. (Salces, 2016: 609n aipatua).⁵

Hekimen-eko hedabideek Sarean presentzia izateko ahalegina egin dute azken urteetan, eta euren Interneteko trafikoa %76,4 hazi da 2011 eta 2015 bitartean: «2011tik 2015era. 2011. urtean 10,2 milioi saio bildu zituzten Hekimeneko euskarazko hedabideek, eta, 2015ean, 18,1 milioi» (Urkizu,

³ <http://euskalirradiak.eus/federazioa.html>

⁴ Salcesek dioenez (2016: 544), Médiamétriek «Xiberoko Botzaren audientzia 1995 eta 2002 artean baino ez zuen neurtu; azken urte horretan irrati zuberotarra aintzat hartzeari utzi zion audientziak Ipar Euskal Herriko populazioaren ehuneko oso txikia osatzen zuelako.»

⁵ Euskarazkoen artean, aintzat hartzekoa da saretik eta sarerako jaiotako *Zuzen* eta *Sustatu* atari berriemaileen jarduna ere (berauren trafikoari buruz, ikus Codesyntax, 2015 eta *Zuzen*, 2015).

2016a). Azpimarratzekoa da Hekimeneko hedabide nazionalek sare sozialetan duten jarraitzaile-kopurua: 2016ko martxo erdian, berbarako, @berria-k 42.000 jarraitzaile zituen Twitterren, @argia-k 24.000 eta @Hamai-kaTb-k 12.000. Azpimarratzekoa da, paperean eta Interneteko bisita-kopuruan baino alde txikiagoa dagoelako Twitterren EAEn, Nafarroan zein Ipar Euskal Herrian nagusi diren kazetekiko (@Diariovasco.com: 51.000; @elcorreo_com: 78.000; @DiariodeNavarra: 58.000; @SO_Paysbasque: 8.900).

2.2. EITB taldeko euskarazko hedabideen kontsumoa

Hekimen-eko hedabideek lortutako erreferentzialtasunaren adierazgarri da sare sozialetan daukaten jarraitzaile kopurua. Ikusi berri ditugu bertako hedabide batzuek 2016ko martxo erdialdean Twitterren zuten jarraitzaile kopurua; EITB taldeko euskarazko hedabideetara etorrira, @euskadi_irratia-k 11.873 jarraitzaile zituen data berean, @gaztea-k 21.578 eta @eitbAlbisteak 10.431. Rebeka Garai EITBren Ikerketa eta Audientzia saileko arduradunaren arabera (komunikazio pertsonala, 2016-02-08), berriz, eitb.eus atariaren euskarazko bertsioak hilero batez beste 256.141 bisitari bakar izan zituen 2015ean.

2015eko *Euskarazko hedabideak* lanak erakusten duenez, bestalde, 133.000 lagunek esan zuten bezperan Euskadi Irratia entzun zutela, eta 112.000k Gaztea entzun zutela. Antzeko zifrak (apur bat altuagoak) eman zituen CIESen 2015eko abenduko neurketak: 149.000 entzule Euskadi Irratiak (bere historiako daturik onena) eta 119.000 Gazteak (*Deia*, 2015). CIESen datu horiek gogoan, hona Salcesen hausnarketa:

Hego Euskal Herriko kate nagusien artean euskarazko nazio mailako irratia dira euren publiko potentzialaren baitan entzule-kuotarik altuenak lortzen dituztenak, datu absolutuetan entzule kopururik handienak dituzten erdarazko irratiaren aurretik ere. Telebistaren eta prentsaren esparruetan, berriz, euskarazkoek euren balizko erabilzaileen artean duten arrakasta aski mugatuagoa da. (Salces, 2016: 571-572)

Prentsaren kasuan hala dela ikusi berri dugu. Fokua telebistan jarriz gero, HPSren 2015eko ikerketaren arabera bezperan 233.000 lagunek ikusi zuten ETB1 eta 25.500ek ETB3. Kantar Mediak ehunekotan eskaintzen dizkigu urte bereko datuak: «Telebistako audientziak Hego Euskal Herrian neur-tzen direnetik, 1992tik, batez besteko urte pobreena izan dute 2015. urtea ETB1ek eta ETB2k. Euskarazko kateak %1,9ko ikusle kuota izan du, aurre-ko urtean baino hamarreko bat gutxiago» (Urkizu, 2016c). Rebeke Garaik (komunikazio pertsonala, 2016-05-18) datu absolutuetara itzuli dizkigu ehuneko horiek: «Kantar Mediaren eguneroko audientzia metatuari dago-kionez, 2015eko batez besteko emaitzak EAEn hauexek dira: ETB1ek 263.000 ikusle eta ETB3k 95.000».

Ezin da ahaztu badirela euskarazko katearen kontsumoaren jaitsiera hein batean azal dezaketen faktore batzuk: azken urteotan digitalizazioarekin telebista-kateak asko ugaldtu izana, banda zabalaren hedapenarekin ikus-entzunezko kontsumoaren zati bat Internetera eta bertako askotariko ikus-entzunezko plataformetara mugitu izana edota EITB taldeak azken urteotan izaniko aurrekontu-murrizketak, adibidez.

Kontuak kontu, datu horiek guztiek euskarazko hedabideen panorama marrazten laguntzen dute, baita gogoetarako puntu zenbait azaleratu ere. Puntu horiek jorratuko ditugu hurrengo atalean.

3. Arretagune batzuk

Aipatu berri ditugun datu kuantitatiboetatik eta Salcesek (2016) eginiko ikerketa kualitatibotik (Euskal Herriko zazpi probintzietako 41 lagun elkar-ritzketatu eta euskarazko hedabideez duten iritzia eskatu zien) ondorio batzuk inferituko ditugu hurrengo lerroetan.

3.1. Aldaketa soziolinguistikoak eta problematika berriak

Argi geratzen den kontuetako bat da euskarazko hedabideek *aingura lin-guistikoaren funtzioa* (Salces, 2016: 651) betetzen dutela inguru erdaldune-

tako euskaldunentzat, hauek euskararekin daukaten kontaktu bakarraren berme diren heinean. Hori dela eta, euskarazko hedabideekiko gutxieneko esposizioa ziurtatu beharra dago, bai kontaktu hori gal ez dadin, bai normaltasuna eta ohitura eraikitze aldera.

Bada beste faktore bat oso aintzat hartu beharrekoa, zerikusi zuzena daukana azken urteotan izaniko aldaketa soziolinguistikoekin:

Euskaldunen taldea 528.521 kide izatetik 714.136 lagun izatera igaro da 20 urteren bueltan, V. Inkesta Soziolinguistikoak erakusten digunez [16 urtez azpiko biztanleak aintzat hartu barik]. (...) biztanleen %20k baino gutxiagok euskaraz dakien eskualdeak gero eta gutxiago dira, EAEn bederen. Aitzitik, euskararen arnasguneek, hots, biztanleen %80 baino gehiago elebidun diren eremuek, 1981an baino herri gutxiago biltzen dituzte euren baitan. (...) 2006an EAEko euskaldunen gehiengoa (%60) dagoeneko ez baitzen euskaldunez soilik osatutako etxeetan bizi, etxe mistoetan baizik. (Salces, 2016: 31-32)

Etxe elebakarrak, beraz, geroz eta gutxiago dira, baina, aldi berean, geroz eta gehiago dira etxe mistoak (%60 EAEn), hots, euren baitan hartzen dituztenak euskaldunak eta euskaldun ez direnak. Honek bete-betean eragiten dio hedabideen kontsumoari; etxe horietan kide guztiak telebistari begira daudenean, adibidez, pentsatzekoa da ez dutela euskarazko telebista-katerik jarriko, euretariko batzuk ez direlako bertako edukia ulertzeko gai. Euskararen ezagutza hedatu ahala arazo hori berez konponduko da agian, baina ondo legoke bitartean denen ulermena bermatzeko formula posibleak aztertzea (azpтитuluak baliatzeko aukera, adibidez)⁶.

⁶ Honen harira, Euskararen Erakunde Publikoak 2006an Ipar Euskal Herrian eginiko ikerketan atentzioa ematen duen datu bat ageri da: «Euskal Irratien entzuleen %75 baino ez zela euskalduna, Euskadi Irratiaren kasuan %69ra jaisten zela entzule euskaldunen proportzioa, eta Gaztea pizten zutenen %54k baino ez zekiela euskaraz» (Salces, 2016: 564).

3.2. Hedabideen ideologia: audientziaren pertzepzioa

Salcesek eginiko elkarrizketetan (2016) euskarazko hedabideen lerratzeko politiko agerikoa aipatzen da oro har, tokikoetan izan ezik. Gainerakoen artean gehien aipatu direnei erreparatuz, ETB EAJren eragin-eremuan kokatzen dute gehienek, eta *Berria* ezkerrekotzat eta abertzaletzat jotzen dute oro har.

3.3. Gazteak eta hedabideak

CIESen arabera (Salces, 2016n aipatua) oso baxua da euskarazko komunikabideak erabiltzen dituen gazteen proportzioa. *Gaztea* irratia da salbuespen. Paradoxikoa dirudi hein batean, populazio-segmentu hori baita euskara gehien dakiena. Ondorio berera iritsi ziren Egaña, Zuberogoitia eta Bidegain ere (2015) euskal gazteen informazio-kontsumoa aztertzean, eta iradoki zuten Mendebaldean oro har nagusi den joera batekin zerikusi zuzena izan dezakeela fenomeno horrek: gazteek informaziotik entretenimendurako jauzia eman izanarekin, alegia. Gai honek hurrengo puntura garamatza zuzenean.

3.4. Geroz eta kontsumo hedonistagoa

Mendebaldean gazteek informaziotik entretenimendurako jauzia eman dutela aipatu berri dugu. Lerrootara ekarri dugun hurrengo aipuak ere hori pentsarazten digu:

Hortaz, txarto sentiarazten dieten berri txarrak ikustea baino nahiago dute eduki sozialekin edo politikoekin inolako zerikusirik ez duten emankizunak ikustea, entretenimenduzkoak, alegia.

Batik bat entretenimenduzko erabilera egiten duten elkarrizketatuen ezaugarriei dagokienez, 35 urte edo gutxiago dituzte, emakumeak dira eta hedabideen kontsumo gehiena erdaraz egiten dute.

Ez da euskararekiko atxikimendu faltaren ondorio, taldekide gehienek erabiltzen baitute, eta, horrez gain, guztiek baitute hareki-

ko motibaziorik (sinbolikoa edo instrumentala izan). Gazte hauek erdarazkoetara jotzeak berriz ere behartzen gaitu hizkuntza bateko komunikabideek eskaintza anitza izateak duen garrantzia soslaia guztietako erabiltzaileek kontsumi ditzaten. (...) euskarazkoek (bereziki) fikzioan huts egiten dutela antzematen du hainbatek. (Salces, 2016: 323)

Egaña, Zuberogoitia eta Bidegain ere ondorio berera iritsi ziren euren ikerketan (2015): gauez, ikus-entzunezko edukiak gehien kontsumitzen diren momentuan, gazteek fikzioa eta entretenimendua gura dute, eta arlo horietan urria da euskarazko eskaintza. Arlo horiek garatzeko, gainera, diru asko behar da, eta hor euskarazkoek desabantaila handia daukate telebista-kate handiekiko; Astigarragak (2011) eginiko ikerketan, berbarako, ageri da batez beste EITBk Espainiako kate handiek baino sei bider aurrekontu txikiagoa daukala fikziozko telesailak ekoizteko.

Kinka horretan, logikoa dirudi Joselu Blanco EITBko programa eta programazio arduradunak Mondragon Unibertsitatearen Aretxabaletako campusean 2016ko otsailean emaniko hitzaldian esplizitaturiko apustuak: bere ustez, EITB albistegietan lehiatu ahal da batik bat, eta hortxe egingo du indar berezia. Berriro diogu: apustu logikoa da, baina Salcesek ateratako ondorio bat (2016: 650) datorkigu puntuan gogora: «Euskal hiztun komunitatearen erdigunetik kanpo inpaktua izatea euskarazko hedabideen sektoreak datozen urteotan izango duen erronkarik garrantzitsuenetarikoa izango da».

Gogoeta horren ildotik, horra erantzun errazik ez daukan galdera: hedabideen kontsumo militantea geroz eta urriagoa den garaiotan, gazteak informaziotik entretenimendura mudatzen ari diren garaiotan, zelan iritsi geroz eta soslai hedonistagoa duen audientziara?

3.5. Kirol egunkariaren falta eta monolaborantza

Aurreko atalean airean utzi dugun galderari helduta, Salcesen ikerketa-tik ondoriozta daiteke hutsune bat dagoela euskarazko hedabideen eskaintzan:

Kirol emanaldiak ikusteko/entzuteko edo prentsa espezializatua irakurtzeko ohitura ez duten solaskideen artean ere badago tankera horretako edukien falta nabarmentzen duenik. Arreta eman digu kirolari buruzko edukien falta baino gehiago kirol egunkari baten gabezia jartzen dela azentua. Ez da generikoki hitz egiten, zuzeneko alderaketak egiten dira inguruko hizkuntzetan arrakastatsuenak diren produktuekin. Gehienetan Espainiako *Marca* egunkariarekin egiten dira konparazioak.⁷

(...) beste pertzepzio bat azaltzen da, hain zuzen ere, euskarazko hedabideen monokultiboari dagokiona. Ikuspegi horren arabera, komunikabide mota bakoitzean komunikabide erreferentzial bakarra legoke euskaraz, eta horrek asko zailduko luke kontsumoa, hainbat arrazoi direla medio. (Salces, 2016: 385-386)

3.6. Euskaratik pentsaturiko audientzia-ikerketen beharra

Pernandoren egia da: jendearengana iritsi gura izanez gero, audientzia ezagutu beharra dago lehenengo eta behin. Euskaraz dihardutenek, ordea, telebistaren arloan dihardutenek batik bat, arazoa dute, Izagirrek (2004) seinalaturiko moduan, ikusleria-ehunekoak ematerakoan zaku berean sartu ohi baitira euskaldunak eta euskaraz ez dakitenak. Inkestek soilik populazio euskalduna aintzat hartuko balute, emaitzak desberdinak lirateke: *Herri txiki infernu handi* saioak, berbarako, %3,2ko ikusle kuota orokorra izan zuen 2016ko urtarrilean, baina euskaldunen artean %7,5ekoa (Urkizu, 2016b).

Datu horiek, alabaina, Hego Euskal Herriari dagozkio soilik. Horra beste arazo bat: ez dago euskararen lurralde osoa aintzat hartzen duen azterketa sistematikorik.⁸ Arazo horretaz jabetuta, EUKOA egitasmoa, euskal komu-

⁷ Antzekoa gertatzen da Ipar Euskal Herrian *L'Equipe* eta, bereziki, *Midi Olympique* egunkariekin.

⁸ Rebeke Garai EITBren Ikerketa eta Audientzia saileko arduradunak jakinarazi digunez, «normalean Kantar-ek ematen dituen datuak EAEkoak dira eta batzuetan EAE + Nafarroakoak, baina normalean EAEkoak soilik. CIESeko kasuan, bai EAE baita Nafarroakoak. Kasu baten edo bestean beti agertzen da zein esparrutako datuak ematen diren» (komunikazio pertsonala, 2016-03-16). Ipar Euskal Herriari dagokionez, «Frantzia mailako neurketek nekez aintzat hartzen dituzte hiru herrialdeak datuen xeheketa-unitate gisa, Médiamétrie-ren Médialocales atalaren

nikabideen audientziak aztertzea xede zuen erakundearen proiektua, aurkeztu zen bere garaian (Williams et al, 2011), baina egitasmo hura ez zen gauzatu.

Aurrera begira, euskarazko komunikazio-eremua sendotzeko estrategiko deritzogu sektorearen eta administrazioen artean euskarazko hedabideen audientzia-neurketez arduratuko litzatekeen erakundea diseinatu eta eratzeari. Horri gagozkiola, oso aintzat hartzekoa da 2016ko urtarrilean Hekimenek, EHUK eta Deustu eta Mondragon unibertsitateek Euskal Hedabideen Behategia sustatzeko sinatutako akordioa; ez alferrik, hedabideen behategiaren beharra arrazoitzen hasita, honako hau da Hekimenek lehengo eta behin markatzen duen helburua: «Audientziak neurtuko litzatekeen tresna edo modu guretzako baliagarri bat diseinatzeko»⁹.

3.7. Esparru desberdinak (EAE, Nafarroa, Ipar Euskal Herria) eta tokikoen eta nazionalen arteko elkarlana

Euskararen lurralde osoko daturik ez izatea zatiketa juridiko-administratiboari zor zaio hein handi batean; zatiketa horrek kontsumo-moldeetan ere eragina dauka, Euskal Herriko hedabideen kontsumoaren argazkiak hiru esparru oso desberdinak erakusten baititu (EAERI dagokiona, Nafarroakoa eta Ipar Euskal Herrikoa).

Hiru errealitate horietako bakoitzak ezaugarri berezko eta propioak izanagatik, prentsari dagokionez elementu komun bat dute guztiak: Euskal Herrian eginiko egunkari ez abertzaleak dira hegemoniko (*El Correo*, *Diario Vasco*, *Diario de Navarra* eta *Sud Ouest*). Hegoaldekoen eragin-eremua pro-

---

baitako Pays Basque lagin espezifiko delarik ezagutzen dugun salbuespen bakarra. Tamalez, azken honek euskarazko bi irrati kateren (Irulegiko Irratiaren eta Gure Irratiaren) kontsumoaren berri baino ez digu ematen. Gaintontzean, kulturaren eta hizkuntzaren arloko erakunde publikoek eta bertako euskarazko hedabideek beraiek egindako txosten bakanek baino ez gaituzte datuz hornitzen» (Salces, 2016: 647).

⁹ <http://www.hekimen.eus/behategia/>

bintzia da eta eremu zabalagoa hartzen du *Sud Ouest*-ek,¹⁰ baina denek ere informazio lokala dute indargune, hortxe gailentzen zaizkio prentsa nazional euskaltzale/abertzaleari. Haatik, euskaraz tokiko prentsa joria dagoela kontuan izanik, kazeta nazional eta lokalen arteko elkarlanetik proiektu interesgarriak atera daitezkeela begitantzen zaigu. Arabako *Alea* astekaria, GEU Gasteiz elkarteak, *Goiena* eta *Berría* komunikazio-taldeek eta Arabako zenbait eragilek elkarrekin garatutako proiektua, adibide ona dela uste dugu.

Tokikoen eta nazionalen elkarlana ikus-entzunezkoetan ere posible izan daitekeela erakusten du Korrikaren 19ren hasiera-ekitaldia Urepeletik zuzenean eskaintzeko Kanaldudek, EITBk, *Ipar Euskal Herriko Hitza*-k, *Berría*-k, Euskal Irratiek, *Kazeta.eus*-ek, Tokikom-ek, *Herria*-k eta Hamaika Telebistak burututako elkarlanak (Landaluze, 2015). Gainera, Korrika horren amaiera-ekitaldian ere errepikatu zuten elkarlan-esperientzia ETBk, Hamaikak, *Berría*-k eta Tokikom-eko kateek (Urkizu, 2015), eta urteak dira EITB, Hamaika eta Goienaren arteko elkarlanari esker Durangoko Azokan *Azoka Telebista* eskaintzen dela.

Eskaintza aberastu eta produkzio erakargarriagoak osatze bidean ezinbesteko deritzogu ikus-entzunezkoen arloan elkarlan horretan sakontzeari, besteak beste Salcesek seinalatzen duen kontu honegatik:

(...) elementu bisualei lotutako espektakularizazioak kalitatearen kontzeptua definitzeko orduan duen garrantziari arreta handiagoa jarri beharko litzaiokeela deritzogu. Planteamendu horren arabera, telebisten kasuan kalitatearen inguruko pertzepzioak askoz modu gordinagoan islatuko luke komunikabide handien eta txikien arteko baliabide desoreka, eta gutxieneko estandarrak mundu mailako hedabide erraldoien ekoizpenek paratzen duten parametroen arabera zedarrutuko lirakeke, bereziki fikzioaren alorrean (Salces, 2016: 643).

Egaña, Zuberogoitia eta Bidegainek gazteekin eginiko ikerketan (2015) maiz atera zen kontu hori: gazteek ia ez dute euskarazko tokiko telebistarik

¹⁰ *Sud-Ouest*-ek hainbat edizio dauzka, eta horietako bat Lapurdi eta Nafarroa Beherera mugatzen dena (Pays Basque), Zuberoako edizioa Biarnoarekin nahasita dago, baina Zuberoan, batez ere *La République des Pyrénées* irakurtzen da.

kontsumitzen, haien ustez berauen estetikak eta ikus-entzunezko hizkuntzaren erabilerak ez dituelako betetzen bete beharreko gutxienekoak («hain gaude ohituta 10 minutuan 500 plano ikusten ezen epe horretan 50 jartzen dizkigutenean guretzat hori mantsoegia baita», dio ikerketa horretan jasotako gazte baten lekukotzak).

Hori horrela izanik, galderak datoz burura: merezi du hain baliabide gutxirekin tokikoek 24 orduz emititzea, ala nazionalekin elkarlana landuta deskonexioen bidea esplora daiteke, egunean 20-30 minutu inguru ekoitziz eta gainerako denboran telebista nazionaleri lekua utziz? Tokian tokiko nodoak izango lituzkeen telebista nazional errotuagoa etor liteke hortik?

Telebista nazional eta *errotu* terminoak erabili ditugunez, bestalde, atentzia ematen duen beste kontu bat da Ipar Euskal Herriko euskaldunei oro har arrotz zaiela ETB, besteak beste erabiltzen dituen erreferentziak oso EAEkoak direlako (non eta ez diren zuzen-zuzenean espainolak¹¹) eta *prime time* orduak ere desberdinak direlako. Kontuan hartu beharko luke hori EITBk, batez ere Lapurdi, Nafarroa Beherea eta Zuberoako biztanleak audientzia potentzial direla aintzat hartuta¹². Izan ere, lehen aipaturiko arrotasun-sentipena gorabehera, Euskararen Erakunde Publikoaren 2007ko azterketaren arabera Euskadi Irratia hamargarren irrati entzunena da hiru probintzia horietan, eta Gaztea hamalagarrena; ikerketa horretan agerienez, Hego Lapurdin eta Nafarroa Beherean gainerako eskualdeetan baino

¹¹ 2016ko negu hondarreko adibide bat ekarriko dugu esanikoa ilustratzeko: TAOren tasen inguruko albistea ematen ari ziren *Gaur egun* albistegian, eta EAEko hiriburuetakoko prezioak Zamora eta beste zenbait hiri espainoletakoekin alderatu zituzten Miarritze edo Baionakoekin beharrez, inguru horietako audientzia potentziala uxatuz edota arrotz sentiaraziz. Irizpide berari jarraiki (eta FORTAko kide izateak dakartzan morrontzak tarteko), albiste izan ohi da Espainiako bazterrik urrunenean jazotako gertaera, baina ez ordea Paue edota Bordelekoa, hauek hurrago ditugun arren.

¹² Ezin ahaztu, era berean, zeintzuk diren EAEko ikusleen joerak (ez daukagu Euskal Herri osoko estatistikarik): 2016ko urtarrilean Tele5k %15,8ko ikusle-kuota lortu zuen (Espainian baino bi puntu gehiago); bigarren tokian zen Antena3, 4,9 puntu gutxiagorekin. Azpimarratzekoa da, halaber, la Sextak hartutako indarra: %8,6ko ikusle-kuota, Espainian baino 1,3 puntu gehiago (Urkizu, 2016b).

arrakasta handiagoa dute bi irratiek (Salces, 2016: 558-559an aipatua). Hona datu adierazgarri batzuk:

Ipar Euskal Herrian, astelehenetik ostiralera irrati-entzuleen %5ak sintonizatzen du Euskadi Irratia, eta beste %10 batek astean behin edo birritan. Eremu horretan, Nafarroa Beherean (%12) eta Lapurdiko hegoaldean (%10) ditu eguneroko entzule-proportzio handienak. Bestalde, Gazteak Euskadi Irratiak baino arrakasta gutxiago du Bidasoaren ipar ertzean. Izan ere, musika irratia entzuten dutenen kopurua %2koa da bertan, eta beste %5 batek astean behin edo birritan entzuten du. Iparraldearen baitan, Lapurdiko hegoaldean entzuten da gehien Gaztea, bertan irratia entzuten dutenen %6ak sintonizatzen baitu. (Salces, 2016: 560)

Irratien adibidea jarri dugu, baina telebistarentzat ere berdin-berdin balio du. Kontu honetan ez ezik, baina, arlo orokorrago batean ere hausnarketarako parada eskaintzen du EITBk, eta hurrengo puntuan helduko diogu gai horri.

3.8. EITB: eredia berriz pentsatzeko unea?

Euskarazko hedabideen diru-laguntza politika berbagai izan da azken bo-ladan. Jaurlaritzak Hekimen-eko hedabideetara bideratutako diru-kopurua, batetik, eztabaida-iturri da (ikus adibidez, Iraola, 2016). Kinka horretan, bada diru-laguntza horiek EITB taldera bideraturikoekin alderatu dituenik: «(...) hasi behar dugu hitz egiten hedabide publiko eta herri ekimeneko hedabideen finantzaketan dagoen desoreka ikaragarriaz. 2012an Eusko Jaurlaritzak 132 milioi jarri zituen EITBko aurrekontuan, herri ekimeneko dozenaka komunikabideren aurrekontuetan 5 milioi». (Letona, 2013)

Horren aurrean, ez zaigu iruditzen besteei emateko batari kentzea kon-ponbide egokia izan daitekeenik. Aukeran, hobe diru-laguntzak handitzeaz eta polo nagusi bien arteko balizko sinergiaz eta elkarlan posibleaz berba egitea. Ildo horretan, Tokikom-en gogoeta-taldeak (2013) bi solairuko etxearen metafora baliatu zuen elkarlan hori irudikatzeke (beheko solai-ruan tokikoak leudeke, saretuta, goian orokorrak, eta igogailua gora eta behera ibiliko litzateke, edukiak garraiatzen).

Urrats txikiren batzuk egin dira norabide horretan (tokikoetako kazetarien kolaborazioak Euskadi Irratian, Korrikako edota *Azoka Telebista*-ko esperientziak...), baina begitantzen zaigu hor dagoen potentzuala ez dela oraindik behar beste ustiatu. Joselu Blancoren ideia aipatu dugu lehen, zelan bere ustez ETB albistegietan lehiatu ahal den batik bat. Iruditzen zaigu erronka horri hobeto erantzun ahal zaiola tokikoekin elkarlanean, modu horretan Euskal Herriko txoko gehienetako lehen eskuko informazioa lortzeaz gain ETBk aukera izango lukeelako sare modura eratu eta gizartean gehiago errotzeko.

EITBk, nolana dela, aparteko gogoeta merezi du, bai irismen handiena duen euskarazko hedabide-taldea delako, bai berak daukalako aurrekonturik altuena; hurrengo lau urteetan, gainera, gora egingo du aurrekontu horrek, 2016-2019 aldirako kontratu-programa tarteko; edozelan ere, Aranbururen ustez (2016), «2016 eta 2019 artean diru-laguntzak gorakorrak izango diren arren, zifrak, zenbaki absolututan, 2003-2004ko aurrekontuak baino txikiagoak dira».

Zein izan behar da, baina, deskribatu berri dugun panorama honetan, EITBren funtzioa datozen urteetan? Izan ere, EITBren sorrera-legea 1982koa da, eta egungo kinka ez da ordukoa. Amezaga eta Aranaren arabera (2008) EITB, bere sorrera-legeak hala xedatuta, helburu birekin jaio zen: euskara eta euskal kultura sustatzea batetik, eta euskal gizartea informatzea eta kohesionatzea, bestetik. Alabaina, ETB2ren sorrerak, 1986an, aldaketa ekarri zuen:

Horrela, behin [ETBn] sartuta, gaztelera presentzia irabaziz joan zen, 1986ra arte. Urte horretan ordura arteko eredia (euskararen zentraltasun kuantitatibo eta kualitatiboa zuena alegia) hautsi eta kanal bikoizketara jotzea erabaki zen: bata, ETB1, euskara hutsez arituko zena; eta bestea, ETB2, gaztelera hutsezkoa (denbora tarte txiki batean euskarazko saioren batzuk aieratzen zituen arren, berehala elebakartu zen). (Amezaga eta Arana, 2008: 40)

Bi ikertzaileon ustez, ETB2 sortuz geroztik, erdarazko katearen zeregin esklusibotzat utzi zen bigarren xedea (euskal gizartea informatzea eta kohesionatzea), eta ETB1 euskal hitzunei produktuak eskainiz euskara sustatzera

mugatu zen. Haatik, iruditzen zaie gaur egun «modu zabal eta integratzailean» heldu beharko litzaiekeela bi helburu horiei, «hizkuntzen susperkuntzari eta erabilerari dagozkion ikuspegi dikotomikoak» baztertuta, «osagarritasuna» bilatuta eta euskarari bultzada emanda orain arte nagusiki gaztelaniaz aritu izan diren euskarrietan ere, «euskara modu goxoan txertatzeko, ulermen maila baxua edota ohiturarik ez duten ikus-entzuleak erakarritz», eta, horrela jokatuta, «euskararen legitimazioa, presentzia soziala eta erabilgarritasuna bultzatuz». Horretarako, eta baita arestian aipatu dugun familia mistoen kontuari aterabidea emateko ere, proposatzen dute baliatzea irudiak, grafismoa, gaininprimaketak eta digitalizazioak zabaltzen dituen aukerak (azpituduluak eta audio elebiduna, nagusiki). (Amezaga eta Arana, 2008: 47-48)

Proposamenaren lehen atalari arreta berezia jartzea merezi duela uste dugu: *ETB1 = euskal kultura eta euskararen sustapena* eta *ETB2 = euskal gizartea informatzea eta kohesionatzea* ikuspegi dikotomikoa gainditzeari, alegia. Izan ere, Andoni Aranburu EITBko Estrategia eta Komunikazio Zuzendaria Mondragon Unibertsitatean 2016ko Gertukom jardunaldian¹³ aipatutako arazoa datorkigu gogora: Galizian eta Katalunian kate autonomiko jeneralista bakarra daukate eta horrek erraztu egiten die marka lantzea; ETBren kasuan, aldiz, kate jeneralistak bi dira. Horrek, aurrekontuan eragiteaz gain, marka indartzea zailtzen du Aranbururen iritziz.

Bi kontu horiek gogoan izanik eta lehenago aipatutako aldaketa soziolinguistikoak aintzat hartuta, burura datorkiguna da ea ez ote den garaia ikuspegi dikotomiko hori gainditzeko, kate bakarrean batuta euskal gizartea informatzeko eta kohesionatzeko funtzioa eta baita euskara eta euskal kultura sustatzeko ere. Kate jeneralista bakarraz ari gara, gaztelaniari ere leku egin baina, azpituduluak, audio bikoitza eta ikus-baliabideak oro baliatuta, euskararen hegemonia bermatuko lukeen kate bakarraz, gainerako hirurak euskarazko tematikoei utzita (adibidez, umeentzako bata, kirol eta albisteentzako bestea eta lehenago botatako telesailentzako hirugarrena). Egitea baino errazagoa da esatea, badakigu, baina gaiak hausnarketa merezi duela uste dugu.

¹³ <http://gertukom2015.mondragon.edu/eu>

4. Azken hitza

Euskaraz diharduten komunikabideen gaur egungo argazkia eskaini dugu artikulu honetan, argazkiari arretaz erreparatu eta atentzioa ematen duten zenbait elementu seinalatzearekin batera. Dena dela, ez da komeni nondik gatozen ahaztea. Hona Luis Alberto Aranberri *Amatiño*-k kontaturiko hiru anekdota, Hego Euskal Herrian 1970eko hamarkada amaieran bizi zen giroaren adierazgarri:

1. *Deia*-ren bi erredaktore-buruetako batek, guztiz kazetari ona eta Unibertsitateko irakasle, benetan uste zuen (eta jendaurrean esaten zuen) euskara ez zela komunikazio-hizkuntza (*el euskara no es lengua de comunicación*), eta, ondorioz, alferrik ari ginela, euskara ez baitzen sekula komunikabideetan zabalduko eta normalduko. Hau 1977an esaten zuen, ETB sortu baino bost urte lehenago.

2. ETB 1983an hasi zenean, ez genuen uste egunero albistegi bat euskaraz egiteko gauza izango ginenik eta, hortaz, ETBren lehen programazioa telebista elebidun bezala prestatu zen. Gero, azkenengo momentuan, Eusko Jaurlaritzak hartu zuen euskaraz bakarrik egiteko erabakia, irriari zein prentsa elebidunaren porrota aztertu ondoren.

3. Euskaltzaindiak [Espainiako] *Real Academia*-ren titulua jaso zuenean (1975 inguruan), Euskaltzaindiak berak prentsaurrekoa eskaini zuen Durangon eta den-dena gaztelaniaz izan zen. Prentsaurrekoa amaitzear zela, galdera gehiago ez zegoela-eta, nik euskaraz galdetu nuen ea euskaraz galderarik egiterik ote zegoen. Inguruan nituen kazetariak irain edo probokaziotzat hartu zuten nire *ausardia* hura.» (Amatiño, Zuberogoitia, 2003: 273an aipatua).

Garai berean, Ipar Euskal Herriko egoera ez zen hobe; Alexandre De la Cerdak¹⁴ aipaturiko anekdota honek garai hartako aurreiritzien berri ematen du: «(...) Une anecdote peut facilement montrer l'état de sous-développement voulu et contrôlé de l'information dans lequel se trouvait le Pays Basque: désirant interviewer un vieux pilotari sur ses souvenirs, ce dernier

¹⁴ 1970eko hamarraldi amaieran Ipar Euskal Herrian emititzen hasi zen Radio Adour Navarre irrati elebidun abertzalearen zuzendari zen Alexandre De la Cerda.

hésitait, et finissait par nous répondre que le micro n'était pas un instrument basque.» (De la Cerda, Zuberogoitia, 2003: 347n aipatua).

Kinka horretan, 1980ko hamarkada giltzarri izan zen euskarazko komunikabideentzat: hamarkada hasieran ikus-entzunezkoen arloan Ipar Euskal Herriko euskal irratiak eta EITB sortu ziren ia ezer ez zegoen lekuan; hamarkada amaieran, berriz, tokiko prentsa eta *Euskaldunon Egunkaria*. Denbora-tarte laburrean ia-ia ez izatetik izaterako bidea egin zela, funtsean, eta hazkunde-prozesu luze eta konplexuan murgilduta jarraitzen duela euskarazko komunikazio-eremuak, hazikurenak jota aldi-aldi (izatea berez baita problematiko) baina proiektu berriekin eta eremuak zabalduz, bizi-bizirik den seinale. Orain, heldutasun-puntura iritsita, agian estrategiak birpentsatu eta urrats berriak egiteko garaia ailegatu zaie euskarazkoei, izate hutsetik haratago joan eta apurka-apurka Euskal Herriko komunikabideen artean lidergoa lortzeko.

Bibliografia

Amezaga, Josu; Arana, Edorta, 2008, «Telebistagintzaren digitalizazioa eta euskerak», *Bat*, 68, 37-49. Hemendik jasoa: <http://www.soziolinguistika.eus/files/02%20J%20Amezaga%20et%20al.pdf>

Aranburu, Andoni, 2016-02-27, «EITBren etorkizunarekiko konpromisoa» *Berria*. Hemendik jasoa: http://www.berria.eus/paperekoa/1832/017/003/2016-02-27/eitbren_etorkizunarekiko_konpromisoa.htm

Aranzabal, Joxe, 1998, «Euskarazko herri prentsaren bilakaera», *Euskonews & Media*, 8. Hemendik jasoa: <http://www.euskonews.com/0008z/bk/media0801eu.html>

ARGIA, 2012-11-21, «Hekimen sortu da, euskal hedabideen elkartea», *Argia*. Hemendik jasoa: <http://www.argia.eus/albiste/hekimen-sortu-da-euskal-hedabideen-elkartea>

Astigarraga, Idoia, 2011, «Euskarazko telesailen produkzioaren uzta eta mugen zertzelada XXI. mendean: Goenkale saioaren kasu-azterketa», *Uztaro*, 78, 5-29.

Azurmendi, Nerea, 2004, *Ramon Labaien. Euskal Telebista, hutsean sortua*. Andoain: Andoaingo Udala.

Basterretxea, Jose Inazio, 2003, *Aurkari ikusezina. Identitateaz eta gizarte-komunikazioaz*. Irun: Alberdania.

BERRIA, 2012-03-17, «Topaguneko tokiko hedabideek Tokikom enpresa sortu dute, etorkizuna elkarlanean diseinatzeko». *Berria*. Hemendik jaso: http://www.berria.eus/albisteak/62437/topaguneko_tokiko_hedabideek_tokikom_enpresa_sortu_dute_etorkizuna_elkarlanean_diseinatzeko.htm

Camacho, Idoia, 2002, *Herri aldizkarien funtzioa euskara normaltzeko prozesuan (1989-1999)*. [Doktorego-tesia]. Leioa: EHU.

CODESYNTAX, 2015-02-27, «Umap Iturriak: euskaldunok Twitterren partekatzen ditugun loturen jarraipena» [blog mezua], *Sustatu*. Hemendik jaso: <http://sustatu.eus/1424978766715>

Cormack, Mike; Hourigan, Niamh, 2007, *Minority Language Media. Concepts, Critiques and Case Studies*. Bristol: Multilingual Matters.

DEIA., 2015-12-22, «EITB cierra el año con 1.070.000 telespectadores y oyentes». *Deia*. Hemendik jaso: <http://www.deia.com/2015/12/22/ocio-y-cultura/comunicacion/eitb-cierra-el-ano-con-1070000-telespectadores-y-oyentes->

Egaña, Txema; Zuberogoitia, Aitor; Bidegain, Eneko, 2015, «Media Literacy: University student perception of local media in Basque language». *Shaping the Future of News Media*. Barcelona, Pompeu Fabra, 17-19th June 2015.

EUSKO JAURLARITZA, 2015, *Euskarazko hedabideak* [txosten argitaragabea]. Gasteiz: Hizkuntza Politikarako Sailburuordetza, Eusko Jaurlaritza.

Goikoetxea, Garikoitz, 2016-03-08, «Hekimenek ez du nahikotzat hartu diru laguntzen egituratze berria», *Berria*. Hemendik jaso: http://www.berria.eus/paperekoa/1851/011/001/2016-03-08/hekimenek_ez_du_nahikotzat_hartu_diru_laguntzen_egituratze_berria.htm

———, 2015-11-04, «117.000 irakurle ditu BERRIAk», *Berria*. Hemendik jaso: http://www.berria.eus/paperekoa/1757/008/001/2015-11-04/117000_irakurle_ditu_berriak.htm

HEKIMEN, 2016, «Hekimen elkartearen agerraldia Eusko Legebiltzarrean». Hemendik jaso: <http://www.argia.eus/albisteak/dokumentua-hekimen-elkartearen-agerraldia-eusko-legebiltzarrean>

Iraola, Arantxa, 2016-03-10, «Guretzat, irismenaren irizpideari %70 ematea desorekatuta dago», *Berria*. Hemendik jaso: <http://www.berria.eus/paperekoa>

koa/1757/008/001/2016-03-10/guretzat_irismenaren_irizpideari_70_ematea_desorekatuta_dago.htm

Izagirre, Koldo, 2004, «Masustak, madariak eta New York», *Jakin*, 142, 11-25.

Jones, Elin Haf Gruffydd, 2013, «Minority Language Media, Convergence Culture and the Indices of Linguistic Vitality», in Jones eta Uribe-Jongbloed: *Social Media and Minority Languages. Convergence and the Creative Industries*. Bristol: Multilingual Matters, 58-72.

Landaluze, Koldo, 2015-03-17, «Hamaika Telebista dedica una programación especial a Korrika», *Gara*. Hemendik jasoa: http://kazeta.naiz.eus/eu/hemeroteca/gara/editions/gara_2015-03-17-06-00/hemeroteca_articles/hamaika-telebista-dedica-una-programacion-especial-a-korrika

Letona, Xabier, 2013, «EITB eta herri ekimeneko hedabideak» [Argia sarien banaketa-ekitaldian eskainitako hitzaldia]. Hemendik jasoa: <http://www.argia.eus/argia-astekaria/2355/eitb-eta-herri-ekimeneko-hedabideak>

Salces, Gorka, 2016, *Euskaldunak komunikabideen aurrean. Iritzien, ohituren eta jarrearen azterketa kualitatibo eta kuantitatiboa* [Doktorego-tesia]. Leioa: EHU.

TOKIKOM-EN GOGOETA TALDEA, 2013, *Euskal hedabideen etxea, tokikoen ikuspegitik*. Hemendik jasoa: http://www.erabili.eus/zer_berri/muinetik/1385548090/zer_berri/muinetik/dokumentuak/2013/EUSKAL_HEDABIDEEN_ETXEA.pdf

TOPAGUNEA, 2011, «Hedabideak, aliantzen garaia», *Topaberri*, 65, 14-18. Hemendik jasoa: <http://topagunea.eus/dokumentua/topaberri-65-2011ko-abendua-hedabideak-aliantzen-garaia/>

Urkizu, Urtzi, 2016a (2016-02-19), «Hekimeneko hedabideetako trafikoa %76 hazi da bost urtean», *Berria*. Hemendik jasoa: http://www.berria.eus/paperekoa/2346/036/002/2016-02-19/hekimeneko_hedabideetako_trafikoa_76_hazi_da_bost_urtean.htm

———, 2016b (2016-02-02), «ETBk azkenaldiko ikusle datu onenak lortu ditu urtarrilean», *Berria*. Hemendik jasoa: http://www.berria.eus/paperekoa/2346/036/002/2016-02-02/etbk_azkenaldiko_ikusle_datu_onenak_lortu_ditu_urtarrilean.htm

———, 2016c (2016-01-03), «Inoizko ikusle datu txikienak izan ditu ETBk 2015. urtean», *Berria*. Hemendik jasoa: http://www.berria.eus/albisteak/118220/etb1ek_eta_etb2k_inoizko_ikusle_datu_txikienak_izan_dituzte_2015ean.htm

———, 2015-03-28, «Korrikaren amaiera emango dute bihar euskarazko komunikabideek», *Berria*. Hemendik jasoa: http://www.berria.eus/paperekoa/2273/029/002/2015-03-28/korrikaren_amaiera_emango_dute_bihar_euskarazko_komunikabideek.htm

Williams, Colin; Evas, Jeremy;; Climent-Ferrando, Vicent eta Larrinaga, Elixabete, 2011, *Irigoienazpikoa - Hizkuntza ez hegemoniko edo maila ertainekoak hedabideetan eta IKTetan*. Andoain: Hitzurun Hizkuntz Zerbitzuak

Zuberogoitia, Aitor, 2003, *Euskararen presentzia gaur egungo prentsa elebidun abertzalean*. [Doktorego-tesia]. Leioa: UPV/EHU.

Anbotoko Dama eta infernua. Aurrez sartu eta atzez irten

La Dama de Anboto y el infierno. Entrar de frente y salir de espaldas.

La Dame d'Anboto et l'enfer. Entrer de face et sortir de dos.

The Lady of Amboto and hell. Entering face first and leaving backwards.

MENTXAKATORRE ODRIOZOLA, Jon
Deustuko Unibertsitatea
mentxaka_71@hotmail.com

Noiz jaso: 2016-04-19

Noiz onartua: 2016-05-27

Euskal mitologia deritzogun eremuan, Barandiaranek izaki baten garrantzia azpimarratu zuen: Mari, hainbat mitoren erdigune, eta hainbat jeinu edo numenen agintari. Euskal mitologiaren interpretazioan ere, pertsonaiak arreta nabarmena erakarri du, batez ere XX. mendeko hermeneutikak matri(ark)alismoaren teoriarekin lotu zuenetik. Mariren inguruan emandako azalpenek, ordea, ez dute bere gaia agortzen, eta bada abagunea azalpen berriren bat proposatzeko.

Mariren egoitzara *aurrez sartu eta atzeraka irten* formula edo erritua gorde duten kontaktuzunak bildu dira, eta testuinguru berri bat eman zaie. Hots, Mari eta bere eremua antzinako infernuaren erakusle direla adieraztea du helburu testu honek, mitoak artelantzat hartzen dituen filosofia gida izanik, eta greziar tradizioa gogoan izanda.

Hitz-gakoak: Anbotoko Dama, Infernua, Mitoa, Erritua.

En la mitología vasca, Barandiaran destacó la importancia de un ser: Mari, centro de varios mitos, así como jefe de varios genios o númenes. También en la interpretación de la mitología, el personaje ha recibido una destacada atención, sobre todo desde que la hermeneutica del siglo XX lo unió con la teoría matri(arc)alista. Sin embargo, las explicaciones dadas sobre Mari no agotan su tema.

Se han recopilado narraciones que guardan la fórmula *entrar hacia delante y salir hacia atrás* de la sede de Mari, y se les ha dado un nuevo contexto. Es decir, el objetivo de este texto es exponer que Mari y su entorno son muestra del infierno, con la ayuda de un enfoque filosófico que toma los mitos como obras de arte, y teniendo en mente la tradición griega.

Palabras clave: Dama de Anboto, Infierno, Mito, Rito.

Dans la mythologie basque, Barandiaran a souligné l'importance d'un être : Mari, au centre de plusieurs mythes et qui est présentée comme le chef de plusieurs génies ou divinités. Ce personnage a bénéficié d'une attention toute particulière dans l'interprétation de la mythologie, surtout depuis que l'herméneutique du XXe siècle l'a relié à la théorie matri(arc)ale. Pourtant, les explications données sur Mari n'en ont pas épuisé le sujet.

On a collecté des récits qui contiennent la formule *entrer en avant et sortir en arrière* de la demeure de Mari, et on leur a donné un nouveau contexte. C'est-à-dire que l'objectif de ce texte est de démontrer que Mari et son environnement sont des manifestations de l'enfer, grâce à un cadrage philosophique qui considère les mythes comme des oeuvres d'art et qui garde à l'esprit la tradition grecque.

Mots-clés: Dame d'Anboto, Enfer, Mythe, Rite.

In Basque mythology, Barandiaran highlighted the importance of a being: Mari, center of several myths and head of several geniuses or numens. Also in the interpretation of mythology, the character has received prominent attention, especially since the hermeneutics

of the twentieth century joined it with the matri(arch)alist theory. However, the explanations given on Mari do not exhaust its subject.

There have been collected stories that keep the formula *come forward and go back* to the headquarters of Mari, and they have been given a new context. That is the objective of this text is to show that Mari and its surroundings are pointers of the Underworld, with the help of a philosophical approach that takes the myths as works of art, and bearing in mind the Greek tradition.

Keywords: Dame of Anboto, Underworld, Myth, Rite.

1. Sarrera

Euskal mitologiari begira, izaki bat nabarmendu egiten da denen artean: Mari, leizeetako jainkozko, zerutik hegalaria, ezaren eramaile. Hala eta beste hainbat eratarata agertzen zaigu bildutako kontakizunetan, eta irakurketa askoren gaia izan da azken hamarkadetan, Barandiaranek honakoa esan zuenetik:

Jeinu bat da (emakumezkoa, euskal mitologian dauden gehien-
goen antzera), beste herrialde batzuetan izaki askori atxikitako fun-
tzio ugari bereganatu dituena. Gainerako jeinuen agintaritzat har-
tzen da. Bere egungo izenaren atalen artean, badirudi zaharrena Mari
dela (1996: 99) [...] Numen horrek (Mari) jatorri askotako gai mi-
tikoen erdigune tematikoa edo elkargunea osatzen du; indoeuropa-
rrak batzuk, hondo aurre-indoeuroparrekoak beste batzuk... baina
bere ezaugarriak adituta... Lurraren sinbolotzat hartzeraz jotzen dugu
–pertsonifikazioa, beharbada–. (1996: 106)¹

Adierazpen horren hausnarketaz eta neurriaz ohartaraztea komenigarria
zaigu aurrera egin orduko. Hasteko, Barandiaranek *jeinu* edo *numen* izenak
darabiltza Mariz aritzeko, eta emakumezkoa dela esaten du –euskal mitolo-
gia osatzen duten gehienak diren harira–. Bigarren, funtzio asko bere
esku dituela azaldu zuen ikerlariak, beste herrialde batzuetan izaki ezberdi-
nek bermatzen dituztenak. Ondoren, jeinuen agintari dakusagu, eta hartzat
jotzen dugu, azalpenak dioen legez. Azalpena luzatu egiten du Barandiar-
anek, zuhur: Mari gai mitiko askoren eta ezberdinen ardatza da, indoeuropa-
rrak eta ez-indoeuroparrak horiek. Eta honako ondorioaren alde egin zuen
ikertzaileak: Mari lurraren ikur da; haren irudi pertsonifikatua, agian.

Ondo neurtutako azalpen horretatik at baieztapen ugari egin dira, ordea.
Mariri Amalur, jainkosa, nagusia, zerutarra, antzinako indarra eta abar iza-
tea egotzi zaio. Izan ere, bere ezaugarriak gogoan hartuz, laster nabari da
batzuk zaharrak direla, berriagoak diruditenen artean, eta, oro har, euskal
tradizioan antzinetatik bizirik dirauen izakia dela, garaian-garaian bere egi-

¹ Lan honetan agertuko diren aipu guztiak, jatorriz euskarazkoak ez badira, egileak itzulitakoak dira.

tekora egokitutakoa. Alperrik ez baitzuen esan Barandiaranek (1974: 440) euskal mitologiaren inguruan: «Ondorioz, esan daiteke euskal mitoek euskal Pirinioko paleolitoko ehiztariaren itzalak eta irudi kideak islatzen dituztela, edo, gertagarriagoa dena, haietatik oinordetzan hartutakoak».

Dena den, azken urteetan Mariren –eta euskal mitologiaren– gainean egindako irakurketak eta interpretazioak ez dira erabatekoak. Barandiaran, Azkue eta bestek hasitako bilketa eta ikerketa etnografiko eta antropologiko aberatsa beste diziplina batzuentzat pizgarri izan da, eta, ekarpen nabarmenen artean, Ortiz-Osés-en (2007) irakurketa hermeneutikoa, Hartsuagaren (2004a) mitologia konparatuaren azterketa eta antropologia feministaren (Arana, 1998; Díez *et al.*, 2010) adierazpena azpimarratu daitezke. Ekarpene horiek, bestalde, ez dute gaia agortzen. Asetasun gabezia horren testuinguruan kokatzen da lan hau, Mariren gainean egindako irakurketen alboan osagarri bat gehitzera datorrena, ikuspegi filosofikoari helduz.

Mariren inguruan diharduten mito eta esaundak asko dira Euskal Herri osoan zehar, eta horien aldaerak hainbat gehiago. Eta horietan aro ezberdinetako osagaiak igarri daitezke, bat etorritako aberastasunaren berri. Lan honetan proposatzen dena, hortaz, euskal mitologiaren gako den elementu baten gainean argiren bat piztea da. Zehatzago esanda, Mari eta infernuaren arteko lotura azaltzea da azterketa honen asmoa. Izan ere, euskal kulturen infernuaren orekatzearen inguruko gogoeta izan da ikerketa hau bultzatu duena, eta honako hipotesia adierazi da: Mari, eta bere giroa, aspaldiko infernuaren ezagutzaren giltzarrietako bat da; tradizio zaharreko infernuaren berri ematen du.

Asmoa aurrera eramateko, Mariren inguruko mito bat aukeratu da: harrerengana zerbait galdetzeko –edo ikustera soilik– haitzulora aurrez joan ostean, atzez irteten denarena. Horren lehen bertsioa Barandiaranek eman zigun 1920. urtean, *Erritu bitxi bat* izenpean. Kontakizunean artzain bat agertuko zaigu batzuetan, olagizona besteetan, edo beste ohiko langileren bat, baina denek sartutako eran irten beharko dute Damaren egoitzatik. Euskal antropologia eta etnografiaren inguruko iturriak arakatu eta gero, aurrerago aurkeztuko diren aldaerak aurkitu dira, eta horien azterketa eta erkaketa egingo da, osagai esanguratsuenak identifikatu, jorratu eta dago-

kien testuinguruan ulertzeko. Aldaera guztietan ezinbestekoa den mezu edota formula, *aurrez sartu eta atzeraka irten*, bilakatuko da ikerbide gero, lan honen lehergai izan baita. Formula hori lurpeko beste munduarekin lotuta dagoela erakustea izango da egitekoa.

Hautatutako iruditegiaren irakurketa egiteko, lehenbizi, ahozkotasunaren nondik norakoak aurkeztuko dira, ahozkotasunak formula batzuen transmisioan duen fideltasuna nabarmenduz. Bigarrenez, Mariren inguruko jakintza aurkeztuko da, haren gainean egindako irakurketen sintesi kritikoarekin batera. Hirugarrenez, euskal tradizioan lurpeko beste munduaren aztarna ezagunak eskainiko dira, infernua zigor-toki bihurtu baino lehena-goko ezagutza pentsamenduan orekatua egon dela erakusteko asmoz –izan ere, gure hipotesiaren aurrean galde daiteke ea infernu baten beharra egon ote den–. Horren ostean, mitoaren aldaerak aztertuko dira, motiboak aurkeztu eta horietatik adierazitako formula aztergai bilakatu, Euskal Herritik kanpo agertzen den beste kontakizun batzuekin konparatzeko; greziarrak izango dira, hain zuzen. Azkenik, ondorioak aurkezteaz gain, ikerketak zabalduko dira ikerlerro eta hipotesi berriak adieraziko dira. Urrats horietatik abiatuta eraikiko da testu honen hausnarketa, beraz, euskal mitologiaren ikuspegi berri bat ekartzeko nahiarekin.

2. Ahozkotasuna

Kobak, leizeak eta lurrazalean zabalduko beste txoko batzuk, Euskal Herri tradizionalaren kulturaren, lur azpiko izakiei buruzko ahozko literaturaren sorrera izan dira, materia, (g)une eta hutsari dimentsio espiritual gehituzkoan, mitologiak inguruari aberastasun berezia eman baitio: dena bizirik dago. Sargune horien bidez iritsi daitekeen luraren barneko tokirik sakonenak infernua eta hildakoen egoitza dira, tradizio zaharrear. Leku sakratuak dira, jainkoarekin harremanetan jartzen dutelako; izan ere, infernua, luraren erdigunea eta zerurako atea ardatz beraren baitan daude, alde batetik besterako iraganbide. Antzinako jakituria hori hitzaren bidez helarazi du, belaunaldiz belaunaldi, memoria kolektiboak. Beraz, ahozko kontakizuna batzea, oinarritzko mezua jasotzea eta bere esanahia zientifikoki interpretatzea garrantzitsua izango da (Satrustegi, 1987; 1997).

Lekuonatarrei jarraituz (1978; 1982), ahozko literaturaz ari garenean, gogoan izan behar da artegintza herrikoiaren osagai batez dihardugula, eta ez herri xehetik aldendutako eliteaz. Artea denez, inspiratutako zerbait da, gure mundua aberasteko berrikuntza, aurkezten den orotan berezitasuna lortzen duena. Eta, ahozkoa denez, ahotik ahorakoa da, *ahoa loratzen dena*; hots, ahoz esan, belarriz ikasi eta biez gozatzen dena, buruz jaso eta gordezteko, eta bihotzez bizitzeko.

Horregatik, argi ikusten dugu ulermen eta irudimen bereko entzulea eta kontalaria behar dituela ahozko literaturak. Zentzu eta irudi bereko kategoria sistema batek esanahi-mundu bat sortzen du, eta belaunaldi batetik besterako transmisioa egoteko kontalariaren ahoarekin harremana duten belarriak egon behar dute. Horrela bakarrik lor daiteke tradizioa²: zaharrak gazteagoari *ekarri* egiten dio bere mundua osatuko duen esangura, hura jaso eta garaira egokitzeke. Zaharra, *betikoa*, berri, *egungoa*, egina.

Eremu horretakoa da mitoa, hitzezko ikurra, kulturaren lehen mailan kokatzen dena, gizatalde baten ideologia dramatikoki adierazten duena. Gizaldietan zehar onartutako balioak eta eredutzat edukitako idealak zaindu eta garaietara egokitzen dituen heinean, mitologiak, mitoen multzoak, talde baten izana egituratzen du. Mitologia mundu-ikuskerara batez osatuta dago, eta, era berean, mundu-ikuskerara bat osatzen du, sinboloarena eta misterioarena. Baina oso ezberdinak izan daitezke mito batek eduki ditzakeen hasiera, geroko erabilera eta bilakaera.

Aldi ezberdinetan, helburu ezberdinetarako erabili badira berbazko sinbolo horiek, zelan jakin edo aztertu daiteke bere muineko mezua? Erantzuna mitoan –edo bere aldaeretan– gordetako esakuntza biribiletan eta bizietan dagoelakoan gaude, denboran zehar estilistika bati emandako indar handiaren erakusle baitira. Mintzaldian nabarmentzen diren formula horiek dira gakoa, erabiliaren erabiliaz landu eta borobildutako bitxiak, artearen

² Gogoan izan dezagun «tradizio» (*traditio*) latinezko *traderetik* (ekarri) datorrela. Helburuetako bat partekatzea da, lotura sortzea, bizipena eskainiz. Horregatik, kontatzearen testuinguru guztiak zeresana dauka: gorputzaren adierazpideak, doinuak eta abar. Irudien eta ideien mugimendua azkarra da, hotsen jardunean. Begitandutakoak mundu bat sortzen du, eta entzundakoaren oihartzunak hura esploratzera gonbidatzen du, mundu horrek ezagutza eduki bat daukalako.

aldetik bete-beteak. Haietan mitoaren hasieratik gordetako mezua edota kutsua dago. Altxor horiek ahalbidetzen dute tradizio baten dimentsiorik ugarienera heltzeko giltza.

Zertan oinarritzen dugu baieztapen hura? Ong-ek (1996) adierazi zuenez, ahozkotasanak munduarekiko harremanaren kategoria bereziak erakusten dizkigu; komunitatea eta sakratua denarekiko lotura estua duten kategoriak, hain zuzen. Ahozko literaturak, beraz, paperean izkiriatutako letraren abstrakzio kontzeptualaren eta analitikoaren orde, imajinazio komun bat eskaintzen du. Ahozkotasuna soinuak sortutako irudian oinarritzen da, iradokitako iruditegian.

Izan ere, testuak aberastu edo moztu egiten dira, hau edo bestea hanpazten da, garaian garaiko kultur egoera eta hizkuntz eskakizunei egokitzeko. Nortasuna, sentiberatasuna eta indarra daude jokoan, igorlearen eta jasotzailearen artean, unearen eta saioaren artean. Horregatik esaten dugu ahozkotasuna *herriarena* dela. Ez da egileren izenik gordetzen, sortzaileak ezezagunak dira. Eta egitura zabalen sistematizaziorik ez da ematen. Horren ondorio da aldaera ezberdinak aurkitzea kontakizun baten inguruan (Etxebarria *et al.*, 2009).

Hitzaren eta hizkuntzaren arabera bizi den kulturak ahozko hitzaren dinamismoa eta bizi-indarra ezagutzen ditu. Horregatik, ez da testu finkorik eskatzen, berria baino, jatorra den heinean. Hortaz, gizaldiz gizaldi, talde baten osagarri eta bereizgarri dena igaro egiten da, kontakizunak horrela jasoko du. Hots, iraun egiten du (Kortazar, 1995).

Hori dela eta, proposatzen dena zera da: mitoa nondik kontatzen den adieraztea; hau da, mitoari izaera eta edukia ematen dion ardatza edo erreferentzia puntua zein den azpimarratzea. Aldez aurretik aipatutako formulak, kontakizunetan gordetzen diren egiturak, izango dira eskuarteko egitasmo honen giltzarri, hitz edota azalpen batzuk, nahiz eta ulertu ez, belaunaldiz belaunaldi, gizaldiz gizaldi, igaro egin direlako, *istorioak hala esaten duelako*.

Websterrek berak, kontakizunen iraupenaz aritzerakoan, nabarmendu egin zuen benetako jazoerak edo pasadizoak xehetasun guztiakin transmititu izan direla beti, baserri giroko atal izateagatik. Bigarren mailako elementuak,

apaingarriak, aldaeren eragileak, ez dira inoiz hain garrantzitsutzat hartu, ordea. Euskal baserritarren gainean ikerlariak (1877: 18) esan zuenez:

Oso sendoa da, ere bai, euren atxikimendua kontuzaharren benetakoa testutzat daukatenarekiko. «Ez dut ulertzen, baina istorioak horrela dio»; «*Hala da*»; «Kontakizunak hala dio», behin eta berriz izan zen baieztatua.

Aipagarria da, Barandiaranek berak 1920an Ursuaranen entzundako istorio bat, Tortoren (Tartalo) ingurukoa. Kontakizunaren arabera, anaia bi bere egoitzara sartu ziren. Tortok zaharrenari burrunzti bat sartu, sutan erre eta jan ondoren, honakoa dio istorioak: «Jarraian, lurrean etzan zen eta lo artu zuen. Burdin-olako aspoak bezela zebilen haren bularra, gora ta beera, arnaska zakarrean» (1988: 207). Bere paparra ez zen uhin edo mendi baten antzera mugitzen, ola baten eran baizik. Inondik inora ez beste era batera.

Beraz, testuak daude, mamia badaukagu. Baina, Apalategik (1987) zioenez, testuingurua falta zaigu interpretatzeko. Horregatik, mitoak abiapuntutzat –eta ez helmugatzat– hartuta, esandakoagatik eta esateko eragatik aztertuko dira haiek. Mitoaren aldaera bat-beraren analisia egingo da laster, helburu birekin: pentsamendu tradizionalaren lekuko diren elementu esanguratsuetara heldu, eta sinbolismoaren garrantzia azpimarratu. Izan ere, aipatu berri dugun autoreak esan zuenez, ahozkotasunean, sinbolismoa «ez da kontzeptuala, errealista baino, objektu errealak pentsamenduaren jasotzaile direlako» (1987: 103-105). Horren adibide ditugu Mariren orrazia edo aharia, esate baterako.

Mitologiaren ikerketan argi ikusten da –agian, inon baino hobe–, hitzen eta hizkuntzaren eragina gogoaren gainean, eta gogoaren eta irudimenaren lana hitzen eta hizkuntzaren gainean. Uste, jakituria eta sinesmena hitz edo esaeren bidez zelan eratzen den iker-eremu ikaragarri garrantzitsua da. Eta aspaldiko hitz gako edo formulazio batzuk egun izateak haien testuingurua bilatzera bultzatzen du. Ezin dira elementu horiek arreta gabe geratu. Beraz, ulermen markoak berreskuratzeko saiakera egin beharra daukagu, jakituria, enkriptatuta egon arren, guganaino iritsi delako: «beharrezkoa da aurrerago joatea, idatzita ez dagoenaren analisiak giza gogoari ikuspegi berriak eskaintzen dizkiolako» (Apalategi, 1987: 73).

Datorren atalean, Mariren inguruan –eta euskal mitologiaren inguruan, oro har– eraikitako interpretazioen berri emango da, gure irakurketa eta horren oinarriak egongo diren mitoaren aldaeretara igaro baino lehen.

3. Mari eta bere inguruko teoriak

Barandiaranen hitz zuhurrei erreparatuz gero, ohar garrantzitsu bat egin beharra daukagu. Hark, nahiz eta Mari beste batzuen agintari legez agertzea onartu, *jeinu* edota *numen* kategoria eman zion; hau da, ohiko izakietatik harago dagoen dibinitatea. Horregatik, guk *jainkozko* izendapena erabiliko dugu Marirentzat, dibinitatearen nolakotasuna adierazita, jainko-jainkosen maila onartzearekiko neutro agertzearen abantaila duelako. Izan ere, askotan jainkosatzat aurkeztu izan da, eta guk ez diogu izaera hori ukatuko, baina argudio sendoak eman behar dira horretarako. Argibide honen ostean, Mariren gainean egindako teoria nabarmenenak aurkeztuko ditugu, ikerketarekin jarraitu aurretik.

Mari beti da emea, andrazkoa, *Dama*. Paleolitoan eratutako ezaugarri horrek bere oihartzun zuzena eduki zezakeen neolitoan, gizartearen egitura soziopolitikoaren isla delakoan; ama-lerroko kultura baten adierazgarri delakoan, hain zuzen³. Ortiz-Osés-en matri(ark)alismoaren inguruko diskurtsoaren hasiera osatu dute horrelako susmoek, honako baieztapena onartuta: Mari antzinaroko jainkosa ahalguztiduna da; Jainkosa Nagusia, alegia. Horren ondorioz, Mariri *Amalur* edota *Amari* izena atxiki zaio, eta Ama Orokorren mailara igo.

3.1. Euskal hondo matriala

Barandiaranek batutako ekoizpen mitologikora joz, eta Neumanni (2009) jarraituz, Ortiz-Osés-ek Ama Nagusiaren arketipoaren gailentzea ikusi

³ Emazte da maila berriago horretan, *Sugar*, *Sugoi*, *Culebro*, senartzat daukanean. Bikotekide horrek neolitoaren berri ematen du, eta Erdi Aroa eta mairuen berri *Maiu* izendapenarekin; hortik letorke *Mai*a izena Mari berarentzat. Jantzi ederrak, ile hori eta luzea, eta urrezko orrazia eta gaztelua horren argibide dirateke (Huarte, 2005: 37-38; 40-41).

zuen, eta Mari euskal mitologiaren erdigune legez ezarri zuen. Baieztapen horren gainean eraiki zuen autoreak bere teoria guztia: Aita Jainkoa (*Deus pater*) nabarmentzen duten mitologia patriarkalen aurrean, euskal mitologiaren bereizgarri da Mari izeneko Ama Jainkosa, euskaldunen psike matrialaren adierazgarri (2007).

Ikuspegi horretatik aldendu egingo gara, hainbat arazo sortzen dituelako. Hasteko, *Amalur* (ama-lur) eta *Amari* (ama-ari) izendapenek ez dute jasotako tradizioan lekukorik. Lehena, gerraurreko literaturan tokia badu ere, 1968. urteko F. Larruquert-en eta N. Basterretxearen dokumentalak egin zuen ospetsu –gero Ortiz-Osés-ek Mariri behin eta berriz emana–, eta bigarrenaren jatorria ez dugu zehatz ezagutzen⁴. Bestalde, ikerketa arkeologiko-antropologikoek, Mariren mitoaren aztarnak paleolitoan koka daitezkeela iradoki arren, ez dute ezer zehatzik baieztatu, horretarako Mari jainkosatza jo beharko litzatekeelako –eta are gehiago, Jainkosa Nagusizatza⁵. Hori eginez gero, Gimbutasen ekarpenak (1991, 1996) kontuan hartu beharko lirateke, eta Mari eta neolitoaren arteko lotura aztertu. Horren saiakera eta proposamena egin genuen, Mari balizko Jainkosa Nagusiaren aldeetako baten orekatzea dela azpimarratuz⁶. Egun ezagutzen dugun Mari antzinako jainkosaren aurpegietako bat dateke; Lur-amarena⁷, alegia, lurra –gaina eta behea–, bizitza eta heriotza arautzen dituen.

⁴ Ikus: Mtz. Lizarduikoa *et al.* (2007: 151). Lan horretan *Amari* izendapena azaldu eta darabilte, ekinean dabilen lurreko energiari iritziz, baina etimologiaren baieztapen horrekin nor hasi zen ez dakigu argi.

⁵ Ortiz-Osés-entzat, esaterako, Mari, paleolitoko kobetako balizko jainkosa, neolitoko Jainkosa bilakatu zen, *Amalur*, euskal mitologiaren eta unibertsoaren erdigune: «Hasieran *Amalur* zen (Ama Lur) eta *Amalur* Mari zen (Ama Jainkosa Nagusia) eta Mari gauza guztiak zen» (1985: 85). Bere teoriak azken hamarkadetan egokitu dituen arren, ez dago pisuzko arrazoirik horrelakorik baieztatzeko.

⁶ Ikus: Mentxakatorre (2016). Lan horretan Mari eta Pertsefone –bere testuinguruan bat-bera– baliokide sinbolikoak direla ondorioztatzen da, besteak beste.

⁷ Beste ohar bat egiteko beharrean gaude; izan ere, euskaraz, izen biz osatutako izen konposatuak bere lehen osagaian dauka oinarria: lehen elementuak bigarrena determinatzen du euskal gramatika.

3.2. Anboto, euskal Olinpo

Amaren gainean eraikitako lurtasunari⁸ kritika egin zion Aranak (1998, 2000a), bestalde. Izan ere, euskal matriarkalismoa babestu nahi duenak Mari eta figura mitologiko femeninoak nabarmendu, eta euskal hizkuntzan emakumezko elementuak bilatzea besterik ez dauka. Beste irakurketa bat proposatzen du, ordea, emakumetasuna lurrarekin batzeak beti beheko, azpiko, kutsua mantentzen omen duelako bere esanetan: Mari airekoa da, bere eginkizun garrantzitsuenak –meteorologia eta ugalketa– airean egiten dituelako. Gainera, honakoa adierazi zuen: «harpeetan badu egoitza –lurpean– beti zerutik hurbil dago, mendian. Lurpean bizi baina zeruan lan egin» (2000a: 119)⁹. Hori dela eta, Mari, beste inorengandik baino, Zeus jainkoarengandik hurbilago dagoela ondorioztatu zuen Aranak –Zeusek arranoa ikur daukan bezala, Marik, saia–¹⁰.

3.3. Eskakizun feministak

Aranaren esatekoak antropologia feministaren eremuan kokatu daitezkeen arren, badira kategoria horretatik apagarriago diren beste batzuk, Del Valle-k (1985) adierazi zuenetik euskal gizarteko botere eta prestigio sozial handiko maila asko gizonetzkoen esku egoten jarraitzen zutela –ikerketa antropologikoa, esaterako–, nahiz eta kolektibo femeninoa etxeko zereginetara lotzeko ideologia kontserbadorea nagusi izateari utzi.

Izan ere, azken hamarkadetan, euskal gizarteko genero sisteman aldaketa gehiago gertatuagatik ere, euskal matriarkatuaren nozioak indarrean da-

⁸ Ortiz-Osés-en eta Eranoseko Zirkuluaren oinarri psikoanalistekin bat datorrena: Ama zegoen hasieran, eta bereganatu egin zuen lurraren poloa.

⁹ Antzekoa dio «ama-ortzia» deitzerakoan (1998: 839).

¹⁰ Horrez gain, euskal mitologiaren azterketa batek matriarkalistorik edo emakumearekiko berdintasunik erakusten ez duela azaldu du (2000b). Euskal mitologiako emazteak gizonak baino ahulago agertzen dira orokorrean. Sorgina, adibidez, *sorcière* –andrazkoa–, gaiztoa den bitartean, aztia, *devin* –gizonetza–, ongarria da. Ikus: Caro Baroja (1986: 322-325), eta autore horren beste hainbat lan.

rrai. Ikuspegi horrek emakumearen irudi indartsua darabil, egitura sozialaren euskarri, lurrari eta etxeari (ama-lur eta etxeoandre) lotuta, eta eremu publikoetan zein pribatuetan babesten omen da, emakumearekiko injustiziak mintzagai izatean, euskal nazionalismoaren diskurtsorako iragan edota erro idealen iturri delako. Hala ere, horren alde egiten duten emakumeek «ospea eta ohorea ematen dieten egitura soziala babesten dute, baina espazio publikoko boterera sarrerarik barik, ezta erdigune sinbolikora inklusio barik» (Díez et al., 2010: 122).

Lurraren ikur izatetik eta andrazko izatetik harago bila, Mariren desobediencia eta anibalentzia azpimarratzen ditu ikuspegi feministak, ekin-tza ugari egiteko eta forma anitz hartzeko gaitasuna laudatuz. Mariren mitoa, beraz, gizartearen proposamen dualistaren aurrean eta pertsona izateko hainbat aukera mugatzen duten kultur arauen aurka egiten duen erronka legez interpretatu daiteke; Mari tradizionalistaren parean, Mari urratzailea, alegia, «ezarritako mugak gainditzeko eta bere ahalmenak handitzeko prest dagoena, generoa eta beste ezberdintasun batzuk harreman desegokien oinarri izango ez diren sistema berri bat eratzeko» (Díez et al., 2010: 123).

3.4. Ez-indoeuropartasuna

Aurreko hiru azpiataletan Mariren gainean egindako irakurketa askoren artean interesgarrienak bildu dira. Ortiz-Osés-en teoriak bi ezaugarri ditu: mundu erlijioso-sinbolikoaz eta horrek euskal gizartean daukan eraginaz dihardu. Aranaren ekarpena, ordea, mundu erlijioso-sinbolikora mugatzen da, eta Díez eta besterena, gizarterako eraginera. Irakurketa horiek guztiek ematen dituzten erantzunak baino zalantza gehiago sortzen dituzte. Orain aurkeztuko dena, Hartsuagak mitologia konparatuaren eremuan egindakoa da, eta, erabatekoa ez izanagatik ere, bai mundu erlijioso-sinbolikori, bai euskal gizarteari dagokionez, sendo dihardu.

G. Dumézil-en funtzio hirukoitzaren ikuspuntutik abiatuta, Hartsuagak (2004a) adierazi zuen euskal mitologia indoeuropar mitologiaren multzoan sartzen ez dela, honako baieztapenetan oinarrituz:

- Indoeuoparrentzat lurra eta zerua bereizi egiten dira; euskaldunentzat, ordea, ez. Ortzia, lurrazalak eta lurpeak osotasun bat-bera osatzen dute.
- Aurrekoaren ondorioz, euskaldunentzat mundua bat izanik, jainkozkoekiko harremana handiagoa da indoeuoparrentzat baino, toki berean baitaude.
- Arrazoi bi horiek direla eta, euskaldunek ez dute izan indoeuoparrek bezainbesteko ezberdintasunik gizarte mailan, eta historiaren beste ikuspegi bat garatu izan dute. Gainera, indoeuoparren jainkozkoek zerbitzuan (menderakuntzan) oinarritzen dituzte harremanak; euskaldunek elkarlanean (berdintasunean), berriz.

Euskaldunak, ondorioz, munduaren ikuspegi immanentea dauka, indoeuoparrak transzendentea duen bitartean. Heriotza artikulatzeko era ezberdin bi, beraz: euskalduna lurretik lurrera joaten omen da, jaiotzetik heriotzara, eta indoeuoparrak beste ezertan itxaropena dauka. Horregatik, indoeuoparren ortzia jainkoz beteta dagoen bitartean, euskal mitologian Mariren antzektokia baino ez da, lurpetik eragindako fenomeno meteorologikoentzako lekua. Mari, izaki lurterra, eguraldiarekin eta ekonomiarekin (nekazaritzarekin) lotuta dago: neolitotik geratutako eguraldiaren pertsonifikazioa da.

3.5. Tradizioko Mari

Laburtuz, lau teoriak Mariren lau irudi eskaintzen dituzte: Amalur Jainkosa Ahalguztiduna (Ortiz-Osés), Zeusen pareko izaki zerutarra (Arana), pertsonaia kontserbadore/urratzailea (Díez et al.) eta eguraldiaren agintaria (Hartsuaga). Azalpen horietatik urrundu egingo gara, eta beste bide bat jorratuko dugu. Horretarako, Mariren inguruan bildutako materialetara joko dugu, interpretaziorik gabe emandako Barandiaranen lanetara, gehienbat.

Antzinako ikuspegi geozentrikoak Mariren alaba biren berri ematen du: Eguzki eta Ilargi. Ahizpa horiek mundua argitzen dute, osotasunean; hau

da, egunez goitik dabilta, bizidunei argia emanez, eta gauaz, behetik, hildakoen egoitzetatik. Ibilbide horrek antzinako lurpeko mundu femeninoaren berri ematen digu: lurpea berotasunaren eta ondo egotearen lekua da, hildakoen arimek aurkitzen dutena kobetan barrena abiatuta, Justizia eta aberastasunaren etxea¹¹.

Egoitza lurraren barnean dauka Marik; harpeetatik eta leizeetatik irteten da lurrazalera. Hainbat kobatako ataritan eta alde sakonetan ikusi omen dute, Anboton, Txindokin edota Murumendin, esaterako. Aho horietatik, gainera, ateratzen dira eguraldia zehaztuko duten laino, hodei, harri eta haizeak. Bestalde, egiaren eta ondo egitearen bermatzaile –ezaren eramaile– izateaz gain, Mari uztaren jagole da, eguraldia arautzen baitu. Horregatik, ez da oparotasun basatiarekin erlazionatzen, haziz ereindako eta landutako lurrarekin baino. Nekazaritza eta abeltzaintzaren munduarekin lotzen da, ondorioz, bere metamorfosiek edo irudiek baieztatzen dutenez: sugeak, hegaziak –saiak, batez ere, animalia sakratuak dira euskal munduan– eta aberreak¹².

Bere izena askotan lekuari lotuta dager –Anbotoko Mari, Muruko Dama, adibidez¹³–. Jatorriari dagokionez, etimologia ezberdinak aurkeztu

¹¹ Testutxo bat aipatzeko nahia dugu hemen, Etxebarriak (1995: 33.1) Petra Etxebarriarengandik –Orozkoko behe partekoa, 86 urte– 1983. urtean jasoa, «Anbotoko Señorea eta eguzkia»: «Anbotoko Señorea esataudien e kueba batera joaten sala orrastuten. D'orastute gero urten d'egoskiek urteitauela. Kueban oten sala, kuebati urten da gero orrastuten asten sala. Ta orrasturduin egoskiek urteitauela. Ori bai, ori entzunitaukat». Orrazi hori askotan urrezkoa dela azaltzen da, eta beste izaki mitologiko batzuekin hurbiltasuna erakusten du. Ikus: Webster (1877: 47-48), Vinson (1967: I, 7-10), Caro-Baroja, «Las lamias vascas y otros mitos» (1985: 7-53), Casenave-Harigile (1988), Barbier (1998: I, 6. eta 7.; III, 2.), Holmer (1991: 110-113) eta Cerquand (1992: I, 13. eta 14.).

¹² Ikus: «Animalien ezagutza eta begirunea Zuberoako Basabürüan» (Peillen, 1985: 37-56). *Aberre* etxekotuentzat da, eta *pixti*, basatientzat –*animalia*, orokorra–. Behia, behorra, zezena, zaldia, aharia, akerra... abeltzainen betiko lagun dira. Igitaiak eta zuhaitzaren irudiek ere nekazaritza bizitza erakusten dute, eta urreak, horri dagokion aberastasuna. Hots, neolitoan sortutako bizierara igortzen dute. Gogoan izan *kultura* hitza *culteretik* datorrela, lurra landuko duen *goldetik*, hain zuzen.

¹³ Ikus: Azkue (1935: XV, 10. eta 12.; 1942: Ipuin laburrak, 203. eta 235.). Ez dezagun ahaztu, bestalde, Mariren jatorrietako bat neskatxa bahitua ere badela. Bahiketaren kontua hurrengo

dira, baina horien gainetik esanahia nabarmendu egiten da: Mari *Dama*, *Andrea*, *Señorea*, da. Izendatze horiek argi uzten omen dute deitua nor den, zalantza gabe. *Sorgina*, *Gaiçtoa*, *Sugarra* irizteak izugarria, ikaragarria, suntsitzailea denarekin lotzen dute Mari¹⁴.

Horregatik guztiagatik, Marirekin lotutako haziak, heriotza-osteak eta aberastasunak lurpeko mundua iragartzen dute. Eta badira, azken batean, gogoan izan beharreko beste datu bi. Alde batetik, Marirengana erantzun bila joatea, galdera edo kontsulta bat egitera, orakulu-galdetze gisa; eta, bestetik, Marirengana joatean, garai guztietan ezagututako eta bete beharreko araudia: hika mintzatu behar zaio, kobatik sartutako eran irten behar da¹⁵, eta ez da egonaldian zehar koban jesarri behar.

4. Beste munduaren artikulazioa

Behin Mariren gainean esandako teoria entzutetsuenak azalduta, eta jainkozkoaren inguruan batutako materialetara itzulita –irakurketetatik irakurgaira eginda–, gure ibilbide berria egitekotan gaude. Orain arte argi daukaguna zera da: Mari andrazkoa da, Dama edo antzeko deiturak jasotzen ditu, egiaren aldekoa da, eguraldiarekin lotuta dago eta haitzuloen eremuekin zerikusia dauka. Lurpearen testuingurua nabari da.

Kontua honakoa da: lurpeaz eta hari lotutako jainkozko batez aritzeak azalpen sakonagoa eskatzen du. *Beste mundu* bat identifikatzeak gureak ez diren arau eta hatsarre batzuk egotea eskatzen du. Hots, mundu horrek, beste bat izan dadin, *beste logika* batez gidatutako eremua izan behar du.

---

oharrarekin batera pentsatzea gomendatzen dugu.

¹⁴ Pertsefonerekin kidetasun handiak ditu, gure ustez. Gogora ekarriko ditugu aurreko ikerlari batzuek egindako baieztapen bi: «Mari, batzuetan, Kore edo euskal Proserpinaren antzekoa da» (Caro Baroja, 1986: 294); «Ez da, berez, koba eta leizeetako biztanle, infernukoa baino» (Sorazu, 1980: 287).

¹⁵ «Beraren gana izkutuko gauzen batzuek jakiteko eta etofkizuna azaltzeko lenago joaten ziran entzutea oraindik bada. Lagun asko bere mendekoak zituala; bere bizitokira sartzen zana, sartu bezela irten beaf zuala, bestela Dameak bafuan gelditu-erazitzen zuala» (Barandiaran, 1974: 210).

Lurpe hori antzinako infernu (*inferus*) legez identifikatzea da gure egitekoa, baina, aurretik, Mariren koba barnea beste printzipio batzuk dituen tokitzat daukan azalpenaren berri emango dugu, Baltzaren lanari so, hizkuntzalari-tza eta filosofia uztartuz.

4.1. Kobaren barnea eta kanpoa

K. Bühler eta A. García Calvo hizkuntzalarien formulazioei jarraituz –azkenaren ekarpenei batez ere–, Baltzak (Mtz. Lizarduikoa et al., 2007) dio, hizkuntzari berari adituz gero, mintzamoldea eta mundu-egitura lotzen dituen tirabira argitzen dela. Haren esanetan, hizkuntzak erakusten du ez dagoela mundu bakar bat, mundu bi baino; kontakizun mitikoetako munduak, alegia, elkarren arteko konponbiderik ez dutenak. Mundu bi horien banaketa betierekoa da, hitz egitean mundu horietako batean egiten delako, baina besteaz ari izan. Mundu bi dira, beraz, hizkuntzak erakusten dituenak: esanahirik gabeko mundua, bata; esanahien erlazioen multzoa duen mundua, bestea.

Baltzak argudiatzen duenez, gure ideia, kontzeptu, irudi edo ezagutzak iraganari dagozkie; gogoari, hain zuzen, hitz egitean hizpidera dakarguna oroimenekoa baita. Esanahien mundu horri *gogaldea* deritzo Baltzak, esanahien arteko harreman esanguratsuek gauzatutako mundua. Gainerako mundua kontzeptu eta ideietatik at dagoena da; esanahirik bako mundu horri *elegunea* deritzo autoreak. Bertan, elegunean, hitz egiten dugu, bertan baitaude beste munduak dituen esanahietara heltzeko hizketa puntuak. Hortaz, mundu bi horiek, gogaldea eta elegunea, edozein mintzalditan bereiz daitezke. Alde batetik, nolabaiteko esanahia duten hitz-multzoa, eta, bestetik, hizketa-puntua markatzen duten deiktikoak, berezko esanahirik bakoak¹⁶. Beste era batera esanda, gogaldez mintzatzen gara hitz egiten dugun elegunean.

¹⁶ Ohar bedi irakurlea deiktikoei –ni, hi, hemen, orain, hau...– une eta gune zehatzetan hartzen dutela esangura; hau da, testuinguruaren arabera jasotzen dute edukia. Enuntziarako eta erreferentziarako abiapuntuak dira, eta adierazpena hartu egiten dute beste alde batetik, esanahia dagoen eremutik, zehazki.

Behin hori guzti hori argituta, Baltzaren esanetan, kultura baten hizkuntzak baliatzen duen gogaldeari errepara diezaiokegu, gizatalde horren gaineko ezagutza izateko, haren jakituria, sinesmen eta usteen berri izateko. Baltzak indoeuroparrei heltzen die, haien mitologiari, eta irudi sinbolikorik nagusia Aita Jainkoa dela adierazten du. *Deus pater* hori egunarekin, aitarekin, jabetzarekin eta boterearekin erlazonatuta dago, eta, Baltzak dioenez, norberaren identitate eta existentziarekin lotuta, arrazoibide bitxi baten bidez: (nor)bera eta bere burua bat eginda. Norbera eduki (esanahi) bidez definitzea –jaun eta jabe egite hori–, ondorioz, gogaldea eta elegunea –denboran zehar– bat eginda lortzen da.

Euskaraz, ordea, ez da horrelakorik gertatzen, Baltzaren esanetan: «ni» eta «neure burua» ondo bereizten dira beti, gogaldearen eta elegunearen arteko muga ondo mantentzen delako. Hitanoak, emakumezotasunaren mugagabetasunaren ordain sinbolikoak, deixi-markek eta aditz sistemak hori erakusten omen dute¹⁷. Hau da, euskal hizkuntzak, euskaldunen elegunearen eta gogaldearen jatorrizko orekatzailearen sistemak, ez du zerikusirik indoeuroparren hizkuntza sistemekin egiteko horretan –eremu guztietara hedatzen diren inplikazio antropologiko guztiekin–. Gainera, Baltzak dioenez, euskarak erakusten dituen ezaugarri horiek euskal kontakizunetan islatzen dira. Non eta Mariren gainekoetan, haren haitzuloan eutsi beharreko arauetan¹⁸. Barandiaranek azaldu zuenez, Marirengana jotzen duenak honakoak ditu arauak:

- Hitanoz mintza.
- Bizkarra eman ez¹⁹.

¹⁷ Horren inguruko azalpen zehatz-mehatzez jabetzeko, ikus: Baltza (2000).

¹⁸ «Bitxia ez ezik, misteriotsua ere bada: are gehiago, hiru betekizun horietan, ezin baztertzuko hiru lege itxuraz bakun horien arteko barne-loturan, euskal mitologiaren eta euskararen beraren Misterio Nagusia datzala diot» (2007: 255). Orrialde berean, laster, aipatutako bi munduei buruzko erreferentzia egiten du autoreak: «Bat-batean begiz jotzen dena zera da: *bi munduz* mintzatzen zaizkigula arauok, elkarren artean oso desberdinak diren bi munduren arteko aldeaz».

¹⁹ Bigarren araua, zehatzago: «Sartu den bezelaxe lezetik irten bear du, ots, barnera begira sartu bada, barnera begira irten bear du bizkarka ibiliz. Baldinkizun au illen baten arima agertzen zaio».

– Lurrean eseri ez, hark hala eskatuta ere.

Baltzak horizontaltasunerako hurbilpentzat jotzen du esertzea, indoeuro-parren denbora, existentzia eta identitatearen ideiekin lotutakoa. Euskalduna eremu horretatik aldendu egiten da, beraz, zutik iraunez. Bestalde, hitanoz aritzean, gauza bi azaltzen dira. Batetik, aurrean dagoena aintzat hartzen dela –ez da gogaldetik ekarritako ezer–. Bestetik, une eta gune horretan aditutakoa –Mari– emakumezkotasuna dela. Baltzaren arabera, arau hori zuzenean dago lotuta azaltzeko geratzen denarekin.

Damaren leize-zulotik sartu bezala irten behar da. Horren arrazoia honakoa da: kobara doanak, sartzear dagoela, kobaren barnea dauka aurrean, iluntasuna eta ezezaguna dena, mugagabea eta esanahirik gabekoa dena. Bere atzekoa, kanpokoa, ordea, ezaguna eta definitutako edukiduna da, mugatua eta gogoan bildua. Baltzak adierazten duenez, kobaren barnea eleguneari dagokio, eta, kanpo-aldea, gogaldeari. Marirekin hitz eginda, kobaren barruan, bizkarra eman eta kanpokoa aurrean eta barnekoa atzean jarrita, munduak irauli egiten dira: barnea gogaldea eta kanpoa elegunea bihurtzen dira biraketarekin. Ondorioz, iluna eta mugagabea zena benetakoa da orain; gogoan gordetakoa, atzean utzitakoa, aurrean dagoen gauzatzat hartzen da. Tradizioak hainbat kontakizunetan gordetako formula, beraz, aurrez sartu eta atzeraka irten, mundu biak ondo bereizteko mezua gordetzen eta adierazten duen jakituriaren altxorra da.

4.2. Infernuaren aztarnak

Mundu bi dira, hortaz, Marik haitzuloan duen egoitza eta kanpoko eremua. Arau ezberdinak dituzten munduak, logika ezberdinei erantzuten dietenak. Iluna, ezezaguna, dena *bestea* da guretzat. Eremu hori lurpekoa, ezezaguna, bestea eta arau bitxiduna legez ezaugarritzeak antzinako infernuan pentsatzera garamatza. Hurrengo atalean, Marirengana bere kobara bisita egitera joan eta aipatutako formula erakusten duten kontakizun baten zen-

---

nak bete bear dunaren antzekoa da; ark ere arimaren bekoz-beko bear du» (Barandiaran, 1972: 344; baita 166; 429).

bait aldaera aztertuko dira, infernuarekin duten lotura ikusteko asmoz, baina, lehendabizi, galdera garrantzitsu bati erantzuna eman behar zaio: ba al dago antzinako infernuaren aztarnarik euskal tradizioan? Eliza kristauak azken mendeetan azpimarratutako zigor lekua ez den lurpeko eremuaren berri gorde izan da? Beste era batera esanda: infernu zaharraren logikaz bideratutako munduaren ezagutzarik egon da euskal pentsamenduan? Beharrian egon al da horretarako?

Egia esan, edozein kulturak polo biak –lurterra eta zeruterra– era berezi batean orekatzen ditu; horrek, hain zuzen, egiten du mundu ikuspegi bat kultura izatea. Baina gizakia kulturala denetik gaur egunera, orekatze prozesu asko egon dira. Horregatik, hainbat elementu ordezkatu egiten dira, eta, beste batzuk, zenbait mailatan estali. Euskal kulturaren infernu zahar baten lekukotasunak egon badaude, eta horietatik bi adierazpen labur emango ditugu –*Lacubegi* eta *Orcus* hitzetatik abiatuta–, goragoko galderari erantzuna emateko.

Lehenarekin hasteko, Uxue aldera egin beharra dago, IV. mendeko oparri bateko boto zaharren idatzira: *Coelii Tesphoros et Festa et Telesinus, Lacubegi. Ex voto*. Lacubegiren izenaren inguruan Huarteri (1997) jarraituko diogu, aurreko ekarpenak²⁰ gogoan izanda, mitologiarekin zerikusi handia daukan azken azalpena berak eman duelako. Haren esanetan, *lacus* infernuari irizteko erabili da zenbaitetan kristautasunean. Eskaintza kantua, «*In offertorium*», dakar adituak harira:

Domine, Iesu Christe, Rex gloriae, libera animas omnium fidelium defunctorum de poenis inferni et de profundo lacu.

Libera eas de ore leonis, ne absorbeat eas tartarus, ne cadant in obscurum; sed signifer sanctus Michael repraesentet eas in lucem sanctam, quam olim Abrahamae promisisti et semini eius. Amen.

²⁰ Latinezko *lacus* «laku, aska, aintzira, zingira, urbatu, urgeldi, bihitegi» da. Horregatik, *Lacubegirentzat* «Lakuaren uhina, zaparrada» (Blazquez, Elorza) edo «Lacozaina» (Iraburu) esanahiak proposatu dira. Urangaren aburuz, ordea, Uxue ez omen da ustezko ur jainkozko horrentzat lur egokia, baina Salaberrik inguru hartan egin beharreko drainadurak mahairatu zituen. Ikus: Huarteri (1997).

Salbazioaren mezuan oinarritutako erlijioak antzinaroko hitzei eta beste munduaren geografiari zehaztasun gehiago eman omen zien: goian, zerua, garbientzat; behean, infernua, hil ostean zerua merezi ez dutenentzat. Eta infernua leku ezberdinak: tartarora, zigor tokia; amildegia, leizea, galdutakoena; linboa, bataio-bakoen egoitza; eta, bereziki, aberastasunaren eta oparotasunaren lekua²¹. Huartek gogorarazten duenez, Mediterraneo antzinako kulturetan, infernurako sarbideetako bat azpiko urak ziren; Akeronte, Kozito, Flegetonte, Lete eta Estigia ibaiak, hain zuzen. Autoreak (1997: 363) era horretako urekin lotzen du *Lacubegi*: «lakuaren iturria», «beheko lakuaren iturria», «beheko munduaren iturri edo begia»²².

Bestalde, bada hiztegi hurbilean infernuaren berri ematen digun hitzen bat: *ortzilarre*, *ortzirale*. Gaur egun ostiraltzat daukagun horren gainean, zera argitzen du Lafittek: «Erromanoek *Orcus* hilen jainkotzat zaukaten eta gure «*feria sexta*» hilen eguntzat, latinez *orcina dies* edo *orcilaris dies*, guk «Purgatorietako arimen eguna» diogun bezala» (1973: 128). Lurpeko eta hildakoen eremua ezagutzen zen, beraz, euskal pentsamenduan, testura ekarritako adibideek erakusten dutenez.

²¹ Virgiliok Danteri honakoa esaten dio (Alighieri, 1992: *Inf.* IV, 33-39): «Ezer baino lehen, ona da jakin dezazun / bekatuak ez zutela inoiz egin: eta edukita / irabaziak, bataio barik ez zaizkie nahikoak, / zure fedearen ate dena, aditzen dudanez. / Kristautasuna izan baino lehenago izan zenak / Jauna ez du behar bezala amatu: / eta esaten dizkizudan horietan ni neu ere banaiz». Antzinasuneko poeta, filosofo eta agintari apartak dakusa Dantek, infernuko lehen mailan, egoitza garai, zabal eta argitsu batean, eremu berdean. Hildakoen leku oparo hori Plutoren –Hadesekin, eta bere emazte Pertsefonerekin, kidetzen dena– eremuan zegoen antzinasunean –Euskal Herrian ere, lurpean (Barandiaran, 1973: 12)–. Hala, euskal mitoren batean ere, bataiatutakoak ez dira Marirentzat eta lurpeko leku aberatsetarako izango, zerurako baizik: «nee umeek zerurako, ta ni oaiñ Muruako» (Barandiaran, 1972: 161).

²² Antzinasuneko infernura sartzeko beste era bat haitzuloak ziren, eta haietan egindako inkubazioa, esna eta ametsaren arteko gogoia lotuz. Jakituria lortzeko egiten omen ziren bidaiak horiek (Kingsley, 2010). Bide batez, gogoan izan dezagun aurreko oin-oharrean *Jainkotiar komediako* aipatutako pasarte horretan, Dante infernura sartu berri dagoela, bere lo sakonetik biziki atera eta gero. Loan Akerontetik eramana izan da.

5. Itzalen mundua

Euskal mitologiak argibide gutxi batzuk ematen ditu lurpearen inguruan: hildakoak, gaueko itzal bihurtuta, kobetan barrena doaz bertara. Bestalde, bada datu interesgarri bat: hildakoren bat (*izugarri, arimaerratu*) bizidunen bati agertuz gero aurrez izan behar du beti, atzea eman gabe²³; Marirekin egin beharreko gauza bera, alegia. Errespetu kontu soiltzat hartu izan da, oro har²⁴; bestalde, Baltzaren ustez, ikusitako eran, bi mundu eta logika ez nahasteko arrazoia da hori. Atal honetan, azalpen bi horiek aberastu egingo ditugu, greziar jatorriko lan ezberdinetara joz, eta Harpur-en (2010) ikuspegi filosofikoak lagundurik.

Hasteko, orakuluaren motiboa, infernuarekin duen harremanean, eka-rriko dugu testuaren erroetara. Lurpeko izaki eta jainkozkoiei, jakituria eske, kontsultak egiten zitzaizkien, eta horren adibide esanguratsu bi emango ditugu: Odiseoren eskutik lehena, Parmenidesen eskutik bigarrena. Ondoren, infernuan atzera ez begiratzearen arauaren berri ematen duten bi kontakizun ezagunetara joko dugu: Orfeorena eta Pertseorena.

5.1. Jakituria eske

Odiseoren ibilaldi luzearen berri ematen digun lana *Odisea* da. Bertan, Troiatik Ithakarako bidean, bada pasarte bat oso interesgarria dena dagokigun gairako: XI. kantua. Zirtzeren egoitzatik joateko garaia heldzerakoan, Odiseo eta bere gizonak Hadesen eta Pertsefoneren erreinura joan beharra daukate, Tiresias aztiaren zori eske. Egiteko izugarri horren aurrean, haien gidari nor izango den galdetu zion Odiseok Zirtzeri. Haren erantzuna eta geroko jazoerak dira nabarmentzekoak.

²³ Formula bat dago hori errazteko: «Zazpi eztauz ez adi alde, eta aufeti» (Barandiaran, 1973: 53).

²⁴ Erromako printzerri garaiko enperadoreei, edota Ekialdekoei, bizkarrik ez ematea ez zen errespetu kontu hutsagatik, jainkozkoatasuna aitortzen zitzaielako baizik. Ikus: Solís (2014). Elizkideek ere, bizkarra eman baino lehen, agur egin behar diote Jaunari.

Odiseok ez du behar inolako gidaririk beste mundura joateko. Pertsefoneri kontsokratutako basoetara heltzean, hilobi bat zabaldu eta bertan eskaintza oparo bat egin zuen hildakoentzat eta infernuko jainko-jainkosentzat, libazio eta sakrifizio bidez²⁵. Hori eginda, Hadesek eta Pertsefonek baimenduta, hainbat hildako agertu zitzaizkion Odiseori, eta horrek bere aitzoaz eusten zien, odoltzara batzuei baino heltzen ez utziz.

Interesgarria zaigu Odiseoren infernurako bidaia. Bizirik heltzen da, edo, hobe esanda, infernua beragana deitu egiten du. Horregatik odolaren garrantzia: hildakoek edan egin behar dute berarekin, bere eremuan, egoteko. Tiresiasak argitzen duenez: «hildakoen artetik odolera heltzen utzitakoak / bere egiak esango dizkizu, eta uzten diozunak / bizkarra emango dizu, eta bere bidean atzera egingo du» (XI, 147-149). Zera pentsatzera darama: bizidunak infernuan hangoen moduan egon ezin diren arrazoiaगतिक, hildakoak, itzalak baino ez direnak, ezin dira bizidunen eremuan bizidunen erara egon. Mundu ezberdinetakoak izateak logika ezberdinen menpe egotea suposatzen du, eta beste eremura joanez gero, horko arauetara moldatu beharra. Hori dela eta, hildakoak bizitzarekin lotu egin behar dira, odolaren bidez.

Beste mundura doa Odiseo, beraz, ezagutza bila. Eta zein tokitara bada-kigu zehatz: Ereborra, *iluntasunera*, Hadeseko lehen eremura, hil eta jarraian heldutakora. Antzinaroko literaturan, bestalde, besteren bat ere infernue-tara jaitsi zen, eta bertan jakintsu bilakatu. Parmenides, bere poeman azaldu zuenez, beste mundura heldu zen, baina lehen eremua baino barrurago: Gauaren eta Egunaren ateen osteko tokira heldu zen, Tartaroko amiltze handiaren eta Gauaren egoitzaren ondora. Parmenidesen bidaiatik nabarmentzekoa duguna hauxe da: infernuan, Jainkosak²⁶ onartu egin zuen, eta logika erakutsi zion; izate edo ez izatearen bideak, alegia.

²⁵ Zitzek guretzat interesgarria den datu bat ematen dio Odiseori (X, 526-530) bere egoitza utzi orduko, begiradaren norabideari dagokionez: «Hildakoen nazio onesgarria erreguz ondo baretua izan ostean, / bildots bat sakrifika ezazu, eta ardia berarekin; beltzak biak, / bekokia Ereborantz jarritz; kendu zuk aurpegia, / begirada ibaiaren uretan, eta, orduan, jendetza / zugana helduko da bizigabekoen artetik».

²⁶ Kingsleyk (2010) Pertsefone legez identifikatzen du.

Odiseo eta Parmenidesen adibideetatik ondorioztatzen dugu itzalen mundura ezin dela edozein bizidun joan, bizitza erronkatzat hartzen duena baino –bihotza gazte duena²⁷. Eta infernua mundu honetarako jakituria lortzeko eremua dela, lurpea gidatzen duten arauak beste hatsarre batzuei erantzuten dieten heinean. Datozen lerroetan, logika eta arau horren inguruan eraturako antzinatasuneko beste bi adibide azalduko ditugu, Orfeori eta Pertseori helduz.

5.2. Atzera so ez

Orfeo, Apoloren semea, musikaren maisua zen, poesiaren printzea, gizaki hilkorrari hainbat erritu irakatsi ziona. Euridizez maiteminduta, suge batetik ausiki egin ostean hil zenean, haren bila joan zen infernura. Hades eta Pertsefone bereganatzeko gai izan zen kantuz eta liraz, eta Euridize bizidunen eremura itzultzeko eskatu zien. Hunkiturik, eskaria baimendu zuten, eta Orfeok «hura [Euridize] onartu zuen Avernoko ibarretatik irten arte begiak atzera ez botatzearen baldintzarekin batera; edo oparia baliogabe geratu behar zuen» (*Met.* X, 51-53). Baina goiko lurretatik gertu, indar barik geratzeko beldurrez eta hura ikusteko gogotsu, maiteak begiak atzera bota zituen, eta Euridize bigarren aldiz jausi zen itzalen eremura²⁸.

Infernuko legea ageri zaigu berriro, aurrera eta atzera norabideak ondo bereizten dituenak. Horregatik, ezin esanguratsua da, behin Orfeo hilda, hildakoari dagokion eremuan egonda, Euridizeri aurrez aurre begiratu ahal izatea (*Met.* XI, 62-67):

Itzala lurpean sartzen da eta aurretik ikusitako toki guztiak ezagutzen ditu, eta, errukitsuen landa artetiko bilaketan, Euridize aurkitzen du eta beso gogotsuz besarkatzen du. Hemen dabilta batzuetan batera: beste batzuetan berak jarraitzen dio aurretik doanari, beste

²⁷ Hala, Jainkosak *kouros* –Κοῦρ’– deritzo Parmenidesi (I, 24).

²⁸ Virgilioren *Georgican* (IV, 487) Pertsefonek agintzen duen legea Euridize bere ostetik joatea da.

batzuetan bera doa aurretik, eta, ziur orain, Euridizeri begiratzer a itzultzen da Orfeo.

Eta begiradaren garrantziaz ere datorkigu azken adibidea, Pertseorena. Heroia, Medusaren burua ekartzeko hitzemand a, bere bila doa, akabatzeko asmoz. Erronka arriskutsua, haien zuzeneko soak harri bilakatu egiten baitu. Gorgonak lotan daudela, Ovidiok aurreko iturrietan aurkitzen ez dugun datu bat ematen digu Pertseo Atenak gidatutako kolpea ematera doanean. Aurrekoek Medusari aurrez aurre begiratu zioten; «berak, ordea, ezkerreko besoan zeraman brontzezko ezkutuan islatuta ikusi zuen Medusaren irudi harrigarria» (*Met.* IV, 783-785). Medusari atzeraka eginez doakio Pertseo, hortaz, ezkutuko isla gidari hartuz, aurrez aurre begiratzea ekidinez; Orfeok egindakoaren aurkakoa, hain zuzen.

Harpur-ek (2010) C. G. Jungen kontziente/inkontziente, ego/arima, eremuak gogoan izanda, azalpen ikaragarri esanguratsua ematen dio Pertseoren mitoari. Bizidunen mundua, bizidunentzat argia dena –Baltzaren gogaldea–, Jungen kontzientziarekin kidetzen du Harpur-ek, eta hildakoen eta itzalen mundua, bizidunentzat iluna dena –Baltzaren elegunea–, inkontzientearekin. Hori dela eta, infernua ezin da alde kontzienteak eskatzen duen jarrera eduki –hortan egiten du akats Orfeok–, arima edo alde inkontzientearen jokabidea baizik. Pertseo, ondorioz, garaile irteten da, itzalen munduan, Medusa, infernuko izaki, ez duelako gure munduko gauza legez aintzat hartzen. Itzal edo irudi xume izan beharrekoari irudiaren bidez hiltzen dio.

Zertan datza Pertseoren garaipena, orduan? Mundu biak, gurea eta bestea, bizidunena eta infernua, eta haien logika eta arauak ezagutzean, eta horiek ez nahastean. Harpur-ek azaltzen duenez, mundu biak polo ezberdin bi legez har daitezke, eta batean literala dena, bestean, ez. Horregatik, beste munduan zerbait aurrez aurre izateak bizidunen munduan izango lukeen trinkotasuna onartzea suposatzen du; Medusari dagokionez, infernuko izaki den heinean²⁹, munstro suntsitzaile bat.

²⁹ Homero (1986: XI, 634-635).

Beste mundua inkontzientearen eta arimaren izaerarekin erkatzeak oinarritzko ideia bat dauka Harpur-en pentsamenduan: alderantzizkotasuna. Bizidunen eta hildakoen munduen arteko etenaldia adierazten du, jarraitutasuna galdu barik; mundu bien arteko lotura indarrean dago. Elkarrekiko harremana daukate: batzuetan beste mundua honen osagarritzat jotzen da; beste batzuetan, bestalde, honen bihurkaria; eta, beste batzuetan, azkenik, honen isla-irudi. Dena den, Harpur-ek argitzen duenez, beste mundua ez da honen aurkakoa, beste aldea edo ikuspegia baizik.

Hurrengo atalera jo orduko, honetan azaldutakoa adieraziko dugu, labur: Odiseo eta Parmenides infernura bidaiatzeko gai dira, erritu bidez. Lehenak, sakrifizio batez, infernua erakarri egiten du; bigarrena, inkubazio bidez, loan garraiatua da (Danteren antzera). Orfeok eta Pertseok, bestalde, infernura lanen bat egitera joateko ausardia daukate. Bertako arauak ezagutzen eta onartzen dituzte; arrakasta bigarrenak lortuko du.

6. Mitoaren aldaerak

Greziar tradiziotik nabarmendutako adibideek erakusten dutenez, infernuak bere logika dauka³⁰, eta bertan bere printzipioei jarraitu behar zaie. Orain, ikusitakoa euskal mitologia aztertzeke izango da gogoan, euskal tradizioan Marik izan duen esanahiaren inguruan azalpen bat emateko gero. Lanaren helburu hori betetzeko, Mari bere kobako egoitzara zeozer eske doanaren kontakizun batzuk izango ditugu aztergai.

Gure asmoa, lanaren hipotesiari erantzuteko, ez da kontakizunen jatorriaz aritzea³¹; mezu mitologikoak edota mami ideologikoak azalaraztea bai,

³⁰ Gogoan izan dezagun, beste adibide esanguratsu legez, Sofokles (1981) poetaren *Antigona* tragedia. Antigonak, hiriko legediaren aurka, bere neben arteko borrokan hilda irtendakoa lurperatu nahi du, lurpeko jainko-jainkosen arauak eskatzen duenez.

³¹ Jatorriaren inguruan ezer ez dakigu, baina kobak eremu garrantzitsu izandako garai batean daudeke errotuak; Paleolitotik hasita, alegia. Gainera, Barandiaranek batutako material etnografiko eta mitologikoari adituz gero, berrogei kobazulotik gora dira Mariren bizileku Euskal Herrian zehar (1972: 338-339).

ordea, baina haien osteko euskaldunaren eta horren munduaren erabateko irudia emateko nahiak itsutu gabe. *Erritu bitxi bat* izenaz ageri zaigu, euskal mitologiaren bilduman, gure gaia daukan bildutako lehen kontakizuna, Barandiaranek 1920an jaso. Orditik mito edo kontakizun beraren aldaera ezberdinak, edo antzeko motiboak dituzten kontakizunak, bildu egin dituzte XX. mendean zehar hainbat ikerlarik. Datozen lerroetan, aurkitutako aldaera guztien erkaketa bat egingo dugu³², motibo –ahozko literaturako mezu unitate– nagusien aurrean duten erantzunari erreparatuz, etorkizuneko ikerlerro berriak zabaltzeko asmoz, eta lan honen muina den formula nabarmenduz. Interesgarri zaizkigun motiboak, testuko mezu unitateak, honakoak dira:

- Orakulua eskatu/kontsulta egin
- Kristautasunaren eta paganismoaren arteko erlazioa
- Formula/erritua indarrean egon
- Erritua ez betetzeak dakarren zigorraren aipamena
- Elkarrizketa hitanoz/zuka

Lan honen ikerlerroa definitzen duen motiboak, aurrez sartu eta atzeraka irteteak, bere balizko parekoa dauka Thompson-en (1955-58) zerrendan: K534.3. *Heroia atzeraka dabil gezurrezko bidea uzteko*. Lanaren gaia Mariren egoitzak infernuarekin duen lotura aztertzea denez, aipatutako motibo horrek honako bigarren honekin duen lotura azaltzea izango da egitekoa: A671.0.3. *Leizerako sarrera infernurako ate legez*.

6.1. Kontakizunen transmisioa

Datozen lerroetan *Erritu bitxi bat* eta bere aldaerak aztertuko ditugu. Horretarako, ipuin-azterketa bi –Apalategi (1987) eta Etxebarria (1992)–

---

³² Testuak aipatzerakoan jatorriz jasotako edota argitaratutako eran emango dira; hau da, haren grafiari eutsiko zaio, emandako ahozkotasanari bere esanahia aitortzeko. Testu horien biltzaileek egindako oharrek ere tratamendu bera jasoko dute.

konsultatu dira eredu gisa, eta Hartsuagaren (2004b) jentilen akaberen gaineko mito-aldaeren azterketa. Azken lan horretako teorizazio metodologikoan azaldutako kontakizunen transmisioaren gakoak ekarriko ditugu testura, labur, ahozko kontakizunak gure aztergai direlako, eta horiek, ahozkoak izateagatik, aldakortasunaren menpe daudelako, idatziz edo digitalki ezarri ezik. Nahiz eta gure helburua ez den mito baten formarik jatorrizkoena eta bere ibilbidea irudikatzea, baliagarri izango zaigu oinarri batzuk finko izateko.

Hartsuagak azaltzen duenez, kontakizun baten muina bi eratara alda daiteke. Batetik, osagairen bat galduz; bestetik, osagairen bat irabaziz. Eta aldaketa bi mailatan jazo daiteke: testu-mailan eta kontakizunaren testuinguruan. Balizko eraldaketak eta mailak gurutzatuz, Hartsuagak honako kasuak aurkezten ditu: motibo baten galera, motibo baten bereganatzea, testuinguruko osagai baten galera eta testuinguruko osagai baten bereganatzea. Kontakizuna aldatua izan ostean, kontakizunaren jasotzaile izandakoa igorle izatera igarotzen bada, bi bide izango ditu aukeran kontakizuna igortzeko: kontakizuna errepikatzea edo kontakizuna hobetzea; hots, kontaktuzunean hutsune edo kontraesanik aurkitu badu, hura errepikatzea –desoreka pasatzea– edo hura arintzen saiatzea –orekara itzultzea– izango dira bere aukerak. Azalpen horiek gogoan izanda, *Erritu bitxi bat* eta bere aldaerak aztertuko ditugu.

6.2. Erritu bitxi bat

Esan bezala, kontakizun mitologiko honen lehen bertsioa dugu Barandiaranek (1973: 16) emandakoa, Pedro Suduperengandik 1920. urtean jasoa, Azkoitian³³. A aldaera deitu diogu.

³³ Barandiaranek ohar hauek eman zituen testu honen inguruan, toki bitan: «Gertakizun bera Berastegin kontatzen dute neskato bati jazo izana *Marimunduko* leizean, Beasaingo Muru mendian kokatua. Elduainen bertako leize batean kokatzen dute» (1973:17); «leienda honen aldaerak daude Kortezubi, Zarautz, Berastegi eta Elduainen, *Mariren* beste egoitza batzuetan kokatu arren» (1972: 294-295).

Aralaŕko artzai bati aariya aŕapatu emen zion Anbotoko Damiek. Artzayak galdetu emen zion Damiei ia aariya nun zan.

- «Nere sukaldean», erantzun emen zion Damiek.
- «Emango zenuke?»
- «Bai, etortzen baaiz».

Artzai ori prailiekin akonsejau, ta onek esan emen zion Damien leizera aŕfeaka sartu ta atzeaka irteteko. Ala joan emen zan, ta aari ori, burko emen zeukan Damiek. Eldu adaŕetatik eta atera emen zuen atzeraka aariya. Orduen Damiek dio: «Eskeŕak eman deizkiok etofi aizean bezela atera aizenari, bestela emen gelditu bearko uan».

Esandako moduan, hau dugu, batutakoen artean, aztergai dugun mitoa-ren lehen bertsio ezaguna, eta formulari errekurtsorik onena ematen diona da, gero datozen aldaerekin erkaturik. Izan ere, Mariren kobara zelan sartu eta handik zelan irten argi eta garbi adierazteaz gain, araua era harrigarri baten bidez betetzen da: artzainak atzeraka egiten du bila joandako ahariari adarretatik tiraka. Indar eginez irteten da, beraz, aharia beragana eta kanporantz erakarriz. Ondorioz, aurpegia kobaren barnerantz izateaz gain, ahariaren aurka jartzen du, aurrez aurre. Datu hori esanguratsua da: ahariaren gainean ez omen dauka arauak indarrik, edo beste era batera eragiten du. Antzeko zerbait gertatzen da Zirtzek lehenago aipatutako gomendioa Odiseori ematean: honek sakrifikatzen dituen bildotsa eta ardia infernurrantz begira jartzen ditu, berak begirada handik kenduta izan behar duen bitartean. Hau da, begiradaren noranzkoa ezberdina da gizakiaren eta animalien artean, lurpeari dagokionez.

Bestalde, lehen aldiz agertzen zaigu hemen elizgizonen jakituria koba barnean ibiltzeari buruz. Testu honetan, eta datozen beste askotan, apaiza da formularen berri ematen diona kobara joateko zeregina daukanari. Horrez gain, hemen ere lehenengoz agertzen da koba barnean ondo ibiltzeko araua ez betetzearen ondorioaren aipamena, Damaren ahotik, gainera: lurpeko eremuan betiko geratzea.

Horrez gain, aipagarria da Damaren eta artzainaren arteko elkarrizketa. Alde batetik, artzainak zuka egiten dio, Damak hitanoz erantzuten dion bitartean. Mariren koban betebeharreko hiru arauetako bat zen hari hitanoz aritu beharra, eta hemen hori ez da gertatzen. Horren arrazoa urruntasuna izan liteke; hau da, tradizioak zioen jakituriatik aldentze bat, eta berba egiteko hurbileko eraren galera. Gauza ezaguna da zuka hitz egiteak distantzia handiagoa markatzen duela hitanoz egiteak baino.

Azkenik, nabarmendu beharra dago, urruntasun hori ez dela, Damarekiko harremanean, beste arlo batean ematen: artzaina gai da Damarekin hitz egiteko bere egoitzara joan eta bere aurrean egon barik. Elementu benetan harrigarria da elkarrizketa horretan ageri zaiguna, hortaz, jainkozkoekiko erlazioa naturaltasun eta hurbiltasun handikoa legez erakusten duena. Nahikoa omen da, gogoa izanda, galdetzea erantzuna jasotzeko. Beharbada, iraganean gizakiak jainkozkoekin bizi omen zireneko lekukotasun bat da hor dagoena.

6.3. En Vergara

B aldaera etiketa jaso duen testua da orain emango den bigarren hau, Barandiaranen eskutik hau ere (1972: 407). Fermin Garbayo jaunak hala eskatuta, Bergarako batek batu eta idatzi zuen, eta gero Barandiarani igorri zion Garbayo jaunak, 1927. urtean.

Olajaun bati olia geratu ei jakon Zubilla'n. Eta pentzatu seban, Aboto'ko[sic] señoriagana juatia, ez ekisen ze pasatze san da.

Praile batek bedinkatu seban eta erakutzi sotzan sela ibili, eta olajauna juaun san eta sartu san kueba.

Señoria orrasten seuan abitasiño eder batian.

Olajaunak esan sotzan olia geratuta daukala; estakisela erremai-sorik. Baita galde sotzan aber nun dan ango neusisa.

Señoria bueltau san esanas neusisa Zubilla'n sala esartuak partitzen. Esan sotzan bedeinkatu erainteko olia praile bati, garosuba txiki bat zeukala ta.

Olajauna urten san andik señoian beste esanik einberik³⁴ eta juan san Zubilla'ra.

Atzalde artan arrisa egin seban Zubilla'n³⁵.

Olajaunak egin seban señoia'n ordena aura eta olia asi san mar-txan.

Gison askok ikuski dabe ori señoia aidian suakin lasta-moltzuan formara. Eta Anboto'ko kueban sartzerakuan lagatzen dau laiñua eta trumoa egiten dau isilik.

Kueba ori dao Elorriso aldetik eta etxe baten atia bestekua da.

Señoia ori oso txarra isandakua da: bere amak esan sotzan maldi-siñoiz sei sango san.

Artzainaren orde, olajauna da kontakizun honen pertsonaia nagusia; iraganeko ohiko langilearen irudi, alegia. Aurrekoaren moduan, abade bat da Damaren egoitzan zelan ibili behar duen adierazten diona, baina formula ez da esplizitu adierazten; Barandiaranen ohar bat behar dugu hori identifikatzeko. Hortaz, kontakizun honen igorleak bazekien era berezi batean moldatu beharra dagoela koba barnean, nahiz eta ez aipatu zelan. Ez adierazteko arrazoia ezjakintasuna izan zatekeen, edo jakitea eta ez azaldu beharra, gauza ezaguna zelako. Edota jakin eta aipatu nahi ez izatea.

Argi dagoena da, beste alde batetik, kontalariak jainkozkoarekin zerikusia duten gai asko ezagutzen zituela. Orrazten aurkitzen du olajaunak Dama, gela eder batean, eta haren su eta lasto multzo itxurak ere adierazten ditu, pasadizoari ohar edo iruzkin moduan gehituta. Era horretara azaltzen dira Marirekin lotutako beste elementu bi: bere egoitza baserriren batekin lotuta egotea, eta bere amak inoiz madarikatutakoa izatea. Bestalde, jada ondo ezaguna dena ere agertzen da, Barandiaranek berriz ohartuta, gainera:

³⁴ Barandiaranen (1972: 407) oharra da hau: «Koban jesartzeko eta kobatik aurrera begira irte-teko gomendioari deritzo».

³⁵ Barandiaranen (1972: 407) oharra hau ere: «Kazkabarrari «esartuak» [ez-hartuak] ere deitzen zaio kondaira honetan, zalantza barik onartu gabeko ondasunak adieraziz, beste kondaira batzuetan ezari-emanak deituak, eta haien ordezkoa kazkabarra dena, txingorra, ez-hartua edo Anbotoko Señoirearen erantzuna irudikatzen duena».

ez-hartuak, kazkabarra eta igorlearen hurbileko beste adierazpenak, trumoa eta lainoa. Jainkozkoak eguraldiarekin duen lotura nabarmena da, hortaz, baina bada elementu oso adierazgarri bat, lan honetan aurkezten ditugun beste aldaeretan agertzen ez dena: Damak bere eremuko nagusi bat ezagutzen du. Nor ote den ezezaguna zaigu. Gogoeta bide batzuk dirateke Sugoi edota Pertsefonek eta Hadesek duten harremana.

Amaitzeko, nabarmendu beharra dago Damak kristautasunaren eremuari onartzen diola aurkeztutako auziaren konponbidea. Horrek galdera asko dakar gogora, eta ez da erraza erantzun borobilik ematea. Dena den, adierazi egingo dugu, kristautasunak menperatuta egon beharrean, harekin bat dagoela dirudiela.

6.4. Lo que me contaron en Régil

Aztergai dugun hirugarren testu hau, C aldaera, Barandiaranen hiztegi mitologikotik (1972: 166) hartuta dago. Mariaren egoitzako arauak osatzera dator, eta ez du testuaz beraz gain beste daturik eskaintzen; jasotako ueña, lekua eta igorlea ezezagunak dira.

Mendikote'n Damia eoten omentzan. Bat sartu omentzan Damien leizean, eta zertan zegon galdetu:

- Ementxe egon. ¿Nai al-dek sagardoa?
- Bai. ¿Zeekin egindako sagardoa dezu?
- Ezak emandako sagarrakin.

Gizon ua atzeaka erten omentzan. Eta Damiak: «Obe dek bai atzeaka irten aizan, bestela emen geldituko itzan».

Lerro horiek laburrak dira, eta ez dago testuingurua osatzen duen elementu askorik. Orain arte agertutako elementuez gain –elkarrizketan Dama hitanoz eta pertsonaia zuka, formularen aipamena, kaltearen adierazpena–, berri bat daukagu: sagardoa, ezari emandako sagarrekin egindakoa.

Jainkozkoa, beraz, sagardoa egiteko gai da, eta haren iturria justiziaren oreka jagotearen kontua da. «Tradiziozko Mari» atalean aipatu dugu ezaren

eramaile dela, eta gogora ekarriko dugu horren azalpen luzeagoa. Baten batek, zerbaiten ugazaba izanda –ardiak, uztak–, hura onartu beharrian ezeztatu eginez gero, ezkutatze hori gertatu egiten da, baina ez bere onerako. Gezurtatutako eta bere onura berekoirako ostendutako hori Marik eramaten du. Ezeztatu egin denez, kendu egiten du Marik, haren hitzek esandakoa benetakoa izan dadin. Horrela betetzen du Marik bere kaxa, eta ondo beteta omen dauka.

6.5. Anbotoko Señoreak errotea geratu

Laugarren aldaera (D), Etxebarriaren eskutik dator (1995: 19.4). Zeberriko Bertzuten auzoko Juan Akesolorengandik jaso zuen, 1979. urtean. Informatzaileak 64 urte zituen.

Da gero, errotari betek egun beten esan auela: «Mekaguen la Señora de Anboto».

Da, Anbotoko Señoreak errotea parau in otzela. Da yoan sala konfesetan abade bategana a errotarie d'esanotzela:

- Anbotoko Señoreari bota ixingotzesu suk u maldesiñoan bat?
- Ene, bai! baten esan nendun: «Mekaguen la Señora de Anboto».
- Ba, axe(k) paraute daukosu errotea, da yoan da parkeskeskatu iosu, baye lesara sartzean sareanean sartu sate aurrerantza d'ur-taisu ostairantza, espabe agarrau te bera daoen baño barrurago eroango satu te kondenaute parauko sara.

Da yoan san da, esanotzen ba, parkeske eskatu otzen aurrean be-launiko paraute d'esanotzen errotea andando iminteko berari, de, ba, iminikotzela ta yoateko atzera t'andando ongo dala.

Da gixon orrek atzerantz urten auen, baie, esan otzen Anbotoko Señoreak a:

- Batenbatek ondo kontzejaute etorri sara, ostaintxean nau baño barrurago parau beako sendun de!

Elementu berri bat eskaintzen du kontakizun horrek: biraoa, eta hargatik jasotako zigorra, errota geratu izana. Errotariaren eginkizuna, ondorioz, Anbotoko Andreari joan eta barkamena eskatzea da, harekin gaizki jokatu duelako. Zeregina apaizak argitzen dio aitortzak entzuten dizkionean.

Esandakoaz gain, nabarmentzekoak dira, alde batetik, apaizak formula eta hori ez betetzearen kaltea ezagutzea eta aipatzea, eta Marik berak ere zigorra adieraztea. Beste alde batetik, osagai berriak aurkezten ditu tes-tuak.

Errotariari zuka mintzatzen zaio jainkozkoa. Aurreko aldaeretan ikusi dugu pertsonaia nagusiak hitanoz ez egitea ohikoa dela kontakizunetan, antzinako arauak aurkakoa esan arren. Baina beste datu esanguratsuago bi ditugu oraingoan: errotaria Mariren aurrean belauniko jartzea, barkamena eskatuz, eta Marirekin bera baino barrurago geratzera kondenatuta egotea izateko zoria. Belaunikatzea ez jesartzearen arauari kontrajartzen zaion ala ez aztertzeke lerroa zabalik geratzen da, erantzunik ez dugu eta. Baina kondenazioaren gainean hausnarketa bat egingo dugu.

Abadeak esaten dio errotariari atzeraka irteteko, bestela Damak oratu eta bera baino barrurago eramango duela –orain arte ezaguna–, eta kondenatuta geratuko dela. Nor kondenatuko luke? Damak? Eta zergatik? Atzez ez ibiltzeagatik? Izan ere, horrelako akats bat ez omen da betiko kondena bat irabazteko beste, bi mundu nahastatzearen akatsa larria izan arren. Horregatik, baliteke horren esanahia izatea oker egite horrek *kondenatuekin, kondenatuak dauden tokira*, egotera behartua izatea. Hor daudeke, berriro, lurpeko iluntasunean kokatutako Damaren egoitza eta sakonagokoa. Antzinako greziar tradizioko infernuaren geografia kontuan hartuta, Damaren (Pertsefone) tokiaren ondoren dago Tartaroa. Eta hori bai da zigortutako kondenatuen tokia.

6.6. Anbotoko Señorea eta abadegaia

Honako aldaera (E), Etxebarriak (1995: 22.1) emandakoa da ere. Txomin Aretxagarengandik dago 1985. urtean jaso. Igorlea Zeberioiko Santa Kruz auzokoa zen, eta 75 urte zituen garai hartan.

Anbotoko Señorea bisi zen Anbotoko kueba baten eta kueba orretan sartu sen abade iteko egoan bat bere estola ta gusti eta sartu sen barrure ta barruen ikusi auen (Anbotoko Señorea) eta barruen ikusirik eskatutzen ure, da urori aterotzen urresko basu beten, urre gorrisko basu beten eta inotzen krutzen bat eta esan otzen:

– «Urteisu emeti eskuetan daukosun de gusti...».

Eta urten auen. Aurrerantza sartu sen abadegi ori de atzerantza urten auen Olaetako batek, Otxandiotik albora dao Anboton aspian.

Abadegaia da pertsonaia nagusia, eta badaki formula zein den. Hori, gainera, esplizitu azaltzen da kontakizunean. Horrez gain, Damak zuka egiten dio. Aldaera hau besteetatik bereizten duena, beraz, aipatutako ura hartze hori da.

Oraingoan ez da sagardoa Damak emandakoa, ura baino, eta abadegaiak eskatuta. Eta ur hori nola eta urre gorritzko edalontzi batean ematen dio. Urre gorria euskal mitologian oso ezaguna da. Lurperatutako idi-narruak betetzen ditu, eta basajaunek haien leizeetan egindako ikatza ere izan daiteke, edota baten bati ikatz legez koba barnean eman eta ateratzerakoan urre bihurtutakoa³⁶. Lurpearekin duen harremana bere dirdira bezain argia da.

Baina edalontzia zerez eginda dagoen azaltzeaz gain, hari zer egiten zaion da garrantzitsua: abadegaiak gurutzea egiten dio. Keinu eta ikur kristau horren aurrean, Damak alde egiteko esaten dio, edalontzi eta guzti. Antza denez, ezin du horrelakorik onartu, edo ez du gustuko. Eta ez dauka gogorik edo ahalmenik edalontzia berreskuratzeke. Kristautasunarekiko ezkortasuna bere aginteran datza: irten egin, emandakoa *eta guzti*.

6.7. Anbotoko Señorea Supelegorren

Datorren kontakizuna orain arteko luzeena da, Etxebarriaren bildumatik (1995: 25.5) hartutakoa. Zeanuriko Ipiñaburuko Simon Goyoagarengandik

³⁶ Ikus: Barandiaran (1973: 13-14).

jaso zuen 1979. urtean, eta hark 77 urte zituen orduan. F etiketa jaso du aldaerak.

Urigoiti azpien dan Olarten ein aurien olea. Orduen munduen es egoan fraikerik es eser. Et'antxe arriegoan burriñia edo eiteko, eta fundauen olea.

Da olea fundeu auen lekuen ifini euren itzelesko errudandi bet, egureskoa a olea mogitako.

Asi sirian ba bearren asteko, ta ifini aurien olori t«esin aurien mogidu esetara be. Eta baten batek esan otzela:

- Ori olori mogidu bear bosue, porsiakaso, Anbotoko Señoreagana yoan beosue konsulte bat artzean ia sela(n) mogidu leien.

Da usabak, propiedadedun bet ixingo san, da bera beldur de, errentorea agindu auen.

Eta errentorea yoan san Supilaurko kuebara Anbotoko Señoreagana, da, Anbotoko Señoreak ei auken alboan errisekor bat itxunde eta bera goruetan ei egoan seguru, eta:

- Ementxe nator ba.
- Ser dakastesu ba? –kontestautzela.
- Konsulte batera nator –tesan otzen–: Urliek, Olarteko serak –nagusi bet isingo san, lenaokoa– olea in dau d'esin dau mogidu, da batonbatek konsultetako Anbotoko Señoreagas.

D'Anbotoko Señoreak esan otzen se:

- Au olau mogidutia gure bosue, urlie komentoko superiorragana soasie t'axek esangotzue. Se ori olori suotaukosue bendesidu barik –se fraikek eta oneik autoak eta barkuek eta oneik bendesidu estire eiten?–. Eta orrek esin dau mogidu deabruetauko detenidute.

T'emon otzen sagardoa, basukadea. Lenao usedioa egotesan ullesko subiak fundetan sireala iturrietan da baton batek edan auela ullia ta gusti, sera, ure, ta fundidu yakola barruen subia, aregas ulliagas da gero andik etorri sala «Jesus» esateko usedioa, edan itorduen. A «Je-

sus» esan eskeitiño estala formetan suberik. Baliteke ori egie ixitia esta?... kontetan dire ta, gausek eta...

Eta orrepesteorrek, sagardoa edan auen da esakerea auken «Jesus», eta esan auen «Jesus» eta itxi autzen basue.

Eta badinotzo Señoreak:

- Au basu au eroaixu, se onegas len badauke(t) penitentziegan-dik, andiagotaukodas, se au basu au suk in dosu bendesidu, «Jesus» esan dosunian.

Da yoan sirian komentuko superiorragana d'etorri sen superior ori t'estolea ipini, bere yantzie sertu d'asi sen bere bereinkasiñoa botaten.

Eta tu-rru-mu-tu! Ikeragarrisko bategas asi sen orrenbeste egurreko errudia bueltaka.

Danak ikeratute, eta superiorrak esaten otzien: es bildurtu, es bildurtu, es bildurtu...!

Eta askeneko burrunbada bategas yoan i sen andi deabru ori eta esautzen superiorrak:

- Ikustosue? Suok lelungotan bendisidu in basinduen, bearra asi orduko, au mogidu ingo san ondo. Baye tire, oin segidu olonegas, segon da deabrue(k)t(d)etenidute.

Su, balitike orreik egiek ixitea esta? Ara, siñestu gurestituenape, an daukies ondiokarren an Olarten aldibeteko olearen antigualeko serak, arriek, sinifikasiñoa antxe aukingo daurie.

Ezer baino lehen, kontalariaren ekarpenak asko direla azpimarratu behar da, eta abagunea ikusten duen orotan sartzen dituela. Behin hori esanda, eta orain arte beste aldaeretan nabarmendutakoa albo batera utziz, beha diezaiozun zuzenean Damaren jarrerari, aurrera sartu eta atzeraka irtetearen formularen arrastorik inon ez baitago. Izan ere, lan honetan aztergai izateko irizpidea bete ez arren, nahita dago hemen kokatuta, aurreko E aldaeraren inguruan esandakoarekin elkarrizketan jartzeko.

Dama ez da amorratzen kristau zeinurik ikustean. Joateko agindu beharrean, edalontzia eramateko esaten dio, bedeinkatuta geratu denez, edalon-

tziarekin lotzeak lehendik kristautasunarekiko zuen penitentzia luzatuko edo areagotuko zuelakoan. Baina bere jarrera ez da aurkariarena, ezta ezkorrara ere. Badirudi ordena berria onartu duela, eta hari egokitzen diharduela. Eta horregatik omen da bere gomendioa errentariarentzat eliza osatzen dutenen atea jotzea. Langileei ez zitzaien otu haiengana joatea, Marirengana baino, baten batek esanda, sinesmenarekin guztiz harreman bakoak baitziren –pentsatu ere ez zuten egin ola bedeinkatzean–. Badirudi, hortaz, erlijiotik eta sinesteetatik urrun zeuden haiek oraindik antzinako zerbait gordetzen zutela, horrelako auziei aurre egiteko. Baina garaiak aldatuta zeuden, eta haren kudeatzailea beste batek izan behar omen zuen.

Azkenik, azpimarratzekoak diren elementuak. Alde batetik, Dama goru egi ten omen zebilen, kontalariak ziurtasunez gehitzen duenez. Eta, beste alde batetik, piztia bi aipatzen dira: zekorra, Damarekin dagoena, eta sugea, kontalariaren azalpenean sartzen dena –goru egitearen eta sugearen inguruan beherago esango dugu zerbait, G aldaeran–. Zekorra ez da piztia, aberea baino, eta ezaguna da Damarekin duen harremana. Izan ere, Zezengorrirekiko lotura nabarmena da, lurpeko eremuetarako sarrerak babesten dituen izakia baita³⁷.

6.8. Argiña Anbotoko Damiari galdezka

Etxebarriaren bildumatik, beste biltzaile batenera goaz orain. G aldaera deitura hartu duen aldaera Garmendiak (2007: 13-14) dakarkigu. R. Zubimendi Zinkunegirengandik jasotako kontakizuna da, 1987.eko azaroaren 19an. Ayako Laurgaingo auzoko *Landarbide* baserrikoa zen hura, 67 urtekoa. Eta gogoan izango dugu Garmendiak berak Barandiaran (1973: 16) aipatzen duela mito honen antzeko; hots, lehen aldaeratzat eman dugun lehen kontakizunaren, *Erritu bitxi bat*-en antzeko.

Argin bat karobi-sabaia borobiltzen edo giltzatzen ari zan karaitzez. Eta Gipuzkoako *Landarbide* baserrian, Aiako Laurgainen esaten didate, toki ezezagun batean, karobia pizterakoan, goialdea erortzen zitzaie la, bein da berriz. Erriko apaizeri gertakizunaren berri eman

³⁷ Ikus: Barandiaran (1972: 247-248; 1973: 55, 365-371).

zioten; beroien eskuartzea ordea alperrikakoa izan zen, ez bait zuen balio izan ez gorako eta ez berako. Ori ikusirik azti batengana jo zuten, eta onek gomenda zieten *Anbotoko Damiarekin* itz egin zezatela, eta aren aurrera zijoanak beti aurrea eman bear zion –orrelakoetan oi denez–, iñola ere erdeñuz bizkarra eman gabe.

Damia bere oizko koban zegoen, betiko bere lan jakiñean, iruten alegia, aolku billa zetorkiona bertaratzean, eta berari arretaz entzunik, onela esan zion: «Zuk arriak atera eta karobia garbitu, eta ondoan zapoa aurkituko dezu ezpañean ogi puska bat duela, ogi puska kendu eta karobi ondoan utzi ziri baten sartuta, arriaren erretzea zearo burutu arte».

Au entzun orduko, karobilaria aguro asko ezkutatu zan laisterka *Damiaren* leizetik. Aurrez ikasia zuzen bete zuen, nola joka bear zuen, alegia, eta ori ikusirik *Anbotoko Damiak* au bota zion: «Ah madarikatua! Norbaitek ongi erakutsi dik».

Artzain, olari, errotari edo abadegaia ez, baina hargina dugu oraingo euskal pertsonaia. Eta oraingoan elizgizonak ez dauka ez zereginik, ez zeresanik arazoaren aurrean, baina azti batek bai; hau da, naturaz gaindikoarekin harremana tradizio zaharreko gizonak dauka kontakizun horretan. Aztiak berak jainkozkoarekin aritzeko erritua adierazten dio harginari.

Bestalde, harrigarria da Damaren jokaera harginari berba egiteko orduan. Arazoaren konponbidea ematen dio, txukun eta zuka, eta, gero, harginak bilatutakoa lortu ostean, bere bizkortasuna ikusirik, hitanoz zuzentzen zaio, haren azerikeria adierazi nahian edo, eta, nolabait, kalte batetik libratu dela iradokitzen du, «madarikatu» hitza baitarabil. Eta adierazgarria da Damaren ohiko lana irutea dela esatea, F aldaeran adierazitako goruetan aritzea bera. Lan hori antolamenduarekin, asmakizunarekin eta sormenarekin lotuta dago, hariak eurak ateratzen bilbatzera, eta greziar tradizioan patuarekin eta Moirekin erlazionatzen zen. Baina badugu gertu beste lan esanguratsu bat: ehuntzearena edota txortatzearena. Hain zuzen, Mari orrazketan ibiltzen da; bizitzarekin eta heriotzarekin loturaren bat erakusten, edo gutxie-nez iradokitzen, duen lana, alegia³⁸.

³⁸ Ikus: B aldaera eta 11. oharra. Gogoan izan ilearekin edo hariarekin aritzea *ordena* jartzea dela.

Azkenik, beste piztia bat aurkezten zaigu kontakizunean: zapoa. Sugeak bere tokia izan du aurreko kontakizun bitan (B eta F aldaeretan), eta oraingoan sutara botatzeko bere kidea agertu da. Zentzuzko irakurketa baten barruan sartzen da animalia horiek lurreko ikurtzat hartzea, eta, horrez gain, jakituriarekin lotzea.

6.9. Mari, Anboton eta Supelegorren

Hau dugu lan honetan aurkeztu eta aztertzen den azken kontakizuna. Bere luzera dela eta, eranskinetan jaso da bere osotasunean, eta interesgarria zaigun atala aipatuko da laster. Etxebarriak (2008: 167-171) jasotakoa da hau ere, Juan Solatxi Emaldirengandik, 1982. urtean. Zeberiko ergoieneko Etzebarri auzokoa zen igorlea, eta 72 urte zituen.

[Mari] Nor, nongoa eta noskoa dan? Bate(k)p(b)aki! Guk u, Jesukristo yayo aurreko personajea salaskoa daukotzu entzunde, oniri serori, abade ta fraileari bates be, da ba sera, errien in ixineko seoser sugertetan sanean, min bako arrana ugerra(k)tx(y)aten dauela ta, beragana yoaten sireala erritarra(k) konsulta eskatan eta erantzun itotziela onesean yoaneskero, txarresean barres e, mantzinek ixin bear i auen seguru! Kobasuloko atakaraskero, kontus e, aurrerantza sartu bear ixiten san eta atzerantz aurten badaespada, sein beragas lotu barruen betiko. Batenba(t)p(b)e burlesartzat ar-tzegaitiño estukura gorrie(k) pasaute i dao bildursartue ta berbal-tue kendu esinik.

Igorleak argi azaltzen du Mari antzinatekoa zelakoan bizi zirela, eta elizgizonek horrela esaten zutela. Eta are gehiago, kontsulta egiten zitzaiola, herrian zerbait bideratzeko konponbiderik aurkitzen ez zenean. Erantzun egiten omen zuen, onean joanda; bestela, estutasunen bat ere jasateko aukera ez zen galtzen.

Eta daturik garrantzitsuena: XX. mendeko azken hamarkadetako ahoz-kotasunean, oraindik Marirengana joatean aurrez sartu eta atzeraka irten beharra gordetzen zen, leize barruan geratu nahi ezik.

7. Mari eta infernua

Zortzi euskal kontakizun aztertu berri ditugu, Mariren egoitzara sartzearekin eta irtetearekin lotuta. Orain, aurretik esandakoarekin batera arakatuko dira, eta, horretarako, haietatik ateratako emaitzak sintetizatuko dira beheko taulan, azterketaren amaierara jotzeko gero. Argibide legez, aldaera bat-berari emandako etiketak gogora ekarriko dira:

- A. *Erritu bitxi bat*
- A. *En Vergara*
- B. *Lo que me contaron en Régil*
- C. *Anbotoko Señoireak errotea geratu*
- D. *Anbotoko Señoirea eta abadegaia*
- E. *Anbotoko Señoirea Supelegorren*
- F. *Argiña Anbotoko Damiarri galdezka*
- G. *Mari, Anboton eta Supelegorren*

Lanaren azken atala da hau, ondorioetara igaro baino lehen. Bertan, ikusitako guztiaren arteko loturak aztertuko dira, lanaren helburuari zuzenean erantzuteko; hau da, Mari edo Anbotoko Dama eta infernuaren arteko harremana uztartuko da. Ikus ditzagun, beraz, lanaren muinean dagoen kontakizun honen bertsio ezberdinetatik ateratako datuak, labur:

Testua	A	B	C	D
Pertsonaia	Aralarko artzain bat	Zubillako olajaun bat	-	Errotari bat
Eginkizuna	Kontsulta egin	Kontsulta egin	Kontsulta egin	Barkamena eskatu
Galdera elipsian	Ez	Bai	Bai	Bai
Damaren hizkera hitanoz	Bai	-	Bai	Ez
Pertsonaiaren hizkera hitanoz	Ez	-	Ez	-
Abadea formularen irakasle	Bai	Bai	Ez	Bai

Testua	A	B	C	D
Kristautasunarekiko ezkortasuna	Ez	Ez	-	Ez
Formula adierazi	Bai	Ez	Bai	Bai
Kalte adierazi	Bai	Bai	Bai	Bai
Animaliarik, objekturik, beste ikurrik	Aharia, sukaldea	Orraztu, egoitza ederra, ez-hartuak, sugea, kazkabarra, sua, lasto multzoa, lainoa, trumoia, koba eta etxe bat lotuta, Señorea amak madarikatutakoa	Sagardoa, ezak eramana	Biraoa, errota, belaunikatu
Damaren kiderik	Ez	Nagusia	Ez	Ez

1. Taula: A, B, C eta D aldaeren emaitzak

Testua	E	F	G	H
Pertsonaia	Olaetako abadegai bat	Olarteko olako errentari bat	Landarbidetako hargin bat	-
Eginkizuna	Edatekoa eskatu	Kontsulta egin	Kontsulta egin	Kontsulta egin
Galdera elipsian	Bai	Ez	Bai	-
Damaren hizkera hitanoz	Ez	Ez	Batzuetan	-
Pertsonaiaren hizkera hitanoz	-	Ez	-	-
Abadea formularen irakasle	Norberak jakin	Ez	Ez	Ez
Kristautasunarekiko ezkortasuna	Bai	Ez	-	-
Formula adierazi	Bai	Ez	Bai	Bai
Kalte adierazi	Bai	Ez	Ez	Bai

Testua	E	F	G	H
Animaliarik, objekturik, beste ikurrik	Ura, urre gorrizko edalontzia, gurutzea egin	Ola, egurrezko errobera, zekorra, goru egin, deabrua, sagardoa, sugea, Jesus esan, penitentzia, bedeinkapena, burrunba	Karobia, aztia, irun, zapoa, ezpainetan ogia, ogia zirian	Arrana
Damaren kiderik	Ez	Ez	Ez	Ez

2. Taula: E, F, G eta H aldaeren emaitzak

Aurretik nabarmendutako motiboei jarraituz, honakoa esan daiteke. Alde batetik, argi dago Marirengana zerbait jakiteko jotzen dela: zortzi testutik seitan agertzen da kontsulta egitearen gaia. Beste alde batetik, kristautasunaren eta paganismoaren arteko erlazioa zuzena da, eta ez da aurkakotasunik nabarmentzen –kasu batean izan ezik, E-n–: elizgizonek Mariren egoitzan zelan moldatu lau kontakizunetan dakite, eta Dama ez da kristautasunaren etsai, orokorrean.

Pertsonaia nagusiaren eta jainkozkoaren arteko mintzamenari dagokionez, aipatu beharra dago Damak bi-hirutan egiten duela hitanoz, eta euskaldunak inoiz ez. Gainera, baten batzuetan elkarrizketa, oso-osoan edo atalen bat (kontsultaren galdera legez) elipsian daude. Zuka aritzeko arrazoi tradizioz izandako urruntasuna izan litekeela argudiatu da lehenago, baina baliteke beste arrazoi honi erantzutea: igorleak, kontakizuna kontatzeko ohiko testuingurutik –sua, iluntasuna, jende ezaguna hurbilean– at egonik, hitanozko jariora errespetu maila handiago batera moldatu izana, zientzialari edo mito biltzailearen aurrean.

Azkenik, formula bera dago, eta hura ez betetzearen ordaina. Formularekin zuzen-zuzenean lotuta ez dagoen kontakizuna (F aldaera) alde batera utzita, gainerako zazpietatik seitan formula esplizitu mantendu egin da –eta

ostekoan (B aldaeran) igorleak ezagutzen zuen-, eta seitan ere kaltea adierazi egin da -eta ostekoan (G aldaeran) iradoki egin da-. Hau da, bere esanahi edo mami guztia ulertu ez arren, ahozkotasanak gorde egin du bai erritua, bai hori ez egitearen ondorioa. Beraz, nahiz eta mezua ostenduta lotu, kontakizunak hala esateagatik, gaur egun arte iraun du formulak.

Antzinatora jotzeko bidea xedatzen du horrek, motiboa, mezua, esangura galduagatik ere, bizirik dagoelako. Eta mezua zera da: lurpean dagoen eremu zehatz batean norabidea ez aldatzea. Greziar tradizioan, motibo horrek ez du esanahirik galdu: infernuari erreferentzia egiten dio. Lurpeko beste munduan nola jokatu behar den azaltzen du, bete ezean bertan harapatuta geratzeko arriskua baitago. Orain, greziar kontakizunek begiradaren norabidea azpimarratu dute, eta euskaldun istorioek, ibilaldiaren noranzkoa. Jakituria zahar bat artikulatzeko estilo bi dira, kultura bat-beraren bereizgarri.

Hori dela eta, honakoa baieztatu daiteke: Marik eta bere egoitzak antzinako lurpeko beste munduarekin harremana daukate. Horrenbestez, Thompson-en (1955-58) lanetik nabarmendutako bi motiboak baliagarriak dira aztergai izandako Mariren inguruko kontakizunentzat: pertsonaia nagusiak, irudizko edota itzalezko mundu bat uzteko, atzeraka egin behar du bidea (K534.3), sartu den leizeak infernura eraman baitu (A671.0.3).

Infernuko toki hori, lanean zehar azaldu dugun legez, ez da zigor leku bat tradizio zaharrear. Greziar ondarean beste munduko geografia argia dago -gogora bedi Parmenidesen bidaia-, eta euskal kontakizunetan horren aztarnaren bat ere izan daitekeela nabarmendu da dagoeneko -D aldaeraren azterketan-. Hildakoen lurpeko eremua oparotasunaren tokia dela kontuan hartuta ere, koba barneko Damaren egoitza horrekin lotzeko beste arrazoi bat dago. Gainera, lurpearekin lotutako iruditegia dago.

Nabarmendu beharrekoa da, bestalde, aldi berean, mundu bien artean emandako ezberdintasuna eta jarraitutasuna. Mitoaren eremua indarrean egonda ere, edo horregatik hain zuzen, aipatu beharra dago. Izan ere, edozein pertsona leize edo haitzulo batera sartuz gero, iluntasunean egon arren, ez du bere burua zuzenean beste mundu batean ikusten. Mundu honetan jarraitzen du, nahiz eta barrurago -eta kontu handiagoz, kobak ibiltzeko traketsak iza-

ten baitira—. Eta zer-esanik ez: ez da atzez irtengo. Nahiko zaila baita egunez hori egitea. Baina kontakizunetan, mundu batetik besterako aldaketa indarrean dago, erronkarik edo bihurgunerik izan gabe. Pertsonaia leizera sartu eta hantxe dauka jainkozkoa. Harekin hitz egiteko gai da, eta ikusteko, edota edatekoa hartzeko, argia egingo dionik ezer eraman barik. Inoiz ere (A aldaera) Damaren egoitzara joan barik harekin komunikatu daiteke. Zer esan nahi da honekin guzti honekin? Pertsonaiak ez direla aspaldiko iragan batekoak —ohiko langileak dira, ohiko lekutakoak—, baina iragan mitiko batekoak bai: kontakizun horiek irudimen mitiko baten ekoizpenak dira.

Mitoaren eskutik doan begirada horrek, ordea, kontakizun laburrak utzi ditu, formularen motiboaren inguruan eraturakoak. Formula hori, Barandiaranek ongi aipatu zuenez, kontakizunaren lehen aldaera izendatzera-koan, erritu bat da. Eta erritua mito baten aktibazioa baino ez da: aurretik egindako zerbaiten harira oraingo jarduna egitea. Horregatik, oso zentzuzkoa da hipotesi berritatzat ezartzea euskal kulturaren infernuaren inguruko mito ahaltzu bat egon izana, eta haren harira gertatuko pasadizo batzuen aztarnak izatea lan honetako aztergaitzat izandako kontakizunak.

Amaitzeko, esan beharra dago beste munduaren inguruko jakituria, garai ezberdinetan era batekoa edo bestekoa izanda ere, nolabaiteko isilpean bizi dela beti. Are gehiago infernuarekin zerikusia badu. Adibidez, antzintatuzuean, jainko-jainkosen izenak ez ziren askotan ahoskatzen, deitzeak presentzia eskatzen zuelako. Horregatik, baliteke beste arrazoi bat izatea lan honen muineko formula horren mezua agerian ez egoteko.

8. Ondorioak

Lan honen helburua euskal mitologiaren azterketari ekarpen berri bat egitea izan da, aurreko lana berrikusi ostean. Izaki zehatz batean, eta haren inguruko kontakizun berezi batzuetan, oinarritu da. Testu osoan zehar azalduko guztiagatik, greziar ondareko infernuari buruzko jakituria euskal kontakizun hauei aplikatuz, ondorio nagusia hau da: Mari eta bere giroa aspaldiko infernuaren ezagutzaren giltzarri dira, eta tradizio zaharreko infernuaren berri ematen dute.

Lortu egin da, hortaz, Mariren aurrean bizkarra ez ematearen orain arteko azalpenik esanguratsuena osatzea: koba barnea eta kanpoa bi mundu dira. Lurpeko mundu hori, jakituria lortzeko infernuaren eremua da. Horregatik, Mariren gaineko irakurketa berri bat dago orain, mitoa artelan legez aztertzen duen filosofiaren ikuspegitik.

Ikerbide berri bat zabaldu da: lurpearen eremua aintzat hartzea eta euskal mitologiak horrekin duen harremana aztertzea. Horretarako, sakontasun gehiagoz azertu beharreko gai batzuk adieraziko dira: Marik euskal giroko beste izaki batzuekin duen erlazioa; horien iruditegiaren esanahia; ahozko ondarean gordetako bitxikeriak; beste mitologia batzuekin erkaketa; kristautasunarekiko harremana; arkeologiak, etnografiak edota filologiak arakatutako datuekin egindakoa uztartzea; eta abar.

Azkenik, ohar bat: iragana gertu dago era egokian atxikiz gero, eta altxor askoren ezaugarri izan da, ezkutuan egon beharrean, denon argitan egotea. Beharbada, lan honekin adierazgarria den zerbaitetara heltzeko gaia mahairatu egin da; ekarpenaren, ikerketaren eta eztabaidaren zain geratzen da orain.

9. Bibliografia

Alighieri, D., 1992, *Divina comedia*. Á. Cresporen argitalpena. Bartzelona : Editorial Planeta.

Alustiza, J., 1985, *Euskal baserriaren inguruan*. Oñati : Arantzazu Frantziskotar Argitaletxea.

Apalategi, J.M., 1987, *Introducción a la historia oral : A través de los kontuzaharrak (cuentos viejos) de la comunidad gipuzkoana de Ataun*. Bartzelona : Anthropos.

Arana, A., 1998, *Orozko haraneko kondaira mitikoak. Bilduma eta azterketa*. Bilbo : EHU.

———, 2000a, *Mito hurbilak. Euskal mitologia jendeen bizitzan*. Baiona : Gatu-zain.

———, 2000b, «Emakumeak euskal mitologian», *Euskonews & Media*, 69, 3-10.

Arriaga, J. L., 1980, *Diccionario de mitología*. Bilbo : Mensajero.

———, 1984, *Euskal mitologia*. Bilbo : Mensajero.

Arrinda, A., 1992, «Cosmogonía vasco-indoeuropea», in *Los vascos : De la magia al animismo*. Bilbo : Labayru Ikastegia – BBK, 531-580.

Azkue, R.M., 1935, *Euskaleñaren yakintza*, 1. liburukia (Oitura ta sineskeriak). Madril : Espasa-Calpe.

———, 1942, *Euskaleñaren yakintza*, 2. liburukia (Ipuin ta irakurgaiak). Madril : Espasa-Calpe.

Baltza, J., 2000, *Un escorpión en su madriguera. Indoeuropeo y euskara : Mito e identidad*. Donostia : Hiria.

Barandiaran, J.M., 1972, *Obras completas*, 1. liburukia (Diccionario ilustrado de mitología vasca). Bilbo : La Gran Enciclopedia Vasca.

———, 1973, *Obras completas*, 2. liburukia (Eusko Folklore). Bilbo : La Gran Enciclopedia Vasca.

———, 1974, «Eusko-mitologia (Euskaltzaindiak eraendutako “Lenengo Euskalegunetako itzaldiak”. Durango’n 1921ko agorrilaren 4-8 bitartean)» eta «Sobre las antiguas religiones de los vascos (Conferencia en el “Congreso Internacional de las Ciencias Antropológicas y Etnológicas” celebrado en Copenhague. Agosto de 1938)», *Obras completas*, 5. liburukia (Ikuska 3). Bilbo : La Gran Enciclopedia Vasca, 195-212 eta 435-446.

———, 1988, *Euskal Herriko mitoak*. Donostia : Gipuzkoako Kutxa.

———, 1996, *Mitología Vasca*. Donostia : Txertoa.

Barbier, J., 1998, *Légendes basques*. Donostia : Elkarlanean.

Caro Baroja, J., 1985, *Mitos vascos y mitos sobre los vascos*. Donostia : Txertoa.

———, 1986, *Los vascos*. Madril : Istmo.

Casenave-Harigile, J., 1988, «Sineste zahar eta ez hain zahar», *Anuario de Eusko Folklore*, 35, 65-82.

Cerquand, J.F., 1992, *Légendes et récits populaires du Pays Basque*. Bordele : Aubéron.

Del Valle, T. (zuz.), 1985, «Visión general de los estudios sobre la mujer vasca», in *Mujer vasca : Imagen y realidad*. Bartzelona : Anthropos, 21-61.

Díez, C.; Bullen, M., 2010, «Matriarchy versus Equality: From Mari to Feminist Demands», in *Feminist Challenges in the Social Sciences : Gender Studies in the Basque Country*, M.L. Esteban eta M. Amurrio (arg.). Reno : Center for Basque Studies, University of Nevada – Euskal Herriko Unibertsitatea, 113-126.

Etxebarria, I., 1992, «Herri-ipuinen baten aldaerak eta azterketa», *Euskera*, 37 (2. aldia), 507-530.

Etxebarria, I.; Kaltzakorta, J., 2009, *Herri literatura*. Gasteiz : Labayru Ikastegia – Eusko Jaurlaritzak.

Etxebarria, J.M., 1995, *Gorbeia inguruko etno-ipuinen eta esaundak*. Bilbo : Labayru Ikastegia – BBK. Ikus baita ere: *Zeberio-Haraneko euskararen azterketa etno-linguistikoa* (1991). Euba : Ibaizabal eta *Bizkai aldeko ipuinen-esaundak* (1995). Euba : Ibaizabal.

———, 2008, «Gorbeia inguruko etno-ipuinen eta esaundak (Gehigarriak)», *Etniker*, 15, 157-194.

Garmendia, J., 2007, *Euskal pentsamendu majikoa*. Donostia : Eusko Ikaskuntza.

Gimbutas, M., 1991, *Diosas y dioses de la Vieja Europa (7.000-3.500 a.C.)*. Mitos, leyendas e imaginería. Madril : Istmo.

———, 1996, *El lenguaje de la diosa*. Oviedo : GEA.

Harpur, P., 2010, *A Complete Guide to the Soul*. Londres : Rider.

Hartsuaga, J.I., 2004a, *Euskal mitologia konparatua; Jentilen akabaera*. Donostia : Gaiak.

———, 2004b, «Jentilen Akaberak», *Munibe (Antropologia-Arkeologia)*, 20 (ale gehigarria), 5-131.

Holmer, N.M., 1991, *El idioma vasco hablado : Un estudio de dialectología euskérica*. Donostia : Gipuzkoako Foru Aldundia.

Homero, 1986, *Odisea*. J. M. Pabón-en itzulpena. Madril : Gredos.

Huarte, J., 1997, «Lacubegi eta Lacubeli», *Fontes linguae vasconum: Studia et documenta*, 76, 361-367.

———, 2005, «Marirengandik Mariarengana ematasunari kultura», *Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra*, 80, 37-54.

Kingsley, P., 2010, *In the Dark Places of Wisdom*. Point Reyes (Kalifornia) : Golden Sufi Center Publishing.

Kortazar, J., 1995, «Aho tradizioko literatura eta ahozketasuna», *Euskera*, 40 (2. aldia), 213-221.

Lafitte, P., 1973, «Erlisione paganoak eskualde hauietan. Erromanoak hemen nausi zaudelarik», *Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra*, 14, 121-132.

Lăzărescu, G., 2008, *Dicționar mitologic*. Bukarest : Niculescu.

Lekuona, J.M., 1982, *Ahozko euskal literatura*. Donostia : Erein.

Lekuona, M., 1978, *Aozko literatura*. Tolosa : Librería Técnica de Difusión.

Martin, M., 2016, *Thesaurus precum latinarum* : <http://www.preces-latinae.org/index.htm>

Mtz. Lizarduikoa, A.; Baltza, J., 2007, *Mariren erradiografia. Euskal inkontziente kolektiboaz*. Donostia : Gaiak.

Mentxakatorre, J., 2016, «Euskal mitologiaz eta identitateaz. Mariren eduki sinbolikoaz», *Jakin* : <http://www.jakin.eus/gogoeta/artikuluak/euskal-mitologiaz-eta-identitateaz-mariren-eduki-sinbolikoaz/154>

Neumann, E., 2009, *La Gran Madre. Una fenomenología de las creaciones femeninas de lo inconsciente*. Madril : Trotta.

Ong, W., 1996, *Oralidad y escritura. Tecnologías de la palabra*. Mexiko : Fondo de Cultura Económica.

Ortiz-Osés, A., 1985, *Antropología simbólica vasca*. Bartzelona : Anthropos.

———, 2007, *Los mitos vascos. Aproximación hermenéutica*. Bilbo : Deustuko Unibertsitatea

Ovidio, 1997, *Metamorfosis*. C. Álvarez eta R. M. Iglesiasen argitalpena. Madril : Cátedra.

Parmenides, 2007, *Poema: Fragmentos y tradición textual*. A. Bernabéren argitalpena. Madril : Istmo.

Peillen, T., 1985, *Animismua Zuberoan*. Donostia : Haranburu.

Satrustegi, J.M., 1987, *Mitos y creencias*. Donostia : Txertoa.

———, 1997, «El mundo subterráneo en las tradiciones populares», in *El mundo subterráneo en Euskal Herria. Geografía del Karst. La cueva en la cultura. Cripto-paisajes*, T. Ugalde (arg.). Lasarte-Oria : Etor-Ostoa, 63-71.

Segura, S., 2001, «Cristianización de Vasconia», in *Mil años de historia vasca a través de la literatura greco-latina (De Aníbal a Carlomagno)*. Bilbo : Deustuko Unibertsitatea, 143-196.

Sorazu, E., 1980, *Antropología y religión en el Pueblo Vasco*. Donostia : Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa.

Smith, W. (arg.), 1870, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. Boston : Little, Brown and Company.

Sofokles, 1981, *Tragedias*. A. Alamilloren itzulpena. Madril : Gredos.

Solís, J., 2014, «El emperador romano: señor del tiempo, dueño del espacio», *Antesteria*, 3, 209-224.

Thompson, S., 1955-58, *Motif-index of folk-literature : A classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books, and local legends*. Bloomington : Indiana University Press.

Vinson, J., 1967, *Le folk-lore du Pays Basque*. Paris : G-P. Maisonneuve & Larose.

Virgilio, P., 1990, *Geórgicas*, in *Bucólicas, Geórgicas, Apéndice Virgiliano*. T. de la Ascensión Reciorenen itzulpena. Madril : Gredos.

Webster, W. (1877): *Basque Legends*. Londres : Griffith and Farran.

10. Eranskinak

10.1. Mari, Anboton eta Supelegorren

Testu luzea dugu hau, H aldaeraren iturritzat daukaguna. Etxebarriak (2008: 167-171) jaso zuen Juan Solatxi Emaldirengandik, 1982. urtean. Informantea Zeberioko Ergoienekoa zen, Etxebarri auzokoa, eta 72 urte zituen:

Aititeamamari sarri daukotziet entzunde ori Anbotoko Señorean kontu ori, edonosko kontue ixin be. Gure sarrak ee... olango gausa asko kontetoskuesan bates be negu inguruen an besuen obuen berntuzik eta esku kiputuek berotan oten gintzesanean sein otzatragau.

Gurean, aitite gendun kontulariagoa eta gaubiluntzetan artagarantan eragoion bitartean itzelesko kontuan kontetoskuan, seinbet gure t'axen beste.

Baten e, Anbotoko Señorean kontuekas asi yakun, denodu gustiegas asi be, segun itxurea berari be asko gustetan yakosan da. Aikomensan ako aik edurtzapotausen urteko gaulendi beten gaure aititeri agorik ara entzuneko kontuok. Olantxik asi yakun:

«Marin kontue(k)tx(y)akin gurosues? Ba, aitu sur gauretxuok. Ninau(k)p(b)e gure aurrekoari entzunda daukotziedanez, guk Anbotoko Señorea deretxagunek mari i eukan ixena, t'Anboto sana letxe bere okolu alosokoana, ba ortixi(k)tx(y)atorko Mari Anbotokoa ixena bera be, seguru.

Nor, nongoa eta noskoa dan? Bate(k)p(b)aki! Guk u, Jesukristo yayo aurreko personajea salaskoa daukotzu entzunde, oniri serori, abade ta fraileari bates be, da ba sera, errien in ixineko seoser sugerretan sanean, min bako arrana ugerra(k)tx(y)aten dauela ta, beragana yoaten sireala erritarra(k) konsulta eskatan eta erantzun itotziela onesean yoaneskero, txarresean barres e, mantzinek ixin bear i auen seguru! Kobasuloko atakaraskero, kontus e, aurrerantza sartu bear ixiten san eta atzerantz aurten badaespada, sein beragas lotu barruen betiko. Batenba(t)p(b)e burlesartzat artzegaitiño estukura gorrie(k) pasaute i dao bildursartue ta berbaltue kendu esinik.

Bixi, kobasuloatan bixi i sen seguru. Emen gure parajea, Biskai partean, yakine, kobasulo bi i aukesan bere-berenak, Anbotokoa ta Supeleorrekoa Gobayen, Itxinako asduien, Atxulo baño arean barruraturxugoa, Oroskorantza inean, ni nau be edonos onda nao an, soldadiska aurreti.

Anboton denpora geao emoten i auen Supeleorren baño. Urterik urteko udabarriagas naste, garretan da txispotzean yoaten i sen Supeleorreti Anbotora Dimeko Baltzola ondoko Petralandako landan

piperdi inde ango sorgin da gainetiko gustiekas. Suok estosue yakin b'ingo baie, atxine, Dimen, Lamindao ganean Petralandako Landea dao eta antxe iten i auriesan sorginek eta beste ganetikoak auren funtziñoak akar deabrue erdien dauriela. Enoatzue ango serik i kontau be iten, parte txarrekoakandik i egun argis apartau obe, aitearen da semearen... ostaintxean?

Bein Anbotoraskero, udebarrie asten san, da beragas soloariet eta basoak orrire ta lorara etorten sirean, gaurko moduen, baie atxine udebarrie Marik ekarten auela pentzeta(n) san, da bate(k)p(b)año geaok siñistu be bai, jenteak etzeukalako gaur beste konosimintu. Mari garretan ikusten i audien Supeleorreti Anbotora t'axe ixite(n) san udebarrien señaile ta erritarren posa, urteko yakia logretako.

Da, ba gero, udebarrik ara, sera, udea ta udako koxitzak. Emen, liñoa, gari eta jenero geao be kuxau ixin du eta gure aurrekoak es aukienes denporalean kontrako erremediorik i, ba arriskuek arrimau ala, Mari Anbotokoari iten i otzien bisita koxitzak kontzebretako, se klaro, koxitza txarrakas ser? Ba, esaukie ta gosea, kendu bakoa ganera, no(k)p(b)ete etzekadatako biripoak?

Udagoienean, arto, fruta, ortuari eta ganetiko yakia(k)p(b)atzean sirean negu gogorrari autziteko.

Semendi aurretuan liñoa ereite(n) san eta geroago garie ernaro onera etorri eta hurrengo udebarrien askai onagas garatuteko.

Solo bearrak akabauskero, idebateak, egurgintzea, iketzegostea ta olango bearrak etorte(n) sirean da denodu gustiegas eragoion jentek aaa... biximodue aurrera atetako, d'in in bear, ostaintxean gosea(k)tx(y)an.

Neguegas ba(t)p(b)atera, Anbotoko kobasuloa itxi te Anbotoko Señorea garra dariola ta txispotzean ikusten i sen Supeleorreko kobasuloan sartzean. Antxe emoten i ausen neguko egun da gaube luseak. Estostesue siñistu b'ingo baie, ni naupe ikusite dauko(t)p(b) aten Mari Anbotokoa garretan sartzean Supeleorren. Egie da gero ori! Iketzegosten nengoan beste biges Lekandapean da, serean, Gabon besperan ukusi gendun Itxinan sartzean. Bildur andiagorik i sekula santan be esto(t) pasau!

Negue, denpora bardin, luseago ite(n) san naite egune lusetus yoan. Baie, egune(k)tx(y)oan egunek etorri, negue be yoan itesan da barriro be udebarrie allegau danon poserako.

Neguek e losorroti urtetan auenean udebarrie yayote(n) san eta beragas batera Mari Anbotokoak a Supeleorretik urten eta Anbotoko bidea artzean i auen eta olan ibili i sen kristau aroko denpora barrien podasus siñiskerori aistu arte».

Beno ba, gitxibe(t)k(g)orago berago, aikorsan gure aititen kontuok. Guk u, aititeri, kontu kontetan asten yakunean, begiri(k)p(b) e eskauntzen kentzean, da, ixilduten sanean dana gintzesan preguntea, da ba, gasteagoak ixitera, eskolati t'elexako dotrinati yakiten gendun kristiñaututen etorren erriek ie-ie gustis aistu ausela lenaoko siñiskeriak.

Gure gogaldian, udebarrie ta negue bardin esautu dus baie usa-dioak kanbiaute. Esaterako, untzurarte udebarriti udara bitartean, soloak bedeinkatu iten sirean, abadeak iten ausen isopoa astindute lau axeetara. Da, ba, sera, ernaro onaren ostean ekatxa edo uriola arriskua barruntau esketiño, errogatibak iten sirean abadea aurreti dala.

Oin, gu gau be, sartzaroan sartu gara ta gure ostekoak gurea be aistuko daurie gaurko mundue, asko t'asko labrantzea itxi te bateko-besteko urire yoan yakulako. Ni(k) nau(k)p(b)e fraikan emon doas urteak eta urteak jubilau artiño. Se ingotzu ba? Datorrena datorrela, Kanales pastoreak esan beistike, sar on itea da kontue, este-retxasu?

10.2. Testuen banaketa geografikoa

Honako taula honetan, lanean apaitutako eta jorratuko kontakizun mitologikoaren aldaeren banaketa azaltzen da Euskal Herrian zehar. Lekua, urtea eta aldaeraren inguruko informazioa ematen da. Ondorioz, argi gertzen da Euskal Herriko lurraldean Bizkaia eta Gipuzkoa aldean gorde dela aztergai izandako kontakizuna, edo, behintzat, lurralde bi horietan batzea lortu da.

Herria	Urtea	Aldaera
Azkoitia	1920	A
Kortezubi, Zarautz, Elduain, Berastegi	~ 1920	~ A
Bergara	1927	B
Errezil	-	C
Zeberio	1979, 1982, 1985	D, H, E
Zeanuri	1979	F
Aia	1987	G

3. Taula: *Testuen banaketa geografikoa*

Liburu aipamenak

Euskera. 2015, 60, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

Euskararen historia soziala lantzeko eredu metodologikoa

MADARIAGA ORBEA, Juan
Nafarroako Unibertsitate Publikoa

Zalbide, M; Joly, L.; Gardner, N. (2015), Euskaltzaindia, 750 or.

Ohikoa izan da hizkuntzalariek egin dituzten ikerlanen lehentasunak euskararen barne azterketara bideratzea, arreta handiegirik jarri gabe hizkuntzaren historia sozialaren egoerari denboran zehar; guztiz zehatza ez bada ere, esan genezake, gai konkretu batek baino ez zuela beraien artean nolabaiteko interesa piztu: zergatik erori zen euskararen ezaguera eta erabilerera XIX. mendearen bigarren erdialdean, ordura arte mendeetan zehar higadura gutxiko egonkortasuna erakutsi bazuen? Historialariek bestalde, ez diote apenas arretarik jarri hizkuntzaren «kanpo historiari», hau da, bere erabileraren historiari, izan ere, orokorrean oso azaletik jorratu dituzte historia kulturalaren gaiak eta alderantziz, izugarrizko ahalegina egin dute beste batzuk aztertzerakoan: historia politikoa, ekonomikoa, demografikoa, juridikoa, etab. Zorionez, badirudi gauzak aldatzen ari direla eremu honetan. Hizkuntza, komunikazio faktorea ez ezik, imajinario kolektiboak erakitzeke osagarria, eta mundua ulertzeko modua ere bada, beraz, oinarritzko osagaia dugu gizartearen garapena ulertzeko bere dimentsio historikoan. Bere garaian bidegileak izan ziren Koldo Mitxelena, José María Jimeno Jurío, Aingeru Irigarai, José Maria Satrustegi, Ricardo Ciérvide, Julio Caro Baroja,

Euskera. 2015, 60, 2. 755-760. Bilbo
ISSN 0210-1564

Alfonso Irigoyen eta beste batzuk egin zituzten ikerlan klasikoei, azkenaldi honetan eremu honekiko ikerketa sentsibilitatea adierazi duten ekarpen berriak batu dira. Bestalde, gaur egun, diziplinartekotasun-lankidetzaz eza-gutzaren alor ezberdinetan ezinbestekotzat hartu behar dugu (batez ere linguistikaren, historia eta soziologiaren, baina baita ere antropologia soziala eta psikolinguistikaren artekoa).

Euskararen historia soziala berpizteko giro honetan, Euskaltzaindia barnean sortu zen 2007an «Euskararen Historia Soziala-Joanes Etxeberri» (EHS) egitasmoa; hasiera batean Joseba Intxaustik bideratu bazuen ere, egun ezinbesteko kideak dira aurkezten ditugun lanaren hiru egileak.

Hasiera hasieratik, egitasmoaren arduradunek garbi ikusi zuten aztertzen dihardugun ikerketa eremu zabal honi buruz egiten diren ikerketa puntualak gain, ezinbestekoa zela gai honi lotutako metodologia egokia sortzea, ikerlanei koherentzia eta zorrotasuna emateko. Azken hamar urte hauetan egindako lan sendoak eta sakonak argitara atera du azkenik metodologia bera. Beraz, eskuartean dugu ongi hausnartutako lan-saioa, kontrastatua eta behin baino gehiagotan berregindakoa, eta hala ere, ez zaigu aurkezten proposamen metodologiko itxi edo behin betikoa bezala, baizik eta etorkizunean hau hobetzeko beste proposamen batzuk eraikitzekeo tresna bat bezala.

Hasteko, iker-saio honetan aipagarriak iruditzen zaizkidan ezaugarri batzuk; batetik, EHSaren metodologia propio sortua eta berria izatearena nahiz eta nazioarteko produkzio soziolinguistikoaren (teoriko-praktikoaren) azterketa sakonean oinarritutakoa izan (batez ere Joshua A. Fishmanen lanean). Bestetik, ez da bakarrik aplikagarria euskararen kasuan, antzerako egoera soziolinguistikoan dauden beste hizkuntza guztiei aplikatu dakieke. Beste era batean esanda: iker-saio hau orotarikotasun eta nazioartekotasun bokazioarekin sortu da, nahiz eta etorkizunean euskararen eremura aplikatuko den gehienbat.

750 orrialdeko edukia hemen laburtzea ametsa litzateke, beraz, gutxienez leerro nagusiak azaltzen saiatuko naiz.

Edukien taula ondoren azaltzen den bezala egituratzen da. Sarrera orokorraz gain, bigarren atalak, nazioartean, soziolinguistika historikoaren in-

guruan egin diren lanak aztertzen ditu; atal honetan egileek ongi baino hobeto erakusten dute ikerketa klasiko zein egungoen inguruan duten eza-gutza sakona, bai behintzat ingelesez, frantsesez, zein gazteleraz argitaratu-takoena (Georg Kremnitz, Robert Mc Coll Millar, Juan Camilo Conde Silvestre, William Labov, Francisco Gimeno, Suzanne Romaine, Donald N. Tuten, Peter Burke, Joshua A. Fishman eta abar, eta abar). Hirugarren atalak, egitasmoaren abiapuntua azaltzen du. Laugarrenak, erabilitako metodologiaren laburpena aurkezten du ondorengoetan xehetasunez azalduko dena. Bosgarrenean datu bibliografikoekin zerikusia duen guztia biltzen da. Hurrengo lau atalak metodologiaren zatirik konplexuena azaltzeari eskainiak dira: informazio unitateak (EHSaren terminologian «aipuak») sailkatzeko irizpideak; seigarrenean, kokapen soziohistorikoa; zazpigarrenean, sailkapen soziolinguistikoaren egitura orokorra; zortzigarrenean, sailkapen soziolinguistikoaren egitura xehea eta bederatzigarrenean, aipuaren bali-indarra, fidagarritasuna eta aipuaren ezaugarriak. Hamargarren atalak EHS egitasmoaren iturriak aipatzen ditu eta hamaikagarrenak aplikazioaren funtzionamendua.

Bereziki hizkuntzaren ikuspegi soziala era diakronikoan nabarmentzea du helburu, hau da historikoan, alde batera lagatzeke xehetasun antropologiko eta psiko-soziologikoak. Horretarako EHSean lan eremu hau landu duten eskolak aztertzen dira: soziolinguistika historikoa, hizkuntzalaritza soziohistorikoa, hizkuntzaren historia soziolinguistikoa eta hizkuntzaren historia sozialaren arteko eztabaida teorikoak; azkenik ondorioztatzeko, frantsesaren eremuan Michel de Certeauk, Dominique Juliak eta Jacques Revelek eta ingelesaren eremuan Peter Burkek eta Roy Porterrek, «Social History of Language» iker-saioan proposatzen duten metodora hurbiltzea.

EHSaren berezko metodoaren helburu nagusia, bertako hizkuntzaren gizarte-dimentsio historikoa lantzeko baliabideak eskuratzean datza. Honen inguruko funtzionamenduaren ikuspegi laburtua laugarren atalean eskaintzen da (157tik 171rako orrialdeetan).

Hizkuntzari buruz egin nahi den azterketak honako ezaugarriak ditu oinarrri: hizkuntzaren erabilera, honen perspektiba zinetiko eta diakronikoa, hizkuntzaren barne-egiturak denboran zehar izan duen bilakaera, hizkun-

tzari buruzko iritziak, jarrerak eta jokabideak eta azkenik hizkuntzaren produkzio-mota guztiak.

EHS-aren metodologiarekin egindako iker-saio bakoitzean hurrengo urratsak garatu behar dira: ikerburua erabakitzea, informazio iturriak azterzea, aipuek aukeratzea, aipuek markatzea, bilaketak egitea eta iker-saioa idaztea. Aipuek jatorri ezberdineko testu idatzien corpora osatzen dute: epaitegietako auziak, sermoiak, memoriak, diskurtsoak, eskutitzak, notario-tza aktak, inkestak, eguneroko idatzi pertsonalak, bidaiarien iritziak, testu literarioak, etab. Salbuespenak salbuespen, zatikatutako datuak dira eta murrizak, gutxitan lotzen zaizkionak hiztunen hizkuntzaren produkzio errealari. Testu hauetatik aipuek ateratzen dira. Testu-zatien mamia, informazioa sailkatzeko eredu (grille de lecture) baten gainean kudeatzen da.

Hasiera batean, alde batetik, sei azterbide definitzen dira: (1: deskriptiboa (gauzak nola dauden), 2: zinetikoa (gauzak nola aldatzen ari diren), 3: dinamikoa (gauzak zergatik aldatu izan diren edota zergatik aldatzen (ari) diren), 4: prospektiboa (goazen bidetik goazela, non bukatu behar dugu?), 5: kontrastiboa (egungo egoera gustukoa duten ala ez hiztun batzuek edo besteek) eta 6: preskriptiboa (helburura iristeko zer egin litekeen) eta bestaldetik, bost dimentsioak (A: hizkuntza erabilera, B: hizkuntza gaitasuna, C: hizkuntz(ar) en barne-osaera, D: gizarte-giroa eta E: iritzi-jarrera-jokabideak). Hamaika elementu hauek euren artean gurutzatuz, 30 gelaxkako oinarritzko matrize batean antolatzen dira. Horrela, gelaxka bakoitzak aipu bati buruzko informazioa aztertzen du. Adibidez: 2B = Erabilera aldaketa, 4C = Espero den hizkuntza, 6D = Gizarte-giroaren plangintza, 1E = jarrera azaltzea, etab. Oinarritzko matrize honen funtzionamendu-gakoak zeintzuk diren jakiteko, 255 orrialdetik 257 orrialdera dauden 21 eta 22 taulak ikuskatzea komeni da.

Aipu bakoitzak sailkapen lan konplexu eta sakona eskatzen du, dituen ezaugarriak eta eduki ditzakeen balizko azterketa-gaiak ahalik eta modurik zabalenean zehazteko: bere iturriari buruzko informazio bibliografikoa zehaztu, bere fidagarritasun-maila argitu, bere ezaugarri soziolinguistikoa identifikatu eta bere testuinguru historikoan kokatu. Bestetik aipuen sailkatze irizpideak hiru oinarri dituzte: balio-indarra, fidagarritasuna eta aipua-ren ezaugarriak. Hau da, aipuen datua esplizitua den ala ez, norainokoa den

aplikazio-ahalmena, datua egilearen interesen menpe dagoen, iturrien jatorrizkotasuna zein den, zein hizkuntza aipatzen duen, zein hizkuntzatan egi-na dagoen, etab.

Testu bakoitzak egiten digun informazio ekarpena, bere konplexutasuna-ren eta aberastasunaren araberakoa izango da, batzuetan gelaxka bati, hau da kontzeptu bati bakarrik eragingo dio, aldiz, informazio eremu desberdinei batera eragiten badio gelaxka ezberdinak markatuko dugu.

Adibide pare batek lagunduko digute aipuen markaketa metodoa gure-ganatzen. 1698ko Konstituzio Sinodaletan Calahorrako Pedro de Lepek horrela dio: «ay en la tierra Vazcongada, deste nuestro Obispado, diferencia en el Vazquenze del Señorío de Vizcaya, Provincia de Guipuzcoa y Alaba», 1C gelaxkari dagokio, hau da, hizkuntza azaltzea/ hizkuntzaren barne-lotura/ fragmentazio maila. Konplexuago gertatzen zaigu 1919an Arturo Campionek idatzitako testua: «Débese esta más temprana erderización de los hombres á que muchos, salacencos bajan anualmente á la Ribera en su penoso y peligroso oficio de almadieros, ó á calidad de trujaleros (...). En cambio la corriente industrial de las mujeres se encamina á Larrau y Mauléon, donde se les proporciona trabajo de alpargatería, y en esos países de lengua baskongada, ellas no se contaminan de erdera como sus hermanos y maridos, los emigrantes al Sur». Kasu honetan aipamena honako hiru gelaxketan markatu behar genuke, 1A, 3A eta 3B: erabilera azaltzea, erabilera-aldaketen dinamika eta gaitasun-aldaketen dinamika.

Liburuari amaiera ematen dio, metodologiaren ezarpenari buruzko azalpenak jasotzen dituen atalak. Bertan aurkituko ditugu, arestian aipatutako 30 gelaxkei: 1A, 1B, 1C, ... 6D, 6E dagozkien 30 adibide, xehetasun handiz aztertutak eta bestetik, 336 adibidez osatzen den adibidetegia, zeinetan testu beraren ekarpenaz gain, bere testuinguru historikoa eta marka soziolinguistikoak aipatzen diren. Horretarako erabili duten materiala, neurri handi batean, azken urteetan EHS proiektuan parte hartu duten ikerlari ezberdinek egindako ekarpenetakoa izanda. Bestetik, datu bibliografiko ugari (orokorrak eta soziolinguistika historikoari dagozkionak) emateaz gain, EHSren hiztegi tekniko ere txertatua dago.

Beharrezkoa ikusten dut azpimarratzea batetik, egileek izan duten gaitasuna, kontzeptu bakoitzak, ezaugarri bakoitzak izan dezakeen ikuspegi eta ikerketa gai ezberdinak banatu, aletu eta xehatzeko; bestetik egin duten ahalegina, zehaztasun bakar bat ere ahazteke, ikerlari bakoitzaren etorriari edo bat-batekotasunari lekurik ez lagatzen. Honetaz gain testuak ahal den eta aurkezpen didaktikoena aurkezten digu, gai bakoitza aurkeztu, laburtu, poliki-poliki garatu eta tauletan txertatzeko. Lanak gaia sakon aztertzeke erakusten duen grinari gaineratzen badiogu ingeniarietza munduak gehitzen dion zehaztasuna, ordena- eta sistematizazio-gradu handi baten sentsazioa sortzen zaigu, itogarria ere izan daitekeena, humanitateek eskaintzen duten metodologia bigunagoetara ohituta gaudenontzat.

Laburbilduz, metodologiaren sistematizazio lan ikaragarri honek utzi digun emaitza hau da: metodologia propioa, egingarria, eta zalantzarik gabe, euskararen eta beste hizkuntzen historia sozialaren ibaietan murgildu nahi dutenek oso kontuan hartu beharrekoa.

AURKIBIDEA / ÍNDICE / INDEX
2015

ANDRES, Iñigo	
– Valle de Egüés / Eguesibar.	267-268
ARBELBIDE, Xipri	
– Josep Kaminoren hilberria (1927-2015)	355-359
BAZTARRIKA, Patxi	
– Irakurleak eta ikus-entzuleak epaile.	117-135
BIDEGAIN, Eneko	
– Euskarazko hedabideak: datuek erakusten dutena	673-698
CAMINO, Iñaki	
– Ahoskera hiztunik hiztun eta eskualderik eskualde	409-450
EGAÑA, Txema	
– Euskarazko hedabideak: datuek erakusten dutena	673-698
ELIZALDE, Amaia	
– Malenkoniaren aurkako nostalgia: betiereko itzuleraren gorputz errepresentazio artistikoa konponbide gisa. Jon Mirande eta Balthazar Klossowski paristarren lanetan oinarritutako hurbilpen konparatiboa.	617-643
ELORDUI, Agurtzane	
– Euskaltzaindiaren Ahoskera batzordearen txostena (Ahoskerak axola du)	499-531
EPELDE, Irantzu	
– Euskaltzaindiaren Ahoskera batzordearen txostena (Ahoskerak axola du)	499-531

ETXEBERRIA, Ixabel	
– <i>Piarres Larzabalen antzerkigintza, euskal identitatearen paradigmak.</i>	565-584
ETXEBERRIA, Pilartxo	
– <i>Euskaltzaindiaren Ahoskera batzordearen txostena (Ahoskerak axola du).</i>	499-531
GANDARA, Ana	
– <i>Cimientos del Sistema Cultural Vasco (1975-1990). Las tradiciones no canonizadas: Joseba Sarrionandia</i>	645-672
GORROTXATEGI NIETO, Mikel	
– <i>Informe sobre el nombre Bolibar</i>	249-258
GOSTIN, Andres	
– <i>Euskarazko hedabideak: datuek erakusten dutena</i>	673-698
HAGIO, Sho	
– <i>Suzuko Tamura gogoan (1934-2015)</i>	361-366
JANBATTIT, Dirassar	
– <i>Emile Larrereren hilberria (1926-2015).</i>	335-339
JAUREGI, Oroitz	
– <i>Euskaltzaindiaren Ahoskera batzordearen txostena (Ahoskerak axola du).</i>	499-531
KINTANA, Xabier	
– <i>Jan Braun-en hilberria (1926-2015).</i>	367-374
KORTAZAR, Jon	
– <i>Jose Manuel Etxeita (1841-1915). Oharrak bizitzaz eta literaturaz</i>	55-65
LANDART, Daniel	
– <i>Piarres Larzabal: biografia (1915-1988).</i>	73-89

LARRAÑAGA, Ainhoa	
– <i>Euskarazko hedabideak: datuek erakusten dutena</i>	673-698
LUKU, Antton	
– <i>Larzabal eta taulagaina</i>	91-105
MADARIAGA, Juan	
– <i>Euskararen Historia Soziala lantzeko eredu metodologikoa</i> . .	755-760
MARIN, Julia	
– <i>Esatearen ederra. Agertokitik ikasgelara</i>	451-476
MENTXAKATORRE, Jon	
– <i>Anbotoko Dama eta infernua. Aurrez sartu eta atzex irten</i> . .	699-752
OÑEDERRA, Lourdes	
– <i>Euskaltzaindiaren Ahoskera batzordearen txostena</i> (Ahoskerak axola du)	499-531
SALABERRI ZARATIEGI, Patxi	
– <i>Sobre el topónimo Azoz / Azotz</i>	245-248
– <i>Valle de Olló / Ollaran</i>	259-266
SALABERRIA, Jasone	
– <i>Euskaltzaindiaren Ahoskera batzordearen txostena</i> (Ahoskerak axola du)	499-531
TOLEDO, Ana	
– <i>J. M. Etxeitaren Jaioterri Maitia (1910): Ardibasotik</i> <i>Ardibatorako joan-etorria</i>	535-563
TOLEDO LEZETA, Ana M.	
– <i>Sarrera</i>	69-71
URKIZU, Patri	
– <i>Piarres Larzabalen antzertiaren harrera hego Euskal Herrian</i>	585-616

VELEZ DE MENDIZABAL, Josemari	
– <i>Juan Garmendia Larrañagaren hilberria (1926-2015)</i>	341-344
VELOSO, João	
– <i>Peut-on apprendre la variété? Autour de quelques dimensions de la fixation et la transmission d'une norme phonétique et du rôle des linguistes</i>	477-498
ZALBIDE, Mikel	
– <i>Euskara indarberritzea, Mitxelenaren aburuz: noraino eta nola</i>	19-48
– <i>Joshua A. Fishman-en hilberria</i>	345-354
ZUBEROGOITIA, Aitor	
– <i>Euskarazko hedabideak: datuek erakusten dutena</i>	673-698

Euskera agerkariaren idazketa arauak

Normas de redacción de la revista *Euskera*

Normes de rédaction de la revue *Euskera*

Writing guidelines for the journal *Euskera*

Euskera. 2015, 60, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

Euskera agerkariaren idazketa arauak

1. *Euskera* agerkariaren esparruak

Euskera Euskaltzaindiaren agerkari ofiziala da. Bi motatako zenbakiak argitaratzen ditu: lehenik eta behin, instituzioaren kide berrien sarrera-hitzaldiak, erakundearen lanak, agiriak, hizkuntza-arauak, *Iker* edo *Jagon* Sailko Jardunaldiak eta antzekoak jasotzen dituztenak, eta, bigarrenik, Euskaltzaindiaren intereseko jakintza esparruetako ikerketa-artikulu originalak, liburu-aipamenak eta antzekoak. Ondoren zehazten diren irizpideak soilik bigarren motako zenbakietako ikerketa-artikulu originalei eta liburu-aipamenei dagozkie, eta bete beharrekoak dira aintzat har daitezzen argitaratze-bidean. Gainerakoetan, bete beharrekoak dira Euskaltzaindiak ezarritako baldintzak; ikus “Euskaltzaindiaren argitalpen eremua”, *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

Hauxek dira *Euskera* Agerkarian jorra daitezkeen zenbait gai:

- Euskal filologia
- Hizkuntzalaritza orokorra
- Gramatika
- Dialektologia
- Lexikografia / lexikologia
- Literatura
- Toponimia / Onomastika
- Fonetika eta Fonologia
- Semantika eta pragmatika
- Hizkuntzaren historia
- Hizkuntzaren normatibizazioa
- Hizkuntzaren normalizazioa
- Soziolinguistika
- Teknologia berriak eta hizkuntza

- Iurilinguistika eta hizkuntza-zuzenbidea
- Itzulpengintza
- Zientzia-arlo desberdinetako euskara teknikoak.

Orobat, aintzat hartuko dira beste hainbat esparrutako diziplinak, euskarekin zerikusirik duten neurrian.

Ikerketa-artikulu originalen eta testuen proposamenak Argitalpen arduradunari zuzenduko zaizkio, ondoko helbidera:

Euskaltzaindia / R.A. L. V. / A. L. B.
Argitalpen arduraduna
Plaza Barria, 15
48005 BILBO

2. Hizkuntzak

Ikerketa-artikulu originalak Euskal Herriko mundu akademikoan erabiltzen den edozein hizkuntzatan idatziak izan daitezke, baina euskaraz idatzitakoak hobetsiko dira.

3. Luzera

Bi motatako testuak argitaratuko dira: artikulu akademikoak eta liburu-aipamenak (erreseinak). Lehenak ez dute luzera jakinik, baina oro har ez dute izango 30.000 karaktere baino gutxiago eta 60.000 baino gehiago (15-30 orrialde). Liburu-aipamenak bi motatakoak izango dira: 3 orrialdekoak (6.000 karaktere) edo 5 orrialdekoak (10.000 karaktere), salbuespenak bazterteke.

4. Laburpenak

Ikerketa-artikuluarekin batera haren laburpena (gehienez ere 500 karaktere) eta artikuluaren hitz-gakoak (gehienez ere, sei) entregatuko dira, artikulua idatzia den hizkuntzan.

5. Onarpena

Ikerketa-artikuluak eta testuak onartzea *Euskera* Agerkariko Idazketa Kontseiluari dagokio. Honek artikulua bakoitzerako bi kanpo-ebaluatzaile izendatuko ditu eta haien iritzia entzun ondoren hartuko du azken erabakia. Artikulua onartzerakoan egileari oztopo, akats edo aldabeharren zerrenda emango zaio, hala balegokio. Egileak bere adostasuna jasotzen duen agiria sinatuko du. Hortik aurrera ez da muntazko aldaketa edo zuzenketarik onartuko ez egilearen aldetik ez argitaratzailearen aldetik.

6. Epeak

Ikerketa-artikuluak eta testuak urtean zehar aurkeztuko dira, urtea bukatu arte eta hurrengo urteko lehen seihilekoan argitaratzekotan. Argitaratze-prozesuan ezarritako epeak ez betetzeak artikulua argitalpena bertan behera uztea ekar diezaiolke autoreari, argitaratzailearen erabakiz.

7. Artikuluaren euskarriak

Artikuluak ordenagailu formatuan aurkeztuko dira, bertsio inprimatu bat erantsiz. Euskal Herrian arruntak diren testu-prozesadoreak erabiliko dira.

8. Erreferentziak eta oharrak

Ohar gehiegikeriak mugatzeko ahaleginak hobetsiko dira. Erreferentzia guztiak, ahalaz, testu barnean txertatuko dira, artikulua bukatu erantsi ohi den bibliografiarekin lotuz, honela: (Larramendi, 1729) edo Mitxelena (1961, 123). Edozein arrazoiengatik mota horretakoak erabiltzea baztertzeko denean ere, eman bitez erreferentzia zehatzak, *op. cit.* edo *ibidem* bezalakoak saihestuz eta erreferentzia osoak bibliografian eskainirik.

9. Bibliografia

Bibliografia artikulua bukaeran emango da, oinarritzko eredu honi segituz:

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca : Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller y Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, « Euskal-itzak zein diren », *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, « De paremiologia vasca : Oihenart conoció los Refranes y sentencias en vascuence de 1596 », *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, « Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques », in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris : Société de linguistique de Paris, 331-337.

Egileak artikulua bibliografia oinarritzko eredu horren arabera antolatuko du. Kasuan-kasuan izan daitezkeen zehaztapenak edota berezitasunak argitaratzaile-arduradunarekin batera konpondu behar ditu.

10. Ordainketak

Egileak modu eskusiboan lagatzen dizkiote Euskaltzaindiari argitaratutako artikuluen gaineko erreproduzio-eskubideak. Halaber, ikerketa-artikulu eta testu guztiak ordainduko dira Euskaltzaindiaren Argitalpen batzordeak kasuan-kasuan erabakitzen dituen tarifen arabera.

Normas de redacción de la revista *Euskera*

1. Ámbitos de la revista

Euskera es el órgano oficial de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia. Publica dos tipos de números: en primer lugar, aquellos que recogen discursos de ingreso de los nuevos miembros de la institución, trabajos de la Academia, actas, normas lingüísticas, coloquios organizados por las secciones de Investigación (*Iker*) y Tutelar (*Jagon*) o análogos y, en segundo lugar, los que publican artículos de investigación originales en los ámbitos de interés de la Academia, reseñas de libros y similares. Los criterios que se especifican a continuación sólo corresponden al segundo tipo, es decir, a artículos originales de investigación y reseñas de libros, y son de obligado cumplimiento para poder ser aceptados en el proceso de publicación. Para el resto de textos deberán cumplirse las condiciones establecidas por Euskaltzaindia en “Euskaltzaindiaren argitalpen eremua”, *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

Los ámbitos de interés de la revista *Euskera* son los siguientes:

- Filología vasca
- Lingüística general
- Gramática
- Dialectología
- Lexicografía / Lexicología
- Literatura
- Toponimia / Onomástica
- Fonética y Fonología
- Semántica y Pragmática
- Historia de la lengua
- Normativización lingüística
- Normalización lingüística
- Sociolingüística
- Lengua y nuevas tecnologías

- Iurilingüística y Derecho de lenguas
- Traducción
- Euskera científico en los diversos campos del saber.

Asimismo, se tomarán en consideración otras disciplinas en la medida en que tengan relación con la lengua vasca.

Las propuestas de publicación de artículos de investigación originales deberán remitirse al responsable de Publicaciones a esta dirección:

Euskaltzaindia / R.A. L. V. / A. L. B.
Responsable de Publicaciones
Plaza Barria, 15
48005 BILBO

2. Lenguas

Los artículos de investigaciones originales podrán ser redactados en cualquiera de las lenguas que habitualmente se emplean en los ámbitos académicos de Euskal Herria, aunque se dará preferencia a los redactados en euskera.

3. Extensión

Se publicarán dos tipos de textos: artículos académicos y reseñas de libros. Los primeros no tienen una extensión previamente establecida, pero en general no tendrán un número de caracteres inferior a 30.000 o superior a 60.000 (15-30 páginas). Las reseñas de libros serán de dos tipos: de tres páginas (6.000 caracteres) o cinco páginas (10.000 caracteres), aunque se admitirán excepciones.

4. Resúmenes

Los artículos de investigación deberán estar acompañados por un resumen (máximo de 500 caracteres) y sus correspondientes palabras clave (máximo de seis), ambos en la lengua original del artículo.

5. Admisión

La admisión de artículos originales y textos es competencia del Consejo de Redacción de la revista *Euskera*, el cual designará dos evaluadores externos para cada artículo y, tras tomar en consideración su dictamen, tomará la decisión definitiva, en su caso. Al comunicar la aceptación del artículo se facilitará al autor una lista de errores o cuestiones sujetas a corrección. El autor firmará un documento manifestando su acuerdo. A partir de ese momento no se aceptará ninguna modificación o corrección sustancial ni por parte del autor ni del editor.

6. Plazos

Los artículos de investigación y textos se podrán presentar hasta final de año, en el caso de que vayan a ser publicados en el primer semestre. El incumplimiento de los plazos establecidos en el proceso de publicación puede acarrear la anulación de la publicación del artículo por decisión del editor.

7. Soportes del artículo

Los artículos se presentarán en formato de ordenador junto con una versión impresa. Se utilizará un procesador de textos de uso habitual en Euskal Herria.

8. Referencias y notas

Se favorecerán los intentos de limitar el uso exagerado de notas. A ser posible todas las referencias se integrarán en el texto, conectándolas con la bibliografía que se coloca habitualmente al final del artículo, de este modo: (Larramendi, 1729) o Mitxelena (1961, 123). Cuando por cualquier razón se decida prescindir de ese tipo de referencias, éstas deberán facilitarse de forma exacta, rehuendo los *op. cit.*, *ibidem* o similares y ofreciendo las referencias completas en la bibliografía.

9. Bibliografía

La bibliografía se colocará al final del artículo, siguiendo este modelo básico:

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca : Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller y Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, « Euskal-itzak zein diren », *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, « De paremiologia vasca : Oihenart conoció los Refranes y sentencias en vascuence de 1596 », *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, « Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques », in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris : Société de linguistique de Paris, 331-337.

El autor organizará la bibliografía de acuerdo con este modelo básico. Las peculiaridades o especificaciones que puedan darse en cada caso deberán ser resueltas de acuerdo con el responsable de Publicaciones.

10. Retribuciones

El autor cede a Euskaltzaindia los derechos de reproducción de su artículo de forma exclusiva. Asimismo, los artículos originales de investigación así como todos los textos serán objeto de retribución de acuerdo con las tarifas que establezca en cada caso la Comisión de Publicaciones de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia.

Normes de rédaction de la revue *Euskera*

1. Domaines de la revue

Euskera est la publication officielle de l'Académie de la langue basque / Euskaltzaindia. Deux types de numéros sont publiés: tout d'abord, ceux qui rassemblent les discours d'intronisation des nouveaux membres de l'institution, les travaux de l'Académie, les procès-verbaux, les normes linguistiques, les colloques organisés par les sections de Recherche (*Iker*) et Tutélaire (*Jagon*) ou similaires et, ensuite, ceux dans lesquels sont publiés des articles originaux de recherche qui portent sur l'un des domaines d'intérêt de l'Académie, comptes rendus de livres et autres publications. Les critères qui sont précisés ici correspondent seulement au deuxième type de numéros de la revue, c'est-à-dire aux articles originaux de recherche et comptes rendus de livres, et sont à respecter impérativement pour pouvoir être acceptés dans le processus de publication. Pour les autres textes, il faudra remplir les conditions prévues par Euskaltzaindia dans «Euskaltzaindiaren argitalpen eremua», *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

Les domaines d'intérêt de la revue *Euskera* sont les suivants :

- Philologie basque
- Linguistique générale
- Grammaire
- Dialectologie
- Lexicographie / Lexicologie
- Littérature
- Toponymie / Onomastique
- Phonétique et Phonologie
- Sémantique et Pragmatique
- Histoire de la langue
- Normativisation linguistique
- Normalisation linguistique

- Sociolinguistique
- Langue et nouvelles technologies
- Jurilinguistique et Droit des langues
- Traduction
- Le basque scientifique dans les divers domaines du savoir.

D'autres disciplines seront également prises en considération dans la mesure où elles ont trait à la langue basque.

Les propositions de publication d'articles originaux de recherche devront être remises au responsable des Publications à cette adresse :

Euskaltzaindia / R.A. L. V. / A. L. B.
Responsable des Publications
Plaza Barria, 15
48005 BILBO

2. Langues

Les articles originaux de recherches pourront être rédigés dans l'une des langues qui sont habituellement employées dans les domaines académiques du Pays Basque, même si une préférence sera accordée à ceux rédigés en basque.

3. Longueur

Deux types de textes seront publiés : les articles académiques et les comptes rendus de livres. Les premiers n'ont pas de longueur préalablement établie, mais en général le nombre de caractères ne sera pas inférieur à 30 000 ni supérieur à 60 000 (15-30 pages). Les comptes rendus de livres seront de deux types: de trois pages (6 000 caractères) ou cinq pages (10 000 caractères), même si des exceptions seront autorisées.

4. Résumés

Les articles de recherche devront être accompagnés d'un résumé (500 caractères maximum) et de leurs mots-clés correspondants (six maximum), tous deux dans la langue originale de l'article.

5. Admission

L'admission d'articles originaux et de textes relève de la compétence du Comité de Rédaction de la revue *Euskera*, qui désignera deux évaluateurs externes pour chaque article et, après avoir tenu compte de leur avis, prendra la décision définitive, si cela s'avérait nécessaire, le Comité de Rédaction fournira à l'auteur une liste des erreurs ou points susceptibles d'être sujets à révision lors de la communication de l'acceptation de l'article. L'auteur signera un document exprimant son accord. Dès lors, il ne sera accepté aucune modification ou correction substantielle ni de la part de l'auteur ni de la part de l'éditeur.

6. Délais

Les articles de recherche et textes seront présentés tout au long de l'année, jusqu'au 31 décembre et seront publiés au plus tard au cours du premier semestre de l'année suivante. Le non-respect des délais fixés dans le processus de publication peut entraîner l'annulation de la publication de l'article sur décision de l'éditeur.

7. Supports de l'article

Les articles seront présentés au format informatique avec une version imprimée. L'auteur utilisera un traitement de texte couramment utilisé au Pays Basque.

8. Références et notes

Les tentatives de limiter l'utilisation exagérée de notes seront appréciées. Dans la mesure du possible, toutes les références seront insérées dans le texte, et seront reliées à la bibliographie placée à la fin de l'article, de la manière suivante : (Larramendi, 1729) ou Mitxelena (1961, 123). Si pour une raison ou pour une autre, l'auteur décide de se passer de ce type de références, celles-

ci devront être indiquées de façon exacte, en évitant les *op. cit.*, *ibidem* ou similaires et en offrant les références complètes dans la bibliographie.

9. Bibliographie

La bibliographie se place à la fin de l'article, en suivant ce modèle de base :

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca : Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller y Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, « Euskal-itzak zein diren », *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, « De paremiologia vasca : Oihenart conoció los *Refranes y sentencias en vascuence* de 1596 », *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, « Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques », dans *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris : Société de linguistique de Paris, 331-337.

L'auteur organisera la bibliographie de son article en fonction de ce modèle de base. Les particularités ou précisions susceptibles de se présenter dans chaque cas devront être résolues en accord avec le responsable des Publications.

10. Rémunérations

L'auteur cède de manière exclusive à Euskaltzaindia les droits de reproduction de son article. De même, les articles originaux de recherche ainsi que tous les textes feront l'objet d'une rémunération conformément aux tarifs qu'établira dans chaque cas la Commission des Publications de l'Académie de la langue basque / Euskaltzaindia.

Writing guidelines for the journal *Euskera*

1. Overview of the journal

Euskera is the official journal of the Royal Academy of the Basque Language/Euskaltzaindia. It publishes two types of issue: one containing induction speeches of the newest members of the institution, the Academy's work, publications, language rules, symposia organised by the Research (*Iker*) and Tutelary (*Jagon*) sections and so on, and a second containing original research articles on topics of interest to the Academy, book reviews and the like. The criteria specified below only concern original research articles and book reviews appearing in the second type of issue and are mandatory for manuscript acceptance. All other manuscripts must meet the conditions set by Euskaltzaindia in "Euskaltzaindiaren argitalpen eremua", *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

The following topics are covered in *Euskera* journal:

- Basque philology
- General linguistics
- Grammar
- Dialectology
- Lexicography / Lexicology
- Literature
- Toponymy / Onomastics
- Phonetics and Phonology
- Semantics and Pragmatics
- History of language
- Corpus planning
- Status planning
- Sociolinguistics
- Language and New Technologies

Euskera. 2015, 60, 2. 779-782. Bilbo
ISSN 0210-1564

- Jurilinguistics and Language Law
- Translation
- Scientific Basque in the various fields of knowledge.

Likewise, other disciplines will be taken into consideration insofar as they relate to the Basque language.

Proposals for publication of original research articles must be submitted to the Publications Manager at the following address:

Euskaltzaindia
Publications Manager
Plaza Barria, 15
48005 BILBO
Spain

2. Languages

Original research articles may be written in any of the languages that are normally used in academic circles in the Basque Country, although preference will be given to those written in Basque.

3. Length

Two types of texts will be published: academic articles and book reviews. The former do not have a set length, but generally will not have less than 30,000 characters or more than 60,000 (15-30 pages). Book reviews are of two types: three pages long (6,000 characters) or five pages (10,000 characters), although exceptions are allowed.

4. Abstracts

An abstract (maximum of 500 characters) and the corresponding key words (maximum of six), both in the original language of the article, must be submitted together with research articles.

5. Acceptance

Acceptance of original articles and texts is the responsibility of the Editorial Board of the journal. Two external reviewers will be designated for each article and, after taking their opinion into consideration, the Board will make its final decision, if necessary. Upon notification of the acceptance of the article the author will be provided with a list of problems, errors or issues subject to correction. The author will sign a document stating his/her agreement. From that moment on, no substantial modification or correction by either the author or the editor will be accepted.

6. Deadlines

Research articles and texts can be submitted throughout the year for publication by the end of the following half-year. Failure to comply with publishing deadlines may result in cancellation. The editor's decision is final.

7. Article Format

Manuscripts must be submitted in digital format together with a printed version. Any format commonly used in the Basque Country is acceptable.

8. References and Notes

Attempts to limit the excessive use of notes will be looked upon favourably. If possible, all references should be incorporated into the text, connected to the bibliography that is usually placed at the end of the article, as follows: (Larramendi, 1729) or Mitxelena (1961, 123). If for any reason an author decides not to use that reference format, precise mention should be made, avoiding the use of *op. cit.*, *ibidem* or similar and providing full references in the bibliography.

9. Bibliography

The bibliography will be placed at the end of the article, following this basic model:

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller and Zavaleta.

Mixelena, K., 1959, «Euskal-itzak zein diren», *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, «De paremiologia vasca: Oihenart conoció los Refranes y sentencias en vascuence de 1596», *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, «Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques» in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris: Société de linguistique de Paris, 331-337.

The author will organise the bibliography according to this basic model. Any additional features or specifications must be agreed with the Publications Manager case by case.

10. Remuneration

Authors must vest copyright in their articles exclusively to Euskaltzaindia. Original research articles and other texts will be remunerated in accordance with the rates established in each case by the Publications Committee of the Royal Academy of the Basque Language/Euskaltzaindia.

Harpidetzak eta eskariak / Pedidos y suscripciones

ESKATZAILEAREN DATUAK / DATOS DEL SOLICITANTE:

Izen-deiturak / Nombres y apellidos: _____

Erakundea / Institución: _____

Helbidea / Dirección: _____

Posta kodea / C.P.: _____ Udalerria / Población: _____

Lurralde / Provincia: _____ Estatua / Estado: _____

NAN/IFK · DNI/NIF: _____ Telefonoa: _____

Faxa: _____ E-mail: _____

Eskaera data / Fecha de pedido: _____ - _____ - _____

2016rako harpidetzaren prezioa / Precios de suscripción para el año 2016:

Espainia: 30 €

Atzerria / Extranjero: 32 €

Zenbaki solteak / Números sueltos:

Kopurua Cantidad	Aldizkaria Revista	Urtea / Año	Bolumena Volumen	Zenbakia Número

Zenbaki solteen prezioa 2015rako / Precios de los números para el 2015

Euskera 2015, 60, 1, 18 €

Euskera 2015, 60, 2, 18 €

Ordainketa era / Modo de pago

- Transferentziaz / Transferencia
  - Postordainez / Contrareembolso
  - Errezibuz (kontu korrante zenbakia) / Recibo (número de cuenta corriente):
-

Salmenta eta banaketa / Venta y distribución

Euskaltzaindiko Argitalpen Banaketa Zerbitzua
Plaza Barria, 15
48005 BILBO

Tel. 94 415 8155

Fax: 94415 8144

e-mail: jartza@euskaltzaindia.eus

* * *

Eskatzaileak, datu pertsonalak eman behar dituzenez gero, eskatzaile horrek esanbidezko baimena ematen du datu horiek Euskaltzaindiaren fitxategi informatikoan sar daitezenez; fitxategiaren xede bakarra zerbitzu pertsonalizatua eskaintzea da. Fitxategia Datuen Babeserako Agentzian inskribatuta dago, eta, berori kudeatzeko, abenduaren 13ko 15/1999 Lege Organikoa (Izaera Pertsonaleko Datuen Babesari buruzkoa) eta horren garapenerako gainerako arauak betetzen dira.

Eskatzaileak bere datu pertsonaletan sartzeko, horiek zuzentzeko, ezerezteko eta horien aurka jartzeko eskubideak ditu, eta badu eskubideon berri. Eskubide horiek idatziz egikaritu ahal izango ditu, helbide honetara mezu elektronikoa bidaliz: info@euskaltzaindia.net. Edozein kasutan ere, eskatzaileak bermatzen du emandako datu pertsonalak egiazkoak direla.

* * *

El solicitante autoriza expresamente a que los datos personales aportados en relación a su pedido, sean incorporados al fichero informático de Euskaltzaindia, destinado exclusivamente a dar un servicio personalizado al usuario. Dicho fichero resulta inscrito en la Agencia de Protección de Datos y es gestionado de acuerdo a lo dispuesto en la Ley Orgánica 15/1999 de 13 de diciembre sobre Protección de Datos de Carácter Personal y demás normativa de desarrollo.

El usuario queda informado de sus derechos de acceso, rectificación, cancelación y oposición respecto de sus datos personales, pudiendo ejercitar estos derechos por escrito mediante correo electrónico a la dirección info@euskaltzaindia.net. En cualquier caso, el usuario garantiza que los datos personales facilitados son veraces.

